

PEKKA PÄLLI

Ihmisyhmä diskurssissa ja diskurssina

English abstract

Acta Universitatis Tamperensis 910
Tampere University Press
Tampere 2003

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Tampereen yliopisto, kieli- ja käännöstieteiden laitos

Myynti

Tampereen yliopiston
Tiedekirjakauppa TAJU
PL 617
33014 Tampereen yliopisto

Puh. (03) 215 6055
Fax (03) 215 7685
taju@uta.fi
<http://granum.uta.fi>

Kannen suunnittelu
Juha Siro

Painettu väitöskirja
Acta Universitatis Tamperensis 910
ISBN 951-44-5579-7
ISSN 1455-1616

Sähköinen väitöskirja
Acta Electronica Universitatis Tamperensis 231
ISBN 951-44-5580-0
ISSN 1456-954X
<http://acta.uta.fi>

Tampereen yliopistopaino Oy Juvenes Print
Tampere 2003

SISÄLLYS

Alkulause

English Abstract

0. Aluksi	11
1. Johdanto	13
1.1. Sosiaalinen ryhmä ja kategorisaatio tutkimuskohteena	13
1.2. Sosiaalinen ryhmä kielitieteessä: sosiolingvistiikasta diskurssintutkimukseen	15
1.3. Diskursiivinen näkökulma	19
1.3.1. Kieli ja yhteiskunta diskurssianalyysin kiinnostuksen kohteina	20
1.3.2. Kieli ja diskurssi	22
1.3.3. Sosiaalinen konstruktionismi ja kielitiede	24
1.3.4. Diskurssin analyysi	27
1.4. Tutkimuskysymykset	30
1.5. Tutkimusaineisto	32
2. Sosiaalinen ryhmä ja ryhmätutkimus	34
2.1. Ryhmän määrittelemisestä	34
2.2. Kokeellinen ryhmätutkimus	36
2.3. Ryhmät ja identiteetit	38
2.3.1. Sosiaalisen identiteetin teoria	38
2.3.2. Sosiaalinen kategorisaatio	39
2.3.2.1. Kategorisaatio kognitiivisena perustoimintona	39
2.3.2.2. Sisäryhmä ja ulkoryhmä	41
2.3.3. Kategorisaatio ja partikularisaatio käytössä	42
2.4. Sosiaalinen ryhmä ja ryhmätutkimus diskursiivisessa kehyksessä	43
3. Kognitio ja kieli	46
3.1. Kognition ja kognitiivisen määrittelyä	46
3.1.1. Mikä tai mitä on kognitio?	46
3.1.1.1. ”Kognitivistinen” kognitio	47
3.1.1.2. Kognitio käytössä	49

3.2. Kognition sosiaalisuudesta	50
3.3. Merkitys	52
3.3.1. Kognitiivista semantiikkaa	52
3.3.2. Merkitys sosiaalisena ja dynaamisena ilmiönä	56
3.3.2.1. Merkityksen diskursiivisuus	56
3.3.2.2. Diskursiivinen kognitio	58
3.4. Sosiaalinen ryhmä diskursissa, järjestelmässä ja puhunnassa	58
3.5. Diskurssi: ryhmä kielessä ja kognitiossa	60
4. Minä, yksilö ja henkilökohtaisuus	61
4.1. Persoona ja yksilö	61
4.2. Viittaukset 'minän' taustalla olevaan yksilöön	63
4.2.1. 'Minä' tekstin toimijana	63
4.2.2. Epäsuora viittaus	67
4.3. Yksilö tulkitsijana ja kokijana	72
4.3.1. Henkilökohtaisen tulkinnan henkilökohtaisuudesta	73
4.3.2. Yksilökokijuuden ilmaisemisesta	78
4.4. Minä roolissa	81
4.4.1. Predikatiiviadverbiaalin esittämä yksilöys	81
4.4.2. Rooli ja asianosaisuus	83
4.4.3. Pyydetty rooli	87
4.5. Julkilausumaton minä	88
4.6. Yksilö – ryhmästä vapaa agentti?	93
5. Yksilö ja ryhmä	95
5.1. Omaan ryhmään viittaaminen	96
5.1.1. <i>Me</i>	97
5.1.1.1. <i>Me</i> puheenaiheena ja kohteena	98
5.1.1.2. Spesifi <i>me</i>	102
5.1.1.3. Laajoja kategorioita	103
5.1.1.4. Referoitu <i>me</i>	104
5.1.1.5. <i>Me</i> ja puhetilanteen läsnäolijat	106
5.1.2. Puhujan oma ryhmä ja passiivi	108
5.1.2.1. Aktiivinen passiivi	108
5.1.2.2. Indefiniittisyys ja ryhmän rajat	111
5.1.3. Kuka tahansa <i>me</i> : geneeriset käytöt	113
5.2. Yksilön ryhmä: kokoavaa tarkastelua	117
5.3. Ulkoryhmäksi rakentaminen	119
5.3.1. <i>He ~ ne</i> ja toiseus	120
5.3.1.1. "Luonnolliset" <i>he</i>	121
5.3.1.2. Kategorisaation voima	123
5.3.1.3. Kun <i>meistä</i> tulee <i>heitä</i>	126
5.3.2. <i>Te</i> : ryhmäksi kutsuminen	128
5.3.3. Ulkoryhmä ja puuttuvat persoonat	130
5.4. Ulkoryhmä: kokoavaa tarkastelua	134

6. Ryhmätoimijoita tekstissä	136
6.1. Konstruointia vai representointia?	137
6.2. Kuvauksen kohteet	140
6.2.1. Puhumisen tavat	140
6.2.2. Keskeisiä tarkoitealueita – keistä puhutaan ryhminä?	142
6.3. Kategorian koostumusta kommentoivat ilmaukset	144
6.3.1. Totalitiiviset kvanttorit	144
6.3.2. Epämääräisen määrän kvanttorit	146
6.3.3. Partikularisaatiot: yksittäisiksi ja tietyiksi tekeminen	149
6.4. Kuvailu ja merkityksen konnotatiivisuus	153
6.5. Ryhmät toimijoina ja toiminnan kohteina	156
6.5.1. Prosessityyppejä	156
6.5.2. Toimijoista toiminnan kohteiksi	162
7. Ryhmä diskurssissa	167
7.1. Yksilön ja ryhmän merkityksellistymiä	167
7.1.1. Yksilöksi erottuminen	173
7.1.2. Oma ryhmä	177
7.1.3. Toiset	182
7.2. Kaksi esimerkkiä diskursiivisesta ryhmästä	185
7.2.1. Suomalaiset	185
7.2.2. Sukupuoli	190
7.3. Ryhmä perustelijoina ja perustelujen kohteina	201
7.4. Diskursiivisten sosiaalisten ryhmien ja kategorioiden seurauksellisuus	207
7.4.1. Mikrotaso	208
7.4.2. Makrotaso	213
8. Päätelmiä	223
8.1. Sosiaalinen ryhmä ja kategorisaatio	223
8.2. Diskurssi ja sen tulkinta	227
8.3. Sosiaalisen konstruktionismin soveltaminen kielentutkimukseen	229
Lähteet	231
Liitteet	
Liite: Tutkimusaineiston kuvaus	247

ALKULAUSE

Vaikka tutkimusaiheeni on vuosien saatossa elänyt ja muuntunut, se on silti edelleen palautettavissa 1990-luvun alkupuolella käymääni sosiaalipsykologian peruskurssiin, jonka yhdellä luennolla Klaus Weckroth kehotti opiskelijoita pohtimaan suomen kielen ihmisryhmään viittaavia nimityksiä ja niiden merkityksiä. Suomen kielen opiskelijana olin tuohon aikaan suunnittelemassa alustavaa tutkimusaihetta seminaarityötä ja pro gradu -tutkielmaa varten, ja päätin tarttua ihmisryhmien nimityksiin kielellisen merkityksen tutkimuksen kautta. Tuolloin seminaarin johdatuskurssia pitänyt Matti K. Suojanen piti aiheittani mielenkiintoisena ja jo hänen alustavista kommenteistaan sain rohkaisua jatkaa aiheen parissa.

Matti K. Suojanen toimi usean vuoden ajan myös esimiehenäni Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksessa. Tuona aikana opin häneltä paljon sekä yliopistomaailman käytännön asioista että suomen kielen tutkimuksen alueesta.

Väitöskirjatyöhön ja ylipäänsä jatko-opiskeluun ryhtymisestääni suuri kiitos kuuluu Heikki Paunoselle, joka niin ikään näki tutkimusaiheeni mielenkiintoisuuden ja kannusti minua etsimään ja luomaan uusia ja omaperäisiä ratkaisuja tutkimukseeni.

Väitöskirjatyöni kaikki vaiheet – työtä edeltänyttä pro gradu -tutkielmaa myöten – on ohjaajanani nähnyt Terttu Orpana, joka on omaa aikaansa säästämättä ollut aina valmis keskustelemaan työstäni. Näissä keskusteluissa hän ei ole koskaan tyytynyt päästämään minua helpolla vaan on työni loppusuoralle asti esittänyt rakentavia kriittisiä huomautuksia. Yhteistyömme on edennyt ohjaajan ja ohjattavan palavereista kahden merkityksen tutkijan dialogiksi, ja keskustelut ovat myös omaa tutkimusaiheittani laajemmin auttaneet minua ymmärtämään kielellistä merkitystä ja suomen kieltä.

Toisena ohjaajanani on toiminut Kaija Kuiri, jonka laaja-alaiseen suomen kielen ja sen tutkimuksen tuntemukseen perustuvat kommentit ovat monessa kohdin auttaneet kohentamaan omia tulkintojani.

Varsinaisten ohjaajien lisäksi käsikirjoitukseni osia on kommentoinut Urho Määttä, jota kiitän asiantuntevista neuvoista sekä uskosta työhöni ja tutkimusaiheeseeni.

Monet pitkät ja innostuneet keskustelut Akseli Virtasen kanssa ovat opettaneet minua näkemään oman tutkimustyöni suhteessa muihin tieteenaloihin ja erityisesti yhteiskuntafilosofiseen tutkimukseen. Akselilta olen saanut myös paljon

luottamusta oman ajatteluni kantavuuteen.

Kiitän koko Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen (nykyisen kieli- ja käännöstieteiden laitoksen suomen kielen ja yleisen kielitieteen jaoksen) väkeä työympäristöstä, jossa on ollut mukava olla yksi meistä. Erityisesti haluan kiittää Urho Määttä, Esa Lehtistä, Tommi Niemistä ja Michael O'Delliä kielitieteen ja tieteenfilosofian peruskysymyksistä ja siinä sivussa monista muistakin elämän tärkeistä asioista käydyistä antoisista keskusteluista.

Työskentelin tutkijakoulu Langnetissa tutkijakoulutettavana 1999–2001, mikä mahdollisti täysipainoisen paneutumisen tutkimiseen. Tutkijakoulussa olo tutustutti minua muihin saman alan tutkijoihin ja auttoi myös entistä paremmin hahmottamaan työni sijoittumista osaksi suomalaista kielitieteellistä merkityksen tutkimusta.

Työni esitarkastajina toimivat Marja-Liisa Helasvuo ja Minna-Riitta Luukka. Kiitän heitä molempia tarkkanäköisistä kommentteista ja parannusehdotuksista.

Väitöskirjan julkaisemisesta kiitän Tampereen kaupungin tiederahastoa ja Tampereen yliopistoa.

Vanhempiani Pasi ja Aino Pälliä sekä sisartani Leena Pälliä kiitän kaikesta siitä tuesta ja luottamuksesta, jota he ovat minua kohtaan osoittaneet.

Susannaa kiitän tuesta ja ymmärryksestä. Siiriä kiitän ilosta ja asioiden panemisesta oikeisiin mittasuhteisiin.

Tampereen Kalevassa joulukuussa 2002

Pekka Pälli

HUMAN GROUP IN DISCOURSE AND AS DISCOURSE

English Abstract
Pekka Pälli
University of Tampere

Human group, or social group, has a long tradition in social sciences, and social psychology in particular has dealt with different aspects of groups, including group dynamics, group formation processes, social categorization, intergroup relations and so forth. Experimental social psychology has convincingly shown that people categorize their ingroups and outgroups differently and, especially, people favour their ingroup. The perceived ingroup favouritism means not only that people see their own group positively but also that they see others negatively. A cognitivist reading of this would be that this kind of intergroup behaviour is caused by cognitive categorization processes.

In discourse studies there are two standpoints which can be applied to both intragroup and intergroup behaviour in general: firstly, the cognitive basis of group behaviour – eventually leading to prejudiced behaviour and racism – can be accepted. Then the task of the analysis is to connect the linguistic expressions to cognitive group phenomena. From this standpoint it is emphasized that the cognitive differentiation of ‘us’ and ‘them’ is expressed in language.

An alternative view to this is a social constructionist one. It regards human group and social categorization in terms of discourse and language-use. The work within the so-called discursive psychology for example suggests that people use cognitive phenomena. Cognition and cognitive processes, that is, are constructed in discourse. In this discursive framework categorization and group formation should be seen as context-dependent linguistic practice. When seen as descriptions formulated in discourse, it is not obligatory to define a human group outside of discourse and, what is most important, there are no requisites to bind self-categorization, social categorization and intergroup behaviour to cognition as mental processes.

In this study it is argued that such things as human group, ingroup and outgroup, self-categorization and social categorization are firstly discursive formations, produced and moulded in discourse. Human group is constructed in

discourse and thus it can only be viewed as discourse. Groupness is a phenomenon of language-use. Secondly, besides language-use, the social phenomena are located in linguistic structures, which carry along the meanings of, for instance, ingroupness and outgroupness. But, taken back to discourse analytical commitment, this does not mean that the linguistic expression carries along only certain kind of meanings or information about the category it can be seen to refer to. Once again, it's in discourse, in the event of language-use, where the actual meanings are constructed. For example, it might easily be noticed that the plural form of first person has a property of categorizing ingroup, speaker plus some other people. However, in discourse this property is not always activated. It's only in the meaning potential of the plural form of first person to indicate one's own group.

That means that groups and categories are available for speakers through the meaning potential accumulated into linguistic expressions. The aim of this study has therefore been to analyse the linguistic means of displaying one's self and intragroup and intergroup relations. On the other hand this means focusing on semantics and pragmatics of linguistic expressions and structures. But on the other hand – involving the discourse-analytical commitment – in this study it is also analysed, how the semantics and pragmatics work as producing meanings of both oral and written texts.

Empirical data consists of argumentative letters to editor -type of written texts and various oral interviews. Both are analysed from the standpoint of discourse and the standpoint of linguistic meaning structures. I argue that linguistic discourse studies cannot do without the analysis of linguistic system, both lexical and grammatical aspects of language. But discourse analyst's task is to show how these lexico-grammatical matters do the constructive work in texts. This task – adopted and developed further in this study – brings together linguistic and social interpretations of language.

0. ALUKSI

Tämä tutkimus on parhaiten luonnehdittavissa diskurssianalyttiseksi tai diskursiiviseksi tutkimukseksi. Kielitieteessä kuten myös muissa nimikettä diskurssi-analyysi käyttävissä tieteissä diskurssianalyysilla tarkoitetaan kuitenkin monenlaisia, joskus joiltain osin ristiriitaisiakin teorioita ja niiden tutkimuksellisia sovelluksia. Käsillä oleva tutkimus edustaa sosiaaliseen konstruktionismiin nojaavaa diskurssintutkimusta, jossa kielenkäytön nähdään konstruoivan eli rakentavan ympäröivää maailmaa ja sen ilmiöitä ja ennen kaikkea sitä, miten tätä ympäröivää maailmaa hahmotamme.

Tästä hyvin laajasta teoreettisesta kehyksestä katsottuna olennaisiksi teemoiksi nousevat yksilön mielen ja kielen suhde sekä kielen ja sosiaalisen todellisuuden suhde. Konstruktionistinen näkökulmani tarkoittaa sitä, etten tulkitse kielenkäyttöä kielenulkoisen sosiaalisen todellisuuden sen enempää kuin yksilön kognition heijastajana. Sen sijaan tulkintani kohdistuu siihen, miten kielenkäytössä sekä kognitiivisia prosesseja että sosiaalista todellisuutta tuotetaan ja ”käytetään”.

Sosiaalinen alue on työssä *sosiaalinen* sanan varsinaisessa merkityksessä: puhun sosiaalisesta ryhmästä ja sosiaalisesta kategorisaatiosta eli asioista, joilla on koko ajan ratkaisevan tärkeä merkitys meille jokaiselle, määritelläänpä ’me’ kuinka laajasti hyvänsä.

Jokunen sana lukuohjeeksi lienee paikallaan, sillä työ on toisaalta kokonaisuus, jonka osat ovat perusteltuja ennen kaikkea suhteessa toisiinsa. Silti työ sisältää sekä teoreettisia että empiirisiä jaksoja, joiden katson myös osaltaan itenäisinä kokonaisuuksina osallistuvan erilaisiin teoreettisiin keskusteluihin.

Karkeistaen jako on seuraava: luvuissa 1, 2 ja 3 esitetään se keskeinen teoretisointi, joka koskee tutkimusaiheeni ja siihen valittua lähestymistapaa, ja luvut 4, 5, 6 ja 7 ovat tutkimusaineiston empiiristä analyysia.

Johdantoluvussa 1 käyn ensinnä läpi sitä, miten kielentutkimus on lähestynyt sosiaalista ryhmää. Toisaalta esittelen diskurssintutkimuksen keskeistä käsitteistöä ja teoriaa erityisesti oman tutkimukseni lähestymistavan ja tavoitteiden kannalta. Suoremmin varsinaisen tutkimusaiheen taustalla olevaan tematiikkaan paneudutaan luvussa 2, jossa luon katsauksen siihen, miten sosiaalista ryhmää ja kategorisaatiota on erityisesti ryhmiä tutkivan sosiaalipsykologian traditiossa tulkittu. Luvussa 3 tarkastelen kielen ja kognition suhdetta ja näihin olennaisesti liittyen merkityksen tulkintaa. Nämä teoreettiset luvut argumentoivat yleisellä teoreettisella tasolla kielen sosiaalisuuden ja sosiaalisen tulkinnan puolesta.

Oman empiirisen tutkimusaiheeni tasolla ne argumentoivat sen puolesta, että sosiaalinen ryhmä ei ole reaalisen tarkoitettodellisuuden eikä myöskään ihmisen sisäinen kognitiivinen tai psykologinen ilmiö.

Empiirisissä luvuissa käsittelem ensiksikin sitä, miten jotkin kielen keinot ja tavat puhua tuottavat yksilöyttä (luku 4), jotkin taas omaa ryhmään kuulumista tai jonkin ihmisryhmän toiseutta (luku 5). Tämän puhujaan tai kirjoittajaan liittyvän analyysin lisäksi tarkastelen sitä, millaista kuvaa sosiaalisista ryhmistä ryhmätar-koitteiden kielellinen kuvaaminen tuottaa (luku 6). Yleistäen luvuista 4–6 voidaan sanoa, että niissä lähtökohtana on kielen rakenteen ilmentämä ryhmäilmiö. Varsinaisesti diskurssianalyttisin osio kirjassa on luku 7, jossa analysoin sitä, miten ihmisryhmistä puhumisen tavat kiinnittyvät yhteiskunnalliseen todellisuuteen – siinä oleviin ryhmäjakoisiin – ja kognitiivispuhujaisiksi katsottuihin sosiaalisiin ilmiöihin kuten asenteet ja mielipiteet.

1. JOHDANTO

1.1. Sosiaalinen ryhmä ja kategorisaatio tutkimuskohteena

Yksilö ei ole koskaan pelkästään yksilö vaan aina osa jotain laajempaa sosiaalista kokonaisuutta. Toisin sanoen voimme luokitella itsemme lukuisiin erilaisiin ryhmiin: olemme kielitieteilijöitä, yhteiskuntatieteilijöitä, miehiä, naisia, aikuisia, nuoria jne. Ryhmään kuulumisen voi nähdä seurauksena sosiaalisesta kategorisaatiosta, ympäröivän sosiaalisen maailman järjestelemisestä ihmisryhmiin. Toisaalta määrittelemme ryhmiin kuulumistamme itse ja toisaalta määrittelyjä tehdään puolestamme. Olennaista ei siis ole ryhmään kuuluminen sinänsä, vaan se mahdollisuus, että voimme sekä itse tehdä sosiaalisia ryhmiä ja kategorioita relevanteiksi että myös meidät voidaan ulkoa päin sijoittaa johonkin ryhmään tai kategoriaan.

Ryhmäksi kategorisoinnin tekee mahdolliseksi se, että kieltä käyttäessään yksilö välttämättä kategorisoi, luokittelee ympäröivää maailmaa. Tarkoitteita on niitä representoitaessa luokiteltava ja yhdisteltävä, eivätkä sosiaaliset agentit eli ihmiset kuvattavina ole tässä mielessä poikkeuksellinen tarkoite. Sosiaalinen kategorisaatio on kuitenkin enemmän kuin kuvaamista tai viittaamista, se on myös ryhmäksi rakentamista. Rakentamiseen juuri kieli antaa keinot, joten sosiaalinen kategorisaatio voidaan nähdä yhteydessä lingvistiseen kategorisaatioon, kielellisiin keinoihin järjestää ja luoda ympäröivän maailman tarkoitteita erilaisina yhteenliittyminä ja erottautumisina.

Ryhmän käsite ja sen erilaiset määrittelyt ovat puhuttaneet sosiaalipsykologeja paljon eikä pitävää ja yhtenäistä kriteeriä ryhmälle ole pystytty esittämään (ks. luku 2). Erilaisiin ryhmän määritelmiin liittyvät ongelmat voidaan kuitenkin nähdä epäolennaisina, jos ryhmän olemassaolon kriteeriksi otetaan kielenkäyttö. Tässä tutkimuksessa omaksun näkökannan, jonka mukaan ryhmä on olemassa silloin, kun joukko yksilöitä voidaan – joko tähän ryhmään kuuluvien tai ryhmän ulkopuolisten yksilöiden toimesta – tuottaa kielessä ryhmänä. Tällöin ryhmän olemassaolo on sen olemassaoloa ensisijaisesti puhemaailmassa. Mikä ja millainen tahansa sosiaalinen yhteenliittymä voi olla ryhmä, jos siitä puhutaan ikään kuin se olisi ryhmä. Kielellisillä valinnoilla ihmisiä liitetään toisiin ihmisiin, asetutaan osaksi jotakin ryhmää tai yhteisöä ja erottaudutaan joistakin toisista. Ensisijaisesti lingvistinen tehtävä onkin tutkia niitä kielenkäytön resursseja, joiden avulla ryhmiä voidaan rakentaa. Se miten ryhmään liittyviä asiointiloja, esimerkiksi juuri ryhmään kuulumisen tai itsen kategorisaatio, puhemaailmassa

eli diskurssissa käytetään, on taas ensisijaisesti sosiaalitieteellinen kysymys. Mutta koska käyttö ei ole irrallaan kielellisistä valinnoista, joilla sitä toteutetaan, vaatii diskurssianalyttinen näkemys ryhmästä sekä itse kielellisten valintojen että niiden diskursiivisen käytön huomioon ottamista.

Diskursiivisen lähestymistavan mukaisesti ei ole syytä erottaa toisistaan kielenulkoisen tarkoitteodellisuuden ryhmiä ja kielenkäytössä luotuja ryhmäkonstruktioita. Useimpien niin sanotusti kielenulkoisten ryhmien olemassaolo voidaan kyseenalaistaa, ja esimerkiksi sosiologit ovat kiinnittäneetkin huomiota siihen, että vaikkapa valtio- ja kansallisuusperusteiset ryhmät (kuten suomalaiset) ovat ensisijaisesti symbolisia ja kuvitteellisia. Tämä paljastuu ryhdyttäessä tarkemmin pohtimaan kriteerejä, joilla ryhmä voitaisiin yrittää perustella. Esimerkiksi yhteinen kieli on joukko murteita ja (geo)poliittinenkin konstruktio, ja usein ”luonnollisina” pidetyt biologiset kriteerit kuten rotu ovat vähintäänkin kyseenalaisia. (Ks. H. Lehtonen 1990; Miles 1994; Bourdieu 1991.)

Ryhmien olemassaolon mielivaltaisuus ja symbolisuus paljastuu hyvin silloin, kun omaksutaan diskursiivinen näkemys, jossa ryhmät nähdään diskurssin (puhemaailman) ilmiöinä. Tätä kautta tutkimuskohteeksi määrittyvät sosiaaliset ryhmät ja kategoriat, joita luodaan ja merkityksellistetään kielenkäytössä. Näin ollen näkemykseni ryhmästä ja sosiaalisesta kategorisaatiosta on konstruktionistinen. Tästä lähtökohdasta ”kielen ulkopuolelta” määrittyvät ryhmät kuten esimerkiksi biologinen sukupuoli tai tietynikäiset ihmiset eivät ole tutkimuksen kannalta ensisijaisia. Toki tutkimukseen kuuluu mukaan ryhmiä, jotka määrittyvät myös kielen ulkopuolelta, mutta vasta kielen kautta nämä ryhmät saavat tutkimuskohteen aseman.

Yksilön ja ryhmän (intragroup) ja ryhmien välisten suhteiden (intergroup) tutkimus sijoittuu monellakin tapaa yhteiskuntatieteitten keskiöön. Esimerkiksi Allardt (1983: 11–12) sosiologian tutkimustehtävästä puhuessaan mainitsee, että sosiologian perustehtävänä on tutkia yksilöä yhteisön jäsenenä. Yksilöidymmin sosiaalisten ryhmäprosessien tutkimus liittyy sosiaalipsykologian tieteenalaan, jonka tutkimuskohteena onkin mainittu juuri suhteet ihmisten välillä ja ihmisryhmien välillä (Howitt ym. 1989: 169)¹. Tässä tutkimuksessa liikutaan jo aiheensa puolesta yhteiskuntatieteellisessä maastossa. Työn tarkoituksena onkin osallistua yhteiskuntatieteissä – erityisesti sosiaalipsykologiassa – ryhmätematiikasta käytyyn keskusteluun ja yhdistää tämä sosiaalipsykologinen kysymys ryhmäilmiöstä lingvistiseen tarkasteluun.

¹ Sosiaalipsykologian lukuisista muista määrittelyistä mainittakoon yksilön ja hänen sosiaalisen ympäristönsä välinen vuorovaikutus (Eskola 1971: 11), sosiaalinen vuorovaikutus (Eskola 1982: 60–90) ja sosiaalinen kanssakäyminen (Weckroth 1992: 130–131).

1.2. Sosiaalinen ryhmä kielitieteessä: sosiolingvistiikasta diskurssintutkimukseen

Voidaan erottaa kaksi osittain risteävää tapaa, joilla sosiaalinen ryhmä on ollut esillä kielitieteellisessä tutkimuksessa tai väljemmin kielentutkimuksessa. Selvimmin ja eksplisiittisimmin on sosiaalista ryhmää kielitieteessä käsiteltyt sosiolingvistiikka, jonka traditionaalisessa muodossa² on lähdetty siitä ajatuksesta, että kielenulkoiset sosiaaliset kehykset ovat juuri ihmisryhmiä: iän, sukupuolen, yhteiskuntaluokan, asuinalueen, asenteiden tai oikeastaan periaatteessa minkä tahansa variaabelin suhteen ihmiset voidaan jakaa ryhmiin, ja kielessä ilmenevän vaihtelun katsotaan olevan yhteydessä näihin ryhmiin (ks. Paunonen 1982: 35; Cameron 1997: 57).

Sosiaalinen todellisuus on siis ensinnäkin edustunut sosiaalisina ryhminä eli sosiaalisina taustamuuttujina, joita vasten kielellisiksi muuttujiksi valittuja kielenpiirteitä (suomessa esim. yleiskielen *d*:n vastineet, aktiivin 2. partisiippi, mon. 1. persoonan kongruenssi ja omistusmuotojärjestelmä) on tarkasteltu (sosiolingvistikista taustamuuttujista ja kielenpiirteistä ks. Paunonen 1982). Sosiaalisten taustamuuttujien eli sosiaalisten ryhmien on katsottu jättävän jälkensä puheeseen, ja taustamuuttujia onkin kutsuttu sosiaalisiksi ilmaisimiksi (engl. social markers), (joista tarkemmin ks. Scherer & Giles 1979).

Toisekseen tutkimus on usein kohdistettu suoraan johonkin ryhmään tai kategoriaan. Tällöin on valittu tutkimuksen kohteeksi jonkin ominaisuuden perusteella määriteltävissä oleva ihmisryhmä (naiset, helsinkiläiset, maahanmuuttajat jne.) ja tarkasteltu jotain kielellistä seikkaa tästä joukosta. Useimmiten on nojaututtu perinteisen sosiolingvistiikan menetelmiin ja muuttujavalintoihin³, mutta sosiolingvistisinä tai ainakin kielisosiologisina voidaan pitää myös tutkimuksia, joissa käsitellään kielen suhdetta sosiaaliseen identiteettiin. Sosiolingvistiikan kehityksessä onkin tutkittu paljon esimerkiksi etnisyyttä ja kielellistä nationalismia (Coulmas 1997: 7). Tavalla tai toisella johonkin yhteiskunnalliseen ryhmään kohdistuvasta sosiolingvistikista tutkimuksesta voidaan vielä erikseen nostaa esiin monikielisyyttä koskevat kysymykset, joissa niissäkin monesti on kyse etnisistä ryhmistä ja (usein niihin liittyen) kielenoppimisesta ja -opettamisesta.

Mutta vaikka sosiolingvistiikka jo nimensä mukaisesti on kielentutkimuksen alueista ollut se, joka liittyy kielen tarkastelun ihmisryhmiin, on kielentutkimuksenkin piirissä jo pitkään tehty tutkimusta, joka enemmän tai vähemmän

² Traditionaalisella viitataan sosiolingvistiikan kvantitatiivis-variationistiseen valtaparadigmaan, jota esimerkiksi Trudgill (1978; 1983) pitää varsinaisena sosiolingvistiikkana (sociolinguistics proper). Keskustelua sosiolingvistiikan määrittämisestä ja rajoista ovat meikäläisittäin kirjanneet esimerkiksi Suojanen (1982) ja Nuolijärvi (2000). Kuvan sosiolingvistiikan kentän koko kirjosta saa alan laajahkoista yleisesityksistä kuten Coupland & Jaworski (1997), Coulmas (1997) ja Mesthrie ym. (2000).

³ Mainittakoon kansainvälisistä klassikotutkimuksista Labovin (1972) tutkimus New Yorkin mustien kielestä ja Suomesta Nuolijärven (1986) tutkimus Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellisestä sopeutumisesta.

suoraan liittyy ihmisryhmiin. Yleislinjanvetona voidaan sanoa, että sosiolingvistiikan lisäksi käytännössä kaikki sosiologiseen tutkimukseen tai ylipäänsä yhteiskunnalliseen tutkimukseen nivoutuvat kielentutkimuksen suuntaukset osallistuvat jollain tavoin keskusteluun ihmisryhmistä. Näitä suuntauksia eivät varsinkaan itse suuntausten harjoittajat ole useinkaan nimenneet sosiolingvistiksi⁴, mutta niissä näkyy sosiolingvistinen aspekti – selitetään ja kuvataan kielellisiä ilmiöitä, jotka liittyvät kielen käytön kautta sosiaaliseen maailmaan, jossa ihmiset, sosiaaliset subjektit, toimivat⁵.

Selvästi sosiologisperustainen etnometodologinen keskusteluanalyysi on tietenkin jo lähtökohdiltaan kiinnostunut ihmisestä sosiaalisena toimijana muiden toimijoiden kanssa. Implisiitisti keskusteluanalyysi sivuaa ryhmätutkimusta erityisesti siltä osin kuin se puhuu intersubjektiivisuudesta, mutta myös instituutioista ja institutionaalisesta vuorovaikutuksesta puhuminen on pitkälti sen pohtimista, miten yksilöt rakentavat keskusteluissa ryhmää ja kategoriointeja, itsen ja muiden kategorisaatioita. Keskusteluanalyysissa tosin painotus on keskustelun lokaalisessa kontekstissa ja sekventiaalisessa tulkinnassa. Niinpä on ymmärrettävää, että esimerkiksi ryhmän konstruoinnista puhumisen sijasta keskusteluanalyysiin istuu paremmin puhuminen esimerkiksi intersubjektiivisuuden saavuttamisesta tai ”intersubjektiivisuuden arkkitehtuurista”, kuten Heritagén (1996: 249–260) muotoilu asian ilmaisee.

Mutta etnometodologinen keskusteluanalyysi on vielä konkreettisemminkin tarttunut sosiaaliseen ryhmään ja kategorisaatioon. Etnometodologian perustajiin kuuluva Harvey Sacks kehitteli nk. jäsenkategorisaation analyysimallia (Membership Categorization Device), jossa jäsenkategoriat ovat luokitteluja tai sosiaalisia tyyppejä, joita voidaan käyttää kuvaamaan yksilöä (Sacks 1967; Hester & Eglín 1997, Järviluoma & Roivainen 1997). Sacks oli erityisen kiinnostunut siitä, millaisia oletuksia ihmiset tekevät kategoriatermejä käytettäessä (ja käyttäessään). Hän painotti sitä, että kaikkiin jäsenyyskategorisaatioihin (esim. ’äiti’, ’opiskelija’, ’urheilija’, ’työtön’, ’poliitikko’, ’entinen partiolaisjohtaja’) liittyy kulttuurisesti lauantuneita odotuksia. Toisin sanoen kategorioivat ilmaukset kantavat mukanaan tietoja kategorian edustajan ominaisuuksista esimerkiksi sosiaalisena toimijana.

Kuten Hester & Eglín (1997: 3) toteavat, Sacks ei suoranaisesti puhunut muusta kuin yksilöllisistä jäsenkategorioista, mutta myöhemmin jäsenkategorian käsite on ulotettu myös sosiaalisiin kategorioihin, kollektiiveihin ja jopa instituutioihin. Tätä kautta ollaan tekemisissä suoraan ryhmätason kanssa, tulkinnan kohteena ovat vähintäänkin implisiitisti ryhmät ja kategoriat yhteiskunnassa.

Jäsenkategorisoinnin tutkimuksen anti ei välttämättä ole juuri kielitieteelliselle tutkimukselle ollut järin mainittava, mutta yleisemmässä diskurssianalyttisessä tutkimuksessa (esim. Potter & Wetherell 1987) se on otettu varteen,

⁴ Lähtökohtien ja tavoitteiden läheisyys on kuitenkin usein tunnustettu (pragmatiikassa esim. Verschueren 1999: 7, diskurssianalyysissa esim. Wodak 1996: 3).

⁵ Toki erilaisia ryhmän käsitteellä operoivia tutkimussuuntauksia voitaisiin luetella vielä paljon enemmän ja eritellä huomattavasti tarkemminkin kuin olen tässä tehnyt.

ja jäsenkategoriointi onkin juuri yksi niistä alueista, joilla diskurssianalyysi on kohdannut etnometodologian⁶.

Koska 1970-luvun lopulla syntyneen kriittisen lingvistiikan (esim. Fowler ym. 1979; Hodge & Kress 1979) taustalta löytyy usein suora yhteys yhteiskunnallisuuteen ja yhteiskunnallisesti tärkeisiin ryhmäjakoihin, se on eittämättä sellaista kielentutkimusta, joka osallistuu myös periaatteellisella ja tieteellis-filosofisella tasolla keskusteluun sosiaalisesta ryhmästä ja kategorisaatiosta. Itse asiassa sana *kriittinen*, olkoon kyse kriittisestä lingvistiikasta, kriittisestä diskurssianalyysistä tai yleisemmin kriittisestä kielentutkimuksesta, kytkee lingvistisen tarkastelun yhteiskunnalliseen tarkasteluun⁷.

Ensinnäkin kriittisen lingvistiikan tutkimus kohdistuu usein sellaisiin epäkohtiin (tai kriittisten tutkijoiden epäkohtina pitämiin asioihin), jotka koskevat jotain ryhmää. Toinen mahdollisuus on vertailla ryhmiä keskenään. Tyypillisiä ovat asetelmat, joissa tutkimus kohdistetaan esimerkiksi sukupuolten epätasa-arvoon tai rotu- tai kansallisuusperustaiseen syrjintään. Näiden ”selvien” ryhmäperustaisten aiheiden lisäksi laajempaan ryhmätematiikkaan liittyy yleisesti kriittisen lingvistiikan keskeisenä tematiikkana oleva kielen ja vallan suhde ja siihen liittyen erityisesti joukkotiedotuksen harjoittama kielellä vaikuttaminen. (Kriittisen kielentutkimuksen tutkimuskohteista ks. esim. Fairclough 1995; Fairclough & Wodak 1997; Pietikäinen 2000; van Dijk 2001.)

Kaikki yhteiskunnallisesti ryhmien olemassaoloon, olosuhteisiin ja potentiaaliseen syrjintään tarttuva lingvistinen tutkimus ei kuitenkaan suoranaisesti kulje nimikkeen *kriittinen lingvistiikka* alla. Yleisemmässä diskurssianalyttisessä kehityksessä ryhmien kielellistämisen ja ryhmiä kohtaan esitettyjen ennakkoluu- lojen tutkimus on ollut varsin keskeistä – yleensäkin etenkin tiedotusvälineiden kielen tutkimus on sisältänyt vahvana teemana ’me’ – ’he’ -polarisaation (esim. van Dijk 1987; Fairclough 1997), ja toisaalta esimerkiksi itseään diskurssi-historialliseksi kutsuva koulukunta (esim. Wodak ym. 1999; Reisigl & Wodak 2001) tekee niin ikään tutkimusta, joka (kriittisesti) lähestyy yhteiskunnallisia ryhmien välisten suhteiden kysymyksiä. Erikseen esiin voidaan nostaa myös kriittinen tekstintutkimus, jonka traditiossa on tarkasteltu mm. sitä, millaisia toimijoita teksteissä ryhmiksi konstruoidut kollektiiviset toimijat ovat (ks. Heikkinen 1999: 146–149). Tältä pohjalta tehty tutkimus voi lähestyä tekstiä siltä kannalta, miten kollektiivitoimijoita kielellisin valinnoin nostetaan erilaisiin toimijarooleihin.

Edellä mainitut mahdolliset tavat lähestyä ihmisryhmää kertovat siitä, että ihmisryhmä on edelleen mahdollinen, joissain suhteissa jopa keskeinen sosiolingvistinen tutkimuskohde. Perinteinen positivistiseen tieteenfilosofiaan ja kvantita-

⁶ Hutchby & Wooffit (1998) puhuvat keskusteluanalyysin oppikirjassaan tarkemmin yhtymäkohdista, joita keskusteluanalyysilla on erityisesti diskursiivisen psykologian tutkimuskohteisiin kuten juuri kategorisaatio.

⁷ Michael Billig (2000: 291) täsmentää kriittisyyden tarkoittavan kahta asiaa: sitä, että tehdään sosiaalista analyysia, joka jollain tavoin kohdistuu yhteiskunnalliseen epätasa-arvoon ja sitä, että erotutaan teorioista, jotka eivät ota kantaa epätasa-arvoisuuteen.

tiivisiin tutkimusmenetelmiin tukeutuva sosiolingvistiikka on itsessäänkin vain törmännyt ongelmiin juuri sen suhteen, mikä on ryhmä ja miten ihmisryhmiä voitaisiin yhdistää kielenpiirteiden tarkasteluun (ks. Nuolijärvi 2000: 22). Toisaalla kuitenkin erilaisista paradigmoista lähtevät pragmaattiset suuntaukset ovat avanneet toisenlaisia mahdollisuuksia yhdistää lingvistinen tarkastelu ihmisryhmiin. Laajemmin – ei siis pelkästään ihmisryhmän tai yhteisön tarkastelun kannalta – katsottuna sosiolingvistikassa paradigmassa onkin ollut näkyvillä selvä muutos: Sosiolingvistiikka on nykyään paljon ja ehkä jopa enimmiltäkin osin muuta kuin klassista variaationtutkimusta. Erytisen näkyvästi sosiolingvistiikan sisällöksi on työntynyt diskurssintutkimus, joka sekä edellä lyhyesti esitetyn kriittisen diskurssi-analyysin että myös muun kielen ja yhteiskunnan suhdetta käsittelevän diskurssi-analyysin kautta luontevasti liittyy yhteen kielenkäytön pragmatiikan ja ihmisryhmät. Diskurssintutkimuksen yleistymisen sosiolingvistiikaksi ei ole pelkkä tuntuma yksittäisistä – perspektiivistä riippuen harvoista tai useista – töistä, vaan diskurssintutkimuksen kautta sosiolingvistiikka on aidosti liittynyt myös sosiaaliseen teoriaan. Tämä korostus tulee esiin muun muassa itse sosiolingvistiikan sisällä käydyistä keskusteluista sosiolingvistiikalle sopivista sosiaalisista teorioista (Sociolinguistic Symposium 2000; Coupland & Sarangi & Candlin 2001).

Sosiolingvistiikan ”sisältä” löytyy myös uudehkoja painotuksia, jotka vastaavat tässä tutkimuksessa omaksuttua konstruktionistista painotusta ihmisryhmistä: Sosiolingvisti Ben Rampton (1995) on tutkimuksessaan kielimuotojen käytöstä tukeutunut sellaiseen ryhmäkäsitykseen, jossa (Ramptonin tutkimuksessa etninen) ryhmä ja siihen kuuluminen on puhujan resurssi; ympäristön kielimuotoja nimenomaan käytetään. Vastaavia ajatuksia on uudemmassa sosiolingvistiikasta löydettävissä enemmänkin: mainittakoon vielä toisena esimerkkinä Monica Hellerin (2001) tulkinnat siitä, miten vähemmistön ja enemmistön kieli-identiteetit rakentuvat diskursiivisesti.

Tämä riittääköön alustukseksi sille, miksi katson työni monellakin tapaa istuvan sosiolingvistiseen maaperään. Seuraavassa käyn tarkemmin läpi sellaista kielen ja sosiaalisen tason yhdistämään pyrkivää tutkimusta, jonka voi katsoa muodostavan teoreettisen ja metodologisen taustan diskursiiviselle tutkimukselle. Jo ennen asian varsinaista käsittelyä painotan sitä, että ainakaan toistaiseksi ei diskurssi-analyysin voida katsoa muodostavan yhtenäistä ja vakiintunutta teoreettista taustaa. Vielä vähemmän voidaan puhua yhtenäisestä analyysimenetelmästä. Diskurssi-analyysillä voidaan tarkoittaa lausetason ylittävää analyysia, joka kuitenkin käsittää vain kielellisen rakenteen. Sen sijaan diskursiivisuus viittaa sellaiseen konstruktionistiseen käsitykseen, että kielenkäyttö rakentaa ja muuntelee sosiaalista todellisuutta. Tärkeätä on nimenomaan se, että diskursiivinen tutkimus ei rajoitu kielelliseen rakenteeseen vaan ottaa huomioon kielenkäytön sosiaalisen olottuvuuden.

1.3. Diskursiivinen näkökulma

Erityisesti yhteiskuntatieteiden lingvistisen käänteeseen ja toisaalta kielentutkimuksen yhteiskunnallisten käänteiden myötä on tultu vaiheeseen, jossa kielen ja yhteiskunnan suhteen tutkimus on – sikäli että itse kullakin tieteellä olisi oma tehtäväalueensa – rajoiltaan hämärtynyt. Asian negatiiviseen puoleen viitataan Pirkko Nuolijärven kirjoituksessa (2002). Nuolijärvi (mt.) antaa lingvistin näkökulmasta ymmärtää, että suutarin on todellakin pysyttävä lestissään: ”Kielentutkijan tehtävä on analysoida kieltä. Jos kielentutkija ei sitä tee, sopii kysyä, kuka tekee. Kielentutkijan koulutus ei ole yhteiskuntatieteilijän koulutus, joten kielentutkija ei voi ruveta esiintymään yhteiskuntatieteilijänä, koska ei ole saanut yhteiskuntatieteilijän koulutusta” (mts. 14). On siis aika palata ruotuun: ”toivon, että kielentutkimuksessa olisi laaja lingvistinen käänne, joka veisi erilaisten tekstien ja diskurssien analyysia kieliopin, kielellisten rakenteiden ja niiden esiintymisehtojen tarkasteluun” (mts. 31–32).

Kommentoin edellä esitettyä lyhyesti, sillä siinä esitetään hyvin keskeisesti se problematiikka, jonka diskurssintutkimusta harjoittava kielentutkija kohtaa. On muistettava, että diskurssintutkija toimii sellaisesta kehyksestä käsin, jossa kieltä ei voi erottaa sosiaalisesta maailmasta (ks. tarkemmin 1.3.2.). Tällöin on vaikea rajata lingvistin työskentelyä pelkästään lingvistiseksi, vaan lingvistin on diskurssia analysoidessaan pystyttävä relevantilla tavalla tulkitsemaan yhteisöä ja kulttuuria. Näin ymmärrän esimerkiksi Esa Lehtisen (2002: 38) keskusteluanalyttisen linjauksen: ”Tutkijalle on tärkeää olla kompetentti sen kulttuurin tutkijana, jota hän tutkii.” Kulttuurinen kompetenttius tarkoittaa nähdäkseni – on se sitten koulutuksellisesti tai muuten saavutettua – pragmaattisesti orientoituneessa tutkimuksessa sitä, että kielentutkijan on pystyttävä relevantisti analysoimaan yhteisöä ja yhteiskuntaa, sosiaalista elämää, jossa kieltä käytetään. Kielentutkijan ei tarvitse esittää yhteiskuntatieteilijää, osittain hän on sellainen. Diskursiivisuuden perusajatus on se, että kieltä ei voi erottaa sosiaalisesta.

Edellä sanotusta huolimatta yhdyin Nuolijärven tervetulleeksi toivottamaan lingvistisen käänteeseen ajatukseen. Katson jopa tämän työn edustavan (myös) noita toivottuja linjoja, jossain mielessä kääntymistä kielen rakenteiden puoleen. Kielentutkijalla on myös minun mielestäni omia tehtäviä, mutta ennen kaikkea korostan sitä, että kielentutkijalla on omia kielentutkimuksellisia resursseja yhteisön, yhteiskunnan tai yleisesti vain sosiaalisuuden analysoimiseksi. Siinä näkökulmassa, jota nimitän diskursiiviseksi, on kuitenkin tärkeitä nähdä kieli – myös rakenteina – yhdessä sosiaalisen maailman kanssa. Diskurssintutkijan kompetenssi on siis kompetenssia kummaltakin alueelta: kielen toimintaa sosiaalisesti merkityksellisenä asiana analysoitaessa on tutkijan repussa oltava eväitä, tietoutta, niin kielestä kuin sosiaalisesta toiminnastakin.

Ennen varsinaista kielen ja diskurssin käsitteiden pohdintaa ja määrittelyä tarkastelen vielä lyhyesti diskurssintutkimuksen historiaa siltä osin, kuin se heijastelee juuri keskustelua kielen ja sosiaalisen maailman suhteesta. Vaikka nykyisellään diskurssintutkimus on selvästi sosiolingvistiikkaa, ehkä jopa sen ydinalue,

niin historiallisesti kielen sosiaalisuus ja yhteiskuntateoriat eivät välttämättä ole olleet diskurssianalyysin keskeisen kiinnostuksen kohteina.

1.3.1. Kieli ja yhteiskunta diskurssianalyysin kiinnostuksen kohteina

Lingvistille nimitys diskurssianalyysi yhdistyne useinkin brittiläiseen ensisijaisesti 1970- ja 1980-luvuilla Birminghamissa tehtyyn tutkimukseen (esim. Sinclair & Coulthard 1975; Coulthard 1977), jossa keskeisinä taustavaikuttajina olivat puheen etnografia (Hymes 1970; 1974) ja puheaktiteoria (Austin 1962; Searle 1977). Tutkimuskohteinaan suuntaus käsitteli lähinnä luokkahuonekeskusteluja, ja luokkahuonekeskustelujen tarkastelun muodossa tämä brittiläinen suuntaus rantautui myös Suomeen (ks. Keravuori 1988).

Suuntauksen tukijalat olivat nimenomaan puheaktiteoria ja puheen etnografia, ja tietenkin näiden kahden alan kautta voidaan myös tämä 1970-luvun diskurssianalyysi nähdä välillisesti kielen ja sosiaalisen tason yhdistämään pyrkivänä suuntauksena. Puheaktiteorian kautta oltiin siis kiinni siinä ajatuksessa, että kieli on toimintaa eli (myös) sosiaalisia tekoja, puheen etnografia taas kytki diskurssianalyysin vielä laajemmin kielenkäyttötilanteisiin ja ylipäättään kielen rakenteen ylittäviin tekijöihin.

Jo varhaiseen diskurssianalyysiin toki vaikutti yleisempi funktionaalisen kielitieteen kehys. Sekä puheakteja että puheen etnografiaa hahmotettiin siitä näkökulmasta, että kielen funktiot ovat ensisijaisia: puheakteilla on funktioita, jotka toteutuvat tilanteisesti. Yhtäältä 1970-luvun kielitieteellisen diskurssianalyysin voi nähdä olleen samoilla linjoilla kuin yleisemmän sosiologisperustaisen diskurssianalyysinkin. Kielenkäytön funktionaalisuutta painotettiin myös siitä formalismin vastaisesta näkökulmasta, että kielen tehtävät määrittävät muodon.

1980-luvun alkupuolen diskurssianalyysi jatkoi pitkälti samalla linjalla. Tosin näkyvämmiin ja painokkaampiin esillä olivat esimerkiksi tekstin koheesiokeinot. Viittauskeinojen analysoinnin lisäksi lingvistiseksi diskurssianalyysiksi vakiintuivat esimerkiksi teeman ja fokalisaation ja ylipäänsä informaatorakenteen analyysi, ja kuten 1970-luvullakin, edelleen merkittävä osa diskurssianalyysistä oli keskustelun rakenteen kuvausta. (Ks. Brown & Yule 1983; Stubbs 1983.) Kovin merkittävästi ei lingvistinen diskurssianalyysi kuitenkaan näillä eväin edennyt, vaan se muodosti lingvistien keskuudessa oman tekstilingvistisen traditionsa. Keskusteluntutkimus löysi viitekehyksensä ja analyysimallinsa muualta, ja etenkin yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen puolella syntyi joukko erilaisia diskurssianalyysereita, jotka marginalisoivat 1980-luvun lingvistisen diskurssianalyysin.

Lingvistisellä diskurssianalyysillä oli kuitenkin erityisesti kielenkäytön funktionaalisuuden painottamisen kautta selvä yhteys sosiolingvistiikkaan: kielen lisäksi pyrittiin analysoimaan laajempia sosiaalisen tason käytänteitä. Esimerkiksi Michael Stubbsin *Discourse Analysis* -teoksen (1983) alaotsikko *The Sociolinguistic Analysis of Natural Language* kertoo jo omalta osaltaan sen, että diskurssianalyysin kohteeksi on haluttu määrittää kielen ja yhteiskunnan suhteen jollain tapaa yh-

distävä sosiolingvistinen taso. Analyysin määrittelemisen lausetason ylittäväksi kielen analyysiksi (tai kielelliseksi analyysiksi) (esim. Edmondson 1981: 3; Stubbs 1983: 1) voidaan sekin nähdä haluna asettaa tutkimuskohteeksi kielenkäyttö sosiaalisessa kontekstissaan⁸.

Mutta lähimenneisyydessä voidaan kuitenkin nähdä kaksi sellaista yleislinjaa, jotka ovat olleet nykyiselle diskurssintutkimukselle 1970- ja 1980-lukujen lingvististä diskurssianalyysia tärkeämpiä. Ensimmäinen on eittämättä yhteiskuntatieteiden lingvistinen käänne 1980-luvulla. Monista yhteiskuntatieteiden tutkimista asioista tuli siis jossain määrin lingvistisiä, tai ainakin yhteiskuntatieteilijöiden kiinnostus kieleen avasi mahdollisuuden myös lingvisteille liikkua sosiaaliselle alueelle päin. Toinen tärkeä linja oli se, että variaatiota tutkineiden sosiolingvistien lisäksi muutkin lingvistit olivat kiinnostuneet yhteiskunnallisista ilmiöistä: eritoten 1970-luvun lopussa syntynyt kriittinen lingvistiikka avasi diskurssintutkimukselle sellaista tutkimuskenttää, jossa jo lähtökohtana on analysoida jotain yhteiskunnallista ilmiötä.

1990-luvulla päästiin yhä lähemmäksi sitä esimerkiksi van Dijkin (1997) peräänkuuluttamaa ajatusta, että diskurssintutkimuksen tulisi irtautua emotionaalisesta ja olla vain nimenomaisesti diskurssintutkimusta. Niin tai näin, tietyt teoreettis-metodologiset yleislinjat näyttävät olevan hyvin yleisesti hyväksytyjä tämänhetkisessä diskurssintutkimus- tai diskurssianalyysi-nimikkeiden alla tehdyssä tutkimuksessa. Yleisesti hyväksytyltä vaikuttaa ajatus siitä, että kieltä – puheita, kirjoituksia, keskusteluja – analysoidaan aina osana sosiaalisia käytänteitä. Jonathan Potter (1997) täsmentää asiaa seuraavasti:

[Discourse analysis] has an analytical commitment to studying discourse as texts and talk in social practices. That is, the focus is not on language as an abstract entity such as a lexicon and set of grammatical rules (in linguistics), a system of differences (in structuralism), a set of rules for transforming statements (in Foucauldian genealogies), instead it is the medium for interaction; analysis of discourse becomes, then, analysis of what people do.

Oleennaista tämän diskurssintutkimuksellisen sitoumuksen ja ajattelun hyväksymisessä on – ainakin lingvistin kannalta – nyt se, että joudutaan operoimaan sosiaalisen tason kysymysten parissa. Tämä on merkittävä siirtymä ja muutos lingvistiseen diskurssianalyysiin ja myös sellaiseen mikrotason pragmatiikkaan, jonka fokus on ollut kielen rakenteellinen taso.

Ylipäätään voidaan väittää, että lingvistiikalla – erityisesti sillä osalla, jota voitaisiin jotenkin, edes väljästi, kuvata sosiolingvistiseksi, on ollut erityisesti 1980-luvulta lähtien käynnissä kaksi suurta muutosta: Ensinnäkin näkyvissä on siirty-

⁸ Tosin esimerkiksi Luukka (2000: 143) tulkitsee määritelmät siten, että ne korostavat tutkimuskohteen rakenteellisia ominaisuuksia. Tästä olen siinä mielessä eri mieltä, että nähdäkseni analyysin kohteen määrittely ”lausetason ylittävä (kielellinen) analyysi” ei välttämättä ole formalistinen, rakenteellisuutta korostava painotus. Toinen asia sitten on se, että tuosta määrittelystä käsin **tehtiin käytännössä** kielen rakennetta painottavaa tutkimusta.

minen puhtaasti lingvistikista yksiköistä (esim. lauseet, foneemit) ”tekstiin kontekstissaan”. Toinen muutos on ollut siirtyminen itse kontekstin analysoimiseen. Kontekstin analysoiminen on puolestaan johtanut entistä systemaattisempaan monitieteisyyteen, josta diskurssianalyysi monine variaatioineen on hyvä esimerkki. (Wodak 1996: 5–6.) Mutta kaikesta huolimatta on syytä painokkaasti todeta, että myös lingvistikalla itsellään on pitkiä perinteitä kielen ja sosiaalisen tason yhdistämisessä. Diskurssianalyysin ja diskursiivisen tutkimuksen historia ja nykyisyys on myös lingvistinen. Mutta lingvistisyys tarkoittaa tällöin muuta(kin) kuin kielen rakenteen tutkimus tai autonominen analyysi, onhan itse lingvistikankin sisällä hyvin monissa ja keskenään erilaisissakin traditioissa tutkittu esimerkiksi sitä, mitä kielellä ja kielenkäytössä tehdään (esim. lingvistinen pragmatiikka) tai sitä, miten konteksti on jo mukana kielessä (esim. J.R. Firthin nimeen liitettävä Lontoon koulukunta).

1.3.2. Kieli ja diskurssi

Implisiitisti diskurssianalyysin määritelmät rakentavat myös diskurssin määritelmää. Yksinkertaistettuna diskurssi onkin määriteltävissä kielenkäytöksi sosiaalisessa kontekstissa. Määritelmä jättää kuitenkin auki niin monenlaisia painotusmahdollisuuksia, että sitä on syytä hieman täsmentää. Parhaiten asiaa ja diskurssi-käsitteen väljyyttä voi ajatella mieltämällä kaksi diskurssi-käsitettä tai kaksi saman asian painotusta. Ahtaammin määriteltynä diskurssin käsite tarkoittaisi kielenkäyttöä – esimerkiksi jotain tiettyä tekstiä tai tekstikatkelmaa ja sen käyttöä. Tämä vastaisi siis pitkälti perinteistä lingvistikista ”language-in-use” määritelmää (Gee 1999: 6–7, 17; Vuori 2001: 82). Laajana käsitteenä diskurssi taas liittyy lausumat ja tekstikatkelmat – kielenkäytön – sosiaalisiin yhteyksiinsä. James Paul Gee (1999: 17) tekee kahdelle käsitteelle eron ilmaistessaan ahtaampaa pienellä alkukirjaimella (diskurssi) ja jälkimmäistä laajempaa määritelmää isolla alkukirjaimella (Diskurssi). Tästä eronteosta Gee (mp.) johtaa toteamuksen: ””Big-D” Discourses are always language plus ”other stuff””. Vastaavaa käsitteistöä käyttäen Jaana Vuori puolestaan (2001: 82–83) ilmaisee diskurssin olevan toisaalta ”iso D”, jolloin diskurssi kytkeytyy laajoihin historiallisiin prosesseihin. Vuori (mp.) täsmentää väliin jäävää aluetta käsitteellä ”keskisuuret diskurssit”, jotka ovat ennen kaikkea tutkijan tulkintatyön tuloksia. Tässä korostuu se, että diskurssi on tulkinnallinen käsite, kun taas esimerkiksi tekstiä voidaan pitää teknisenä, puhuttuna tai kirjoitettuna tuotteena (vrt. Vuori 2001: 81).

Joissakin yhteyksissä korostetaan sellaista määritelmällistä eroa, että teksti on kieltä kontekstittomasti ja diskurssi puhuttua tai kirjoitettua tekstiä tilanteisessa kontekstissaan (ks. Virtanen 1992: 3 ja siinä mainittu kirjallisuus). Tällainen määritelmä on toimiva silloin, kun korostetaan erottelua kieli rakenteina tai teknisenä tuotteena ja kieli sosiaalisesti tulkittuna yksikkönä. Samaan aikaan on kuitenkin hyvä pitää mielessä, että esimerkiksi nykyinen tekstintutkimus määrittelee tekstin yleensä muutoin kuin teknisenä rakenteena: Tekstintutkimus korostaa

yleensä Hallidayn ja Hasanin määritelmää, jossa teksti on merkityksen yksikkö, se ei koostu esimerkiksi lauseista vaan realisoituu lauseina (1976: 2). Vesa Heikkinen (1999: 53) täsmentää systeemis-funktionaalisen kieliteorian omaksuman tekstimääritelmän seuraavasti: ”teksti on sosiaalisen kanssakäymisen lingvistinen muoto”.

Silti nimenomaan diskurssintutkimuksessa on ainakin käytännön tarpeisiin syytä erottaa toisistaan teksti, joka on kielellistä muotoa ja diskurssi, joka on kielellistä muotoa käytössä, ylittäen kuitenkin käytön tilannekontekstin rajat. Joka tapauksessa diskurssintutkijan tehtävä on kahtalainen: hän tutkii (sosiaalisen kanssakäymisen) lingvististä muotoa (tekstiä, diskurssia) diskurssina, eli yhdistää muodon analyysin tutkimuksen kohteena olevien sosiaalisten käytänteiden tarkasteluun.

En kuitenkaan näe mitenkään hyödyllisenä yrittääkään pakottaa diskurssin käsitettä johonkin ahtaaseen ja pitävään määritelmään. Nähdäkseni sisäisesti ristiriidatta voidaan hyväksyä ja korostaa käyttökontekstista riippuen ne määritelmät, joissa diskurssin sanotaan olevan tulkinnallinen käsite, diskurssin katsotaan muodostuvan teksteistä ja diskurssi tulkitaan sosiaalisissa käytännöissä rakentuvaksi ja sosiaalista todellisuutta rakentavaksi merkityssuhteiden systeemiksi. Näin määriteltynä kyse on todellakin abstraktiosta ja hyvin yleisestä käsitteestä (vrt. Heikkinen 1999: 53; Vuori 2001: 81). Käsite on kuitenkin tarpeellinen, eikä se ole mielestäni korvattavissa esimerkiksi laajalla tekstin käsitteellä: diskurssit ovat yhteiskunnallisia ilmiöitä, joissa yhdistyy kielen yhteys siihen, mikä ei ole kieltä tai tekstuaalista. Toki diskursiivinen ajattelu korostaa eri asioiden, myös ns. ei-kielellisen, olevan nähtävissä ja tulkittavissa kielenkäyttönä, mutta tällöin jo lähtökohtaisesti se, mitä kielenkäytöllä tarkoitetaan, kattaa kielellisiin merkityksiin ja puhetapoihin kiteytyneen sosiaalisten käytäntöjen aineksen, laajasti ottaen ideologiat, instituutiot, historialliset ”tavat” ja ihmisten sosiaalisen toiminnan ja kanssakäymisen.

Paikallaan on myös se huomautus, että substantiivimuotoisuudestaan huolimatta diskurssi on prosessi, tietyllä tapaa ”verbi”, kuten Potter ym. (1990) kirjoittavat. Vastaavasti Mikko Lehtonen (1994a: 34) toteaa, että termi *diskurssi* sisältää ajatuksen toiminnasta toisin kuin *kieli*, joka viittaa ”ikään kuin johonkin staattiseen olioon”. Aina kun diskurssista puhutaan, puhutaan siis dynaamisesta prosessista, ei staattisesta merkityssuhteiden järjestelmästä.

Moni asia kuitenkin puoltaa sitä, että kieli ja diskurssi tai kieli ja kielenkäyttö (myös) erotetaan toisistaan. Diskurssin analyysissa on siinäkin pakko tukeutua kieliopillisiin kategorioihin – siihen, mikä on kielen rakenne tai systeemi. Hallidayn (1978: 4–5) esittämää ajatusta mukaillen: on otettava yhtä aikaa huomioon aktuaalinen kieli (teksti) ja potentiaalinen kieli (kielen systeemi) ja molempia on tulkittava kulttuuristen merkityspotentiaalien kautta.

Diskurssianalytikolle prosessi ja sen analyysi on kuitenkin keskeistä. Mutta prosessin analyysi kiinnittyy pakostakin systeemin analyysiin: prosessia voidaan analysoida vain systeemin ehdoilla. Tärkeätä tässä on ymmärtää myös systeemi joustavaksi ja dynaamiseksi järjestelmäksi. Konkreettisella tasolla systeemiä edustaa esimerkiksi teksti kielellisenä muotona. Tekstillä on aina kielellinen muoto,

joka on valintoja diskurssista, mutta toisaalta teksti on muodostettavissa vain saatavilla olevista diskurssista – toisella tavalla korostaen, diskurssi realisoituu tekstissä (vrt. Parker 1992: 6–7; Fowler 1996: 7). Jälleen abstraktimmalla tasolla: kieli on rakenteita, mutta rakenteissa on jo itsessään mukana kielen sosiaalisuus, sillä kielen käyttö rakentaa kielen.

Tähdennän vielä sitä, että diskurssianalyttikon tulkinnan kohteena on kielen sijasta pikemminkin diskurssi. Lehtosen sanoin: ”diskurssin’ käsite on vallannut ’kielen’ paikkaa tutkimuskohteena” (1994a: 34). Monista diskurssintutkimusta harjoittavista tieteenaloista on juuri kielitieteen ollut hankala sulattaa diskurssin tuloa tulkinnan kohteeksi kielen ”tilalle”. Onhan kielentutkijan ammattitaito juuri kielen rakenteiden tuntemus ja diskurssintutkimus vaatisi myös sosiaalisen toiminnan – ylipäättään sosiaalisen maailman – huomioon ottamista. Mutta vaikka juuri diskurssin käsite ei ole ollut kovin laajassa käytössä erilaisissa kielitieteiden traditioissa, ovat useammatkin kielentutkimukselliset suuntaukset toteuttaneet ajattelua, jossa staattisen kielen sijasta korostetaan kieltä toimintana. Tätä kautta voidaan katsoa, että sosiaalisen konstruktionismin perusajatuksia on käytetty ja käytetään kielentutkimuksessa laajemminkin kuin vain diskurssintutkimuksessa.

1.3.3. Sosiaalinen konstruktionismi ja kielitiede

Varsinainen sosiaalinen konstruktionismi mielletään useimmiten yhteiskuntatieteistä vaikutteita saaneen diskurssianalyysin kautta. Mutta kuten edellä annoin ymmärtää, voidaan konstruktionistisia käsityksiä nähdä myös sellaisissa kielentutkimuksen suuntauksissa, jotka eivät varsinaisesti ole julistautuneet konstruktionistisiksi sen enempää kuin diskurssianalyttisiksi tai diskursiivisiksikaan. Kriittinen lingvistiikka ja tekstintutkimus perustuvat selvästi konstruktionistiseen ajattelutapaan. Merkitystä sen käytön kannalta lähestyvät suuntaukset esimerkiksi yleisesti pragmatiikassa että lähinnä kielifilosofisesti esimerkiksi dialogisessa kielitieteessä sisältävät nekin olennaisiltaan osin konstruktionistisen painotuksen. Myös etnometodologinen keskusteluanalyysi on liitettävissä erityisesti kieli- ja merkityskäsityksensä osalta sosiaalisen konstruktionismin osaksi.

Ylipäättään on hyvä pitää mielessä, että ei ole olemassa yhtä sosiaalista konstruktionismia (konstruktionismin ”lajeista” ks. Gergen 1999: 60)⁹, vaan

⁹ On monenlaista konstruktionismia ja siten moninaisia konstruktionismin historioita. Kuitenkin taustalla usein nähdään Michel Foucault’n ajatuksia sekä eurooppalaista postmodernismia laajemminkin, toisaalta taas amerikkalaisten pragmatistien ajatuksia. Pragmatistien – esim. C. S. Peirce ja G. H. Mead – vaikutus kuten myös Alfred Schutzin fenomenologian vaikutus näkyy puolestaan Bergerin ja Luckmannin (1994 [1966]) ajattelussa. Berger ja Luckmann on puolestaan itse usein nähty merkittävinä konstruktionismin kehittäjinä. Mutta toisaallakin on ollut samansuuntaista ajattelua, esim. venäläinen dialogismi (esim. Bahtin 1986; Vološinov 1990) käsitteli vuosisadan alkupuolella hyvin samansuuntaisesti esimerkiksi yksilön minän rakentumista kuin toisella puolen maapalloa G. H. Mead, joka usein liitetään sosiaalisen konstruktionismin taustalle, kun venäläisiä dialogisteja taas ei.

paremmin sosiaalinen konstruktionismi on ymmärrettävissä nippuna taustateoreettisia ja -filosofisia oletuksia ja sitoumuksia, joita tehdään erilaisista tulkinnan kohteina olevista ilmiöistä.

Yleisellä tasolla määriteltynä sosiaalinen konstruktionismi on yhteiskuntatieteissä vallitseva käsitys, jonka mukaan erilaiset ilmiöt, asiat, jopa luonnonlait, ovat sosiaalisia konstruktioita (yleisesityksiä sosiaalisesta konstruktionismista esim. Shotter 1993; Gergen 1994; Sarbin & Kitsuse 1994; Parker 1998; Gergen 1999). Käytännössä yleensä se, että todellisuuden sanotaan olevan sosiaalisesti konstruoitu, tarkoittaa sitä, että todellisuus on kielen kautta konstruoitu. Otan tähän yhteyteen kaksi asiaa valottavaa määritelmää:

Käsite *konstruktionismi* on vakiintumassa yleisnimitykseksi joukolle erilaisia ihmistieteellisiä lähestymistapoja, joiden mukaan yhteiskunnallisen todellisuuden olemassaolo on riippuvainen inhimillisissä käytännöissä syntyvistä kulttuurisista konstruktioista (Heiskala 2000: 197).

– [in social constructionist formulation] human experience, cognition, emotions, and other mental or sociocultural phenomena are discursively constructed, or communicatively constituted (Linell 1998: 271).

Risto Heiskalan esittämässä määritelmässä huomiota herättää erityisesti kaksi asiaa: toisaalta se, että konstruktionismiin (tai sen käsitteeseen) viitataan vakiintumassa olevana yleisnimityksenä. Tällainen muotoilu korostaa sitä, että (sosiaalisen) konstruktionismin tausta ja se, miten konstruktionismi ymmärretään, ei ole millään muotoa selvää – ”nimitys on vakiintumassa” implikoi, että sosiologiassa teoriassa on vasta 2000-kynnyksellä syntyvässä sellainen konstruktionismin normaalitieteen vaihe, jossa ymmärrys asiasta tai metodologinen ote on vakiintumassa. Toinen seikka liittyy tähän; eli ”konstruktionismi on vakiintumassa yleisnimitykseksi joukolle ihmistieteisiä lähestymistapoja”. **Konstruktionismi on väljä teoreettinen viitekehys**, joka voi sisältää erilaisia metodeja ja myös teoreettisia painotuksia.

Heiskala puhuu inhimillisissä käytännöissä syntyvistä kulttuurisista konstruktioista, mutta hänen tässä yhteydessä esitetty määritelmänsä ei kerro tarkemmin kielen osuutta asiassa. Kieleen liittyen määritelmä on nähdäkseni täsmennettävissä siten, että osa kulttuurisista konstruktioista näkyy kielessä ja osa on riippuvainen kielestä. Toinen esittämäni määritelmä, lainaus Per Linelliltä, puolestaan suoraan kertoo kielen ja kommunikaation keskeisyyden siinä, miten inhimillisissä käytännöissä synnytetään kulttuurisia konstruktioita. Eli periaatteessa kaikki inhimillisestä kokemuksesta sosiokulttuurisiin ilmiöihin konstruoidaan kommunikatiivisesti.

Tämä vaatii välittömästi pari selitystä. Realistin väite voisi olla esimerkiksi, että eikö ’tämä-pöytä-tässä’ ole olemassa ilman mitään diskursiivisia merkitysneuvottelua, tai että – samaa esimerkkiä jatkaen – eikö nyrkkiin satu, kun sen mäjäyt-

tää kovaan pöytään. Kenties radikaali konstruktivismi saattaa joissain muodoissaan korostaa kaiken todellisen konstruktivisuutta, mutta tuskinpa mikään vakavasti otettava konstruktionismi (vrt. Heiskala 2000: 198) esittää, ettei esimerkiksi yhteiskunnallisia realiteetteja tai juuri esimerkiksi esineitä, joilla on tiettyjä fyysisiä ominaisuuksia, olisi lainkaan olemassa. Pirjo Hiidenmaan otsikkoa (Hiidenmaa 2001) tähän yhteyteen lainatakseni ja mukaillakseni: edes konstruktionisti ei hyp-pää ulos ikkunasta pelkäämättä seuraamuksia, joita putoamisesta voi seurata. Sen sijaan sosiaalinen konstruktionismi korostaa sitä, että silloin kun jostain – on se sitten ”todellista” tai ei – puhutaan, ollaan representaatioiden maailmassa ja tässä mielessä diskursiivisella alueella (ks. esim. Potter 1996; Burr 1998).

Toinen ”selitys” koskee sitä mahdollista kritiikkiä, joka kohdistuu diskursiivisuuden käsitteeseen. Se, että konstruoidaan diskursiivisesti, ei nimittäin tarkoita sitä, että asiat konstruoidaisiin **pelkästään** tässä-ja-nyt -merkitysneuvottelussa tai esimerkiksi sekventiaalisesti keskustelussa. Jo historiallisesti asioiden merkityksistä on neuvoteltu monin tavoin, erilaisten käyttöjen ymmärrystapojen, kulttuuristen käytänteiden ja tilanteisesti annettujen merkitysten kautta mikä tahansa asia on konstruoinut. Kielen käytön maailmassa ollessaan kaikki asiat ovat saaneet erilaisia representaatioita, joista on diskursiivisesti syntynyt ja koko ajan syntyy merkityspotentiaalia, joka puolestaan mahdollistaa tilanteisen konstruoinnin. Tätä kautta kieli ja merkitys avautuu näkyville resurssina.

Tällainen hahmotus sosiaalisen konstruktionismin sisällöstä kertoo nopeasti sen, että konstruktionismi on teoria merkityksen sosiaalisuudesta. Teoreettisella tasolla tai – vähän vaatimattomammin sanottuna – näkemyksenä se ei sinänsä ole sidoksissa mihinkään tiettyyn tieteeseen.

Mutta lähtökohtaisesti ja käytännössä konstruktionismi on sekä yhteiskunnallinen että yhteiskuntatieteellinen näkemys. Se yhdistyy 80-luvulla tapahtuneeseen yhteiskuntatieteiden lingvistiseen käännteeseen. Tuolloin toden teolla ja empiirisesti ryhdyttiin tutkimaan sitä, miten erilaisia asioita tuotetaan kielenkäytössä tai osana kielenkäyttöä. Ja ehkä voimakkaimmin yhteiskuntatieteissä sosiaalinen konstruktionismi on ”esiintynyt” diskurssintutkimuksena tai diskurssianalyysinä. Käytännössä siis yhteiskuntatieteinen diskurssianalyysi ja nyttemmin yleisemminkin diskurssianalyysi tarkoittaa tutkimusta, jolla on jollain tapaa sosiaalisen konstruktionismin pohja.

Kielitieteet ovat kuitenkin pysyneet yllättävänkin erillään sosiaalisen konstruktionismin kehuksesta. Sosiaalisen konstruktionismin ympärillä käytävään tieteenfilosofisen keskusteluun eivät siis kielitieteilijät ainakaan näkyvästi ole osallistuneet, ja silloinkin, kun kyse on kielitieteellisestä työstä, joka on selvästi tieteenfilosofisesti konstruktionistinen, ei työssä välttämättä konstruktionistista taustaa ja siihen liittyviä sitoumuksia selvennetä. Tämä kaikki on kuitenkin ymmärrettävää sitä taustaa vasten, että kielitieteissä on tehty konstruktionistista tutkimusta toisenlaisten traditioiden nimissä kuin lingvistisen käänteen kokeneissa yhteiskuntatieteissä. Esimerkiksi Hallidayn sosiosemiotiikka 1970-luvulla (erityisesti Halliday 1978) sisälsi varsin selvästi samoja painotuksia kuin sosiaalisen konstruktionismin ajattelu, ja nyttemmin esimerkiksi tekstintutkimus edustaa jokseenkin selvästi samaa ajatusmaailmaa kuin yleisempi sosiaalisen konstruktionismin kehys.

1.3.4. Diskurssin analyysi

Vaikka diskurssianalyysin historiassa voidaan nähdä yrityksiä löytää ja määrittää oma analyysitapa, ei tällaista hyväksyttyä ja toimivaa tapaa ole löydetty. Aineistojen analyysi onkin lingvistiselle diskurssianalyysille suuri haaste, ehkä enemmänkin kuin haaste, sillä myöskään perinteinen lingvistinen analyysi ei ole oikein vastannut niitä analyysille asetettuja vaateita, joita diskurssintutkimus on esittänyt. Diskurssianalyysi on antanut lingvisteille vain suunnan mihin katsoa, mutta ei konkreettisia työkaluja, miten analysoida kieltä.

Mutta lähtökohtia on olemassa, ja yksi ratkaisu on analyysin ja sen työkalujen eklektisyys – diskurssianalyyttinen fuusioketiö¹⁰. Vastaavasti kuin teoriataustankin suhteen, diskurssianalyysi voi yhdistellä työkaluja keskustelututkimuksesta ja tekstintutkimuksesta, jopa vanhasta 1970-luvun diskurssianalyysista, lingvistisestä pragmatiikasta sekä tietenkin semantiikasta. Eri työkalujen hyödyllisyys riippuu tutkimuskysymyksistä ja analysoitavasta aineistosta.

Kun määritelmäksi nostetaan se, että diskurssianalyysi on pikemminkin väljä teoreettinen viitekehys kuin jokin malli tai analyysimenetelmä (ks. Jokinen, Juhila & Suoninen 1993: 17), on suorastaan pakollista, että analyysin välineet poimitaan enemmän analyysimenetelmiä ja -välineitä konkretisoivista tarkastelutavoista. Vuoropuhelu eri suuntausten välillä on diskurssianalyysissa jopa välttämättömyys, sillä omaksi analyysivälineitä tarjoavaksi metodikseen diskurssianalyysista ei ole.

Omana fuusioketiön perusraaka-aineena pidän ylipäätään **kielen semanttista analyysia**, sekä **sanasemantiikassa** että **lausesemantiikassa** tutkittuja asioita. Tekstien analysoija tarvitsee välttämättä ainakin jossakin määrin semantikon välineitä. Tekstien ja diskurssien tutkimus on merkityksen tutkimusta, ja lingvistiselle merkityksen tutkimukselle on luontevaa ja suorastaan välttämätöntä nojautua myös niihin tapoihin, joilla semanttinen tutkimus on merkitystä lähestynyt. Tämän työn analyyseissä esimerkiksi viittaussuhteiden, referenssin tulkinta nousee tärkeäksi, ja myös ryhmä- ja kategorianimityksiin liittyvien käsitteiden alan ja käsitteitä kuvaavien lekseemien suhteiden pohtiminen on ollut useissa kohdin analyysia olennaista.

Semantiikan ja diskurssien tulkinnan suhteen näen siten, että diskurssianalyytikon tehtävänä on semantiikan yhdistäminen kielen toiminnan analyysiin. Tällöin tullaan lähelle **pragmatiikan** toiminta-alueita, mutta semantiikka lieneekin täysin järkevästi määriteltävissä konventionaalistetuksi pragmatiikaksi, jolloin molemmat tuleekin ymmärtää saman toiminta-alueen piirissä. Nimenomaisesti pragmatiikan alan kautta omassa työssäni voidaan nähdä ne pohdinnat, jotka liittyvät persoonan esittämiseen. Näiltä osin sivuan keskeispragmatiikan aluetta.

Yleisemmällä tasolla pragmatiikasta voidaan puhua koko käsillä olevan

¹⁰ Termin fuusioketiö olen lainannut Vuorelta (2001: 79), joka käyttää sitä kuvaamaan diskurssianalyysin monimuotoisuutta ja suuntaustenvälisyyttä.

tutkimuksen kehityksessä. Tutkimuksen kiinnostuksen kohde on kielen käyttö, mikä juuri onkin pragmatiikan toiminta-alue (Östman 1986: 51). Ja koska pragmatiikka on, pikemminkin kuin tieteenalana, määriteltävissä nimenomaan kielen käyttöön suuntautuvaksi näkökulmaksi erilaisiin kielen ilmiöihin (pragmaattinen perspektiivi ks. Verschueren 1999: 2–6), voidaan diskurssianalyttinen tutkimus niin haluttaessa yleisemminkin määritellä pragmaattiseksi.

Toki käytän analyysissäni myös perinteisesti yhtäällä **sosiologisessa diskurssianalyysissä** ja toisaalla **sosiokognitiivisessa diskurssianalyttisessä** tutkimuksessa¹¹ käytettyjä välineitä, jotka taas puolestaan usein jäljittyvät esimerkiksi retoriikan analyysiin. Tällaiset työvälineet liittyvät erilaisten kielenkäytön ja -käyttäjän strategioiden tunnistamiseen, esimerkiksi todeksi tekemiseen, vakuuttavaan perustelemiseen tai erilaisten mielipiteiden tai toiminnan oikeuttamiseen. Tosin myös tällaiset diskurssianalyttiset seikat ovat varsin usein lähellä semanttis-pragmaattista aluetta, ja lopulta eroksi näiden kahden välillä jää nähdäkseni vain se, että valitut selitystasot ja kuvauksen fokukset ovat erilaisia ja eritasoisia.

Joiltain osin diskurssintutkimus sisältää samoja linjauksia kuin **tekstintutkimus, kriittinen tekstintutkimus** ja usein niiden taustalle liitetty **systemis-funktionaalinen kielioppi(teoria)** (kattavia esityksiä systeemis-funktionaalisuudesta ovat esim. Halliday 1994 ja Eggins 1994). Käytännössä SF-lingvistiikan vaikutus työssäni näkyy esimerkiksi toimijuuden, toiminnan ja osallistajuuden samoin kuin nimeämisen ja arvottavien ilmausten semantiikan analysoinnissa, ja lähelle SF-teoriaa ja yleisemminkin tekstintutkimusta tulen työssä myös sellaisten analyysien suhteen, joissa pohdin teksteissä ilmenevää intertekstuaalisuutta tai ylipäänsä tekstin kielellisten elementtien vuorovaikutuksellisuutta.

En tässä tutkimuksessa käytä keskustelunanalyttistä metodia, mutta pidän silti hyödyllisinä **keskustelunanalyttisiä** perusoppeja siitä, miten tulkintoja tuotetaan itse keskustelussa ja osana keskustelua. Sinänsä vuorovaikutuksen kulkuun keskittymättäkin on diskurssintutkimuksessa hyödyllistä painottaa niitä myös keskustelunanalyysin analyttisen mentaliteetin perusajatuksia, joissa kielenkäyttö nähdään sosiaalisena toimintana ja korostetaan sekä tutkijan tukeutumista kulttuuriseen tietoon että tulkintojen tekoa osallistujien kulttuurisina resursseina. (Tällaista keskustelunanalyysin analyttistä mentaliteettia summaa tarkemmin Lehtinen 2002: 37–38).¹²

Tälle tutkimukselle analyttisesti läheinen konteksti on myös **diskursii-**

¹¹ Vaikka erityisesti Teun van Dijkin yhdistetty lingvistinen tai sosiokognitiivinen diskurssianalyysi ja sosiologisempi diskurssianalyysi joissain yhteyksissä erotetaan voimakkaastikin toisistaan, on niiden analyysivälineistössä ja jopa analyysien suunnassa paljon samaa. Teoreettisesti ja myös tulkinnan suunnan kannalta suuntaukset toki eroavat olennaisesti.

¹² Teoreettisella tasolla katson myös **etnometodologian**, määriteltynä arkijärjen mukaiseksi päättelyksi, jota käytetään sosiaalisen toiminnassa ja sen tulkitsemisessa, tukevan samoja teoreettisia pyrkimyksiä kuin tämän työn edustaman ajattelun. Etnometodologisen kiinnostuksen kohteina ovat olleet esimerkiksi kognitio, sosiaalinen toiminta ja kulttuuri, ja etnometodologia on korostanut mainittuihin liittyen käytön ja toiminnan tärkeyttä (etnometodologian kiinnostuksen kohteista enemmän Button 1991).

visen psykologian traditio (esim. Billig 1991; Edwards & Potter 1992; Potter 1996; Edwards 1997; Potter & Edwards 2001), jossa kognitiivisia tai kognitiivisina pidettyjä ilmiöitä on ryhdytty tarkastelemaan diskursiivisina kielenkäytön ilmiöinä. Diskursiivisen psykologian kehittäminen tarkastelutapa on tälle tutkimukselle läheinen, sillä tutkimusaiheeni – sosiaalinen ryhmä – on nimenomaan kognitiivisena pidetty ilmiö, jota tässä tutkimuksessa siis tarkastellaan diskursiivisen psykologian tapaan kielenkäytön kannalta.

Mutta ylipäätään – tämä on tärkeää – analyysi ja sen rakentuminen on kiinni tutkimuksen tavoitteissa ja tutkimusongelmassa. Siksi ei ole olemassa yleistä mallia diskurssianalysille, vaan **analyysin – sen mitä analysoidaan – tulee rakentua tutkimuskysymysten kontekstissa**. Ja kun lähtökohtana diskurssianalysille on se, että tutkitaan kieltä sosiaalisissa käytänteissä, on analyysia tehdäkseen, tai jotta edes voitaisiin muotoilla analyysin kohteet, tutustuttava siihen keskusteluun, jota mainittuja sosiaalisia käytänteitä tutkivalla (tai tutkineella) tieteen alueella on käyty. Tässä olen siis samaa mieltä kuin Fairclough (1992: 226):

Research projects in discourse analysis are – – most sensibly defined first in terms of questions about particular forms of social practice, and their relations to social structure – – This means that it is the disciplines which deal with these questions – sociology, political science – that we should look to in the first instance in defining research projects. Discourse analysis should best be regarded as a method for conducting research into questions which are defined outside it.

Oman tutkimukseni lähtökohtiin ja ongelmanasetteluun sitaatti kääntyy siten, että tutkimuksessani on siis kyse nimenomaan sosiaalisen ilmiön ja sosiaalisten rakenteiden tutkimuksesta, ja tutkimusprojektini (Fairclough'n terminologiaa käyttäkseni) määrittäytyy sosiaalipsykologian kautta. Eli lähtökohdan ja tutkimuskysymyksen ei tässä näkökulmassa tulekaan olla lingvistinen, vaan ensisijaisesti sosiaalitieteellinen.

Tämä asetelma perustuu kuitenkin siihen ajatukseen, että kielitiede on viime kädessä sosiaalitiedettä, ja toisaalta jo empiiristen tutkimuskysymystensä osalta tietyt kielitieteen osa-alueet, kuten diskurssianalyysi tai kriittinen tekstin-tutkimus, ovat suorastaan kyseenalaistamattomasti myös sosiaalitieteellisiä. Tämä ei tarkoita sen vähempää tai pienempää lingvistisyyttä tutkimuksissa. Kyse on vain lingvistiikan ja sen tutkimuskohteiden määrittämisestä muutoin kuin tukeutuen kielen sisäiseen kontekstiin tai kielen järjestelmään. Kielen käyttöä tutkittaessa ollaan väistämättä tekemisissä kontekstin kanssa, ja tutkimuksen ja sen tavoitteiden suhteen yksi olennainen konteksti on se, mihin sosiaalisen todellisuuden ilmiöön tai kenties kognitiiviseen ilmiöön tai mahdollisesti kulttuuriseen ilmiöön tutkimusasetelma liittyy.

Tässä tutkimuksessa kyse on ryhmädiskurssista, joka on siis määritelmällisesti ryhmäilmiö sellaisena kuin se kielenkäytössä näyttäytyy. Konstruktionistinen painotus työssäni tarkoittaa myös sitä, että kyse on joidenkin seikkojen näkemises-

tä ryhmäilmiön kannalta relevantteina ja toisaalta joidenkin seikkojen tekemisestä tarkasteltavan ryhmädiskurssin kannalta relevanteiksi. Nämä seikat ohjaavat yhtäältä sitä, mitä analysoidaan ja toisaalta sitä, miten analysoidaan.

Ryhmädiskurssin tunnistaminen liittyy myös siihen, että tietyt lingvistiset seikat nostetaan tarkasteluun jopa niin, että tarkastelu etenee niiden kautta. Tämä ei tarkoita sitä, että jo aluksi lyötäisiin lukkoon se, että esimerkiksi tietyt kieliopilliset seikat, kielen rakenteen tason ilmiöt, ilmentäisivät yksiyksisesti tietynlaisia tutkittavan ilmiön ulottuvuuksia. Mutta koska diskurssin tulkinta on viime kädessä kulttuurista tulkintaa, on välttämättä niin, että tutkijan on kyettävä tunnistamaan aineistostaan sellaisia kielen rakenteen tason seikkoja, jotka yleisesti yhdistyvät joihinkin tutkitun diskurssin puoliin. Kun tutkittavana on ryhmädiskurssi, on jokseenkin selvää, että esimerkiksi *me*-pronomini on sellainen lingvistinen muoto, joka usein ja yleisesti liittyy oman ryhmän tai sisäryhmäisyyden konstruointiin. Tällöin on yksinkertaisesti luontevaa nostaa mainittu muoto tarkasteluun ja havainnoida tarkasteltavaa ilmiötä myös lingvistikseen muodosta käsin. Diskurssin analyysin kannalta on kuitenkin tärkeitä pitää mielessä juuri se, että muodot eivät määritä tai pakota merkityksiä, ja muodoistakin lähtevän tarkastelun tulee ottaa huomioon se vaihtelevuus, joka kielellisillä muodoilla diskurssissa on.

1.4. Tutkimuskysymykset

Koska kyse on vakiintumattomasta ja uusia teoreettisia raameja etsivästä tutkimuksesta, ovat tutkimuksen tavoitteet ja tutkimuskysymykset paitsi empiirisiä myös teoreettisia. Tutkimuksen empiirisenä toiminta-alueena on ryhmädiskurssi, ja empiiriset kysymykset liittyvät kielellisiin keinoihin ja valintoihin, joilla erilaisia ryhmiä ja ryhmäsuhteita voidaan rakentaa. Teoreettiselta kannalta tutkimuksessa – myös sen analyyseissa – nostetaan esiin teemoja, jotka liittyvät konstruktionistisiin selitysmahdollisuuksiin yhtäältä kielenkäytöstä ja toisaalta tutkittavasta ryhmäilmiöstä.

Sekä teoreettisia että empiirisiä tavoitteita tutkimuksessa voidaan eritellä seuraavasti.

- Tavoitteena on esittää merkityksen tutkimuksen lähtökohtia ja periaatteita ennen kaikkea lingvistisen mutta myös sosiaaliteollisen tekstin- ja diskurssintutkimuksen tarpeisiin. Tähän asiaan puheenvuoroni osallistuu siten, että se edustaa näkemystä, jossa kielen lingvistinen – myös rakenteen ehdoilla tehty – analyysi nähdään lähtökohtana diskurssin tulkinnalle. Tähän liittyen yleisempänä tavoitteena on, että tutkimus keskustelisi lingvististen ja sosiaaliteollisten kielenkäytön tutkimusten ja tutkimussuuntausten kanssa ja näin omalta osaltaan veisi eteenpäin ja hyödyttäisi perustaltaan monitieteistä diskursiivisen tutkimuksen paradigmaa.

- Tavoitteena on etsiä mielekkäitä lähtökohtia asetettujen empiiristen tutkimuskysymysten tarkasteluun. Tämä tarkoittaa osallistumista sii-

hen keskusteluun, jota sosiaalitieteellisessä ryhmätutkimuksessa on käyty. Omana näkökulmanani on, että diskurssianalyttinen kielellisen merkityksen analyysi avaa mahdollisuuksia tulkita ryhmää ja kategorisaatiota puhujille saatavilla olevina retorisisina resursseina. Kielellisen merkityksen ja diskurssin analyysi voi nähdäkseni uudella tavalla valottaa niitä ryhmäilmiön mekanismeja, joita perinteinen ryhmätutkimus on tarkastellut esimerkiksi kokeellisesti.

Koska tutkimuksen kohteena on sosiaalipsykologian paljon tutkima ryhmäilmiö, on tutkimuskysymykset pyritty tässä tutkimuksessa asettamaan myös niin, että niihin vastaaminen tuottaa mielekästä sosiaalipsykologista tietoa ja ”keskustele” sosiaalipsykologisen teoretisoinnin kanssa. Tästä näkökulmasta tutkimuksessa etsitään vastauksia mm. kysymyksiin siitä, miten yksilön ja ryhmän suhde rakentuu, millaisin tavoin ryhmään kiinnittyminen ja ryhmästä irtisanoutuminen tehdään ja miten kategorisaatio ja partikularisaatio toimivat sisäryhmän ja ulko-ryhmän konstruoinnin ja kuvaamisen välineinä. Kategorisaation ja partikularisaation lisäksi tutkimuksen keskeisiä sosiaalipsykologisia käsitteitä ja teoreettisia kysymyksiä ovat juuri mainitut sisäryhmä–ulkoryhmä-jaottelut, joita niin ikään käsitellään suhteuttaen teoreettinen pohdinta empiiriseen analyysiin.

Yhdistäen tutkimuksen kielitieteelliset ja sosiaalitieteelliset intressit tutkimustavoite voidaan tiivistää seuraavasti:

– Tavoitteena on vastata kysymyksiin siitä, miten ja millä kielellisillä keinoilla yksilö rakentuu ryhmän jäseneksi tai vastaavasti omasta ryhmästään irtisanoutuvaksi ja omista toimistaan vastuulliseksi subjektiksi. Näin ollen kyse on kielen empiirisestä analyysistä, jonka kautta kuitenkin päästään ja joudutaan käsittelemään – tutkimuksen tematiikkaan liittyen – kysymyksiä yksilöstä ja ryhmästä ja ryhmään ”kuulumisen” merkityksestä sekä persoonallisen että sosiaalisen identiteetin kannalta.

Painotan, että tutkimuskohteena on ryhmäilmiö yleisesti, eli ensisijaisesti kyse ei ole joidenkin tiettyjen sosiaalisen todellisuuden ryhmien tarkastelusta. Tässä mielessä, ryhmätutkimuksen kannalta, analyysini voi kuvailla olevan sovellettavissa olevaa. Analysoin siis ryhmän rakentumisen prosesseja yleisesti. Sovellettavuus tulee siitä, että lingvistinä analyysini kohteena ovat kielelliset resurssit ryhmäilmiön tuottamiseen.

Mainittu lingvistinen painotus tarkoittaa myös sitä, etten analysoi vain joitakin tiettyjä kielenulkoisesti määriteltävissä olevia ryhmiä. Valintaakin olen tosin tehnyt ja analysoinut esimerkeissäni erityisesti sellaisia puheita ja tekstejä, joissa on kyse kansallisuudesta tai sukupuolesta. Tämä on ollut kuitenkin myös praktinen valinta: kyseessä olevista asioista puhutaan moninaisesti, monilla mielenkiintoisilla ja usein jopa affektisilla tavoilla, ja siksi niiden analyysikin on mielenkiintoista. Analysoijan etuoikeus, jota olen tässä käyttänyt, on analysoida ja pohtia mielenkiintoisia asioita – ja mielenkiintoisuuden lisäksi tässä on kyse myös hyvin olennaisella tapaa olemistamme jäsentävistä kategorioista, kuten niistä käyty run-

sas keskustelu ja joskus voimakkaatkin tunnepitoiset argumentit viestivät.

1.5. Tutkimusaineisto

Tutkimuksessa analysoidaan sekä puhutun että kirjoitetun kielen aineistoja. Tässä työssä en ole katsonut olennaiseksi keskittyä jompaankumpaan vaan pyrkinyt saamaan tutkimuksen kysymysten ja tavoitteiden kannalta edustavan valikoiman sellaisista diskursseista, joissa kuvataan ihmisryhmiä ja tuotetaan ryhmiä ja ryhmien välisiä suhteita. Aineiston koostuminen on ollut kahtalainen: **ensinnäkin** olen kerännyt aineistoa ilman sisällöllistä valintaa eli toisin sanoen olen jättänyt huomiotta sen, millaisista ryhmistä tai ryhmienvälisistä suhteista näissä teksteissä on kyse. Tällä tavoin olen pyrkinyt jäljittämään niitä kielellisiä keinoja, joita ryhmien kuvaamisessa ja konstruomisessa käytetään. **Toisekseen** olen kerännyt analysoitavaksi materiaalia, joka sisällöllisesti, puheenaiheidensa puolesta, suoraan liittyy työn tematiikkaan.

Tällainen lähtökohta aineiston keruulle ja analyysille on välttämättä subjektiivinen. Vaikka olen pyrkinyt välttämään lukkoonlyötyjä tulkintoja, on jo keruuvaiheessa ollut kyse valinnoista. Kerätessään aineistoa ryhmistä ja ryhmän rakentumisen prosesseista olisi joku toinen saattanut tehdä toisenlaisia valintoja. Tarkoitin sitä, että esimerkiksi pakolais- ja ulkomaalaispuheiden ottaminen analysoitavaksi ei tietenkään ole mitenkään itsestään selvä ja ”luonnollinen” valinta sosiaalisten ryhmien ja kategorisaation tutkimuksessa vaan tietoinen subjektiivinen valinta, jolla haluan ulottaa analyysin tiettyihin ryhmiin jakautumisen yhteiskunnallisiin ulottuvuuksiin.

On kuitenkin syytä korostaa sitä, että aineiston muodostavat tekstit eivät ole eivätkä voikaan olla mielivaltaisesti valittuja. Relevantin aineiston kerääminen ja saattaminen analysoitavaksi edellyttää teoreettista taustaa, mikä näkyy siinä, että aineiston tekstit on kyettävä tunnistamaan joiltain osin tutkittavan ilmiön kannalta relevanteiksi¹³.

Pääaineistoni muodostavat yleisönosastojen mielipidekirjoitukset ja tamperelaisten nuorten 1990-luvun alussa kerätty monipuolinen teemahaastatteluaineisto. Mielipidekirjoituksia olen kerännyt vuosina 1999–2001 tutkimukseen 414 kappaletta, ja aineiston sanamäärä on n. 47 000. Tamperelaisnuorten haastatteluaineisto on kohtuullisen laaja, sillä se sisältää 24 noin tunnin mittaista

¹³ Aineistovalikoimasta puhuessaan Fairclough (1992: 227) viittaa siihen, että saadakseen valikoimansa edustavaksi pitäisi diskurssianalyytikon tukeutua sellaisiin tieteenaloihin ja sellaisten tieteenalojen edustajiin, jotka pystyvät määrittelemään aineistoon valittujen otteiden (sample) tyypillisyyden ja edustavuuden tutkimuskohteen kannalta. Tarkoitin tässä samaa puhuessani relevanteiksi tunnistamisesta. Aineistovalikoiman otteiden edustavuuden ja relevanttiuden olen ratkaissut sosiaalipsykologisen tietämykseni perusteella. Ilman ”sosiaalipsykologin silmiä” olisi nähdäkseni lähes mahdotonta pystyä keräämään ryhmämiöitä relevantisti valottavia tekstejä.

haastattelua. Lisäaineistona olen käyttänyt muutamaa ulkomailla työskentelevän suomalaisen haastattelua sekä joitakin satunnaisia lehtikirjoituksia muiltakin kuin mielipidepalstoilta. Yksi esimerkki on lisäksi maahanmuuttajien suomen oppimisen tarkasteluun liittyvistä haastatteluista ja yhden analyysin olen tehnyt erään TV-ohjelman sketsistä. Aineistoni tarkempi kuvaus on liitteessä 1, ja tarvittaessa olen selventänyt esimerkkiä itse kunkin analyysin kohdalla.

Paikallaan lienee vielä huomautus koskien aineiston laajuutta ja edustavuutta. Kyseessä on kokonaisuudessaankin näyte, joten aineistolla ei ole sellaista validiteettia, että sen perusteella voitaisiin tieteellisiin metodeihin perustuen puhua vaikkapa jonkin kielenpiirteen tai esimerkiksi puheenaiheena esiin nostetun ilmiön tai diskurssin yleisyydestä suomen kielessä. Validiteetin kannalta edes oman aineistoni tasolla ei juurikaan voida tehdä tällaisia laskennallisia johtopäätöksiä, sillä käsillä on todellakin vain näyte tai näytteitä, ei otantamenetelmiä kunnioittava otos, joka suhteutuisi esimerkiksi laajempaan tekstimassaan. Toisaalta kvalitatiiviseen tutkimukseen kuuluu usein olennaisesti näytteen harkinnanvaraisuus, jolloin paino on aineiston laadussa eikä määrässä, ja aineiston hankintaa tai otantaa ohjaavat tutkimuksen teoreettiset perustukset (vrt. Eskola & Suoranta 1998: 18). Myös aineistojen empiiristä käsittelyä ohjaa tässä työssä näytteenomaisuus; en pyri aineiston käsittelyn kautta kuvaamaan koko aineistoa ja siinä esiintyviä puhetapoja ja kielenkäytön tapoja. Sen sijaan rakennan käsittelyn sen varaan, mikä on milloinkin työn teoreettisen perustan ja yhtäältä kielentutkijan ja toisaalta sosiaalitieteilijän kannalta olennaista siten, että analysoitavat puheenvuorot ovat tutkimuskysymysten ja tutkimuksen tematiikan suhteen relevantteja ja tutkimusta eteenpäin kuljettavia.

2. SOSIAALINEN RYHMÄ JA RYHMÄTUTKIMUS

Johdannossa tarkastelin sitä, miten sosiaalisia ryhmiä ja kategorioita on tarkasteltu ja otettu huomioon erilaisissa kielentutkimuksen traditioissa. Tämä tutkimus, perustuessaan diskursiiviseen sosiaalista maailmaa ja kieltä toisistaan erottamattomaan näkökulmaan, liittoutuu ei-essentialistiseksi kutsuttavissa olevaan käsitykseen ihmisryhmästä: ryhmä on ennen kaikkea diskurssin tuote, eikä se näin muodoin ”ole olemassa” reaali maailmassa, tarkoite- tai sosiaalisessa todellisuudessa tai kognitiossa.

Konstruktionistisesta näkemyksestä huolimatta ei voida kuitenkaan väistää ryhmän olemassaoloa sellaisena käsitteellisenä kokonaisuutena, jolla on omat määritteensä: Ryhmä on ollut yksi sosiaalipsykologian tieteenalan keskeinen tutkimuskohde, ja ryhmätutkimuksen voikin yhtäältä katsoa rakentaneen ilmiön nimeltä ryhmä. Toisaalta, ryhmän tarkastelu diskurssin kautta ei ole nähdäkseni suinkaan ryhmän merkityksen tai ryhmäilmiön kiistämistä. Pikemminkin ryhmäilmiön diskursiivinen tarkastelu paljastaa sen, että ryhmä ja ryhmäsuhteet ovat kielenkäytön resursseja ja latautuneet syvälle myös kielen rakenteeseen. Tätä taustaa vasten on relevanttia katsoa sitä, millaisia määrittelyjä ja merkityksellistämisiä ryhmätutkimuksessa on tehty. Erityisesti tarkastelen seuraavassa asiaa siltä kannalta, miten ryhmän vaikutusta yksilöön ja toisaalta ryhmien välisiä suhteita on sosiaalipsykologisessa ryhmätutkimuksessa tulkittu.

2.1. Ryhmän määrittelemisestä

Sosiologisessa ja sosiaalipsykologisessa kirjallisuudessa ryhmän olemassaolon kriteereinä mainitaan asioita kuten esimerkiksi yhteiset normit, yhteiset tavoitteet, yhteenkuuluvuuden tunne, riittävä koko (kaksi tai enemmän), ryhmärakenteen olemassaolo tai ryhmän jäsenten välinen vuorovaikutus.¹

Erilaiset kriteerit pätevät erilaisissa tapauksissa. Laajimmalle vaikuttaisi

¹ Sandelands & St. Clair (1993: 426–427) esittävät 16 vaikutusvaltaista määritelmää, joiden perusteella keskeisiksi nousevat vuorovaikutuksen olemassaolo ja havainto ryhmäjäsenedystä.

ulottuvan ns. kognitiivinen kriteeri, jonka mukaan yksilöt muodostavat ryhmän silloin, kun he itse käsittävät (havaitsevat) ryhmäjäsennyttensä. Esimerkiksi Liebkind (1988: 10–11) korostaa sitä, että kognitiivinen kriteeri on ainoa ryhmän määritelmä, joka on käyttökelpoinen ryhmien välisissä suhteissa. Havaintoa korostava määrittely voidaan kytkeä sosiaaliseen identifikaatioon: sosiaalisen ryhmän jäsenillä on yhteinen sosiaalinen identifikaatio:

– – a social group can be defined as two or more individuals who share a common social identification of themselves or, which is nearly the same thing, perceive themselves to be members of the same social category (Turner 1982: 15).

Kognitiivinen määritelmä on siinä mielessä laaja-alainen, että sitä käytettäessä myös laajemmat sosiaaliset kategoriat voidaan lukea ryhmiksi. Ryhmistä ja niiden suhteista puhuttaessa ei yhteiskuntatieteissä yleensä tarkoiteta vain pienryhmiä vaan myös sosiaalisia luokkia ja kategorioita kuten kansakunnat, kansat, yhteiskuntaluokat jne. (Liebkind 1988: 10). Mutta laaja-alaisuudestaan huolimatta kognitiivinen sosiaalista identifikaatiota korostava määritelmä, kuten myös sille läheinen sosiaalisten representaatioiden² kautta tehtävä määrittely, eivät nekkään toimi kaikissa yhteyksissä. Määritelmän ulkopuolelle jäävät esimerkiksi ryhmät, jotka määritellään ulkoapäin ja ryhmät, jotka konstruoidaan tilanteisesti.

Huolimatta erilaisista määrittelytavoista ja niiden ongelmallisuudesta on ryhmä sosiaalipsykologisessa tutkimuksessa yhä tarpeellinen käsite. Kuten Hedy Brown (1996: 43) sanoo, sanaa *ryhmä* (*group*) käyttäessään sosiaalipsykologit viittaavat kontekstiin, jossa 'me' on oma erityinen kokonaisuutensa – ryhmä, johon kuulumisesta voi katsoa olevan psykologisia seurauksia. Myös tässä tutkimuksessa ryhmästä puhuminen on asettumista sosiaalipsykologiseen kontekstiin, sen lähtökohdan tunnustamista, että on olemassa ilmiö, jota voidaan nimittää ryhmäksi, ja tätä myötä on olemassa myös ”ryhmien psykologiaa”, josta voidaan löytää yhteyksiä ryhmien väliseen käyttäytymiseen ja sen ”seurauksiin”.

Ryhmä määrittely tutkimuksessa laajasti; se voi olla laaja kategoria ilman selviä rajoja tai jonkin ominaisuuden perusteella rajattu tarkkarajainen tai jopa määräjäsänen kokonaisuus. Diskursiivisesti ryhmä on puhemaailman asia. Ryhmän kriteereitä ei näin tarvitse etsiä diskurssin ulkopuolelta sosiaalisesta tai psykologisesta todellisuudesta. Toisin sanoen ryhmä on diskursiivisesta perspektiivistä kielellinen teko ja kielellistä toimintaa: ryhmä rakentuu ja sen ryhmäominaisuudet merkityksellistetään kielellisesti. Diskurssin kannalta ryhmä on myös tulkinta, ja tässä kirjassa harjoitan ryhmän suhteen tutkijan tulkintaa, eli teen

² Ryhmän määrittelyn suhteen sosiaalista identifikaatiota korostava teoria on lähellä sosiaalisten representaatioiden teoriaa. Teoria sosiaalisista representaatioista (esim. Moscovici 1984; Farr 1998; Wagner 1998) määrittelee ryhmän siten, että samaan ryhmään kuuluvilla on sarja yhteisiä sosiaalisia representaatioita. Teoria on pohjimmiltaan konstruktionistinen, eli yksilöt eivät pelkästään havainnoi ympäröivää sosiaalista maailmaa vaan konstruivat sitä sosiaalisten representaatioiden avulla.

ryhmätulkintoja sen perusteella, miten kielenkäytössä rakennetaan mahdollisia ryhmäominaisuuksia.

2.2. Kokeellinen ryhmätutkimus

Ryhmä on ollut sosiaalipsykologiassa yksi keskeinen tutkimuskohde ja käsite läpi koko tieteenalan historian. Rajaan kuitenkin lyhyen sosiaalipsykologisen ryhmätutkimuksen historian tarkasteluni siihen osaan kokeellista ryhmätutkimusta, jonka kautta tässäkin tutkimuksessa käytetyt ryhmätutkimuksen keskeiset käsitteet sisäryhmä, ulkoryhmä, sosiaalinen kategorisaatio ja sosiaalinen identiteetti ovat kehittyneet. Olennaista on, että nykyinenkin sekä kognitiivinen että diskursiivinen ryhmätutkimus operoi juuri niistä lähtökohdista ja tutkimustuloksista käsin, jotka ovat perua kokeellisesta kognitiivisesta tutkimuksesta³.

Erityisesti myöhemmälle kognitiiviselle ryhmätutkimukselle perustaa loi Muzafer Sherifin johtama koesarja (Sherif & Sherif 1953; Sherif ym. 1961) amerikkalaispoikien kesäleiriltä. Kokeissa leirille saapuneet pojat toimivat aluksi yhtenä joukkona, mutta myöhemmin koetta manipuloitiin niin, että pojat jaettiin kahteen ryhmään. Tällöin huomattiin, että ryhmille alkoi kehittyä omia etnosentrissävyytteisiä käsityksiä omasta ryhmästään ja toisesta ryhmästä. Toisessa kokeessa leirille tulleet pojat jaettiin suoraan kahteen ryhmään, eivätkä ryhmät aluksi edes tienneet toistensa olemassaolosta. Kokeen tulosten perusteella jo pelkästään toisen ryhmän olemassaolon paljastuminen johti siihen, että ryhmien välillä esiintyi kilpailuhenkeä ja etnosentrisiä piirteitä. Lopulta nämä piirteet kärjistyivät avoimeksi vihamielisyydeksi, nimittelystä ja pilakuvista avoimiin tapeluihin.

Sherif jatkoi koettaan koettaen löytää keinoja, joilla poistaa ryhmien välillä esiintyvää vihamielisyyttä. Hän totesi hedelmättömäksi mm. todenmukaisen ja positiivisen informaation antamisen vastaryhmästä, vetoamisen yleisiin moraaliisiin arvoihin ja ryhmäraajat ylittävien 'fair-play' -kilpailutilanteiden järjestämisen. Ryhmien välistä vihamielisyyttä onnistuttiin kuitenkin poistamaan järjestämällä ryhmille sellaisia tehtäviä, joista kumpikaan ryhmä ei olisi selvinnyt yksinään, mutta joiden suorittaminen oli kummankin ryhmän intressissä. Tällainen tilanne saatiin aikaan esimerkiksi aiheuttamalla leirin vesihuoltojärjestelmään vika, joka poikien piti yhdessä korjata.

Koetulosten tulkintaa vaikeuttaa se, että ei pystytä varmuudella sanomaan, sulautuivatko pojat lopulta yhdeksi ainoaksi ryhmäksi vai muodostivatko he kaksi yhteistyössä olevaa ryhmää (tästä huomauttaa mm. Doise 1978: 103–105). Antti

³ Kokeellinen ryhmätutkimus tietenkin jo omalta osaltaan perustuu teorioihin, joita kehiteltiin ennen kokeellisen tutkimuksen valta-aikaa. Toisaalta kokeellisen ryhmätutkimuksen rinnalla ja keskustelukumppanina on ollut suuri joukko vaikutusvaltaista tutkimusta esimerkiksi sosiaalisesta vaikutuksesta ja sosiaalisen normin muodostumisesta.

Eskola (1982: 109) tulkitsee, että sulautuminen yhdeksi ryhmäksi on hyvinkin todennäköistä kuvatussa koetilanteessa, jossa ryhmällä ei ollut mitään tilanteen ulkopuolista päämäärää tai identiteettiä.

Vastaavia koeasetelmia kehiteltiin edelleen, ja voidaan sanoa, että kokeellinen ryhmätutkimus saavutti huippunsa 1960-luvun lopun ja 1970-luvun alun laboratorikokeissa, joissa testattiin minimaalisia olosuhteita ryhmien välisen konfliktin syntymiselle. Kyse ei ollut pelkästään jo Sherifin tekemien kokeiden sofistikoitumasta versiosta vaan tietyllä tapaa uudesta ryhmätutkimuksen paradigmatista, josta myöhemmin kehittyi (edelleen) sosiaalipsykologista ryhmätutkimusta hallitseva kognitiivinen näkökulma. Henri Tajfelin ja kumppaneiden tekemissä kokeissa (Tajfel 1970; Tajfel ym. 1971) näitä minimaalisia olosuhteita lähdettiin etsimään jakamalla sattumanvaraisia kriteerejä käyttäen koehenkilöt (koululaiset) kahteen ryhmään. Lähtöasetelmassa pyrittiin poistamaan kaikki mahdolliset taustalla vaikuttavat tekijät: ryhmän jäsenet eivät tunteneet toisiaan eivätkä toisen ryhmän jäseniä. Itse asiassa koehenkilöt tiesivät ainoastaan sen, mihin ryhmään itse kuuluivat. Koehenkilöille annettiin tehtäväksi jakaa rahaa pareittain esitetyille muille koehenkilöille, joista tiedossa oli vain koodinumero ja ryhmäjäsensyy.

Kokeet osoittivat vastoin ennako-oletuksia, että yksilö suosii omaa ryhmäänsä silloinkin, kun kyseessä ei ole kilpailutilanne. Tämä näkyi alkuperäisissä kokeissa siten, että koehenkilöt – saamatta mitään henkilökohtaista etua – jakoivat oman ryhmänsä jäsenille suurempia rahamääriä kuin toisen ryhmän jäsenille ja olivat valmiit antamaan absoluuttisina määrinä vähemmän oman ryhmänsä jäsenille voidakseen antaa heille suhteellisesti enemmän kuin toisen ryhmän jäsenille.

Kokeista tehtiin seuraavina vuosina lukuisia variaatioita, käyttäen mm. erilaisia tehtäviä, koehenkilöjoukkoja ja metodologisia sovelluksia, ja kokeita sovellettiin myös erilaisiin kulttuuriympäristöihin (variaatioi(s)ta mm. Billig & Tajfel 1973; Brewer 1979; Wetherell 1982). Erilaisissa kokeellisissa asetelmissa saadut tulokset vahvistivat alkuperäisten kokeiden tulosta siitä, että sisäryhmään ja ulkoryhmään kategorisoimisen mahdollisuus tuottaa diskriminoivaa ryhmäkäyttäytymistä, mm. positiivisempia asenteita sisäryhmään kuuluvia kuin ulkoryhmäläisiä kohtaan (sisäryhmäläisistä ”pidetään” enemmän) (Turner ym. 1987: 28) ja jopa altruistista suhtautumista omaan ryhmään (esim. Howard & Rothbart 1978)⁴.

⁴ Kokeet ovat saaneet osakseen myös kritiikkiä, joka on kohdistettu eritoten kokeiden asetelmaan. Erityisesti on esitetty, että annettu informaatio ryhmäjäsensyydestä ohjaa koehenkilöitä tekemään erotteluja, eli koehenkilöille tarjotaan mahdollisuus sisäryhmän ja ulkoryhmän erottamiseen ja he tarttuvat tähän mahdollisuuteen tulkiten sen ”oikeaksi” tavaksi suorittaa annettu tehtävä (kritiikkejä esittävät esim. Gerard & Hoyt 1974; Berkowitz 1994; Harré 1993: 103). Mainittakoon erilaisista kritiikeistä vielä se Blankin (1997) H. P. Gricen keskustelun maksimeihin (Grice 1975) perustuva todistelu, että koehenkilöt noudattavat annettujen tehtävien suorittamisessa yhteistyön periaatteita, joka syntyy koetilanteen ja tehtävien ohjeistuksesta.

2.3. Ryhmät ja identiteetit

2.3.1. Sosiaalisen identiteetin teoria

Sosiaalisen identiteetin teoria (SIT, engl. social identity theory) juontaa juurensa Henri Tajfelin ja John C. Turnerin työhön Bristolissa 1970-luvulla (esim. Tajfel 1978; Tajfel & Turner 1979; Tajfel 1981; Turner & Giles 1981). Taustalla vaikutti juuri aiemmin tehty ”minimaalisen ryhmäparadigman” kokeellinen tutkimus, jonka tulosten voi nähdä tukevan sosiaalisen identiteetin teoriaa. Teoriassa sosiaalinen identiteetti määritellään yksilön minäkäsityksen (self-conception) osaksi, joka juontuu yksilön tietoisuuteen ryhmästään, ja teorian tausta-ajatukseen kuuluu se, että tietoisuus ryhmäjäsenyydestä on yksilölle merkittävää myös arvo- ja tunnetasolla (Tajfel 1981: 255; Abrams & Hogg 1990: 2).

SIT kiinnittyy ennen kaikkea kolmeen keskeiseen käsitteeseen: **kategorisaatio**, **identifikaatio** ja (sosiaalinen) **vertailu**. Kategorisaatiolla tarkoitetaan sitä prosessia tai ”ymmärtämisen” tapaa, jolla asiat, ilmiöt, ihmiset jne. määritellään sitä kautta, minkä muiden asioiden ym. kanssa ne ovat samanlaisia ja mistä taas eroavat (McGarty 1999: 7). SIT:ssa keskeistä on sosiaalinen kategorisaatio, se miten yksilön tietoisuus ja havainto ryhmään kuulumisesta saa aikaan sosiaalisen ympäristön segmentoimista omaan ryhmään ja muihin ryhmiin. Tajfel (1981: 256) korostaa, että ryhmät eivät elä eristyksissä vaan keskellä muita ryhmiä. Sosiaalinen identiteetti saa attribuuttinsa ja koko sosiaalinen toiminta merkityksensä ryhmien välisistä suhteista ja ryhmien välisestä vertailusta. Juuri tämä vertaileva näkökulma kytkee yhteen sosiaalisen kategorisaation ja sosiaalisen identiteetin (mp).

Identifikaation taustalla on yksinkertaisesti ajatus siitä, että identifioidumme niihin ryhmiin, joihin käsitämme (havaitsemme) kuuluvamme. Sosiaalinen identifikaatio voidaan väljästi kuvata prosessiksi, jossa yksilö kytkeytyy omaan ryhmäänsä ja tätä kautta muodostaa sosiaalisen minänsä (Billig 1976: 322). Kyse on perustaltaan sosiaalisesta prosessista. Vaikka identifikaatio edellyttää yksilön havaintoa ryhmäjäsenyydestään ja näin ollen kognitiivista kategorisaatiota, korostaa ajatus sosiaalisesta identiteetistä ryhmän ja ryhmäjäsenyyden olemassaoloa todellisena sosiaalisena ilmiönä, joka on siis osa **sosiaalista** kognitiota. SIT:ssa identifikaation pääpaino ei ole niinkään yksilössä, joka samastuu, vaan samastumisprosessin lisäksi ihmisryhmässä, johon samastutaan. Identifikaatio on transitiivinen käsite: samastuminen tapahtuu aina johonkin tai johonkuhun (Billig 1976: 322–323).

Kolmas SIT:n perustavanlaatuisista ideoista pohjautuu Leon Festingerin (1954) ajatuksiin sosiaalisesta vertailusta. Sosiaalisen vertailun keskeinen ajatus on, että pyrkimys positiiviseen minäkäsitykseen on yksilön luontainen, perustava psykologinen toiminto. Yksilö siis pyrkii näkemään itsensä positiivisesti samanalaisena kuin muut ryhmänsä jäsenet eli samastumaan ryhmänsä edustamiin positiivisiin seikkoihin. Toisekseen sosiaalinen vertailu tulee esiin siten, että yksilö näkee itsensä mielellään jäsenenä ryhmissä, joilla on yhteiskunnallista prestiisiä, esimerkiksi valtaa. SIT nojaa siihen ajatukseen, että vertailu tehdään nimenomaan sisäryhmien ja ulkoryhmien välille ja yksilöiden pyrkimys positiiviseen

minäkäsitykseen tarjoaa ”motivoidun” perustan ryhmien differentioitumiseksi (Abrams & Hogg 1990: 3; Hunter 1998 ja siinä mainittu kirjallisuus). Viime mainittu tarkoittaa sen implisiittisen oletuksen hyväksymistä, että yksilöt ovat ryhmän jäsenenä taipuvaisia osallistumaan ryhmien väliseen syrjintään, jonka kognitiivisena motiivina on positiivisen minäkäsityksen ylläpito. Tätä peruslähtökohtaa on testattu lukuisissa erilaisissa kokeissa, mutta yhtenäistä ja ”pitävää” todistusaineistoa ryhmien diskriminoinnin kognitiivisesta perustasta ei ole saatu (katsauksia näistä teoreettisista lähtökohdista tehtyihin tutkimuksiin esim. Abrams & Hogg 1988; Hunter ym. 1997).

2.3.2. Sosiaalinen kategorisaatio

2.3.2.1. Kategorisaatio kognitiivisena perustoimintona

Kategorisaatiota on tutkittu runsaasti useilla tieteenaloilla, sosiaalipsykologian lisäksi myös lingvistiikassa (esim. Lakoff 1987; Taylor 1995), mutta erityisesti kognitiivisessa psykologiassa (esim. Rosch 1978; Neisser 1987). Tässä yhteydessä puhun kategorisaatiosta kuitenkin vain sosiaalisena kategorisaationa eli niinä keinoina tai prosesseina, joita käytetään yhdistämään ihmisiä toisiinsa tai erottamaan ihmisiä toisistaan.

Voidaan tietenkin väittää, että kategorisaatio toimii aivan samoin on sitten kyseessä ihmisten tai muiden objektien kategorioiminen. Keskittyminen ihmisryhmiin liittyvään kategorisaatioon palvelee tämän tutkimuksen tematiikkaa ja on tässä tietoinen valinta myös siksi, että aihepiirinä kategorisaatio sisältää niin monia lähestymistapoja, että niiden karkeakin esittely olisi tässä mahdotonta. Yleisempiä kategorisaatiota koskevia kannanottoja esitän vain sikäli kuin ne liittyvät relevantisti sosiaaliseen kategorisaatioon ja ovat tätä kautta yhdistettävissä ryhmänsisäisiin ja ryhmien välisiin suhteisiin.

Joka tapauksessa kognitiivinen, mentalistinen näkemys sosiaalisesta kognitiosta näkee kategorisaation olevan (ihmis)mielen keskeinen mentaalinen prosessi. Näkemys perustuu siihen oletukseen, että (sosiaalinen) maailma sisältää loputtoman joukon ärsykeitä, joihin ihmisen täytyy reagoida, ja havaintojen järjestämiseksi ja yksinkertaistamiseksi yksilö joutuu käyttämään yleistäviä kategorioita. Kategorisaatio on tässä näkemyksessä aparaatti, joka antaa luettelointivalmiuden erilaisiin sosiaalisen maailman ärsykkeisiin, esim. koirat, miellyttävät ihmiset, tuolit, pakolaiset ym. Näin kategoriat olisivat mentaalisia rakenteita, ja kategorisaatio toimisi automaattisesti, osin tiedostamatta. Tähän liittyy ajatus siitä, että kategorisaatio sisältää väistämättä yliyksinkertaistavan tai yliyleistävän elementin. (Condor & Antaki 1997: 324.)

Craig McGarty (1999: 2) tiivistää ihmisryhmien kategorisaation neljään pääperiaatteesen:

First, people categorize people including themselves. Second, different people commonly categorize the same things in the same way. Third, people often categorize themselves in the same way as do other people. Fourth, people often categorize things in the same ways as do the other people whom they categorize themselves to be similar to.

Näissä periaatteissa heijastuvat tavallaan integratiivisesti ne näkemykset, joita esitetään Tajfelin ja Turnerin (1979) sosiaalisen identiteetin teoriassa, Turnerin ym. (1987) sen pohjalta kehittelemässä itsen kategorioinnin teoriassa (self-categorization theory) ja ylipäätään kategorisaation kognitiivisessa tutkimuksessa. Kokonaisuutena väittämät pohjaavat siihen oletukseen, että kategorisaatio on kognition perustavanlaatuisen ominaisuus, jonka avulla määrittelemme ja strukturoimme yleisen tietämyksemme ihmisistä ja ympäröivästä maailmasta (Billig 1985: 81). Näkökulmassa korostuu ajatus siitä, että kategorisaatio on ihmisen sosiaalisen elämän kannalta välttämättömyys. Tajfelin (1981: 114–115) sanoin ”sosiaalinen kategorisaatio sijaitsee arki ajattelun, tietämyksen ja ymmärryksen sydämessä ja on näin ollen keskeistä sosiaaliselle elämälle”.

Ongelmallisena sosiaalinen kategorisaatio ja siihen liittyvä kognitiivinen determinismi näyttävät silloin, kun samassa yhteydessä puhutaan ryhmistä ja syrjinnästä. Sosiaalipsykologinen ryhmätutkimus näyttää pitkälti hyväksyneen sen ajatuksen, että kategorisaatio johtaa deterministisesti syrjintään. G. W. Allport esitti klassisessa tutkimuksessaan *The nature of prejudice* tämän ajatuskulun jo 1950-luvulla (Allport 1958: 21):

Man has propensity to prejudice. **This propensity lies in his normal and natural tendency** to form generalizations, concepts, **categories**, whose content represents an oversimplification of his world of experience. (Lihavointi PP)

Aiemmin vallalla oli ollut sellainen ajatus, että oli olemassa ns. autoritaarisia persoonallisuuksia, jotka tekivät jyrkkiä kategoriarajoja ja joille voitiin osoittaa ennakkoluuloinen asenne, kun taas suvaitsevalle persoonallisuudelle voitiin osoittaa joustavampi ja realistisempi kategoriointitapa ja sitä kautta ei-ennakkoluuloinen asenne (tämän tutkimusasetelman merkkipaalu on *The Authoritarian Personality*, Adorno ym. 1950). Allportista lähtien hyväksyttiin kuitenkin se fatalistinen näkemys, että kategorisaatioprosessien välttämätön seuraus on ennakkoluuloinen ajattelu. Tämän kannan hyväksyminen näkyy monissa kategorisaatiota ja ryhmien välisiä suhteita pohtivissa kirjoituksissa. Esimerkiksi Tajfel (1981: 141) joutuu jokseenkin synkkämielisesti toteamaan, että ryhmien välisiä ennakkoluuloja joka tapauksessa esiintyy ja voidaan vain toivoa, että ennakkoluulojen pahimpien ja epäinhimillisimpien muotojen ilmenemistä voidaan vähentää.

Kognitiivisen kategorisaatiomallin ja siihen pohjautuvien ryhmäteorioiden perusteella voidaankin tehdä seuraava deterministinen tulkinta: 1) kategorisaatio on kognitiivinen prosessi, jota käytetään erottelemaan sosiaalisia ryhmiä toisistaan; 2) tämä puolestaan johtaa siihen, että ryhmiä erotellaan toisistaan niin, että

erotteluihin kytketään mm. erilaisia arvoja ja erilaista käyttäytymistä, 3) mikä pahimmillaan johtaa ryhmien välisiin konflikteihin, joiden yksi äärimmäinen muoto on rasismi (Pälli 1999b: 206).

2.3.2.2. Sisäryhmä ja ulkoryhmä

Käsitteet sisäryhmä ja ulkoryhmä kuuluvat kognitiivisen tutkimuksen paradigmaan. Juuri sisäryhmä ja ulkoryhmä liittävät sosiaaliseen kategorisaatioon yksilöön ja kognitioon. Sosiaalisen kategorisaation perusajatuksiinhan kuuluu sosiaalinen vertailu (ks. s. 38–39), eli se, että yksilöllä on ryhmiä, joihin hän samastuu (sisäryhmät) ja ryhmiä, joihin hän – yksinkertaisesti sanoen – ei kuulu joko faktisesti tai ei katso kuuluvansa (ulkoryhmät). Sosiaalisen kategorisaation perusjako toimii näin ollen akselilla 'me'–'he'.

Sisä- ja ulkoryhmien määrittelyssä suosimisen käsite on olennainen: positiivisen itsearvostuksen tarve vaatii sen, että sisäryhmää suositetaan ja ulkoryhmää hyljeksitään. Yksilön kognitiivisesta ominaisuudesta, itsearvostuksen tarpeesta, on sitten johdettavissa se, että sisäryhmä nähdään myös ryhmäominaisuuksiltaan ulkoryhmää ”parempana”. Sisäryhmän yhteisöllisyys on positiivista, sen jäsenet kokevat yhteenkuuluvuuden tunnetta mutta ovat silti yksilöitä jne. Toisenlaisia ryhmäkäsitteitä käytettäessä voitaisiin sanoa, että sisäryhmää luonnehtii jäsenten välinen attraktio ja koheesio. Ulkoryhmän yhteisyys saa puolestaan negatiivisia piirteitä sen jäsenten samanlaisuudesta ja toisaalta negatiivisten esimerkkien yhdistämisestä koko ulkoryhmään.

Sisä- ja ulkoryhmän kategorisaation katsotaankin tapahtuvan eri tavoin: sisäryhmä tulkitaan erillisten yksilöiden heterogeeniseksi yhteisöksi ja ulkoryhmä homogeeniseksi sosiaaliseksi kategoriaksi (esim. Deschamps 1982: 90; Simon 1993: 131; Brewer 1993). Tähän liittyy myös ajatus siitä, että sisäryhmän jäsenten odotetaan toimivan samalla tavoin kuin yksilö itse toimii (Gudykunst & Kim 1992: 66). Sisäryhmän ja ulkoryhmän erilaista rakennetta on perusteltu ulkoryhmän homogeenisuus -efektin (outgroup homogeneity effect) kautta. On siis huomattu, että ihmiset havaitsevat ulkoryhmän jäsenten olevan enemmän toistensa kaltaisia kuin sisäryhmänsä jäsenten (McGarty 1999: 156 ja siinä mainitut lähteet).

On kuitenkin varsin vakuuttavasti esitetty, että yksilö voi konstruoida myös oman ryhmänsä homogeeniseksi kategoriaksi, esimerkiksi silloin, kun sisäryhmä on ulkoryhmää pienempi tai silloin, kun kyse on arviointiulottuvuuksista, jotka ovat sisäryhmälle tärkeitä (esim. Simon & Brown 1987; Johnston & Hewstone 1990: 199–201). Se, että omakin ryhmä voidaan konstruoida homogeeniseksi, voidaan tulkita merkiksi siitä, että sisä- ja ulkoryhmien homogeenistaminen ja heterogeenistaminen ovat funktionaalisia prosesseja, mikä osaltaan on siis vastoin kognitiivista determinististä kategorisaatiomallia. Parhaiten kategorisaation ei-deterministisyys näkyy kuitenkin tutkimuslinjoissa, joissa keskitytään sosiaalisen kategorisaation käyttöön.

2.3.3. Kategorisaatio ja partikularisaatio käytössä

Kognitiivisesti suuntautuneet näkökulmat pitävät kategorisaatiota automaattisena kognitiivisena prosessina, jota käytetään havaintojen yksinkertaistamiseen. Kategorisaation vastapainoksi partikularisaation käsitteen esiin tuonut Michael Billig (esim. 1985; 1991) on sen sijaan painottanut, että vaikka yksilö käyttää kategorisaatiota, hän kykenee myös ainutkertaistamaan, partikularisoimaan. Ajatus perustuu siihen, että kategorisaatio ja partikularisaatio ovat mahdollisuuksia, joita yksilö voi, osin samanaikaisesti, soveltaa ryhmien havaitsemiseen⁵. Tärkeä kielenkäyttöön liittyvä Billigin havainto on se, että yhtä lailla kategorisaatiota kuin partikularisaatiotakin voi käyttää ennakkoluulojen tuottamisessa. Jos ulkoryhmän kategorisaatio kuvastaa ennakkoluuloja (esim. *kaikki mustat pitäisi karkottaa*), saattaa tätä seurata suvaitsevaisuutta ilmentävä partikularisaatio (*mutta X on mukava henkilö ja saisi jäädä*). Toisaalta kategorisaatio voi ilmaista suvaitsevaisuutta (*kaikki ihmiset ovat tasa-arvoisia*), kun taas partikularisaatio kuvastaa ennakkoluuloa (*mutta luutko siitä mustasta miehestä, joka...*). (Billig 1985: 98–99; esimerkkejä ryhmäjäsennydestä ja partikularisoiduista ”poikkeuksista” myös Kuusisto 2000: 40)

Kaiken kaikkiaan partikularisaation huomioon ottaminen auttaa näkemään sisäryhmä–ulkoryhmä-ajatteluun ja kategorisaation tulkintoihin liittyvän ongelmallisuuden. Partikularisaatioiden käyttö paljastaa sen, että poikkeuksia voidaan löytää niin omasta ryhmästä kuin ulkoryhmästäkin, ja ennen kaikkea poikkeuksia voidaan käyttää. Oman ryhmän positiivista yhteisyyttä siinä kuin ulkoryhmän homogeenisuutta voidaan vaalia poikkeusten avulla (ks. Quasthoff 1989: 189) – sekä partikularisointi että kategorisointi ovat kielenkäytön resursseja erilaisiin ja vaihteleviin käyttötarkoituksiin.

Joka tapauksessa partikularisaatio on osaltaan askel ei-deterministiseen suuntaan ennakkoluulojen ja ryhmien välisten suhteiden tutkimuksessa. Tämä käy selväksi silloin, kun näkökulma siirretään vahvemmin tekstiin ja kontekstiin, jolloin liikutaan diskursiivisen psykologian alueella.

Diskursiivinen näkökulma kiinnittää huomiota erityisesti siihen, miten kategorisaatiota käytetään diskursissa ja näin tehdessään jättää kiinnostuksensa ulkopuolelle kategorisaation kognitiivisena toimintona (Potter & Wetherell 1987: 137). Tätä kautta kategorisaation deterministinen seuraussellisuus korvataan sillä ajatuksella, että kategorisaatiota käytetään erilaisiin tarkoituksiin, muun muassa ennakkoluulojen ja suvaitsevaisuuden tuottamiseen (Billig 1985; Billig 1987). Potter & Wetherell tiivistävät diskursiivisen näkemyksen kategorisaatioon seuraavasti:

⁵ Sikäli kun puhutaan nimenomaan havaitsemisesta, voidaan tässä nähdä yhteys J. J. Gibsonin (esim. 1979) kehittelemään malliin havaintojen ekologisuudesta ja affordansseista. Affordanssiteoriassa esimerkiksi tuoli tarjoutuu mm. istuttavaksi, ikkunan läpi heitettäväksi ym. Samalla tavoin voi ihmisryhmän ajatella tarjoutuvan – havainnon kannalta – joko ainutkertaisten yksilöiden kokoelmaksi tai sitten homogeeniseksi kategoriaksi.

It is not surprising that categories are so important, because they are the nouns from which we construct versions of the collectivities in which we live. In a sense they are the building blocks of our many versions of the social world; however, once we look closely at the blocks we see that **they themselves are not solid and defined, but have to be moulded in discourse for use in different accounts.** (Potter & Wetherell 1987: 135, lihavointi PP)

Diskursiivista näkemystä kategorisaatioon edustaa mm. Edwardsin (1991) tutkimus, jossa esitetään, että käsitys kategorisaatiosta jäykän mekanistisena kognitiivisena toimintona voidaan korvata ymmärtämällä kategoriat tekstisidonnaisina kuvauksina. Toisessa yhteydessä Edwards (1997: 204) toteaa, että diskursiiviselta kannalta kategorisaatio voidaan ymmärtää puhetapana, eräänlaisena välineenä, jolla kohdella asioita lingvistisesti samanlaisina. Diskursiivista näkökulmaa kategorisaation käyttöön voidaan muotoilla sellaiseksi, että yksilön nähdään käyttävän kategorisaatiota hyväkseen luokitellessaan muita yksilöitä ryhmiin ja antaessaan näille ryhmille ominaisuuksia. Tällainen kategorisaation käyttöä korostava näkökulma on nähdäkseni täysin sopusoinnussa etnometodologisen jäsenkategoria-ajattelun kanssa. Myöskään jäsenkategoria-analyytikot eivät suhtaudu kategorioihin ja kategorisointiin päänsisäisenä toimintana, vaan korostavat sitä, että kategorisointi on kulttuurisesti metodista sosiaalista toimintaa (Järviluoma & Roivainen 1997: 18). Tällöin ajatellaan, että kategoriakuvaukset ja kategorisaation käyttö eivät heijasta olemassa olevia ja esimerkiksi havaittavia kategoriadistinktioita, vaan kategorisaatiota käytetään tekemään tai sen avulla tuotetaan sosiaalisen maailman erotteluja. Vuorovaikutuksessa kategorisaatiolla taasen voi nähdä monenlaisia käytännön tarkoituksia.

2.4. Sosiaalinen ryhmä ja ryhmätutkimus diskursiivisessa kehyksessä

Edellä olen kuvannut sosiaalista kategorisaatiota painottaen diskursiivisen näkökulman tärkeyttä ja merkitystä pyrittäessä löytämään ratkaisuja ja ulospääsyteitä kognitiivisen näkökulman lohduttomalle determinismille. Sosiaalista kategorisaatiota laajemmin on vielä hyvä tämänkin tutkimuksen lähtökohtien kannalta pohtia hieman sitä, millainen on ryhmän ja ryhmätutkimuksen diskursiivinen kehys. Tällä tarkoitan sen hahmottelua, miten ryhmää, yksilön ja ryhmän suhdetta ja ryhmien suhteita toisiinsa on diskursiivisessa tutkimuksessa käsitelty ja miten ylipäätään sosiaalitieteellinen teoretisointi ja tutkimus voidaan tuoda empiiriseen kielenkäytön tutkimukseen.

Enemmän kuin ryhmästä on diskursiivisessa tutkimuksessa oltu kiinnostuneita minästä, ei kuitenkaan minän olemuksesta tai rakenteesta vaan minän rakentamisen ja rakentumisen prosesseista. Lähtökohtana on tällöin ollut se, että minän merkitys rakentuu kontekstuaalisesti osana sosiaalisia käytäntöjä, ja näin ollen huomio kohdistetaan ennen kaikkea sellaiseen muuntuvuuteen ja joustavuuteen, jolla sama fyysinen toimija voi liikkua monenlaisissa toiminnallisissa po-

sitioissa (esim. Davies & Harré 1990: 46–52; Budwig 1997). Minän tuottaminen ja rakentuminen on siis alati jatkuvaa toimintaa, tekstiin kirjoittuvia minuuksia tai positioita.

Tämä diskurssianalyttinen lähtökohta minään on nähdäkseni hyvin sopusoinnussa sen ajatuksen kanssa, että minä rakentuu dialogisesti. Bahtinilainen ajatushan korostaa moniäänistä ihmistä, minän rakentumista dialogisella logiikalla niin, että erilaiset ja osin ristiriitaisetkin äänet positioituvat eri tavoin sekä vuorovaikutustilanteessa (dialogissa) että myös vuorovaikutustilanteen ulkopuolella (monologissa, joka sekin on pohjimmiltaan dialogista) (ks. Bahtin 1984: 293; Bahtin 1986: 93–94; Linell 1998: 268). Vastaavasti myös meadiläisittäin sosiaalisessa vuorovaikutuksessa rakentuvia ”miniä” on monia, sillä minä rakentuu suhteessa toiseen ja kun toisia on periaatteessa loputon määrä, voi myös minäkonstruktioita olla loputtomasti (Mead 1982: 71).

Yksilön ja ryhmän suhteeseen dialoginen ja diskursiivinen käsitys minän rakentumisesta voidaan liittää ennen kaikkea sen kautta, että yksi minän keskeinen rakentaja on ’me’, ryhmät, joiden kautta minä rakentuu sosiaalisesti minäksi. Muut ihmiset voivat muodostaa yksilölle merkityksellisen ’me’-kategorian, toimia meadiläisittäin toisena. Tämä ajatus ei ole välttämättä kovinkaan kaukana sosiaalisen identiteetin ja itsen kategorisaation teorioiden käsityksestä, vaikka diskursiivisessa kehyksessä huomio kohdistuukin puhemaailmaan, kielenkäyttöön minää ja ryhmää tuottavana tekijänä sen sijaan, että minän rakentuminen osaksi ryhmää kuvattaisiin psykologiseksi ja kognitiiviseksi ilmiöksi. Kuitenkin myös diskursiivisesta kehyksestä voidaan lähestyä ryhmää siten, että yksilön oletetaan ikään kuin sijoittavan itsensä osaksi joitain ryhmiä ja vastaavasti erottavan itsensä joistain toisista ryhmistä. Tällöin ei kuitenkaan ole kyse deterministisestä kognitiivisesta apparaatista, jolla tällainen tehtävä suoritettaisiin vaan huomio kiinnittyy yksilön yhdistymiseen ryhmään strategiselta ja retorisetta kannalta.

Karkeasti ottaen voidaan erottaa kolme tapaa, joilla ryhmiä on tutkittu diskursiivisesti. Ensimmäiseen kuuluu sellainen tutkimus, jossa tarkasteluun on otettu jokin ryhmäkäsité ja katsottu sen käyttöä erilaisissa diskursseissa. Tästä esimerkkinä ovat tutkimukset, joissa on käsitelty ’perheen’ retorista käyttöä esimerkiksi poliittisessa diskurssissa (ks. Holstein & Gubrium 1994) ja tutkimukset, joissa on käsitelty ’yhteisön’ käyttöä strategisena retorisenä keinona (tutkimus ”yhteisön käytöstä” (”uses of community”) Potter & Reicher 1987; myös Potter & Wetherell 1987: 133–136).

Toinen tapa nostaa tutkimuksen keskiöön ’me’ ja ’muut’-diskurssi on keskittyä niihin diskursiivisiin prosesseihin, joiden avulla tuotetaan esimerkiksi yksilön oman ryhmän kulttuurista paremmuutta muihin ryhmiin – toisiin – verrattuna. Tällöin tutkimuskohteeksi asettuvat esimerkiksi sellaiset diskurssit, jotka sisältävät kulttuurisia representaatioita todellisuudesta. Konkreettisia tutkimuskohteita voivat tässä tutkimustavassa olla esimerkiksi kaunokirjalliset tekstit, joista haetaan diskursiivisia strategioita, jotka edustavat tietyn kulttuurin ’me’ ja ’muut’-asetelmaa (esimerkiksi Hall 1992 strategioista, joilla eurooppalaiset ovat tarkastelleet ”toisia” ja Lehtonen 1994b esimerkkinä siitä, miten ”meisyys” ja ”toisuus”

(eurooppalaisuus ja ”toiseus”) ilmenee Jean de Brunhoffin lapsille suunnatuissa Babar-tarinoissa). Tässä diskursiivisessa näkökulmassa painopiste ei ole kielenkäytössä sinänsä vaan kieli nähdään ennen kaikkea kulttuuristen representaatioiden ja ideologioiden kantajana ja kuvastajana. Tältä pohjalta tutkimuksen keskipisteessä ovat lingvististen seikkojen tai puheen (tekstin) kontekstuaalisten tekijöiden asemesta diskursiiviset strategiat ja niiden seurauksellinen luonne. Osin samoja painotuksia on sellaisessa diskurssianalyysissa, jossa ryhmätematiikka on implisiittisesti taustalla. Wetherell & Potter (1988; 1992) eivät rasimia käsittelevissä tutkimuksissaan – aineistona uusiseelantilaisen valtaväestön maoreja koskevat puheet – suoraan käsittele ryhmien välisiä suhteita ja niiden rakentumista, vaan keskittyvät diskurssien tunnistamiseen ja puheen ideologisiin seurauksiin puhetilannetta laajemmassa sosiaalisessa kontekstissa.

Kolmas tapa lähestyä ryhmää diskursiiviselta kannalta voidaan nähdä etnometodologisessa ja keskustelunanalyttisessä tutkimusotteessa. Jäsenkategorisaation ja jäsenkategorioiden lisäksi keskustelunanalyysissa on käsitelty laajalti intersubjektiivisuutta, jolla tarkoitetaan puhujien yhteisen ymmärryksen rakentumista keskustelussa (ks. Heritage 1996: 249–257). Yksi tapa tulkita intersubjektiivisuutta ryhmäilmiön kannalta on tarkkailla sitä, miten keskustelussa tuotetaan interpersonaalista yhteyttä, joka kuitenkin ylittää keskustelun osallistujien yhteyden luoden laajempien sosiaalisten ryhmien yhteisyyttä. Lisäksi keskustelunanalyysin diskursiiviseen näkemykseen ryhmästä voidaan liittää keskustelunanalyttinen tapa katsoa sosiaalisten identiteettien rakentumista. Vaikka tässäkin yhteydessä ei suoranaisesti puhuta ryhmästä, voidaan tutkimukset sosiaalisen identiteetin tuottamisesta keskustelussa lukea siltä kannalta, että niissä on etsitty juuri sellaisia prosesseja, joilla yksilö kiinnittyy osaksi sosiaalisia ryhmiä ja kategorioita, eli tuottaa vuorovaikutustilanteessa muuttuvia ja niissä tarvittavia sosiaalisia identiteettejä. (Sosiaalinen identiteetin rakentuminen keskustelussa ks. esim. Widdicombe & Wooffit 1995; Widdicombe 1998.)

Tässä tutkimuksessa olen omaksunut elementtejä kaikista edellä mainituista diskursiivisen tutkimuksen suuntauksista liittyen sosiaaliseen ryhmään. Toisaalta pyrin suhteuttamaan omaksumani diskursiivisen näkemyksen myös varhaisempaan ryhmätutkimukseen, mikä näkyy erityisesti siinä, että tutkimuksessa käsitellään diskursiiviselta kannalta aiemman ryhmätutkimuksen keskeisiä osia, sosiaalista kategorisaatiota, itsen kategorisointia, sisäryhmä–ulkoryhmä-distinktion syntymistä ja tähän liittyen ryhmien välisiä suhteita.

3. KOGNITIO JA KIELI

...it is a mistake to assume that all that we call thought can be located in the organism or can be put inside of the head (Mead 1967: 114).

The remarks are the thoughts. One need not search for something extra, as if there were something extra lying behind the words, which we should call the "thought". (Billig 1997: 45).

Läpi koko edellisen luvun ja erityisesti sen loppuosassa kävin läpi ja summasin keskustelua, jota ryhmätutkimuksessa on käyty kognitiosta. Selväksi tuli, että kognitio on itse asiassa kaikelle sosiaalipsykologialle – kautta sen modernin historian – sangen relevantti käsite. Mutta nimenomaan tutkimus, joka jollain tavoin koskee ihmisryhmää ja sen olemassaoloa, on kiinteästi sidoksissa siihen, minkälainen käsitys kognitiosta ja kognition sosiaalisuudesta tutkimuksessa on.

Myös lingvistinen tutkimus on monin tavoin tarttunut kognition käsitteeseen: esimerkiksi sellaiset suuntaukset kuin kognitiivinen kielioppi (Langacker 1987) tai ylipäätään kognitiivinen kielitiede (yleisesityksiä esim. Heine 1997; Janssen & Redeker 1999; Lee 2002) ovat ottaneet keskeiseksi tutkimuskohteekseen sen, miten kielellistä merkitystä voidaan kuvata kognition kannalta. Tässä luvussa selvennän sitä kenttää, jolla liikutaan kytkettäessä lingvistiikka ja lingvistinen selittäminen kognition ja kognitiiviseen toimintaan.

3.1. Kognition ja kognitiivisen määrittelyä

3.1.1. Mikä tai mitä on kognitio?

Kognitio ymmärretään yleensä informaation prosessointina. Tähän voidaan ottaa monenlaisia kantoja, jotka jakautuvat karkeasti ottaen kahteen leiriin sen suhteen, miksi ja millaiseksi kognitio tajutaan: informaation prosessointi nähdään joko yksilön ”päänsisäisenä” toimintana tai sitten informaation prosessoinnin korostetaan olevan yhteisöllistä ja ennen kaikkea toiminnallista. Kuvaan lyhyesti molempia kantoja.

3.1.1.1. ”Kognitivistinen” kognitio

Kognitivismi on teoria tai selitysmalli, ja puhuttaessa kognitivistisesta kognitiosta viitataan tutkimus- tai puheenaiheeseen kognitio, johon siis sovelletaan kognitivistista selitysmallia (Edwards 1997: 27). Kognitivismi on toisaalta enemmän kuin vain kognition tai kognitiivisen tutkimusta; se on mentaalinen periaatteessa kaiken toiminnan yksilön kognition – informaation päänsisäiseen käsittelyyn – palauttava selitysmalli. Mentaalinen toiminta siis ikään kuin selittää myös sellaiset asiat, jotka ovat (myös) sosiaalisia, esimerkiksi sosiaaliset suhteet tai lapsen kehityksen. Toisaalta kognitivismi on yhtäaikaaisesti ”vähemmän” kuin kognition tutkimus samasta syystä kuin se on myös ”enemmän”: se käsittelee mentaalina ja yksilön kognition kuuluvina kulttuurisetkin, esimerkiksi arkijärjen mukaiset selitykset. (Mp.)

Sosiaalitieteiden kehityksessä kognitivismi on tarkoittanut ja tarkoittaa kognitiivisen psykologian tunnustamista perustaksi ja malliksi, jonka kautta sosiaalista toimintaa selitetään. On erilaisia painotuksia koskien sitä, missä määrin kognition vaikuttaa ulkoinen maailma ja siinä toimiminen (näistä esim. Condor & Antaki 1997), mutta joka tapauksessa mentaalinen toiminta yhdistetään kaiken inhimillisen toiminnan perustaksi. Ja mikä tärkeintä, mentaalinen toiminta palautetaan fysiologisperustaiseksi tai tarkemmin sanoen hermobiologiseksi.

Edellisessä luvussa kuvasin kognitivistisen tulkinnan ongelmia ryhmätutkimuksessa ja siihen liittyen kategorisaation tutkimuksessa. Palaan tähän tematiikkaan luvun loppupuolella, mutta todettakoon kuitenkin tältä erää, että ryhmätutkimus ja erityisesti perinteisen ryhmätutkimuksen kritiikki on varsin vakuuttavasti osoittanut, miten kognitivistinen tulkinta voi olla dramaattisesti sosiaalisesta tulkinnasta poikkeavaa.

Kognitivistinen asenne kognition on ollut keskeinen myös kielitieteessä. Ensinnäkin kognitivismiksi voidaan lukea läpi koko teoreettisen kielitieteen¹ kulkeva näkemys, jossa kognitio on merkkejä käsittelevä kone (ks. Shore 1991). Tällaisessa ”kielikone”-ajattelussa kielentutkimus on kognitiivisen psykologian haara; kognitiivinen toiminta selittää ja motivoi kieltä, ja sosiaalisista yhteyksistään – käytöstään – irrotettuna lingvistinen kuvaus redusoidaan täysin formaaliksi analyysiksi. Hieman ironisoiden voidaan todeta, että formaalisen analyysin etuna on se, että kieltä tai mitä tahansa kognitiivista toimintaa voidaan mallintaa luonnontieteellisesti². Tätä kautta kognitiontutkimus eri tieteenaloilla on mahdollista perustella tieteeksi, joka liittyy saumattomasti esimerkiksi teknologiaan

¹ Viittaan teoreettisella kielitieteellä samoin kuin Shore (1991: 191) sellaiseen kielitieteeseen, jossa kieltä tutkitaan puhtaasti muodollisin perustein ilman kielenulkoista motiivointia.

² Esimerkiksi Ian Parker (1989) näkee juuri luonnontieteellisten mallien seuraamisen sosiaalitieteiden suurena ongelmana. Tarkemmin kognitivismiin ja siihen liittyvään lingvistisen kuvauksen luonnontieteellisyyteen tai formaalisuuteen voidaan haluttaessa antaa selitys, jonka mukaan vaihtoehtoista selitysmallia ”kognitiivisille” asioille ei ole: ”kognitivismi on kylän ainoa peli” (Costall & Still 1991: 2).

ja lääketieteisiin ja näyttää teknologian ja tietoteknisen yhteiskunnan silmissä mallikelpoiselta.

Yhdistävänä nimityksenä monille erilaisille kielen ja kognition suhdetta käsitteleville suuntauksille on kognitiivinen kielentutkimus, joka voidaan nähdä yhtäältä hajanaisena ”kattona” erilaisille näkökulmille (Määttä 2000c: 508). Toisaalta taas kognitiivisen kielentutkimuksen ainakin vihjataan olevan myös sillä tavoin yhtenäinen näkökulma, että voidaan puhua esimerkiksi kognitiivisesta kielinäkemyksestä (Onikki-Rantajääskö 2001: 29–34)³.

Bernd Heine (1997: 16) erittelee tarkemmin neljä ”vaikutusvaltaisinta” näkemystä kielen ja kognition suhteesta:

1) Edward Sapirin ja Benjamin Whorfin nimiin liitetyn lingvistisen relativismin mukaisesti kielen nähdään muokkaavan mentaalista samoin kuin muutakin toimintaa.

2) Kieli nähdään chomskylaiseen tapaan ihmisen kognitiivisena sisäisenä kielikyknä. Generativismin lisäksi esimerkiksi semanttisia universaaleja kartoittavan tutkimuksen voi katsoa edustavan tätä suuntaa.

3) Kognitiivisen kieliopin tapaan kieli rinnastetaan kognition (Langacker 1987; 1991).⁴

4) Kielen katsotaan heijastavan kognition prosesseja (Lakoff & Johnson 1980; Lakoff 1987). Tällöin kielen rakenteen katsotaan olevan muotoutunut käsitteellistämisen malleista (Heine 1997: 16).

Kognitiivisen kielentutkimuksen käsitys kielen ja kognition suhteesta (ja kielikäsitteistä) sijoittuu yleisesti joko ryhmään 3 tai 4 tai jonnekin niiden välille. Kohtien 3 ja 4 edustajien voidaan katsoa toimivan jotakuinkin samalla alueella ja samassa hengessä ja muodostavan kognitiivisen kielitieteen keskiön. Joka tapauksessa tätä kautta määritellyn kognitiivisen kielentutkimuksen näkökulma on kognitiivistinen: ennen kaikkea yksilönsisäisten kognitiivisten prosessien katsotaan selittävän ja motivoivan kielellisiä rakenteita ja kielellistä merkitystä. Juuri tässä suhteessa kognitiivinen kielentutkimus eroaa eksplisiitisti autonomisesta kielitieteestä – kieltä ”selitetään” kognitiivisten prosessien kautta, ei autonomisena järjestelmänä.

Huomautuksen ansaitsee vielä se kognitiivisen kielentutkimuksen kognitiivinen sitoumus, jonka mukaan kieltä tulee tarkastella suhteessa siihen tietoon, jota kognitiosta on muilla tieteenaloilla (Lakoff 1990: 40–41; Leino 1993: 42).

³ Kognitiivisella kielitieteellä tarkoitan tässä – paitsi kognitiivisen kieliopin amerikkalaislähtöistä (esim. Langacker 1987; Lakoff 1987; Johnson 1987) ja sittemmin myös Suomessa vahvan jalansijan saanutta koulukuntaa (esim. Leino 1993; Leino & Onikki 1994; Raukko 1995) – yleisesti ja väljästi niitä kognitiivistisiä näkemyksiä, joissa pyritään löytämään jonkinlainen kausaaliyhteys kognition (mielen) ja kielen välille (samalla tapaa väljästi kognitiivismin kielentutkimuksessa määrittelee esim. Lyons 1995: 97).

⁴ Kognitiivisen kieliopin perustaja Ronald Langacker (esim. 1987: 5) ilmoittaa suorasanaisesti, että kognitiivinen kielioppi rinnastaa (samastaa) (kielellisen) merkityksen ja käsitteellisen rakenteen.

Tämä tieto kognitiosta tarkoittaa nähdäkseni käytännössä sitoutumista kognitivistiseen tarkasteluun; kognition sosiaalisuutta ja vuorovaikutuksellisuutta koskevaa keskustelua kognitiivinen kielentutkimus ei ole kokenut relevantiksi. Toisin sanoen kognitiivinen kielentutkimus on valinnut keskustelukumppanikseen – muiksi kognitiota tutkiviksi tieteenaloiksi – nimenomaan kognitivistisesti mieltä mallintamaan pyrkivät luonnontieteelliset kognitiotieteet. Esimerkiksi sosiaali-tieteellinen keskustelu kognitiosta (esim. Harré & Gillett 1994; Lock & Symes 1996; Edwards 1997; Potter 1998; Potter & Edwards 2001) ei ole kognitiivisen lingvistiikan määrittelemänä kelvannut muiden kognitiota tutkivien tieteiden joukkoon. Tosin, kuten Onikki-Rantajääskökin (2001: 31) kirjoittaa, kognitiivisen kielentutkimuksen asenne ei sulje pois vuorovaikutuksen tarkastelua. Samaan aikaan kuitenkin (mp.) todetaan, että käytännössä kognitiivinen kielitiede lähtee hyvin pitkälle kielen rakenteesta ja autonomisen tarkastelutavan perinteestä.

3.1.1.2. Kognitio käytössä

Kognitiivisten prosessien olemassaoloa tai mentaalisuuttakaan ei ole mitään järkevää syytä sinänsä kieltää, mutta olennaista – toiminnallisesta näkökulmasta – on huomata se perustava tekijä, että kognitiiviset prosessit ovat ihmisen toimintaa ympäristöissään, eli kognitiiviset prosessit ovat sosiaalista toimintaa. Tällainen painotus tarkoittaa kognition määrittelemistä – toisin kuin ”päänsisäisyyttä” korostavassa kognitivismissa – ihmisen sosiaalisessa maailmassa toimimisen kautta. Esimerkiksi seuraava Hannele Dufvan esittämä dialogisen kielifilosofian ajattelun perustuva määrittely edustaa tällaista toiminnallista kognitiokäsitystä:

Kognitio merkitsee dialogisesti ajateltuna sitä, että ihmisen kognitiiviseen toimintaan punoutuu niin hänen fyysinen ympäristönsä kuin sosiaalinen maailmansakin. Ympäristöt eivät ole kognitiivisten toimintojen ”ulkoisia” näyttämöjä, vaan olennaisesti kognitioon – ja siis kognition tutkimukseen – kuuluvia elementtejä. (Dufva 2000: 158.)

Kognitiivinen toiminta perustuu ihmisen toimintaan. Ja ihminen nimenomaan toimii. Klaus Weckroth (1992: 100–101) viittaaakin siihen, että tajunnan (kognition) toiminnallisuus olisi paremmin kuvattavissa toiminnallisilla käsitteillä: sen sijasta, että ihmisellä on tajunta, pitäisi mieluummin sanoa, että ihmiset tajuvat. Ihmisellä ei ole myöskään toimintaa, vaan he juoksevat, kävelevät, ajattelevat, muistavat ja kirjoittavat (mp.). Kun kognitivisti etsii jotain tajunnasta tai ajattelusta, suuntaisi kognition toiminnallisuutta ja sosiaalisuutta korostava tutkija huomionsa siihen, että ihminen ajattelee tai oikeastaan siihen, **kun** ihminen ajattelee. Peruslähtökohta on toiminta ja tilanne:

We conceive of the act as the primitive unit. We consider consciousness as activity, and the different phases of consciousness

as parts of this activity. Consciousness as such is conative, attempting to do something. (Mead 1982: 27.)

Toiminnallisessa näkökulmassa sisäinen ja ulkoinen väistämättä punoutuvat yhteen: Toiminta on aina kontekstuaalista; ajattelemme silloin, kun se on tarpeellista, esimerkiksi silloin, kun ongelmat eivät muutoin ratkea (Weckroth 1992: 101). Kognitiiviset toiminnot kuten ajattelu ja havainnointi eivät ole yksilön päänsisäisiä staattisia tietorakenteita, vaan toimintaan sidoksissa. Toiminta puolestaan on sidoksissa ympäristöön.

Juuri esimerkiksi G. H. Meadiltä löytyvää toiminnallista näkökulmaa kognitioniin ovat uudelleen muotoilleet erityisesti diskursiivisen psykologian harjoittajat. Myös heillä toistuu ajatus siitä, että ajattelun sijasta on ajattelemista, muistin sijasta muistamista tai kategorisaation sijasta kategorisoimista. Tämä painotus tarkoittaa juuri sitä, että näkökulma on kognition käytössä – siinä miten kognitiiviset, mentaalisina pidetyt prosessit ovat ”läsnä” diskurssissa, niihin viitataan ja niitä muodostetaan sosiaalisessa vuorovaikutuksessa (Potter 1998: 30). Tässä näkökulmassa kognitiota kohdellaan ikään kuin topiikkina, puheenaiheena, ja diskursiivisen analyysin tehtävä on kuvata sitä, kuinka puhujat ”kognitiivista toimintaa” käyttävät (Edwards 1997: 48).

Tällöin kognitio nähdään kontekstisidonnaisissa diskursiivisissa käytännöissä, joita käytetään esimerkiksi perustelevaan tai tekemään ymmärrettäväksi erilaisia tapahtumia tai toimintoja⁵. Olen itse (Pälli 1999a) käyttänyt esimerkkinä diskursiivista tulkintaa asenteen käsitteestä: diskursiiviselta kannalta asenne on tulkittavissa ennen kaikkea kielenkäytön ilmiönä, osana puhetapahtumaa muotoiltavana ja rakentavana (mts. 127–129).

Kielentutkimuksen kannalta kognition määrittäminen toiminnallisesta näkökulmasta tarkoittaa sitä, että kielenkäyttöä ei yritetä yhdistää mentaaliin rakenteisiin. Sen sijaan kognitiivinen toiminta on tutkimuksen kohde sellaisena kuin se näyttäytyy kielenkäytössä, tavoissa puhua kognitiosta ja tavoissa puhua asioista kognitiivisina.

3.2. Kognition sosiaalisuudesta

Myös **sosiaalinen kognitio** ja **kognition sosiaalisuus** käsitetään erilaisissa tutkimuksellisissa suuntauksissa ja koulukunnissa varsin radikaalistikin eri tavoin. Useimmiten sosiaalinen kognitio määritellään sellaiseksi sosiaalipsykologian

⁵ Hyviä käytännön esimerkkejä tästä ovat mm. tutkimukset muistamisesta ja muistista (Edwards & Potter 1992; Lynch & Bogen 1996). Edwards & Potter (mt.) tulkitsevat uudelleen Ulrich Neisserin (1987) kognitivistiselta kannalta tekemiä huomioita Watergate-skandaalissa todistaneen John Deanin muistista ja muistamattomuudesta. Lynch & Bogen (1996) puolestaan tarkastelevat Iran–Contra -tapauksen johdosta pidettyä Oliver Northin kuulustelua siltä kannalta, miten muistaminen ja unohtaminen toimivat käytännöllisinä todellisuutta muuttavina (puhe)tekoina.

alueeksi, jossa tutkitaan mentaalisia representaatioita ja prosesseja, jotka liittyvät sosiaaliseen havaitsemiseen, sosiaaliseen arviointiin ja sosiaaliseen vaikuttamiseen.⁶ Vielä yleisemmällä tasolla sosiaalinen kognitio voidaan määritellä niiden mentaalisten prosessien tutkimukseksi, joiden kautta sosiaalista maailmaa jäsennetään (tähän liittyviä määritelmiä mm. Forgas 1981; Fiske & Taylor 1984; Condor & Antaki 1997). Tämä sosiaalisen kognition tutkimusparadigma kehittyi erityisen voimakkaasti 1950- ja 1960-luvuilta lähtien ja oli vastareaktio kokeelliselle behavioristiselle psykologialle. Nykyään kuten myös aiemmin *sosiaalinen* viittaa tässä paradigmassa yksinkertaisesti toisiin ihmisiin jollakin tavoin kognitiivisen toiminnan kohteina, **ei siihen, että kognitio olisi sosiaalinen**. Näinpä tämä sosiaalisen kognition tutkimus voidaankin katsoa kuuluvaksi mentalistiseen ja kognitivistiseen yksilötutkimukseen, jossa ei postuloida kognitiota ontologisesti sosiaalisiksi⁷.

Silti kognition sosiaalisperustaisuutta korostava näkemys lienee pitkälti hyväksytty monissa sellaisissakin näkökulmissa, jotka sisältävät kognitiivisia ja mentalistisia painotuksia. Olennaista tällöin on, että kognitiota ja kognitiivista toimintaa ei tutkita sosiaalisena. Toisin sanoen kognition ontologisen sosiaalisuuden hyväksyminen ei sisällä epistemologista vaadetta tutkia kognitiota sosiaalisena. Tästä kelpo esimerkkejä ovat mm. kognitiivinen kielentutkimus (Langacker 1987; Leino 1993) ja kognitiivinen diskurssianalyysi. Kognitiivisessa diskurssianalyysissä (esim. Graesser, Gernsbacher & Goldman 1997; van Dijk 1993a; 1998) kognition katsotaan olevan yksilöllisen lisäksi myös sosiokulttuurista toimintaa. Van Dijk (1997: 18) näkeeikin yhteisyyttä sekä kognitiivisessa että interaktionalistiseksi kutsuessaan käsityksessä. Molemmista korostuu van Dijkin (mts.) mukaan sellainen ajatus, että mentaaliset prosessit ovat konstruktivisia. Tällä van Dijk tarkoittaa sitä, että mentaaliset representaatiot, jotka ovat johdettavissa esimerkiksi luetusta tekstistä, eivät ole kopioita tästä tekstistä tai sen merkityksestä. Erilaiset prosessit (puhujan tieto maailmasta, konteksti, strategiset päämäärät) ovat mukana muokkaamassa mentaalisia representaatioita (mts.). Mutta sosiokulttuurisen aspektin korostaminen ei kuitenkaan poista sitä ensisijaista painotusta, että juuri yksilön mieli on se kone, joka ymmärtää, tulkitsee jne. Painotus on siis mentalistisessä sosiaalisessa kognitiossa.

Toisena vastaavana (ja tyypillisenä) esimerkkinä voidaan pitää kognitiivisen kielitieteen kognitio-käsitystä, joka toisaalta näyttää korostavan kognition sosiaalisperustaisuutta, mutta sijoittaa kielen (kieliopin) osaksi yksilön mieltä (ks. myös Nieminen 2000: 126). Näin juuri esimerkiksi kognitiivinen kielioppi ja kognitiivinen diskurssintutkimus edustavat näkökulmia, joissa kognition sosiaalisuus toisaalta myönnetään, mutta silti kognitiivinen toiminta nähdään mentaalisenä yksilön kognition toimintana. Se, onko kognitio perustaltaan esimerkiksi biologi-

⁶ Tätä väljäkköä määritelmää noudattavat esimerkiksi alan merkittävimmät aikakausjulkaisut *Social Cognition* ja *Journal of Personality and Social Psychology*.

⁷ Condor & Antaki (1997) kutsuvat tätä mentalistista paradigmaa paradoksaaliselta kuulostavalla nimellä ”kognitiivinen sosiaalinen kognitio”.

nen vai kulttuurinen (keskustelua tästä ks. Tomasello 1999), ei siis ole välttämättä relevantti sen kannalta, millaista kognitiivista tulkintaa tehdään.

Sosiaalisen kognition suhteen voidaan nyt puhua **1. sosiaalisesta kognitiosta, joka on ontologisesti sosiaalinen** ja **2. sosiaalisesta kognitiosta, joka on ontologisesti ja epistemologisesti sosiaalinen**. Viimeksi mainittu tulkinta tarkoittaa sitä, että kognition sosiaalisperustaisuuden myöntäminen johtaa kognition tutkimiseen sosiaalisena yksilön ja hänen ympäristönsä muodostamana dynaamisena kokonaisuutena. Näin tämä sosiaalisen kognition toinen tulkinta noudattaa samoja periaatteita, jotka määrittelin aiemmin (3.1.1.2.) kuuluvaksi toiminnalliseen näkemykseen kognitiosta. Tässä näkemyksessä ihmiskognitio näyttäytyy semioottisena prosessina, joka on kiinteä osa sosiaalista kanssakäymistä, eikä kognitiivista toimintaa voida näin muodoin redusoida yksilön kognitioon. Mead (1982: 53) tiivistää tämän asenteen taustan mielestäni mainiosti: ”Koko ajattelun kenttä on keskusteleva eli sosiaalinen” (”The whole field of thinking is a field of discourse, a social field”). Kun kognitiivinen toiminta ymmärretään näin, on loogista myös tutkia kognitiota diskurssin ilmiönä ja sitä myötä sosiaalisena ilmiönä.

Tässä vaiheessa on syytä ottaa tarkemmin esille kysymys merkityksestä, sillä se, miten suhtaudumme merkitykseen ja tulkitsemme merkitystä, on mitä olennaisinta kielen, ajattelun ja kognition suhdetta selvitetessä. Tietenkin myös toisin päin; se, millaisena merkitystä pidämme ja millaisena sitä tulkitsemme, johtaa tiettyihin tulkintoihin ja näkemyksiin kielen ja ajattelun suhteesta ja ihmiskognitiosta ylipäätään.

3.3. Merkitys

Kuvaan tässä luvussa merkitystä ennen kaikkea kahdesta näkökulmasta: ensinnäkin tavoitteena on kuvata sitä, millaisia lähtökohtia ja näkemyksiä kielen ja kognition suhteesta sisältyy erilaisiin näkökulmiin kielellisestä merkityksestä, ja toiseksi tarkoituksena on näiden näkemysten käsittelyn kautta perustella ja luoda näkökulmaa diskursiiviseen ja ei-kognitiivistiseen käsitykseen merkityksestä. Viimeksi mainittuun liitän myös käytännöllisen ulottuvuuden. Kuvaan ensin yleisesti ja sitten tarkemmin käsillä olevan tutkimuksen tematiikkaan liittyen käyttöteoriaperustaisen semanttis-pragmaattisen tarkastelun soveltumista empiiriseen kielenkäytön analyysiin.

3.3.1. Kognitiivista semantiikkaa

Lyhyesti voidaan todeta, että kognitivismi on hallinnut 1900-luvun kielellisen merkityksen tutkimusta erityisesti konseptualismin muodossa. Mielelle on annettu keskeinen rooli merkitysten representaatioiden muodostajana, ja niinpä on puhuttu mentaalista representaatioista (ks. Saeed 1997: 32–33). Mentaalisten

representaatioiden katsotaan olevan puhujan aivoissa olevia kuvia merkityksestä (Kempson 1977: 15, Saeed 1997: 32–33), mutta keskustelua on käyty siitä, millaisia nämä ”kuvat” ovat, ja esimerkiksi Kempson korostaa (mp.), että kyse ei voi olla ainakaan visuaalisista kuvista.

Kognitiivinen kielentutkimus on pitkälti paneutunut juuri mentaalisten representaatioiden kuvaukseen. Merkitykset kuvataan visuaalisesti, mutta ei todellisuuden – todellisen maailman entiteettien – kuvina, vaan kuvina erilaisista keskeisiksi katsotuista mentaalista tiloista (ks. Fauconnier 1985). Merkityksen kuvaus on tällöin mentaalisten representaatioiden kuvausta, jossa keskeistä ovat erilaiset kielipiillisten seikkojen ilmentämät relaatiot. Kognitiivinen esitys merkityksestä onkin käytännössä usein esitettävissä kuvina, joissa esitetään olio ja sen erilaisia relaatioita (Leino 1993 sisältää tällaista kuvausta suomen sijajärjestelmästä).

Ylipäänsä yhteistä kaikelle kognitiivisen semantiikan kuvaukselle näyttää olevan se, että se katsoo merkityksessä olevan jotain sellaista ”keskeistä”, jota voidaan kuvata lingvistisen rakenteen kautta⁸. Lisäksi kognitiivinen merkityksen esittäminen – erilaisissa paradigmoissaan – olettaa vähintään implisiitisti kahtiajaon keskeisen merkityksen ja sivumerkityksen (ekspressiivisen, affektiivisen, emotiivisen, assosiativisen, konnotatiivisen) merkityksen välille. Silloin kun tätä kahtiajakoa korostetaan, sitoudutaan käsitykseen, jonka mukaan on olemassa loogisesti kuvattavissa oleva merkitys ja toisaalta sivumerkitys, jonka kuvaaminen ei ole samalla tavoin loogisesti (esim. totuusarvojen kautta) mahdollista eikä (näin ollen) lingvistisesti mielenkiintoista. Tällainen semanttinen käsitys palautuukin helposti ”järjen” ja ”tunteen” erottavaan kartesiolaiseen dualismiin⁹.

Erityisesti nimitys kognitiivinen merkitys viittaa semanttiseen käsitykseen, jossa merkitys samastetaan käsitteeseen, ja käsite on tällöin mentaalinen tajunnan sisältö. Tyypillistä esimerkkiä tällaisesta ajattelusta edustaa mm. Ray Jackendoffin (esim. 1992) kehittelemä konseptuaalinen semantiikka, jossa taustalla on näkemys, jonka mukaan kielen merkitysrakenne paljastaa kognition käsiterakenteen. Tämä konseptuaalinen semantiikka voidaan nähdä ennen kaikkea generativismin jälkeläisenä. Se siis perustuu sellaiseen ajatteluun, että kieli on itseriittoinen järjestelmä ja kieltä voidaan (ja pitääkin?) tutkia ja kuvata irrallaan kielenpuhujista, kieliyhteisöstä, kulttuurista ja kognitiosta (autonomisen lingvistiikan metatieteestä ks. Itkonen 1978 ja 1983; autonomisen lingvistiikan ideologisesta taustasta ks.

⁸ Totuusarvoilla operoivaa semantiikkaa voidaan nimittää objektivistiseksi; tavoitteena on kuvata merkitystä riippumattoman objektiivisen todellisuuden ja kielen välisenä suhteena (Lakoff 1987: ch. 14; Leino 1993: 30–32). Itkonen (1997) on kuitenkin toista mieltä todetessaan olevan virheellistä väittää, että totuusarvoilla operoiva semantiikka kuvaaisi tai pyrkisi kuvaamaan vain **mielenulkoista** todellisuutta, onhan totuusarvosemantiikkaa sovellettu mm. propositionaalisten asenteiden (esim. tieto, muistaminen) tarkasteluun (mts. 77).

⁹ Järki ja tunne voidaan nähdä yhtenä kartesiolaisena dualismina tunnetun ajattelun dualistisena parina. Ihminen nähdään itsessään järkeen ja tunteeseen jakautuneeksi. Hän on ensisijaisesti yhtä kuin hänen järkensä, jolle aistimukset ja tunteet ovat alisteisia. (Lehtonen 1994a:18.)

Shore 1991).

Kognitiivisen kielitieteen näkökulma on tässä kysymyksessä mielenkiintoinen ja itse asiassa jopa hieman ristiriitainen. Toisaalta kognitiivinen kielitiede näyttäisi olevan samaa mieltä kuin kieltä ja merkitystä käyttöpohjaisesti ja sosiaalisesti tarkastelevat dialogiset ja diskursiiviset lähestymistavat ja sanoo suhtautuvansa myötämielisesti wittgensteinlaiseen ajatteluun merkityksestä käyttönä (ks. Langacker 1987: 5). Toisaalla Langacker (1991: 511) sanoo, että kognitiivisen kieliopin parissa **ei kielletä** kielen sosiaalis-kulttuurisia ulottuvuuksia. Joka tapauksessa kieltä on (kognitiivisen kieliopin traditiossa) tarkasteltu yksilön mielen – yksittäiseen puhujaan – sijoittuvana entiteettinä. Vastaavasti mutta tarkemmin merkitykseen liittyen Langacker on todennut lisäksi (1987: 5), että merkitys on kognitiivinen ilmiö, jota on myös analysoitava sellaisena. Kuitenkin Langacker on jokseenkin yksiselitteisesti luonnehtinut omaa kognitiivista kielioppiaan käyttöpohjaiseksi malliksi (1988). Kognitiivisuuden ja käyttöperustaisuuden vaateet voidaan nähdä osittain ristiriitaisina, mikäli käyttöperustaisuus laajennetaan tarkoittamaan käyttötilanteita, kielenkäytön sosiaalista tasoa. Tällöin siis vaadittaisiin merkitykset yksilön kognitioon palauttavaa mentalistista näkökulmaa yhtä aikaa kuin merkitykset sosiaalisena toimintana tulkitsevaa näkökulmaa. Jälkimmäinen, esimerkiksi dialogiseksi tai diskursiiviseksi tulkittava näkemys on nähdäkseni se, jonka kanssa kognitiivisen kielen tutkimuksen tulisi enenevässä määrin keskustella, mikäli se haluaa laajentaa käsityksensä kognitiosta koskemaan myös toiminnallista näkökulmaa kognitioon.

Kognitiivisen semantiikan tehtävänä on tietenkin kuvata kielellistä merkitystä, eikä kognitiivinen kielen tutkimus yritä ratkaista tai ottaa kantaa kielen ja kognition suhteeseen (Onikki 2000: 88). Innostuneisuus kognitiosta on kuitenkin sängen ymmärrettävää: kognitiivinen kognitio antaa mahdollisuuden motivoida kielellinen merkitys, ja juuri kognitiivinen kognitiotiede tarjoaa sellaisia malleja ja selityksiä, joihin kielellisen merkityksen yhdistäminen tuntuu saumattomalta. Ja jos ontologiset seikat jätetään kokonaan keskustelun ulkopuolelle¹⁰, onkin niin, että kognitiivisen kielen tutkimuksen piirissä on pystytty varsin relevantisti ja uusin tavoin kuvaamaan merkitystä. Mainittakoon lukuisista hyvistä esimerkeistä prototyyppiteoria, joka kyseenalaistaa ”sense” – ”reference” -jaon ja on sitä kautta uudenlainen tapa hahmottaa merkityksen sisäisiä ja ulkoisia suhteita (sense-relations – reference-relations) (Östman 2000: 72–74). Kuten Östman (mts. 74) kuitenkin huomauttaa, ei prototyyppiteoriassa kuten kognitiivisen kielitieteen viitekehityksessä laajemminkaan ole otettu huomioon ihmistä sosiaalisesti aktiivisena merkitysten luoja.

Asian tärkeyden vuoksi osittain toistan jo aiemmin mainitsemani kognitiivisen sitoumuksen (ks. s. 48–49). Kognitiivinen kielen tutkimus siis selväsanaisesti kiinnittyy kognitiivisen kognitiotutkimuksen paradigmaan. Esimerkiksi Leino (1993: 42) viittaa Langackerin (1987: 5) vaatimukseen siitä, että merkitystä voi-

¹⁰ Tällöin kognitiivista selittämistä tai juuri esimerkiksi kognitiivista kielen tutkimusta voisi luonnehtia ”vain” työkaluksi, jolla saadaan kuvattua kielellistä merkitystä.

daan tarkastella kognitiivisena ilmiönä ja sitä tulee myös analysoida sellaisena. Leino (mts.) jatkaa todeten: ”jos valitaan tällainen lähestymistapa, ei ole mahdollista tukeutua kielen kuvausmalliin, joka olisi luonnostaan ristiriidassa **niiden tulosten kanssa, joita ihmisen kognitiota koskeva tutkimus on saavuttanut.**” (Lihavointi PP.) Vastaavasti Onikki (2000: 91) kirjoittaa:

– ”suuntauksen parissa nostaa yhä voimakkaammin päätään vaatimus psykolingvistiksestä näytöstä, evidenssistä, jos kerran kieli halutaan nähdä suhteessa kognition toimintaan. On herännyt tarve kehittää uudentyyppisiäkin koeasetelmia ja **yhdistää analyysiin psykolingvististä ja neuropsykologista tietoa. Tällainen tutkimus edellyttää laajempaa kognitiota tutkivien tieteiden tuntemusta** kuin perinteinen lingvistiin koulutus tarjoaa.” (Lihavointi PP.)

Lainaukset herättävät kysymyksiä siitä, mikä on se ihmisen kognitiota koskeva tutkimus ja ne kognitiota tutkivat tieteet, joihin kognitiivinen kielentutkimus tukeutuu. Tähän on vaikea keksiä muuta vastausta kuin kognitivistinen kognitiotiede ja kognitiivinen psykologia sekä aivotutkimus – yleistettynä tutkimus, joka edustaa mentalistista näkökulmaa ihmisen kognition.

Mutta onko mentalistinen asenne kuitenkaan kognitiivisessakaan kielitieteessä välttämättömyys? Mielestäni ei, jos kognitio ymmärretään nimenomaan toiminnallisesta näkökulmasta. Mikäänhän ei sinänsä pakota tekemään mentalistisia tai kognitivistisia tulkintoja **silloinkaan**, kun tehdään kognitiivista analyysia. Kysymys on siitä, että merkityksen ”motivoijaa” tai ”selittäjää” etsitään mentaalisen toiminnan sijasta kielenkäytön funktionaalisuudesta. Välttämättä kysymys ei ole niinkään itse tutkimuksessa tehdyistä tulkinnoista, vaan siitä, mitä johtopäätöksiä tutkimuksesta tai sen analysista tehdään.

Myös kognitiivisen kielentutkimuksen sisältä (Harder 1999; Sinha 1999) on esitetty vastaavia kannanottoja: Harder (1999: 204) pitää puutteena sitä, että kognitiivisessa merkitystulkinnassa ei ole otettu huomioon inhimilliseen vuorovaikutukseen perustuvaa funktionaalisuutta ja painottaa (mts. 205) kognitiivisten representaatioiden olevan ihmisten inhimillistä toimintaa. Niinpä vaikka puun huomaaminen ja siitä ”syntyvä” mentaalinen representaatio voi olla yksilölle sillä tavoin funktionaalista, että hän osaa välttää puuhun törmäämistä (mp.)¹¹. Samaa sävyyn Sinha (1999: 244–248) hahmottelee konstruktivistista kognitiivista kielentutkimusta, jossa diskurssin pragmaattisen rakentumisen¹² katsotaan olevan lingvistisen rakentumisen (siis myös kielellisen merkityksen) perustava funktionaalinen motivaatio (mts. 247). Tällaiset puheenvuorot luovat maaperää sille,

¹¹ Jälleen on hyvä pitää mielessä se, mitä Mead sanoi havaitsemisesta: yksilö havaitsee esimerkiksi esineiden ominaisuuksia sen perusteella, mikä on hänen oma tarpeensa (Mead 1967: 114). Näin ajateltuna mentaaliset representaatiot liittyvät kiinteästi yksilön toimintaan ja niitä tulisi tarkastella osana sitä.

¹² Sinha (mts.) viittaa diskurssin rakenneosiin tarkoittaen esimerkiksi pragmaattisia seikkoja kuten vuoronvaihtoa, deiksistä, ellipsiä, teema–reema-vaihtelua jne.

että kielen ja kognition suhteen tutkimuksessa voitaisiin molempia hyödyttävästi yhdistää sosiaalisen konstruktionismin traditioon perustuvaa diskurssianalyysia ja merkityksen tulkintaa tekevää kognitiivista kielentutkimusta.

Joka tapauksessa vähintäänkin valtaosa kognitiivisesta kielentutkimuksesta näyttää tukeutuvan kognitivismiin, vaikka kognition ja kielen (ja merkityksen) suhteesta kiinnostunut kielentutkimus voi tukeutua myös sosiaaliseen kognitiotulkintaan. Tarkastelen seuraavaksi sitoumuksia ja vaihtoehtoja, joita merkitystä ja kognitiota sosiaalisena – sosiaalisen todellisuuden – ilmiönä käsittelevä kielentutkimus kohtaa.

3.3.2. Merkitys sosiaalisena ja dynaamisena ilmiönä

3.3.2.1. Merkityksen diskursiivisuus

Lähtökohta, jossa sekä merkitys että kognitio tulkitaan käyttönä, kuuluu luontevasti diskurssianalyttiseen ajatteluun. Diskursiivisessa näkökulmassa ollaan pragmaattisesti kiinnostuneita merkityksestä siten kuin se ilmenee tai sitä käytetään diskurssissa. Merkityksen käyttö tuo mukanaan myös sosiaaliset tulkinnot merkitykselle: merkitystä tulkitaan osana sosiaalista toimintaa, sosiaalista vuorovaikutusta, kulttuuria, yhteiskunnallisia käytänteitä, ideologiaa – ylipäätään seikkoja, jotka sijaitsevat sosiaalisella alueella. Mutta tämä ei suinkaan tarkoita sitä, että merkitys jollain tapaa palautettaisiin näihin sosiaalisiin seikkoihin. Sosiaalisuus on jo mukana itse kielessä tai kielen merkityspotentiaalissa.

Sosiaaliseksi ja dynaamiseksi myös järjestelmäksi katsottavan kielen tekee ylipäätään se, että merkitystä käytetään. Sen, miten merkitystä aktuaalisesti käytetään, voidaan nähdä vaikuttavan sen potentiaaliin, mahdollisuuteen merkitä. Mika Lähteenmäki (2000: 106) kuvaa tätä vaikutusyhteyttä emergenssin käsitteen avulla:

Kuvio 1. Merkityspotentiaali ja aktuaalinen merkitys.

Näkemyksessä kuvastaa sitä, että merkityspotentiaalin ja aktuaalisen merkityksen välillä on emergenttinen suhde: yksittäisen kielellisen ilmauksen merkityspotentiaalin voi nähdä perustuvan ilmauksen aiemmalle käytölle, jolloin merkityspotentiaali olisi emergentti suhteessa aktuaaliseen käyttöön (Lähteenmäki 2000: 106). Emergenssin korostaminen auttaa pääsemään yli siitä pragmatistis-

ta ylitulkinnasta, jossa merkitys samastetaan sen käyttöön.

Emergentistinen käsitys ei mitenkään kiellä kielen olemassaoloa rakenteina tai sääntöinä (ks. esim. Määttä 2000a; 2000b), se vain perustelee rakenteiden ja sääntöjen sosiaalisuuden ja dynaamisuuden. Merkityksen emergenssin tai kielen käytön emergenssin ajatus puolestaan auttaa näkemään sen, miten merkitys kokonaan kuuluu sosiaaliselle alueelle, ja näkemys merkityksen ja käytön kaksisuuntaisuudesta tai toisiinsa vaikuttavuudesta auttaa ymmärtämään merkityksen dynaamisen luonteen.

Edellä esitetty on eräänlainen metanäkökulma diskursiiviseen käsitykseen merkityksestä. Kuten luvun alussa totesin, diskursiivisen tutkimuksen pääpaino on kuitenkin pragmaattisesti aktuaalisessa merkityksessä. Ja aktuaaliseen merkitykseen – sanottakoon tämä vielä selvästi – liittyy aina sosiaalisuus, Hallidayn (1978: 2) sanoin se ”elementaarinen fakta, että ihmiset puhuvat toisilleen”. Diskursiivinen lähestymistapa siis korostaa puhunutta ihmisten välisenä toimintana, joten kielenkäyttöä on tarkasteltava lähtökohtaisesti vuorovaikutusilmiönä. Näin tekee keskusteluanalyysi tutkiessaan ”läsnäolevaa” vuorovaikutusta, mutta dialogisuuden käsite voidaan ulottaa myös sellaisen kielenkäytön analyysiin, jossa analysoidaan esimerkiksi yhden puhujan suullista tai kirjallista tuotosta. Tällöin tausta-ajatuksena on, että puhe on aina dialogista, monologikin. Kukaan ei koskaan puhu tai kirjoita mistään ensi kertaa, vaan nimenomaan osallistuu ennestään olemassa olevaan vuorovaikutukseen. (Bahtin 1986: 93–94.)

Merkitys on siis sosiaalista, mutta tämän lähtökohdan lisäksi ja osittain siihen nivoutuen diskursiivinen merkityskäsitys korostaa myös merkityksen konstruktiiivista luonnetta. Tämä korostus voidaan ymmärtää intersubjektiiivisuuden kautta, eli puhujat neuvottelevat merkityksen puhetilanteessa. Neuvoteltavuus on kuitenkin hyvä ymmärtää myös puhetilannetta laajemmin, kuten se pragmatiikassa useimmiten ymmärretäänkin: neuvoteltavuus on kielen ominaisuus, joka mahdollistaa merkitystulkintojen teon ja viime kädessä sen, että ymmärrämme toisiamme. Koska emme operoi vain kirjaimellisilla merkityksillä, merkityksessä on pakosti joustavuutta ja häilyvyyttä, sellaista dynamiikkaa, joka voidaan katsoa kielen ja kielellisen merkityksen perusluonteeseen kuuluvaksi. (Neuvoteltavuudesta kielen ominaisuutena ks. Verschueren 1999: 59–61.) Määritellään neuvottelu sitten mikrotasolla (puhetilanteessa) tai makrotasolla (puheyhteisön näkökulmasta), voidaan merkitysneuvottelun taustalla kummassakin tapauksessa nähdä puhujien pyrkimys mukautua toistensa näkökulmiin (ks. Rommetveit 1992: 23)¹³.

Neuvottelu ja tilanteinen rakentuminen ovat merkityksen konstruktiiivisuuden toinen puoli, toinen puoli taas liittyy siihen ajatteluun, että merkityksiin latautuu ideologia ja maailmankuva, ja toisaalta merkityksen käyttö tuottaa, uusintaa ja vahvistaa ideologiaa ja (muita) yhteiskunnallis-sosiaalisia ilmiöitä. Esimerkiksi Dant (1991: 5–6) kuvaa ideologisuutta kieleen ja kaikkeen elämään

¹³ Näkemys toisten näkökulmiin mukautumisesta on itse asiassa motivoitavissa keskustelun maksimiista tai tarkemmin niiden taustalle oletetusta yhteistyön periaatteesta.

kiteytyneenä ja usein tiedostamattomana maailmanselitysmallina. Vastaavasti Heikkisen (1999) merkitysnäkemyksessä korostuu se kriittisen kielentutkimuksen perusajatus, että kielivalinnat ovat ideologisesti latautuneita, ja tällöin ideologisuus on nähtävä keskeisenä osana kielellistä merkitystä.

Silloin, kun ideologia, tai itse asiassa kaikki sosiokulttuurinen, otetaan osaksi merkityskäsitystä, voidaan merkityksestä puhua diskursiivisena. Merkityksen diskursiivisuus -ajattelu tarkoittaa yhtä aikaa kielen sosiaalisuutta, mutta termi *diskursiivinen* korostaa sitä, että kieli rakentaa, ei vain heijasta sosiaalista maailmaa.

3.3.2.2. Diskursiivinen kognitio

Kielen diskursiivisuuteen liittyy luontevasti mielen diskursiivisuus. Samalla tavoin kuin kielen katsotaan konstruoivan sosiaalista todellisuutta, sen voidaan nähdä konstruoivan kognitiota (ks. luku 3.1.1.2.). Tämä ei konstruktionistisessa mielessä tarkoita pelkästään sitä, että kognitio olisi sosiaalisperustainen vaan (myös) sitä, että kognitiivista toimintaa mukaillaan ja luodaan kielenkäytössä, kielenkäyttötilanteissa. Eli diskursiivinen kieli- ja merkityskäsitys yhdistyy toiminnalliseen näkemys kognitiosta siinä, että kognitio on käyttöä. Billig (1991: 17) kirjoittaa:

Human thinking is not merely a matter of processing information or following cognitive rules. Thinking is to be observed in action in discussions, in the rhetorical cut-and-thrust of argumentation. To deliberate upon an issue is to argue with oneself, even to persuade oneself. (Billig 1991: 17.)

Tällainen näkökulma sisältää ensinnä siis ajatuksen, että kognitio – tässä ajattelu – on toiminnassa kielenkäytössä, josta sitä voidaan havainnoida. Toisaalta kognitio – kielenkäytöstä havainnoituna – näkyy argumentaatioissa. Kognitiota, kognitiivista toimintaa käytetään johonkin tarkoitukseen. Aivan kuten diskursiivianalyysi on kiinnostunut siitä, millaisiin tarkoituksiin kieltä käytetään, on diskursiivianalyysi kognition suhteen kiinnostunut siitä, millaisiin tarkoituksiin kognitiota käytetään. Molemmissa tapauksissa kielenkäyttötilanne – käyttöttilanne laajassa mielessä ymmärrettynä – on motivoija ja selittäjä. Merkitys neuvotellaan tilanteessa ja tilanteen ehdoilla, ja kognitiiviset prosessit saavat toiminnallisen merkityksen niin ikään silloin, kun ne nähdään diskurssien maailmassa – toisin sanoen silloin, kun niistä puhutaan.

3.4. Sosiaalinen ryhmä diskurssissa, järjestelmässä ja puhunnassa

On selvää, että myös diskursiivianalyttisessä tutkimuksessa joudutaan operoimaan myös kielijärjestelmän kanssa, olkoonkin niin, että puhunta on se taso, johon analyysi kohdistuu. Merkityspotentiaali ja aktuaalinen merkitys -jaottelua käyt-

tääkseni: kielessä täytyy olettaa olevan potentiaali, josta merkitys voi aktualistua käytössä. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että analyysi joudutaan kohdistamaan kumpaankin; lingvistisinä kiintopisteinään diskursiivinen tutkimus voi ja se joutuukin käyttämään erilaisia leksikogrammaattisia seikkoja. Pragmaattinen, puhuntaan kohdistuva tehtävä on tutkia sitä, miten nämä seikat puheessa ja teksteissä aktualisoituvat ja toimivat erilaisten asiointilojen rakentajina.

Tämän tutkimuksen kohteena olevaa sosiaalista ryhmää voidaan järjestelmä-puhunta-jaon kannalta katsoa siten, että ryhmän luomisen keinot ovat yhtäältä potentiaalina olemassa järjestelmän tasolla. Toisaalta ryhmä luodaan aktuaalisessa kielenkäyttötilanteessa. On siis olemassa sellaisia rakenteita, leksikogrammaattisia seikkoja, joiden kautta esimerkiksi ryhmän olemassaolo tai puhujan suhtautuminen ryhmään voidaan puhunnassa ilmaista.

Diskursiivisessa kielentutkimuksessa tarvitaan kahdentasoista analyysia. On siis analysoitava niitä merkityspotentiaalin muodostamia järjestelmän resursseja, jotka ovat käytössä puhunnassa, mutta toisaalta potentiaalin analysointi on kiinnitettävä myös itse puheeseen ja tekstiin, jossa merkitykset tilanteisesti aktualistuvat. Järjestelmän ja puhunnan suhde voidaan ymmärtää siten, että puhunta on järjestelmään nähden ensisijaista, järjestelmä nousee puhunnasta, käytöstä. Analyysi kohdistuu ensisijaisesti puhunnan tasoon, mutta jotta lingvististä analyysia voitaisiin tehdä, on myös abstrahoitava järjestelmä, joka toimii puhujien resurssina. Toisaalta käytön analyysi antaa myös lingvististä tietoa siitä, millaisia potentiaalisia merkitysaineiksia lingvistisillä leksikogrammaattisilla seikoilla on, joten tässä mielessä diskursiivinen tutkimus voidaan nähdä sekä kielen käytön että rakenteen tutkimuksena.

Tulkintojen teossa tärkeässä asemassa on sosiokulttuurinen konteksti. Ryhmiin liittyen on ajateltavissa, että sosiokulttuuriset tekijät ovat mukana niissä tulkinnoissa, joita ryhmistä ja kategorioista, niihin kuulumisesta ja niistä irtisanoutumisesta jne., konstruoidaan kielenkäyttötilanteissa. Sosiokulttuurinen konteksti voidaan nähdä myös sillä tavoin osana sitä kielenkäyttötilannetta, jossa sosiaalista ryhmää konstruoidaan, että tavat muodostaa ryhmiä ja ryhmäsuhteita saavat kulttuurisia tulkintoja. Erityisesti tämä näkyy silloin, kun puheenaiheet sisältävät voimakkaan 'me' – 'he'-polarisaation. Tästä hyvä esimerkki on vaikkapa keskustelu pakolaisista Suomessa. Keskusteluja havainnoitaessa voidaan huomata, että kulttuuriset tulkinnat tunkeutuvat ryhmistä puhumiseen ja ryhmien rakentamiseen puheessa. Yksinkertainen esimerkki ilmiöstä on erilaisten etnisten ryhmien nimitykset, joiden käyttöön liittyy vahvoja ja nopeastikin muuttuvia kulttuurisia tulkintoja siitä, mikä esimerkiksi on puheenalaista ryhmää diskriminoiva nimitys, mikä taas ryhmää kohtaan poliittisesti korrekki nimitys.

Käytön kautta sosiokulttuurinen konteksti tunkeutuu tietenkin myös kielen järjestelmään ja rakenteisiin. Voidaan sanoa, että järjestelmän tasolla on olemassa joukko erilaisten ryhmäominaisuuksien merkityksellistämisen keinoja, joiden merkitys on dynaamisessa suhteessa sosiokulttuuriseen kontekstiin – tässä tapauksessa niihin keskusteluihin, joita yhteiskunnassa kulloinkin käydään eritasoihin ryhmäilmiöihin liittyen. Tällä tavoin ajatellen tutkimus sosiaalisista ryhmistä ja ryhmien rakentumisesta puheessa on – painotetaan sitten semanttista

tai pragmaattista ulottuvuutta – aina sosiokulttuurisen, yhteiskunnallisen ilmiön analyysia.

3.5. Diskurssi: ryhmä kielessä ja kognitiossa

Palaan vielä lyhyesti kysymykseen siitä, mihin tämän tutkimuksen kohteena oleva ryhmäilmiö voidaan paikantaa. Olen jatkuvasti painottanut sitä, että ryhmän muodostaminen puheessa on syytä nähdä pikemmin diskursiivisena kuin kognitiivisena prosessina. Edelleen voidaan silti kysyä, mikä on kognition ja kielenkäytössä luodun ryhmän suhde. Kieltä käyttönä tutkiva kognitivisti saattaisi kyllä hyväksyä sen lähtökohdan, että ryhmä luodaan kielenkäytössä ja vuorovaikutuksessa tilanteisesti, sosiokulttuurisen kontekstin ehdoilla. Kognitivisti kuitenkin jatkaisi tästä helposti siihen kognitivistiseen suuntaan, että kielenkäytössä konstruoitu ryhmä ja ryhmään liitetyt piirteet ikään kuin ”siirtyvät” ajatteluun. Tällöin olisi olemassa kognitiivisia rakenteita ja prosesseja, kuten esim. luvussa 2 käsittelemäni kategorisaatio, joita yhtäältä luodaan kielenkäytössä mutta jotka toisaalta ovat olemassa kognition ominaisuuksina. Seuraava askel tästä eteenpäin olisi pitäytyminen yhä vanhassa kognitiivisen ryhmätutkimuksen ajatusmallissa, jossa ryhmien ja ryhmäsuhteiden muodostuksen katsotaan olevan kognitiivinen ”kyky”, ja näin ollen ’me’ – ’he’ -jakoa yhteiskunnallis-sosiaalisine seurauksineen olisi pidettävä luonnollisena ajatteluumme kuuluvana ominaisuutena.

Diskursiivinen lähtökohta sen sijaan asettuu selvästi konstruktionistiselle kannalle: diskursiivisesti orientoitunut tutkimus ei pyri yhdistämään kielenkäytössä konstruoitua ryhmää kognitioon tai ajatteluun, vaan pikemminkin kulttuuriin ja yhteiskuntaan, jonka osana ihmiset toimivat ja jossa ryhmiä ja kategorioita käytetään. Tähän liittyy ajatus siitä, että kognitiivinen toiminta luodaan yksilön ja ympäristön (laajassa mielessä) vuorovaikutuksessa. Näin ollen kognitiota on mielekästä tulkita nimenomaan käyttönä, ei mentaalisen prosessina. Ja kun kognitiota tulkitaan tällä tavoin käyttönä, on perusteltua ja tärkeää tehdä käytöstä lingvististä analyysia.

Tuntuu päivänselvältä ajatukselta, että sosiaalisessa todellisuudessa on sosiaalisia ryhmiä ja sosiaalisia kategorioita, mutta diskursiivisesta näkökulmasta katsoen niitä on syytä pitää ennen kaikkea konstruointeina, ja retoriset kannalta ryhmiksi kategorisaatio ja siihen liittyvä ominaisuuksien antaminen ryhmille ovat kielenkäytön resurssit. Kun ryhmäilmiö tulkitaan tällä tavoin kielenkäytön resurssiksi, ei ilmiötä ole tarpeen palauttaa sen enempää ennalta oletettuun sosiaaliseen tasoon kuin kognitioonkaan. Molempia tuotetaan diskurssissa ja diskursiivisesti. Jos kognition käsite halutaan ylipäätään yhdistää diskursiiviseen kielenkäytön tutkimukseen, on myös kognitiota pidettävä diskursiivisena: ei pelkästään kielenkäyttö vaan myös **mieli** on diskursiivista toimintaa.

4. MINÄ, YKSILÖ JA HENKILÖKOHTAISUUS

Tämän työn teemana on ihmisryhmä, mutta ryhmästä puhuttaessa mukana on väistämättä myös yksilötaso. Keskeinen ulottuvuus ryhmänsisäisten suhteiden tulkinnassa on se, miten yksilö erottuu nimenomaan yksilöksi tai yksilölliseksi toimijaksi. Yksilöyden lähikäsitteenä voidaan puhua minästä, joka lienee parhaiten ymmärrettävissä eräänlaiseksi yksilöllisyyden omistajaksi. Olennainen ero yksilön ja minän välillä on se, että minä on tulkinnallinen yksikkö, yksilö taas yksittäinen henkilö.

Minä ja yksilöys kuitenkin lankeavat yhteen silloin, kun yksilö ”käyttää minää”, puhuu ensimmäisessä persoonassa tai käyttää muita ilmauksia, joiden perusteella rakentuu sellainen minä, joka on yksilö. Mutta yksilöys yksilöllisyytenä, suhteessa johonkin ryhmään, on tietenkin tulkinnallista; kieli antaa käyttöön keinoja sanoa *minä* tai ilmaista esimerkiksi puhujan asenne, mutta koska minä on kauttaaltaan sosiaalinen, on se aina tulkittavissa myös yksilön rajat ylittävänä tai myös ei-henkilökohtaisena¹.

Tämä on lyhyesti esimerkiksi G. H. Meadin vaikutusvaltaisen sosiaalisen minän (social self) teorian ajatus. Sosiaalisesti ja tavallaan ei-yksilölliseksi minän tekee toisaalta se, että yksilö voi suhtautua itseensä sosiaalisena objektina ja toisaalta se, että minän olemassaolo on mahdollista vain toisten olemassaolon kautta. Ja koska toisia on periaatteessa loputon määrä, ei minä ole koskaan vain yhdellä tapa sosiaalinen. (Meadin minä-teoriasta ks. Pälli 2002: 245–248.)

4.1. Persoona ja yksilö

Kielentutkimuksessa on pohdittu puhujan tai henkilön suhdetta kieliopillisen persoonan kategoriaan ja toisaalta myös kielessä esitettyyn tai tulkinnan edel-

¹ *Minä*-viittaukset ja *minä*-muotoinen puhe rakentavat sekä yksilöä että yksilöä ryhmän jäsenenä (*olen mies, harrastan musiikkia*). Mutta ennen kaikkea yksilöä muihin yksilöihin yhdistävät tai muiden yksilöiden kaltaiseksi tekevät puhettavat ovat kuitenkin osoituksia siitä, että puhuja on (myös) yksilö, yksilöllinen toimija. (Ks. viittauksista yksilöön Johnstone 1996, erityisesti s. 103.)

lyttämään tekijään (esim. Tuomikoski 1971; Lyons 1977: 636–638; Luukka 1994b: 230–231). Tuomikoski (mt.) on kiinnittänyt huomiota persoonan käsitteen ongelmallisuuteen todetessaan, että *persoona* esiintyy juuri edellä mainituissa kolmessa merkityksessä, joista *persoona* tulisi hänen nähdäkseen varata nimenomaan kielellisen persoonan nimitykseksi. Tekemisen suorittajaa tulisi Tuomikosken (mt.) mukaan kutsua sekaannusten välttämiseksi tekijäksi ja inhimillistä oliota henkilöksi.

Käsitteiden ongelmallisuus tiivistyy oikeastaan juuri kysymykseen siitä, kuinka pitkälle ja miten *minä* – kieliopillisena muotona – yhdistyy olemassa olevaan yksilöön. Pitkälle vietyinä tulkintana esimerkiksi Harré (1989: 23–26) korostaa sitä, että jo pelkkä *minä*-muodon olemassaolo harhauttaa siihen individualistiseen luuloon, että on olemassa autonomisia yksilöitä:

Because it [language] is our medium for being as persons, there has been a tendency to take as metaphysical and/or empirical matters that are in a broad sense grammatical – for instance the self, agency, intention and so on. (Harré 1989: 23–24.)

Hieman vastaavaan tapaan on Emile Benveniste (esim. 1971) korostanut kaksisubjektisuutta; hänen mukaansa enonsiaation eli ilmaisutapahtuman subjekti (puhujaa tai kirjoittajaa) ja diskurssissa rakentuva lausuman subjekti ovat ymmärrettävissä vain suhteessa toisiinsa. Lea Laitinen (1995b: 44) toteaa Benvenistea siteeraten, että ”ensimmäisen persoonan pronominin kautta ihminen määrittää itsensä psyykkisesti yhtenäiseksi ja tietoiseksi subjektiksi”.

Olennaista on nyt se, että subjektilla on mahdollisuus muotoilla ja muunnella itseään. Sekä Benvenistellä että Harrélla korostuu se ajatus, että *minän* käytöt rakentavat ne mahdollisuudet, joita puhuvalla subjektilla on asettautua minäksi. Tätä tarkentaa ajatus persoonaksi pääsystä (ks. Laitinen 1992: 269–278). Persoonaksi pääsyn ajatusta mukaillen voidaan sanoa, että ’minäksi’ asettautuminen tapahtuu ja on mahdollista ennen kaikkea niiden diskurssin indeksisten merkkien avulla, jotka voivat ilmaista ’minän’ (ks. myös Laitinen 1995b: 44). Kielellinen persoona ja sen käyttö yhdistyy ’minään’ siten, että ’minä’ voidaan määrittellä kulttuurisesti saatavilla oleviksi ’minästä’ puhumisen tavoiksi.

’Minän’, yksilön, kieliopillisen persoonan ja puhujan yhdistymistä ja erottumista voidaan valottaa myös sosiologi Erving Goffmanin esittelemän osallistumiskehikon pohjalta. Osallistumiskehikon pohjalta puhuva persoona tai yksilö on esittäjä, joka on jaettavissa oman puheensa auktoriksi, tekijäksi tai toimeksiantajan äänenkäyttäjäksi (Goffman 1981: 144–145; Seppänen 1997). Toimeksiantajan ääntä käyttäessään puhuja ei siis olisi välttämättä yksilönä sitoutunut ilmaisemiinsa asioihin, kun taas tekijänä ollessaan puheen tuottaja ilmaisee (myös) omia ajatuksiaan.

Käsitteellisesti jako esittäjä, tekijä, toimeksiantaja auttaa näkemään ja jaottelemaan sitä problematiikkaa, joka liittyy yksilön tai yksilön minän yksilöllisyyteen tai yksilön johonkin ryhmään tai kategoriaan kuuluvuuteen. Tässä kirjassa lähestyn toimeksiantajuutta sekä diskurssin että sosiaalisen ryhmän tai kategorian kannalta. Tällöin toimeksiantajuus ei ole (vain) esimerkiksi vieraan

äänen etsimistä yksilön puheesta. Sen sijaan jokin sosiaalinen kategoria saattaa merkityksellistyä diskursiivisesti yksilön jäsenkategoriaksi, jolloin toimeksiantajuuden sijasta olisi kenties parempi puhua yksilön asettumisesta ”jäseneksi” tai yksilölliseksi mutta ryhmään kuuluvaksi agentiksi. Tällainen jäsen, yksilö, on siis esittäjä, joka on oman puheensa auktori, mutta hän on yhtä aikaa myös esittäjä, joka ilmaisee kokonaisen kategorian ajatuksia, arvoja ja asenteita.

Lähestyn ’minää’ ja yksilöyttä – tai ’minään’ liittyvää yksilöyttä – ensimmäiseksi persoonaviittausten kautta, jolloin konkreetisti on kyse tapauksista, joissa yksilö sanoo *minä*. Nämä tapaukset ovat siis kieliopillisen persoonan käyttöä, jossa on ilmipantuna yksikön ensimmäinen persoona. Toisekseen liikun alueella, jossa viittaus yksilölliseen persoonaan, minään, on definiittinen mutta epäsuora (vrt. Luukka 1994b: 236). Tämän jälkeen tarkastelen, hieman eri perspektiivistä, sitä, miten puhuja itseensä viittaamisen lisäksi voi myös rakentaa henkilökohtaista asennoitumistaan, joka voi nostaa hänet esiin jonkin asian suhteen yksilönä, jonkin toisen suhteen ryhmän jäsenenä. Tällaisen puhuja-asenteisuuden tarkastelu kohdistuu siihen, miten itsensä yksilöksi nostaminen on tulkinnallista vuoropuhelua jäsenkategorian – johonkin kuulumisen – kanssa. Luvun lopuksi tarkastelen vielä sitä, miten puhujan yksilöyden voi katsoa olevan luettavissa yhtäältä tekstilajin, toisaalta diskurssin kannalta.

4.2. Viittaukset ’minän’ taustalla olevaan yksilöön

4.2.1. ’Minä’ tekstin toimijana

Kieliopillisia tapoja ilmaista yksikön ensimmäinen persoona ei suomessa suoraan ole kovin monta. Lyhyesti sanoen ’minä’ kieliopillisena persoonana tulee esiin persoonapronominina ja/tai omistusliitteenä tai verbin persoonaisina muotoina. Persoonan diskursiivisen käytön kannalta kiinnostavia ovat kuitenkin muotojen sijasta semanttiset tehtävät, joissa yksikön ensimmäinen persoona on. Otan ensin pari esimerkkiä puhetaivoista, joissa esiintyy ”tavanomainen” **toimijaminä**:

(1) (AL 19.9.00)
1 Luin ilolla Aamulehdestä 13.9., että hallitus ei suostu
2 antamaan mitään helpotuksia kuljetusyrityksille. On
3 todella niin, että Suomessa on pieniä kuljetusyrityksiä
4 aivan liian paljon. – –

(2) (IL 3.3.99)
1 Olen seurannut mielenkiinnolla ja lievän
2 hämmennyksen vallassa neljän mestarin
3 (Willberg, Maijanen, Hector ja Kirka)
4 megasuosiota. Tämän pohjalta uskallankin
5 ehdottaa seuraavaa: – –

Tällaisissa tapauksissa ’minä’ on erityisesti toimijuutensa vuoksi yksilö ja

yksilötekijä. Ilmaistu toiminta tai ilmaistut toimintaprosessit voivat olla monenmoisia – kiintopisteenä on se, että nimenomaan yksilö itse on jollain tasolla toimija. Yksilö on aktiivinen tekijä tai havainnoija, ja yhtä aikaa kun puhuja esittää mielipiteen, hän tulee kieliopillisen persoonan kautta kuvanneeksi omaa toimintaansa.

Kielenkäytön analyysin kannalta tärkeitä on ennen kaikkea se, mitä *minä* tekstissä tekee, millaisia merkityksiä sen valitseminen tuo tekstiin. Tämä on esimerkeissä 1 ja 2 hyvin helposti näkyvissä: 'minän' toiminta kytkeytyy siihen, mitä kirjoituksessa argumentoidaan ja mitä argumentoinnin kohde vaatii. Esimerkin 1 yksikön ensimmäinen persoona on esillä argumentoinnin kohteen vaatimana, sillä argumentoinnin ja kannan ottamisen kohde on intertekstuaalinen tai tarkemmin sanoen intertekstuaalisuutta edellyttävä lausuma *hallitus ei suostu antamaan mitään myönnytyksiä kuljetusyrityksille*. Intertekstuaalisen suhteen eksplikoimisen vuoksi *lukea*-verbin esittämä verbaalinen prosessi on tässä motivoitu tai looginen osa tekstiä, ja yksikön ensimmäinen persoona on prosessin vaatima tekijä.

Yksikön ensimmäinen persoona on valintana merkityksellinen kuitenkin myös siten, että se suhteuttaa nimenomaan jäljessä seuraavaa, se kertoo sen, millä perusteella juuri kyseessä oleva yksilö puheenalaisesta asiasta puhuu. Esimerkissä 2 on näkyvissä perusluonteinen tapa argumentoida siten, että ensin kerrotaan yksilöön luontevasti liittyvästä tai yksilöä vaativasta havaintoprosessista (*olen seurannut* –). Prosessi näyttäytyy keskeisenä sen kannalta, millainen oikeus ja mahdollisuus kirjoittajalla on esittämäänsä argumentaatioon. Esimerkissä tämä on suoraan sanottu, eli esittämänsä havainnointiprosessin vuoksi kirjoittaja voi esittää sen mitä esittää: *Tämän pohjalta uskallankin ehdottaa seuraavaa* –.

Yksilön toimijuus ja siihen liittyvä sanomisen mahdollisuus tai oikeus, kenties joskus jopa velvollisuus, on varsin selvästi näkyvillä myös sellaisissa puhe-tavoissa, joissa kuvataan jotain toimintaa tai toimintoa, johon liitetään jonkin asian puolesta argumentointi:

- (3) (IL 5.3.99)
- 1 Kulkiessani bussilla keskustaan tuli samalta pysäkiltä
 - 2 kyytiin neljä lasta kahden naisen mukana.
 - 3 Lapset rikkoivat pysäkin mainoksen, ja heittelivät sitä
 - 4 ympäriinsä. Kun he olivat nousseet bussiin, alkoi
 - 5 hirveä meteli. Lapset menivät märkinä ja lumisina
 - 6 istumaan bussin kangaspenkeille. Missä on aikuisen
 - 7 ihmisen vastuu ja mihin maailma on menossa, jos jo
 - 8 pienestä pitäen lapset saavat tehdä mitä lystäävät?

xxxx, Kuopio

- (4) (AL 9.2.99)
- 1 Olen viime aikoina miettinyt esim. julkisilla paikoilla
 - 2 kuljeskellessani, osaavatko tamperelaiset ja yleensä
 - 3 suomalaiset jonottaa oikein. Pieni oppitunti lienee
 - 4 paikallaan. – –

(5) (IL 4.3.99)

- 1 Työkennellessäni alalla, jossa naiset ovat erittäin
2 pieni vähemmistö, olen surukseni huomannut, ettei
3 naisten työpanosta arvosteta tarpeeksi –

Esimerkeissä 3, 4 ja 5 olennaista on kielellisen rakenteen käytön kannalta se, että persoona yhdistyy johonkin prosessiin, joka puolestaan on olennainen taustoittaja sille, mitä kirjoituksessa esitetään. Esimerkissä 3 kuvattu prosessi yhdessä possessiivisuffiksien kautta esitetyn puhujan persoonan kanssa taustoittaa kertomuksen, antaa sille todellisen kontekstin. Prosessin osallistujat 'minä' rakentuu aktiiviseksi havainnoijaksi, jonka kertoma tapahtuma on ensinnäkin totta ja jolla on oikeus kertoa kertomuksensa.

Esimerkissä 4 prosessi kuvataan frekventatiiviseksi *kuljeskellessani*-rakenteella. Frekventatiivisuuden voidaan tässä katsoa puhuvan sen puolesta, että toiminta on niin säännöllistä tai usein tapahtuvaa, että sen pohjalta tehtävät johdopäätökset ovat "oikeita". Näinpä kirjoittaja voikin omien havaintojensa pohjalta todeta, että "oppitunti jonottamisesta olisi paikallaan". Tärkeätä on huomata, että havaintojen teko perustuu kahteen toimijaminän eritasoiseen prosessiin: *olen miettinyt* kuvaa kognitiivista toimintaa ja *kulkiessani* puolestaan aktiivista liikettä. Kognitiivinen toiminta (miettiminen) kohoo havainnosta, joka on mahdollista tehdä "julkisilla paikoilla kuljeskellessa", siis aktiivisen havainnoijan roolista käsin. Sama kahtalaisuus esiintyy esimerkissä 5, jossa prosessina on ensinnäkin 'työskenteleminen', jonka pohjalta 'minä' on myös kognitiivisen tason toimija: *olen surukseni huomannut*.

'Minän' erilaiset toiminnalliset puolet voivat tulla helposti näkyviin juuri kuvattujen prosessien luonteen kautta. Toimijaminä ja tunneminä eroavat seuraavassa verbien ilmaiseman toiminnan perusteella:

(6)

Työt eivät kiinnosta (AL 18.9.00)

- 1 Katsoin televisiosta vuoden 2001 budjetin
2 lähete keskustelua. Miksi tällaista tehdään?

3 Näitä ns. kansanedustajia oli paikalla hyvin vähän
4 hekin joko seurustelivat keskenään tai puuhastelivat
5 jotain muuta.

6 Tarkistin puhelimitse edustajien määrän. Heitä
7 ilmoitettiin olevan ehkä lähes viisikymmentä.
8 Kaikille kahdellesadalle juoksee kuitenkin palkka.

9 Säälin rouva puhemiestä, joka joutuu kuuntelemaan
10 tätä turhan jauhamista.

Xxxx Xxxx

Katsoin nostaa esiin kognitiivisen havaitsemistoiminnan yksilökohtaisena prosessina. Vaikka katsomisen prosessi vaatii kognitiivisia kykyjä, on kyse kuitenkin

kin toimintaprosessista, katsominen on siis tietyllä tapaa myös tekemisen prosessi. Kyse on toimijaminästä, jonka tekemä ”puhelimitse tarkistaminen” on toimintana nimenomaan tekemistä. Lopuksi tuodaan vielä esille tunneminä, ’säälimisen’ prosessi on paitsi kognitiivinen myös mentaalinen sillä tavoin, että kyseessä on tunnetila, joka ei ole samalla tavoin yksiselitteisesti johonkin kognitiiviseen toimintoon kytkeytyvä kuin esimerkiksi aistihavaintotoimintaan yhdistyvä ’katsominen’. ’Säälimisen’ prosessi nostaa esiin minän emotionaalisen ulottuvuuden, ja tämä tunneminä tulee tekstuaalisesti esiin seurauksena havainnoidusta toiminnasta ja siitä tehdyistä johtopäätöksistä. (Psykologisia verbejä luokittelee tarkemmin Pajunen 1999: 65–68.)

’Minän’ käytön kannalta palaan kuitenkin siihen, miten ’minä’ voi olla peruste esitetylle argumentoinnille. Esimerkin 4 yhteydessä mainitsin frekventatiivisuuden, jolla kuvataan jokin asia usein tapahtuvaksi, mikä on yksi tapa vakuuttaa kuulija havainnon oikeellisuudesta ja mahdollisesta yleistettävyydestä. Mutta toistuvuuden tai usein tapahtuvuuden lisäksi kuvattu toiminta voi olla relevanssiltaan sellainen, että sen esittäminen tukee esitetyn argumentaation oikeellisuutta. Havainnon tai mielipiteen kannalta tällä tavoin relevantti on esimerkissä 5 ’työskentelyn’ prosessi. Prosessi ja ’minä’ yhdessä tekevät esitetyn potentiaalisesti oikeaksi. Prosessin relevanssi on tietenkin suhteessa esitettyyn väitteeseen tai mielipiteeseen, julkisilla paikoilla kuljeskelu voi olla relevanttia siltä kannalta, että havainnoitsija pystyy esittämään relevantteja arvioita jonottamisesta, työskentely naisvaltaisella alalla taas on relevanttia, jos arvioidaan naisten työpanoksen arvostamista. Tekemisen tai toiminnan kuvauksen perusteluvoima on itsessään riippuvainen siitä, mikä toiminta milloinkin tunnistetaan relevantiksi. Osa toiminnasta epäilemättä motivoituu argumentoinnista tai on ikään kuin sen vaatimaa, mutta selvää on myöskin se, että relevanssin tunnistaminen on pitkälti kulttuurista ja yhteiskunnallista.

Mutta ’minän’ tuloa tekstiin voidaan lähestyä myös toisenlaiselta retorisel-ta kannalta; se voidaan tulkita strategiaksi, jolla puheena oleva tehdään todeksi – eräänlaiseksi omakohtaiseksi esimerkiksi. Konkreettisten ja omakohtaisten esimerkkien käyttö on monissa yhteyksissä todettu vahvaksi retoriseksi keinoksi perustella sanottava (esim. Atkinson 1990: 135; Edwards & Potter 1992: 123). Edellä kuvaamissani tapauksissa ei suoranaisesti ole kyse esimerkeistä, mutta ’minän’ käyttöä – yhteydessä ilmaistuun prosessiin – voidaan silti tulkita strategiana ”puhua oman kokemuksen tai asianosaisuuden kautta”, mikä on tietenkin vakuuttavaa retorisel-ta kannalta.

Lyhyesti summaten ’minästä’ voidaan funktionaalisel-ta kannalta sanoa seuraavaa. ’Minää’ valintana korostaa ensinnäkin sellainen funktionaalinen painotus, että ’minä’ nostaa puhujan esille yksilönä, korostaa hänen yksilöyttään. Funktionaalisenä ominaisuutena ja kielellisenä valintana ’minää’ voidaan pitää myös sillä tavoin, että henkilökohtaisuus, sosiaalisen maailman havainnointi siinä toimimisen kautta, perustelee ja tekee todeksi puhujan esittämää argumentaatiota.

4.2.2. Epäsuora viittaus

Voi olla, että 'minää' ei välttämättä tuoda kieliopillisesti esiin, mutta pragmaattiselta kannalta kyseessä on silti viittaus tiettyyn yksilötoimijaan, puhujan 'minään'. Tällöin persoonaviittauksen referenssi on kontekstuaalinen. Toisin sanoen ja hieman täsmentäen: yksilö aktualistuu käyttötilanteessa viittauksen kohteeksi.

Kieliopillisia epäsuoraa viittausta puhujaan toteuttavia kategorioita ovat suomessa passiivi ja geneerinen 3. persoona. Tässä vaiheessa en tee passiivista ja geneerisestä 3. persoonasta tarkempaa erottelua vaan puhun mainituista tavoista yleisesti vaihtoehtoina tekijäminän persoonaiselle muodolle.²

Kielellisen valinnan kannalta on hyvä pitää nyt mielessä se, että epäsuora viittaus voidaan nähdä puhujan valintana. Kun puhujan minä tai yksilöys olisi esitettävissä myös muodollisesti persoonaisesti, voidaan siis tehdä se johtopäätös, että epäsuora viittaus on valinta.

(7) (Ulkomailla työskentelevien haastattelut)

1 olin tuolla VALMENNUSkurssillakin Helsingissä mut
2 sitten tuli mu- muita askareita, oli niim paljon ohessa ettei
3 oikee, ei jaksanup puristaa. ett se oli vähä niinku
4 semmonen että sitä pikkuse helpommim pääsi, tekniseen
5 opistoon ja, sinnes sittev vaa ja tosissaan se ei ollu niinku, se
6 oli lähinnä just se että että mistä, mistä vaan saa niinku,
7 lapun että, että pääsee tekemääm mitä haluaa tehdä ja tota,
8 ja minkälaisella motivaatiolla opiskeli ni ihan ehkä, siinä
9 samassa mielessä että motivaatio oli lähinnä se että tota, että
10 ottaa siitä opiskelusta sem minkä pystyy että oppii, ohella– –

Kyseisessä katkelmassa haastateltava kertoo omasta koulutuksestaan ja opiskelustaan. Jo tämän kontekstin vuoksi on tietenkin ilmiselvää tulkita epäsuorasti viitatuksi persoonaksi puhuja itse. Hänet siis voitaisiin esittää myös kieliopillisesti yksikön ensimmäisen persoonan avulla. Sinänsä on mahdotonta onkia selville puhujan motiiveja, syytä valita muodollisesti persoonaton esittämistapa. Mutta sen sijaan voidaan arvioida sitä, mitä epäsuoran viittaamisen strategia potentiaalisesti tekee.

Tässä suhteessa paljastavalta näyttää persoonamuotoisuuden vaihtaminen muodollisesti persoonattomaan strategiaan: katkelman alussa puhuja viittaa itseensä ensimmäisen persoonan kautta. Hän kertoo toiminnastaan, valmennuskurssille osallistumisestaan, yksikön ensimmäisessä persoonassa. Rivillä 2 häivytetään koko puhuja henkilönä; *tuli muita askareita* ja *oli niim paljon ohessa* viittaavat epäsuorasti puhujaan **kokijana**. Persoonan (voisi olla esim. *mulle tuli muita askareita*, *mulla oli niim paljon ohessa*) muodollisen häivyttämisen voi nähdä palvelevan sellaista tarkoitusta, että puhujan kuvaama toiminta on jollain tapaa itsestä riippumatonta. Toki kokija olisi periaatteessa vain kokija – asianosainen, jolla ei olisi vaikutusmah-

² Käsittelen keinoja laajemmin ja erityisesti oman ryhmän ja toisten ryhmien kontekstissa luvussa 5.

dollisuutta kokemaansa³, mutta kokijana olo voi implikoida erilaisia aktiivisia tekemisiä tai tekemättä jättämissä, eli epäsuorasti kokijana olo voi olla myös tekijänä oloa. *Tuli muita askareita ja oli niim paljon ohessa* ovat juuri sellaisia lausumia, että ne implikoivat kokijuuden lisäksi tekijyyttä. Persoonan esittämisen epäsuoruus voidaan tältä pohjalta tulkita retoriseksi keinoksi, joka häivyttää osittain tekijyyttä – asiat näyttävät geneerisesti kuvattuna enemmän vain automaattisesti tapahtuneilta eivätkä jotain aktiivista tekemistä vaatineilta.

Kysymys on tietenkin myös jo itse kuvauksen valinnasta. ”Muiden askareiden tuleminen” ja ”niim paljon ohessa oleminen” ovat valintoja, jotka nostavat esiin kokemista tekemisen sijasta. Riviltä 3 alkaen koko katkelman ajan puhuja viittaa itseensä epäsuorasti, esim. *ei jaksanup puristaa, sitä– –pääsi, tekniseen opistoon*. Tässä erona kuvauksen alkuun on se, että viittausta henkilön ’tekijyyteen’ ei pyritä hämärtämään. ”Puuttuva” ’minä’ ei siis ole kokija tai kokijan roolissa kuten rivillä 2 vaan tekijä.

Joka tapauksessa persoonan esittämisen epäsuoruus voidaan tulkita merkitykselliseksi valinnaksi, olkoonkin niin, että puhuja ei mitenkään strategisesti pyrkisi häivyttämään itseään. Selvähän esimerkiksi tässä kontekstissa on se, kenestä puhutaan. Kyse onkin nähdäkseni tällaisessa käytössä siitä, että epäsuoran persoonan esittäminen tuo yhtä aikaa näkyville sekä puhuvan yksilön ja hänen yksilöytensä että toisaalta yleisen kuka vaan -persoonan, jota esimerkiksi Lea Laitinen (1995a) on nimittänyt nollapersoonaksi. Puhuva yksilö voidaan tunnistaa geneerisestä käytöstä tai nollapersoonasta esimerkiksi anaforisesti, mutta olennaisempaa on vielä painottaa geneerisyyteen liittyvää avointa indeksikaalisuutta (ks. Laitinen 1995a; Helasvuo 2001: 68–72): referenssi on kontekstuaalisesti konstruotavissa, mutta toisaalta avoin indeksikaalisuus avaa lukuisia samastumismahdollisuuksia. Tällä tavoin yksilön ’minä’ ja esimerkiksi henkilökohtainen toiminta laajenee sosiaaliseksi. Yksilön tekemät asiat tai esimerkiksi hänen edustamansa mielipiteet tulevat tyypillisiksi tai jopa – kontekstista riippuen – yleisiksi. **Epäsuoraan henkilöviittaukseen liittyy yleistämisen periaate.**

Otan toisen esimerkin toisenlaisesta tekstilajista, jossa voidaan nähdä sama yleistämisen periaate yhdessä epäsuoran henkilöviittauksen kanssa.

(8) (IL 5.3.99)

1 Täytyy sanoa, että maatalousyrittäjät ovat oma perverssi
2 rotunsa. 70-tuntisen työviikon palkaksi ei saa mitään
3 muuta kuin kansakunnan vihat. Saman tyydytyksen saa
4 siitä, kun lähtee 30 asteen pakkasessa juoksemaan alasti
5 hankeen samalla itseään havuilla hakaten. – –

6 Perverssi maalta

³ Seuraan tässä jokseenkin välttää määritelmää (esim. Hakulinen & Karlsson 1979: 102), jossa kokija on elollinen tekemiseen osallistuja, joka ei siihen itse vaikuta, mutta jonka tietoisuuteen tekeminen vaikuttaa. Frawleyn esittämässä hienojakoisemmassa määritelmässä (Frawley 1992: 210–217) tätä välttää ”kokijaa” vastaisi looginen vastaanottaja, joka jakautuu kolmiksi kohteeksi, kokijaksi ja hyötyjäksi.

Kun kysymys on lehtikirjoituksesta, ei taustalla oleva todellisen henkilön kategoria ole tietenkään samalla tapaa selvä kuin edellisen kaltaisessa teema-haastattelussa, jossa puheenaihe on haastateltavan oma toiminta. Esimerkissä 8 tulkinta voidaan varmentaa ennen kaikkea kirjoituksen ja siihen liittyvän nimi-merkin suhteesta. Mutta ilman nimimerkkiäkin on nähdäkseni relevanttia tulkita puhujan yksilöyttä ja asianosaisuutta. Kirjoituksen ensimmäinen lause nostaa *täytyy*-verbin kautta ensinnä esille sekä puhujan oman arvion ja asenteen että yleisemmän kenen tahansa arvion. Persoonatulkinta ja (dynaamisen) modaalisuuden tulkinta yhtyvät: tulkinnaksi ei riitä 'puhujan arvion tai tietämyksen perusteella' vaan 'puhujan ja kenen tahansa muun arvion tai tietämyksen perusteella' (*maatalousyrittäjät ovat* –). Yksikön ensimmäisen persoonan puuttuminen on siinä mielessä loogista, että olennaisempi persoonaan liittyvä merkitysulottuvuus on tässä juuri mainittu 'kuka tahansa'. Se sisältää jo puhujan, jonka oma asenne on tietenkin sama kuin kenen tahansa asenne.

Epäsuora henkilöviittaus, viittauksena henkilön toimintaan, tulee esiin geneerisessä kolmannen persoonan käytössä kirjoituksen seuraavissa kahdessa lauseessa. Tärkeäksi näissä lauseissa kohoaa persoonan tulkinnan kannalta aikamuoto; preesens ohjaa tulkintaa siihen suuntaan, että viittaus ei ole ainakaan pelkästään definiittinen⁴. Aikamuoto ei tietenkään ole ainoa viittauksen geneerisyyttä ratkaiseva tekijä, sillä toki koko konteksti ja ilmaistun toiminnan luonne ohjaa viittauksen tulkintaa. Joka tapauksessa voidaan päätellä, että esimerkiksi 8 persoona on ensisijaisesti geneerinen. Geneerisyys rajautuu ensiksi luokkaan maatalousyrittäjät (*70 tuntisen työviikon palkaksi ei saa* –) ja toiseksi geneerinen persoona laajenee todella geneeriseksi voiden olla kuka tahansa kuvatun toiminnon suorittaja (*Saman tyydytyksen saa siitä, kun lähtee 30 asteen pakkasessa* –).

Epäsuorassa viittauksessa on kuitenkin joka tapauksessa mukana tavallaan kaksi persoona, puhuva yksilö sekä jokin häntä laajempi kokonaisuus, jonka jäsenenä tai asianosaisena puhuja on. Näiden "kahden persoonan" ensisijaisuus voi vaihdella. Esimerkissä 7 voidaan kontekstuaalisesti päätellä olevan ensisijaisesti kyse yksilön toiminnasta, jota yksilö itse kuvaa epäsuorasti, ei-persoonattomasti. Esimerkissä 8 puolestaan ensisijaiseksi voidaan katsoa yleinen toiminta, jossa yksilön mukanaolo tai asianosaisuus on toissijaista eikä välttämätöntä. Yksilö ja kuka tahansa -dikotomia voi siis toimia kaksisuuntaisesti: epäsuora viittaus voi laajeta yksilöstä yleiseen keneen vain tai yleisestä kenestä vain yksilöön. Joka tapauksessa kummatkin puolet ovat mukana.

Yksilölle geneerisyys ja muut epäsuorat viittaustavat ovat resurssi, jota hän voi käyttää omaa kokemustaan yleistääkseen – tai tarpeen vaatiessa yleistä kokemusta yksityistääkseen. Epäsuoralle viittaukselle on tuskin järkevää yrittää löytää jotain tiettyä merkitystä. Sillä epäilemättä tehdään erilaisia asioita, joskus kysymys

⁴ Esimerkissä 7 viittaus puolestaan on ennen kaikkea aikamuodon kannalta tulkittavissa ensisijaisesti puhujan ja vasta toissijaisesti keneen tahansa kohdistuvaksi (Luukka 1994b: 235 tekee vastaavan tulkinnan). Hakulinen & Karlsson (1979: 247) toteavat, että preesensin tunnusmerkittömyydestä ja semanttisesta väljyydestä johtuu ylipäätään se, että sitä käytetään geneerisissä lauseissa.

voi olla vähättelystä, joskus epävarmuudesta, joskus esimerkiksi intentionaalisesta sanonnan värittämisestä ja huumorin lisäämisestä (ks. erityisesti viime mainitusta Varis 1998: 96).

Erikseen voidaan vielä mainita periaatteessa indefiniittiset viittaukset, joita niin ikään käytetään viittaamaan definiittisesti tiettyyn henkilöön: esimerkiksi indefiniittit ilmaukset *joku*, *yksi* tai *eräs*⁵ ovat näitä keinoja, joiden kautta yleensäkin definiittinen viittaus ja puhujan viittaus itseensä voidaan tehdä. Omassa aineistossani ei ole yhtään esimerkkiä tapauksesta, jossa jokin mainituista toimisi selvän definiittisesti puhujan viittaavana. Sen sijaan *joku* (*jotkut*) esiintyy siten, että puhuja on luettavissa osalliseksi. Esimerkiksi seuraavassa jää jokseenkin tulkinnalliseksi, viittaako *joillekin* (rivi 3) pelkästään yksilöön vaiko vain puhujaan, joka indefiniittisellä ilmauksella näyttää itsensä potentiaalisena kenenä tahansa:

- (9) (IL 15.3.99)
- 1 Suuren ikäluokan Ritva Huuskonen (IL 11.3.) voi olla
2 nettivaalimainoksia vastaan jos haluaa, mutta hänelle ei
3 luultavasti juolahda mieleen, että joillekin se on melkein
4 ainoa tapa saada tietoa ehdokkaista.
- 5 Pirttini lähellä Berliinissä en ole nähnyt ainoatakaan
6 vaalimainosta tai ehdokasta, halusin tai en. On hyvä, että
7 jotkut lykkäävät vaalimainoksiaan Internetiin, ettei
8 tarvitse lähetystössä miettiä, mitä siihen äänestyslippuun
9 raapustaa.
- 10 On toinen asia, että useimpien ehdokkaiden sivut ovat
11 mitäänsanomattomia, eikä niistä juuri muuta saa irti kuin
12 ehdokkaan numeron, mutta eivät ne vaalitulaisuudetkaan
13 ole kovin hääppöisiä.
- 14 V-S vaalipiirin äänestäjä Schröderlandiasta

Kirjoituksessa toisessa kappaleessa täsmentyy se, että *joillekin* viittaa myös puhujaan, hän on yksi asianosaisista. Epäsuoran viittauksen sisältämä yhtäaikainen yleistäminen ja yksittäisyys on tässä hyvin esillä. Epäsuora viittaus ohjaa siihen tulkintaan, että minään viittaaminen on toissijaista; yksilö onkin erillisenä yksilönä olemassaolostaan huolimatta ennen kaikkea osallinen, kuka tahansa vastaavassa tilanteessa oleva. Implisiitisti vihjataan, että muutkin ovat vastaavassa

⁵ Markku Varis (1998: 91) puhuu kiertoilmausten leksikaalisten rakenteiden yhteydessä siitä, että vihjailevassa kielenkäytössä käytetään erityisesti pronominia *eräs*. Käytännössä *eräs* lienee tällaisessa tehtävässä suhteellisen yleinen silloin, kun viitataan muuhun henkilöön kuin puhujaan tai ylipäänsä tarkoitteen tunnettuuteen (tähän viittaa *eräs*-pronominin merkityskin, CD-perussanakirja (1997): ”jstak jonka puhuja t. kirjoittaja tietää mutta jota hän ei (heti) tarkemmin ilmaise; muuan, tietty”). *Yksi*- ja *muuan*-pronominit rinnastuvat merkitykseltään *eräiseen*. Joiltain osin kolmeen mainittuun rinnastuu myös *joku*, mutta nähdäkseni *joku* on selvemmin käytössä nimenomaan puhujan käyttämänä viittauksena itseensä. Tällaista tehtävää ounastelen harvinaisemmaksi, joskin mahdolliseksi, edellä mainittujen kolmen indefiniitin tapauksessa.

tilanteessa, ja näin puhujasta rakentuu yksilöyden sijasta yleinen ”ääni”. Tätä tulkintaa tukee vielä kirjoitukseen valittu nimimerkki, joka korostaa yksilön roolia kuvatun asian suhteen asianosaisena.

Vielä hieman kauemmaksi minän epäsuorasta esittämisestä edetäkseen otan yhden esimerkin siitä, miten indefiniittisyys voi kätkeä – tai sen voi tulkita kätkevän – puhujan itsensä. Seuraava kirjoitus on Aamulehden urheilusivulla 13.2.02 julkaistusta Salt Lake Cityn olympialaisiin liittyneestä Jopas jotakin! -palstalta. Palstan kirjoituksissa esiteltiin aina jokin olympiakisoihin liittynyt jollain tasolla kummeksuttava ilmiö. Oheisessa jutussa toimittajaa sapettaa Yleisradion valitsema eri lajien televisiointi:

(10)
Jopas jotakin!
1 KISATOIMITUS Jotkut pitävät Yleisradiota ajastaan jäljessä ole-
2 vana ja jähmeänä instituutiona.
3 Eikä maanantain olympialähetysten jälkeen tarvitse ihme-
4 tellä miksi.
5 Yle näytti sitkeästi kuvaa miesten ampumahiihdosta, jossa
6 miehet seisoskelivat lähtöpaikalla. Samaan aikaan oli käynnis-
7 sä lumikourun eli amerikkaksi half pipen loppukilpailu, jonka
8 ennakkosuosikki oli karsinnat näytöstyylisiin voittanut Heikki
9 Sorsa.
10 Sorsan laskun kohdalla Yle sentään suostui vastahakoisesti
11 piipahtamaan sitä irokeesipäätä ja niitä epäilyttäviä lumilau-
12 tailijoita katsomassa.
13 Haloo, Yle!
14 Ketä kiinnosti iänikuinen kaukopartiohiihto, jossa ei vielä
15 edes tapahtunut mitään?
16 Olisikohan joku halunnut nähdä uuden, mielenkiintoisen ja
17 vauhdikkaan lajin lennokkaita hyppyjä? Tai hajuttomien ja vä-
18 rittömien pyssyhiihtäjien sijaan värikkäitä ja rentoja veijareita?
19 Katsojat olivat raivoissaan.
20 Kuinkahan paljon tiuhemmin puhelin olisi soinut, jos Sorsa
21 olisi liidellyt voittajaksi – ja lähtenyt juhlimaan Mäkkiin?

Kirjoituksessa lukuisat affektiiviset tekijät ilmentävät puhujan asennetta ja sitä kautta puhujan subjektiivista näkemystä. Yksi näkyvä ja toistuva keino on operointi indefiniittisillä viittauksilla, jotka viittaavat joko vähäisyyteen tai epäsuorasti paljouteen: *jotkut pitävät* (rivi 1), *ketä kiinnosti* (rivi 14), *olisikohan joku halunnut nähdä* (rivi 16). Kirjoittaja on epäsuorasti viitattuna mukana osassa näitä ryhmiä: *olisikohan joku halunnut nähdä uuden, mielenkiintoisen ja vauhdikkaan lajin lennokkaita hyppyjä*, hän kyselee. Epäilemättä *joku* on tässä aidostikin indefiniittinen, mutta toisaalta sen tulkinnan kiinnekohdaksi tarjoutuu puhuja yksilönä. Esimerkiksi tehtyjen sanavalintojen (esim. *mielenkiintoisen ja vauhdikas*) ansiosta voidaan tehdä sellainen tulkinta, että *joku* on yhtä kuin **ainakin** puhuja itse, ja indefiniittisyys on retoriselta kannalta keino, jolla puhuja kätkee itsensä epämääräisten useiden joukkoon tai jopa enemmistön jäseneksi. Vastaavasti vähemmistökategoriana on epämääräisellä tavalla vähälukuinen *ketä kiinnosti* miesten ampumahiihto -jouk-

ko, johon kirjoittaja tai kukaan täyspäinen ei voi kuulua, onhan kyse *iänikuisesta kaukopartiohiihdosta, jossa ei tapahtunut mitään* (rivit 14–15) ja hiihtäjät itsekin ovat *hajuttomia ja värittömiä* (rivit 17–18) Lumilautailijoita sen sijaan kuvataan *värikkäiksi ja rennoiksi veijareiksi* (rivi 18). Ilman sen kummempaa personifikaatiota kirjoittaja esittääkin edellä kirjoittamaansa todisteluun perustuvan yhteenvedon: *katsojat olivat raivoissaan*. Tällainen ehdoton kategorisaatio korostaa viittauksen *joku* ironisuutta; *joku* onkin kategorisoitavissa ylivoimaiseksi enemmistöksi niin, että voidaan puhua vain yleisesti katsojista. Mutta edelleen kiinnekohdaksi jää yksilö itse – hän rakentuu indefiniittisen joukon lisäksi definiittisesti viitattuna. Yleistäminen ja yksityistäminen toimivat yhtä aikaa molempiin suuntiin. Yleistäminen rakentaa yksilöyttä samaan aikaan kuin yksilöys on ryhmän jäsenenä oloa.

Mutta onko kyse persoonan välttelystä? Nähdäkseni indefiniittinen epäsuora viittaus ei ilmennä pelkästään persoonan välttelyä silloinkaan, kun persoona voitaisiin viittauksesta ”lukea”. Toki myös välttelystä saattaa jossain määrin olla kyse, mutta perustavampi argumentatiivinen syy on näyttää oma mielipide, puhujan oma kanta, mahdollisimman yleisenä. Epäsuoruus ja sen kanssa yhtäaikaisesti ilmenevä indefiniittisyys yleistää viemällä huomion yksilöstä ryhmään kuulumiseen. Näin ollen tällaiset epäsuoran viittaamisen tavat voidaan nähdä myös keinoina, joilla yksilö rakentaa sosiaalista identiteettiään, minuutta suhteessa yhteisöön.

Epäsuora viittaus myös objektivoi yksilön minän. Tämä tulee näkyviin hyvin erisnimen käytön yhteydessä. *Tarzan syö* tai *Tarzan pitää Janesta* ovat esimerkkejä, joissa puhuja viittaa itseensä erisnimen kautta. Tällöin rakentuu jollain tapaa objektiivinen asiointi, jolloin puhuja on vain havainnoija ja havainnon toteaja. Tarzanin lisäksi lapset käyttävät yleisesti kyseistä puhetapaa ja myös lapsenkielen kontekstissa asiaa voidaan selittää tapana havainnoida sisäisiä asioita ulkoisesti. Myös joissakin genreissä – helpoimmin esimerkkejä lienee löydettävissä urheiluhaastatteluista – saatetaan yksilö varsin selvästi objektivoida erisnimen käytöllä persoonan sijasta: toimittaja voi esittää kysymyksen *mitä (käsipalloilija) Mika Paavilainen tekee viiden vuoden kuluttua* ja Mika Paavilainen voi vastata tähän, että *Mika Paavilainen palloilee todennäköisesti Saksan liigassa*. Tällaiset esimerkit viestivät siitä, että ihminen voi nostaa itsensä tarkasteluun sellaisena yksilönä, joka on objekti. Ja kun yksilö on (itselleenkin) objekti, on hän myös kuvauksen kohde – jokin, jonka tulkinnat, kokemukset ja ”suhtautumiset” voidaan ulkoistaa.

4.3. Yksilö tulkitsijana ja kokijana

Puhuva yksilö tulee kielenkäytössä ilmi lukuisin eri tavoin paitsi joko eksplisiittisenä tai implisiittisenä tekijänä myös johonkin ilmaistuun asiointilaan suhtautujana, sitä tulkitsevana tai kokevana agenttina. Yksilöllisen tulkittamisen ja kokemisen tulkinnasta on kyse kielen modaalisten keinojen tutkimuksessa; perinteinen lingvistinen määritelmä korostaa modalisuutta jonkinlaisena katto-terminä kaikille erilaisille keinoille, joiden avulla puhuja ilmentää suhdettaan tai

asennetaan lausuman proposition. En tässä yhteydessä puutu sinänsä modaalisuuteen, jota on runsaahkosti tarkasteltu myös suomen kielen tutkimusperinteessä (ks. Forsberg 1998: 47–52 ja siinä mainittu kirjallisuus). Todettakoon kuitenkin, että yhtenä puolena modaalisuudesta voitaisiin pitää myös puhujan erottumista esimerkiksi esittämiensä episteemisten modaali-ilmausten kautta yksilöksi.

Tarkastelen tässä puhujan suhtautumista ensinnäkin siltä osin kuin se ilmenee muutamissa leksikaalisissa tavoissa, jotka esittävät yhtä aikaa sekä kieliopillisen minän että puhujan kannanoton (esim. *mielestäni*). Tällöin viitataan minään tulkitsijana, ja mielenkiintoni on tässäkin yhteydessä siinä, miten tällä tavoin operoiden liikutaan yksilöyden ja ryhmän välillä – toisin sanoen kiinnostus kohdistuu omaksi mielipiteeksi eksplikoinnin käyttöön.

Toiseen tarkastelen ilmituodulle subjektiiviselle tulkinnalle hyvin läheisiä puhetapoja, joissa minä tuodaan esiin jonkin asian yksilöllisenä kokijana. Jälleen käytön kannalta ajatellen tällainen yksilöllisen kokijuuden ilmaisu voidaan nähdä vuoropuheluna sosiaalisen maailman ja siinä toimivan yksilön välillä.

4.3.1. Henkilökohtaisen tulkinnan henkilökohtaisuudesta

Seuraavissa tapauksissa puhuja eksplikoi persoonan esittämisen avulla yksilöllisyytensä suhteessa esittämäänsä asiaan. Esimerkeissä oma yksilöys on kielellistetty operaattorilla *mielestäni*, joka siis jo kirjaimellisen merkityksensä kautta osoittaa henkilökohtaisuutta ja yksilöllisyyttä.

- (11) (IL 24.2.00)
1 Autoilijat ovat viime aikoina valittaneet bensen
2 hinnasta. Omasta mielestäni hinta on aivan sopiva.
- (12) (IL 4.5.01)
1 Viime aikoina on puhuttu promillerajojen kiristämisestä.
2 Tällä ei mielestäni liikenneturvallisuutta kuitenkaan
3 paranneta.
- (13) (IL 28.2.00)
1 Mielipidemittausten mukaan kansalaiset eivät luota
2 kärjätuomareihin tai muihinkaan maamme
3 oikeuslaitosten tuomareihin. Asia on mielestäni
4 vakava. – –
- (14) (IL 7.5.01)
1 Säästetty on jo vuosien ajan, mutta nyt ollaan kyllä
2 mielestäni iskemässä kirvestä kiveen. Miten Suomen
3 armeijalla oli varaa taistella aikoinaan ylivoimaista
4 vihollista vastaan lähes seitsemän vuotta, kun nyt ei tunnu
5 riittävän rahaa edes nykyisten varuskuntien ylläpitoon?
6 Eikä tähän riittäne vastaukseksi se, että kaikki on nykyään
7 niin teknistynyt. Edelleen ne ovat miehet jotka

- 8 taistelevat, eivätkä suinkaan helikopterit. Moiset laitteet
9 on vielä helppo ampua alas mikäli ne tosipaikan tullen
10 uskalletaan edes lähettää ilmaan.
- 11 Mielestäni nykyiset varuskunnat tulisi säilyttää. Siihen
12 rahat kyllä riittävät. Jos ei maata pystytä puolustamaan,
13 niin ei silloin mitään muutakaan tarvita.

Mielestäni esittää tulkinnan, jo sananmukaisesti (*mieli* + ELATIIVI) se viittaa siihen, että kyseessä on kognitiivinen tulkinta. Ylipäänsä yhteistä *mielestäni*-sanon käytölle erilaisissa käyttöympäristöissään on se, että *mielestäni* osoittaa jollain tapaa puhujan tulkintaa.

Esimerkit 11, 12, 13 ja 14 heijastelevat omaksi mielipiteeksi merkitsemisen ja erityisesti *mielestäni*-operaattorin käytön kahta risteävää pääluokkaa: asettumista jollekin olemassa olevalle kannalle ja oman tulkinnan asettamista. Esimerkeissä 12 ja 13 *mielestäni* toimii siten, että se suhteuttaa puhujaa paitsi puheenalaisen asiaan myös muihin ihmisiin. Kuten ylipäänsä kaikki kielelliset valinnat nostattavat esille myös valintojen vaihtoehtoja (Verschueren 1999: 58), tuo *mielestäni* väistämättä mukaan ”toiset” mielipiteet. Implisiitisti on esillä, että asiasta (benssiinin hinta, promillerajojen kiristäminen ja liikenneturvallisuus) on erilaisia mielipiteitä, ja tähän mielipiteiden joukkoon – tai mielipiteiden edustajien joukkoon – puhujat suhteuttavat itsensä. Lisäksi esimerkissä 12 vielä täsmennetään kysymys olevan *omasta* mielipiteestä. Koska asiasta on olemassa monenlaisia mielipiteitä, tekstin koherenssi edellyttää *minän* merkitsemistä. Näin omaksi mielipiteeksi merkitseminen näkyy valintana, jolla oma argumentaatio sijoitetaan olemassa oleviin interteksteihin eli asiasta käytyihin keskusteluihin ja esitettyihin mielipiteisiin.

Esimerkissä 13 sen sijaan on selvemmin esillä puheenalaisen asiaan suhteuttaminen. Tällaisessa tapauksessa operaattori *mielestäni* tuo näkyville ensisijassa puhujan yksilöyden. *Mielestäni* ei ole tässä valinta mielipiteiden välillä, vaan esittää puhujan yksityisen johtopäätöksen puheenalaisen asian ”laadusta” – tässä tapauksessa siitä, että asia on vakava. Tällaista tulkintaa ei ole välttämättä esitetty muualla, joten *mielestäni* tuo esimerkissä esiin nimenomaan tulkinnan subjektiivisuuden. Totta kai joku toinen voisi samanlaisen ”todistusaineiston” kautta päätyä samaan tulkintaan, mutta periaatteessa puhujan luonnehtima asiointila lauseessa *Asia on mielestäni vakava* voisi olla myös yksityinen tulkinta, ei ole välttämätöntä, että puhuja on samaa mieltä sen kummemmin kuin eri mieltäkään jonkun toisen tai toisten kanssa. Mutta olennaista ja järkevän (vakuuttamaan pyrkivän) argumentaation edellyttämää on tietysti yleisesti ottaen se, että puhujan mielipiteeseen voi yhtyä. Tällöin puhuja esimerkiksi *mielestäni*-operaattoria käyttäessäänkin on yleisen havainnon tai muidenkin pääteltävissä olevan asian toteaja.

Vastaava tulkinta on vielä selvempi esimerkissä 15, jossa esiintyy kaksikin *mielestäni*-operaattoria. Etenkin jälkimmäiseen tiivistyy se tulkinta, että *mielestäni* on kenen tahansa järkevästi ajattelevan mielestä. Oman mielipiteen merkitseminen kertoo puhujan tehneen oman tulkinnan, joka kuitenkin on muidenkin tehtävissä. Haastattelukatkelma on hyvä esimerkki siitä, miten oman mielipiteen esittäminen sisältää molemmat tasot, sekä suhteuttamisen muihin tulkintoihin

(esim. asiasta käydyt keskustelut) että oman muita vastaavaan tulkintaan kutsuvan tulkinnan tekemisen.

Seuraavassa katkelmassa omaksi mielipiteeksi eksplikoinnilla tai henkilökohtaisuuden osoittamisella on myös hieman toisenlaisia tehtäviä.

- (15) (**Sanasto ja maailmankuva -haastattelut**)
1 H	hyväksytäänkö lesbot yht- meidän yhteiskunnassa
2	paremmin ku homot?
3 P	no mum miestä lesbot viä vähän, huanommin. --
4	nin tota, m tiä, mum miest siis ne on iha, pitäs kans
5	tasavertasina pitää.

Ennen kaikkea esimerkin 15 *mum miestä* tuo esiin puhujan mielipiteen ja yleisen totuuden välisen mahdollisen ristiriidan, jolloin omaksi mielipiteeksi merkitseminen voidaan katsoa merkiksi siitä, että puhuja ei voi tai halua yleistää mielipidettään faktaksi. Syy voi olla yksinkertaisesti se, että puhujan katsoo voitavansa puhua vain tuntumansa tai luulonsa perustalta. Hänen ”mielestään” toimisi tällöin ikään kuin varauksena; se esittäisi yksilön kannan. Tässä yhteydessä *mum miestä* (rivi 3) kertoo puhujan arvioivan muiden ihmisten suhtautumista, ja operaattori viestii siitä, että kyse on todellakin ”vain” subjektiivisesta arvioinnista. Esimerkin toinen *mum miest* -ilmaus (rivi 4) sen sijaan kohdistuu puhujan esittämään omaan näkemykseen. Omaa henkilökohtaista näkemystä ei ole varsinaisesti haastattelijan kysymyksessä vaadittu, mutta silti puhuja katsoo relevantiksi oman kantansa esittämisen. Tässä tapauksessa *mum miest* suhteuttaa puhujan kantaa muiden ihmisten kantaan, jonka puhuja aiemmin on ilmaissut kognitiiviseksi tulkinnakseen. Oman mielipiteen eksplikointi tekee puhujasta yksilöä ja hänen suhtautumisestaan yksilöllistä.

Vastaavasti kuin sinänsä tyypillistä *mielestäni*-adverbia voidaan myös muunnelaisia muotoiluja käyttää tuottamaan oman mielipiteen yksilöllisyyttä. Esimerkiksi seuraavassa voidaan muotoilulla *mä oon sillä kannalla* nähdä sama perustehtävä kuin *mielestäni*-ilmauksella: se ilmaisee puhujan tulkintaa ja sitä kautta yksilöksi asettumista. Mutta tässäkin tapauksessa yksilöksi asettuminen on myös jonkin kannan valitsemista, implisiitisti asetutaan siis joidenkin muidenkin edustamalle kannalle.

- (16) (**Sanasto ja maailmankuva -haastattelut**)
1 H	saak Suomeen tuodap pakolaisia?
2 P	mä oon sillä kannalla että ei niitä enää tarvittais.--

Muotoilu *mä oon sillä kannalla* on erityisen mielenkiintoinen sikäli, että se näyttää puhujan yksilöllisen tulkinnan kovin erilaisessa valossa kuin mentaalisuutta leksikaalisen merkityksensä suhteen korostava *mielestäni*. Lausuma *mä oon sillä kannalla* tuo esiin sellaista merkitystä, että mielipide tai asenne (johon viitataan) on todellakin kannalla oloa, joka ei merkitse välttämättä kognitiivista yksilön tulkintaa. Olennaista on kannalla olo, adessiivikonstruktio ohjaa sellaiseen tulkin-

taan, että oma mielipide on ennen kaikkea positio eikä lukkoonlyöty mentaalinen tulkinta (ks. asenteiden ja mielipiteiden diskursiivisuudesta Pälli 1999a).⁶

Moneltakin kannalta voidaan pohdiskella sitä, miksi tällaiset erilaiset omaa mielipidettä yleiseen totuuteen ja siinä sivussa puhujaa muihin ihmisiin suhteuttavat operoinnit ovat puheessa, etenkin argumentoituessa, kovin tavallisia. Voidaanhan ajatella, että esimerkiksi haastattelupuheessa oman mielipiteen merkintä olisi tarpeetonta, kun haastateltavalta kysytään – vähintäänkin implisiitisti – hänen omaa suhtautumistaan (esimerkki 16). Erilaiset asiat selittävät ilmiötä. Joissakin tapauksissa kyse voi olla siitä, että puhuja korostaa merkitystä 'henkilökohtaisesti', jolloin mukaan tulee myös implikaatioita kuten 'minä muita vastaan' (vastaavaa on todennut *itse*-sanon käytön yhteydessä Hakulinen 1982). Joka tapauksessa oman mielipiteen merkitsemisen muotoilut tähdentävät puheenalaisen asian keskusteltavuutta, sitä, että asiasta on olemassa erilaisia ja kenties vaihtuviakin mielipiteitä. Tähän liittyy läheisesti ajatus siitä, että oman minän esittäminen on merkityksellinen valinta tai tunnusmerkkistä: kun operaattori 'mielipiteen tavalla tosi' jää usein kielellistymättäkin (Orpana 1988: 141), voidaan sen kielellistymisen katsoa kertovan siitä, että puhujan esittämä 'henkilökohtaisuus' on asian suhteen merkityksellistä. Tässä voi vaikuttaa esimerkiksi se, että puhuja on tulkinnut esittämänsä yleisestä mielipiteestä poikkeavaksi tai puheenalainen asia on sosiaalisilta ulottuvuuksiltaan sellainen, että 'henkilökohtaisuus' on merkityksellistä.

'Henkilökohtaiseksi' tekemistä voidaan tarkastella myös argumentaatiostrategiana, jolla puhuja esimerkiksi vähättelee sanomaansa. Tällöin aktivoituisi tulkinta 'vain minä' tai 'vain yksilö'. Toisaalta tulkinta 'vain minä' on kirjaimellisesta merkityksestään huolimatta myös yhteisöllistä tulkintaa rakentava: puhujan kannanotot ja mielipiteen merkitsemiset nostavat esiin yksilön mutta eivät tee häntä välttämättä yksittäiseksi mielipiteen kantajaksi. Pikemminkin yksilö on tulkintojen tekijä, ja implisiitisti samoihin tulkintoihin voisi tai tulisi päätyä muidenkin.

Rajankäynti henkilökohtaisen tai yksityisen ja yleisen välillä näkyy vielä selvemmin silloin, kun kielenkäytössä erotetaan implisiitisti 'henkilökohtainen' ja 'minun mielipiteeni'.

(17) (Ulkomailla työskentelevien haastattelut)

- 1 ne ei niinkup pystyneet ottamaan sitä et tästä vois
- 2 tullaj jotain hyvää. henkilökohtasesti oon sitä mieltä
- 3 että se on hieno homma että, kestää vaan aikaa että
- 4 (tota) ruvetaan niinkut tosissaan, jokaista asiaa
- 5 ehditään kattoo että millä on menestystä.

Oon sitä mieltä merkitsee jo mielipiteen puhujan omaksi, mutta lisäys

⁶ Pentti Leino (Leino ym. 2001: 62) viittaa kognitiivisen semantiikan mukaisessa ajattelussa siihen, että ulkopaikallissijaisuus esittää muuttujan ja kiintopisteen välisen relaation löyhemmäksi verrattuna sisäpaikallissijaisuuteen. Vaikka tässä tulkitsemassani tapauksessa sisä- ja ulkopaikallissijavertailu ei sinänsä liene relevanttia, voidaan silti ajatella siten, että nimenomaan adessiivin semantiikka ohjaa pitämään puhujan ja "kannalla olon" tai "mielipiteen" välistä suhdetta höllänä, mahdollisesti muuttuvana tai jopa neuvoteltavana.

*henkilökohtaisesti*⁷ voimistaa entisestään merkitystä 'puhujan ja yksilön totuus'. Mutta kuten totesin, implisiitisti erottuu myös kaksi puhujan minää: toisaalta minä, joka voi olla jotain mieltä ja toisaalta minä, jonka mielipide on henkilökohtainen. On siis olemassa ei-henkilökohtaisia mielipiteitä tai voi olla jotain mieltä muuten kuin henkilökohtaisesti. *Henkilökohtaisesti oon sitä mieltä* tuo esiin sen, että persoona *minänä* esitetty ei välttämättä olekaan yksilön oma mielipide vaan yksilöllä saattaa olla erilaisia strategisia syitä olla jossain tilanteessa esimerkiksi sosiaalisesti jotain mieltä.

Mutta selvästi tällaiset vielä erikseen henkilökohtaisuutta ja yksilöyttä korostavat muotoilut tuovat esiin potentiaalista ristiriitaa puhuvan yksilön ja muiden välillä. Tämä liittyy edellä sanottuun: juuri se, että yksilö voi tulkita esittämänsä mielipiteen olevan ristiriidassa yleisen mielipiteen kanssa, vaikuttaa siihen, että implisiitisti tuodaan esille minä, joka on yksilöllinen, henkilökohtainen.

- (18) (IL 10.5.2001)
- 1 Olen tässä jo pitkään miettinyt, että miksei esimerkiksi
2 päiväkotitoimintaan oteta nykyään mukaan
3 kehitysvammaisia.
- 4 Tämä auttaisi mielestäni lapsia oppimaan ainakin tänä
5 päivänä tärkeää suvaitsevaisuutta. Samalla myös
6 eriasteisesti kehitysvammaiset saisivat mielekästä
7 toimintaa, sekä tuntisivat olonsa hyväksytyiksi ja
8 toivottavasti tarpeellisiksikin!
- 9 Henkilökohtaisesti minä olisin itse ainakin mielissäni, jos
10 lapseni päiväkotiryhmässä olisi mukana
11 kehitysvammainen, selkeästi osana hoitavaa ryhmää.

Esimerkissä 18 tuodaan ensinnäkin esiin yleinen toiminta, jonka puhuja sitä kautta, että se askarruttaa häntä, ilmaisee jollakin tavalla arveluttavaksi. Puhuja argumentoi sitten yleisesti sen puolesta, että kehitysvammaisia tulisi ottaa mukaan päiväkotitoimintaan. Tämän jälkeen muotoilu *Henkilökohtaisesti minä olisin itse ainakin mielissäni* (rivi 9) tuo mukaan sen, että puhuja on sekä ainutkertainen yksilö että kuka tahansa yksilö. Ainutkertaisena yksilönä puhuja on esimerkki kenestä vaan. Yksilöyttä korostavat *henkilökohtaisesti* ja *itse*, mutta koko tekstin tasolla ja erityisesti suhteutettuna tekstin esittämään argumentaatioon, yksilöyden korostus nostaa esiin yksilön yleistettävissä olevana esimerkkinä. Erikseen tätä tukee adverbini *ainakin*, joka tässä viitanee anaforisesti taaksepäin *itse*n ja *minään*.

Oman mielipiteen esittäminen on valinta, joka tuo esiin yksilön (puhujan) tulkitsijana. Arvioida voidaan tulkinnan "itsenäisyyttä" tai ainutkertaisuutta sillä tavoin, että tulkinta olisi persoonallinen. Tätä arviointityötä tekevät kielenkäyttäjät itse. Keinot lisätä 'minän' ilmaisuun mielipiteen ilmaus ja vielä mielipiteen

⁷ CD-perussanakirja (1997) antaa sanalle *henkilökohtainen* merkityksiä 'yksityinen, yksilöllinen, persoonallinen, omakohtainen; määrähenkilölle nimenomaisesti kuuluva t. omainen, häneen nimenomaisesti kohdistuva'.

ilmaukseen komponentti 'henkilökohtaisuus' ovat asiasta valaisevia esimerkkejä. Laajemmassa diskurssin tason tulkinnessa mielipiteen merkitsemiset ovat tulkin-toja, joilla puhuja järjestelee persoonallisen ja sosiaalisen minän suhdetta.

4.3.2. Yksilökokijuuden ilmaisemisesta

Edellä korostin yksilöä tulkitsijana. Tulkitsijuus ilmeni juuri esimerkiksi oman tai henkilökohtaisen mielipiteen ilmaisussa. Hieman vastaavalla tavalla minän yksilöyttä voidaan rakentaa ilmaisemalla minän olevan jonkin asian suhteen kokija. Tällöinkin toisaalta sanotaan *minä* (puhutaan vain omalta osalta) mutta toisaalta taas implikoidaan, että se, mitä henkilökohtaisesti ajattelen, koskee myös laajempaa joukkoa.

1 (19) (Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)
– –mua ainakik kum mää luen ton tekstin nim mua
2 rupee niin kun naurattaa sis että– –

1 (20) (IL 5.3.99)
Aseet ovat ainakin minulle kilpailuvietin ja
2 urheilusuorituksen väline, eivät tuhoamisväline.– –

Esimerkissä 19 puhuja kuvailee, mitä hänelle tuo mieleen haastattelutilanteessa näytetty kuva. Esimerkissä oleva *mua ainakik* toisaalta yksilöi puhujan mielipiteen, mutta toisaalta episteeminen operaattori *ainakin* (ks. Orpana 1988: 104–108) kutsuu mukaan potentiaalisia toisia: puhuja voi puhua vain omasta puolestaan, mutta mahdollisesti tai jopa todennäköisesti näytetty kuva herättäisi saman reaktion (*rupee naurattaa*) muissakin ihmisissä.

Esimerkin 20 konteksti on kovin toisenlainen: mielipideosastoon kirjoitettu juttu heijastelee keskustelua⁸, jota käytiin hieman aiemmin samana vuonna Helsingissä sattuneen traagisen ampumaratavälikohtauksen johdosta. Yleisönosastokeskustelussa taitettiin peistä mm. siitä, onko ammunta vaarallinen harrastus. Tätä perspektiiviä vasten esimerkki on tulkittavissa siten, että puhuja esittää tavallaan puolustuksen itselleen ja omalle harrastukselleen. *Ainakin minulle* rajaa puheenvuoron koskemaan yhtäältä yksilöä, puhujaa itseään, mutta vihjaa samalla olevan muitakin, jotka edustaisivat samaa näkemystä. Vastauksena ammuttuharrastuksesta ja -harrastajista esitettiin kritiikkeihin puheenvuorossa esiin tuotu yksilö myös ennen kaikkea erottautuu ryhmästä, jolle aseet olisivat ”tuhoamisväline”.

Lausumassa rakentuva yksilöys on nähtävissä myös retoriseksi keinoksi, se esittää ammunnanharrastajat heterogeeniseksi yksilöiden muodostamaksi ryhmäksi, josta yhtenä yksilöesimerkkinä on puhuja itse. Toisaalta muotoilun *ainakin*

⁸ Myös tematisointi, se että *aseet* on fokusoitu lausuman ”tutuksi” elementiksi, tukee sitä päätelmää, että kirjoitus käy dialogia muiden samasta aiheesta kirjoitettujen juttujen ja käytyjen keskustelujen kanssa.

minulle voidaan katsoa rakentavan yksilöyttä, joka ikään kuin induktiivisesti, oma-kohtaisena esimerkkinä todentaa sen, että ”aseet ovat (puhujalle kuten muillekin aseharrastajille) kilpailu- ja urheilusuoritusten välineitä”.

Yksilöksi tai yksilötoimijaksi erottuminen tehdään usein varsin eksplisii-
tistikin selväksi. Seuraavassa esimerkissä (21) puhuja tuo esiin mielipiteen *en tykkääl liikunnasta* ja täsmentää tämän jälkeen, että hänelle liikunta on vastenmielistä, *itsensär räökkäämistä*.

(21) (**Sanasto ja maailmankuva -haastattelut**)

1 mää en tykkääl liikunnasta. en minkäänlaisesta mulles
2 se on, itsensär räökkäämistä--

Tyypillistä yksilökokijuutta esiintyy myös puhetavoissa, joissa puhuja kuvaa toimintaansa ja suhtautumistaan siihen. Tällöin minän yksilöys on kokijuutta: ensin siis kerrotaan, mitä minä tekee ja sen jälkeen, miten minä tähän suhtautuu:

(22) (**Ulkomailla työskentelevien haastattelut**)

1 – että aika paljoj joutunu olemaan nimenomaan
2 siinä, keulakuvana siinä hommassa mitä tekee ja se
3 sopii mulle ihan hyvim mut sitte aina, välillä kuv
4 vähän, pää roikotuttaa alaspäin ni se ov vaikee
5 niinkuk kerätä niitä kierroksia että mut se-se om
6 mulle tärkeetä että on nimenomaan, on, on elämä
7 mikä toimii.

(23) (**Ulkomailla työskentelevien haastattelut**)

1 – –siinä mun pitää vaan sev verran varottaa ett
2 siihem mä en usko että, me oltas, niin pitkällä että
3 me, kehitetään eri maissa samaa asiaa ja, ja, näiv vaan,
4 tämmönen collocation [ääntää englanniksi] om mulles siihen
5 avain siinä. eli ihmiset pitää saada elämäj ja, syömääj ja
6 hengittämään yhdessä--

Leino (Leino ym. 2001) tarkastelee henkilöviitteistä allatiivia *olla*-verbin yhteydessä ja kiinnittää huomiota erityisesti KOKIJA-tulkintaan vaikuttaviin tekijöihin. Periaatteessa allatiivin voi usein katsoa osoittavan kokijan, jonka näkökulmasta subjektin tarkoite asettuu predikatiivin ilmaisemaan kategoriaan (mts. 322). Olennaista tulkinnassa on predikatiivin luonne, mikä tulee esiin eritoten predikatiivin ollessa adjektiivilauseke. Adjektiivilausekkeen yhteydessä allatiivijäsenen kokijuus on sidoksissa lauseessa olevan adjektiivin ilmaiseman relaation luonteeseen (mts. 324).

Myös omiin esimerkkeihini voidaan soveltaa vastaavaa tulkintaa. Riisun vielä esimerkkejä yksinkertaisempaan asuun:

(21) mulle se [liikunta] on itsensä räökkäämistä

(22a) se [keulakuvana oleminen] sopii mulle ihan hyvim

(22b) se [elämä, mikä toimii, toimiva elämä] om mulle tärkeetä

(23) [puhe on eri kulttuureista tulleiden yhteistyöstä liikkeenjohdossa] <collocation> [eli ihmiset pitää saada elämään ja, syömään ja hengittämään yhdessä] om mulles siihen avain siinä.

Esimerkki 21 ilmaisee tyypillisesti kokijuutta: subjektin tarkoite asettuu allatiivijäsenellä ilmaistun puhujan kannalta predikatiivin (*itsensä räikkäämistä*) osoittamaan kategoriaan. Esimerkissä 22a on predikatiivin sijasta *sopia*-verbi, mutta semanttisesti allatiivi-*viitta*us yksilöön toimii samoin kuin mahdollisessa predikatiivilauseessa (toistensa parafraseina voitaisiin pitää lausumia *keulakuvana olo sopii minulle* ja *keulakuvana olo on minulle sopivaa*, vrt. Leino 2001: 324). 22b ilmaisee sek in predikatiivin (*tärkeätä*) olevan kategoria, johon subjekti (*se=että on elämä mikä toimii*) asettuu, ja puhuja tulee jälleen esiin yksilöllisenä näkökulmana väitteeseen (*se, että elämä toimii, on tärkeätä*). Tapauksessa 22a subjektin *se* tarkoite selviää tekstistä anaforisesti, esimerkissä 22b puolestaan *se* viittaa kataforisesti eteenpäin.

Olellisesti ei muista poikkea myöskään esimerkki 23, jossa siinäkin puhuja yksilönä erottuu näkökulmaksi (tähän tyypistämääni) predikatiivilauseeseen *collocation on avain*. Siinä suhteessa tosin esimerkki erottuu edellä käsitellyistä, että predikatiivi *avain* ei ilmaise puhujan mentaalista suhtautumista vaan kertoo pikemminkin vain toiminnan suunnan. Tällainen tulkinta perustuu siihen, että *avain* ilmaisisi jollain tapaa toimintatavan ilman toimintaan suhtautumista. Toisaalta lausumaa *collocation* (yhteistoiminta) *on avain* voidaan tulkita myös siten, että se vaatii mentaalista ”kokemista” ja ilmaisee jonkinlaista kuvattun toiminnan arvottamista. Kun lausumassa on allatiivin ilmaisema puhuja, nousee kokonaisuuden tulkinnassa esiin se vaihtoehto, että puhuja on se päätelmien tekijä ja kokija, jonka kannalta kuvattu toiminta on myös toivottavaa ja positiivista.

Voidaan vielä pohtia sitä, millä tavoin edellä olevissa esimerkeissä grammatikaalinen *minä* on tarpeellinen. Tai muuttaisiko sen poisjättäminen lausuman merkitystä erityisesti siltä kannalta, miten puhujaminä tai puhuja yksilönä esimerkeissä esitetään? Nähdäkseni tähän voidaan mielekkäimmin vastata juuri yksilö- ja yksilöllisyys-diskurssin kannalta.

Esimerkin 22 *se sopii mulle* -muotoilussa *mulle* voidaan tietenkin ymmärtää verbin *sopia* vaatimaksi elementiksi, etenkin kun puheenvuorossa edellä puhuja on kuvannut omaa työtehtäväänsä ja siinä ”keulakuvana” olemista. Puheenvuoron jatkossa puhuja sanoo *se om mulle tärkeätä että on nimenomaan, on, on elämä mikä toimii*. Lausumassa *mulle* voidaan nähdä merkitystä kantavana valintana. Mikäli lausumasta puuttuisi *mulle*, kyse olisi ketä tahansa koskevasta yleistyksestä ’on tärkeätä että elämä toimii’. Valinnan kannalta on ajateltavissa, että henkilöviittausten tuo tarjolle myös sen vaihtoehdon, että kaikille ei välttämättä ole tärkeätä ”toimiva elämä” tai että ”toimiva elämä” tai ”elämän toimiminen” ei ole kaikille niin olennaista kuin puhujalle. Joka tapauksessa *mulle*-sana nostaa puhujaa esille yksilönä ja tukee yksilö-diskurssia, *minä*-muotoista puhetta.

Vastaava johtopäätös on tehtävissä esimerkistä 23. Jos lausuman keskeiseksi merkitykseksi ajatellaan, että yhteisyys, yhteistyö (*collocation*) on avain yritystoi-

minnassa, niin *mulle* tuo mukaan puhujan yksilötoimijana. *Mulle* ei muuta propositionaalista merkitystä, mutta tässä tapauksessa yksilöksi tekeminen rakentaa puhujasta asian läpi ajatellutta itsenäistä yksilöä eli lisää lausumaan toimijan näkökulman.

4.4. Minä roolissa

Sanoessaan jotain ihminen tulee käytännössä väkisin edustaneeksi muitakin kuin itseään. Läheskään aina ei kuitenkaan sitä, mitä edustetaan tai mistä ”roolista käsin” puhutaan, eksplikoida kielellisesti, joskin varsin usein rooli eksplisiitistikin merkitään. Sekä ulkoapäin tapahtuva roolittaminen että puhujan itsensä tekemä roolittaminen ovat ratkaisevan tärkeitä puheenvuoroille annettaville tulkinnoille. Tulkinnan kannalta voi olla tärkeitä tietää, puhutaanko ystävänä, poliisina, lääkärinä, virkamiehenä, aviomiehenä vai kenties omana itsenä (!). Voidaan olettaa, että roolitulkitintoja tehdään silloinkin, kun rooli ei ole kielellisesti näkyvillä; roolittaminen on tapa tehdä mielekäs tulkinta, suhteuttaa toisiinsa puhuja ja sanottu.

Roolin asettamista on kielentutkimuksessa lähestytty lähinnä lauseopillisena kysymyksenä, ja suomen kielessä asiaan on paneuduttu erityisesti appositio- ja predikatiiviadverbiaalin tulkinnan kautta (esim. Alhoniemi 1967; Hakulinen & Karlsson 1979: 214–215; Vilku 1996: 169–173). Asiaa on käsitelty – sana *rooli* mainiten – myös Hallidayn systeemifunktionaalisisessa kieliopissa (1994: 157; myös esim. Eggins 1994: 239), jossa yhtenä lauseen olosuhte-elementtinä⁹ mainittu rooli tarkoittaa sitä, minä jokin lauseessa oleva prosessiin osallistuja esitetään. SF-kieliopissa määritelty rooli siis vastaa kysymysmuotoiluun WHAT AS.

4.4.1. Predikatiiviadverbiaalin esittämä yksilöys

Suomen kielessä toisinaan myös tilan essiiviksi kutsuttu essiivimuotoinen predikatiiviadverbiaali (ks. Alhoniemi 1967) on keskeinen kielen keino, jolla yksilön rooli voidaan esittää. Predikatiiviadverbiaalin käyttö – on kyse sitten puhujan viittauksesta itseensä tai johonkin muuhun henkilöön – on ennen kaikkea jäsenkategorian merkitsemistä. Rooliin tai puhujan positioon predikatiiviadverbiaali liittyy ilmaisemansa ’tilapäisen ominaisuuden’ merkityksen suhteen.

Jäsenkategoriaan liittyy ajatus siitä, että puhuja voi kuvata itsensä konstruomalla jonkin ryhmän ja/tai tämän ryhmän ominaisuuden. Esimerkissä 24 puhuja rakentaa itsensä osaksi ryhmää nuoret ja ahkerat, ja vastapooliksi rakentuu

⁹ Myös fennistiikassa on appositio- ja predikatiiviadverbiaaleihin liittyvän keskustelun yhteydessä puhuttu olosuhteesta. Semanttisin perustein on puhuttu siitä, että appositioadverbiaali ilmentäisi olosuhteita tekemisen tapahtumiselle tai tekemisen syytä tai ehtoa ja predikatiiviadverbiaali puolestaan subjektin tai objektin todellista tai ajateltua tilaa (Hakulinen & Karlsson 1979: 215).

ryhmä keski-ikäiset.

(24) (IL 5.3.99)

- 1 Olen nuorena ja ahkerana huomannut,
2 että keski-ikäiset eivät työpaikalla turhia rehki.

Lausuma rakentaa ensinnäkin yksilöä, yksilöllistä toimijaa, joka havainnoi ympäristöönsä (*olen huomannut*). Toisekseen lausumassa rakentuu yksilö, joka havainnoi ympäristöönsä ryhmän (*nuoret ja ahkerat*) jäsenen roolissa. Puhujan henkilökohtaiset ominaisuudet (nuori ja ahkera) ovat näin myös yleisempiä ryhmän ominaisuuksia. Kysymys ei kuitenkaan ole (vain) puhumisesta nuoren ja ahkeran roolista käsin, vaan havaintojen teosta nuoren ja ahkeran roolissa. *Nuori ja ahkera* määrittää siis huomaamista ja rakentaa tätä kautta tulkintaa 'nuori ja ahkera huomaa'.

Vastaavasti esimerkissä 25 nousee relevantiksi se tulkinta, että nimenomaan 'junioripelaajan roolista käsin kirjoittajan on vaikea ymmärtää...'. On eri asia sanoa "minun on vaikea ymmärtää" kuin "junioripelaajana minun on vaikea ymmärtää". Rooli ja ryhmään yleistävä ominaisuus toimii tässä siten, että voidaan antaa merkitystulkinta 'junioripelaajan on vaikea ymmärtää'.

(25) (IL 18.3.99)

- 1 Junioripelaajana minun on vaikea ymmärtää SM-liigan
2 antamaa esimerkkiä nuorille. --

Sama korostuu esimerkeissä 26 ja 27 muotoiluissa *metallin jäsenenä* ja *ei-demarina* (26) ja *nukkuvien puolueen riviedustajana* (27). Toisaalta nämä muotoilut asemoivat yksilön yksilöksi, toisaalta taas – roolin kautta – vievät sanotun mielipiteen pois yksilöstä ryhmätasolle. Erityisesti esimerkissä 27 nousee hyvin esiin ajatus siitä, että se, mitä sanotaan, suhteutuu siihen, missä roolissa kirjoittaja sanomansa esittää. "Nukkuvien puolueen riviedustajan" kannalta kirjoittajan on mahdollista todeta voiton tulleen (tässä tapauksessa äänestysprosentin jäätyä pieneksi).

(26) (IL 25.11.99)

- 1 Metallin jäsenenä ja ehdottomasti ei-demarina minua
2 järkyttää AY-liikkeen yleispoliittinen toiminta vaalien
3 alla.--

(27) (IL 31.3.99)

- 1 Nukkuvien puolueen riviedustajana totean, että
2 voitto tuli.--

Rooli valitaan suhteessa puheenaiheeseen. Näin ollen roolin voidaan nähdä palvelevan retorisia vakuuttamisen päämääriä. Edeltävissä esimerkeissä valitut "nuoren ja ahkeran", "junioripelaajan", "metallin jäsenen" ja "ei-demarin" sekä "nukkuvien puolueen riviedustajan" roolit kytkeytyvät kaikki puheenvuoroissa esitettyihin mielipiteisiin. "Koska siis olen jotain, jonka roolista käsin minun on mahdollista puhua, sanomiseni ja mielipiteeni on oikea tai oikeutettua."

Rooli yhdistyy helposti ja luontevasti modaaliin elementteihin, eli roo-

lin asettamisen lisäksi ilmaistaan jotain sellaista, mikä liittyy esimerkiksi velvollisuuteen tai mahdollisuuteen sanoa jotain juuri roolin turvin (Kangasniemi 1992a: 374–375).

(28) (IL 4.5.01)

1 Jos kuitenkin tietyt aineet sallitaan urheilijoille, tulisi
2 sitä mielestäni laajentaa myös muiden ammattiryhmien
3 osalle. Kotiäitinä voisin sanoa, että kuuden tunnin,
4 kymmenessä osassa nukutun yön jälkeen ottaisin
5 mielelläni ”sallitun” kemiallisen piristeen aamulla.– –

Rooli ja siihen liittyvä modaalisuus voivat myös lohjeta toisistaan etäämmälle siten, että rooli ilmaisee ensinnäkin subjektin todellista tilaa ja modaalisuus on rinnastuksen kautta kausaalisesti tai konsekutiivisesti ilmaistuun rooliin yhdistettävissä:

(29) (IL 24.9.01)

1 On hyvä, että joku ottaa kantaa perhepäivähoitajien
2 palkkaukseen (Harri Aalto IL 12.9.). Olen ollut 12 vuotta
3 perhepäivähoitajana ja täytyy sanoa, ettei se tilipussin
4 saaminen aina hymyilytä.

Predikatiiviadverbiaalein ilmaistu rooli ja siihen liittyvä roolista käsin puhuminen voidaan yleensäkin periaatteessa purkaa kahteen osaan: ensinnäkin kuvaukseen yksilön toiminnasta (mikä tai millainen olen tai mitä teen) ja toisekseen johonkin muuhun yksilön suorittamaan toimintaan. Esimerkki 26 voitaisiin siis purkaa seuraavasti: ”olen metallin jäsen ja ehdottomasti ei-demari ja minua järkyttää” – –, esimerkki 27 seuraavasti: ”olen nukkuvien puolueen riviedustaja ja totean” – –. Tällaisissa tapauksissa, jotta rinnastus olisi semanttisesti koherentti, täytyy ilmaistun jäsenkategorian olla jollain tapaa kulttuurisesti relevantti suhteessa sanottuun asiaan. Koherenssi korostuu juuri modaalisuuden yhteydessä. *Kotiäitinä voisin sanoa* (28) tuo suoraan esiin sen, että ilmaistu rooli, jäsenkategoria, antaa mahdollisuuden sanomiseen eli on relevantti suhteessa sanottuun. Vastaavasti lausuman (29) *olen työskennellyt 12 vuotta perhepäivähoitajana ja täytyy sanoa* esittämä dynaaminen modaalisuus (’sanomisen sisäinen pakko’) motivoituu suhteessa ilmaistuun jäsenkategoriaan.

4.4.2. Rooli ja asianosaisuus

Kielellisenä rakenteena roolista käsin puhuminen on aiemmissa esimerkeissä toteutunut essiivimuotoisina predikatiiviadverbiaaleina. Rooli voidaan kuitenkin nostaa esiin muunkin tyyppisillä kielellisillä valinnoilla. Seuraavassa kirjoituksessa roolin esiintuonti tehdään yksinkertaisesti vain luonnehtivan, kirjoittajan asemoivan johdannon kautta.

(30) (IL 29.10.99)

Naisellisuus Suomessa

- 1 Olen naispuolinen amerikansuomalainen, joka
2 säännöllisesti vierailee Suomessa ja tässä on pari asiaa,
3 jotka kesällä 1999 huomasin Suomessa ollessani:
- 4 Naiset – numero 1.: hymyilkää, hymyilkää hyvät ihmiset.
5 Kesä oli niin ihana Suomessa ja sittenkin ihmiset kulkevat
6 vakavina niinkuin joku olisi kuollut.
- 7 2. Ostakaa kunnon rintaliivit, rinnat roikkuu sinne sun
8 tänne, nuorillakaan ei ole sopivia liivejä ja t-paidan alla
9 näkyy, miten rinnat pursuilee pois liiveistä.– –

Kirjoitus sisältää vielä kaksi kohtaa, jotka koskevat hiusten värjäystä ja meikkaamista. Joka tapauksessa, kirjoituksessa on johdanto, jossa kirjoittaja kategorisoi itsensä (*naispuolinen amerikansuomalainen*) ja jälleen – kuten aiemmissa esimerkeissä – voidaan tehdä sellainen tulkinta, että kyse on samaan aikaan puhumisesta ja havainnoimisesta sekä yksilönä ('minä, joka olen– –') että kategorian edustajana ('naispuolinen amerikansuomalainen'). Kategoriatieto on olennainen ja retorisesti tärkeä tieto esitettyjen mielipiteiden kannalta. Kertoessaan tällä tavoin oman roolinsa puhuja tekee selväksi, että hänen huomionsa ovat oikeutettuja. Ensinnäkin hän ilmoittaa puhuvansa naisena, mikä vihjaa implisiitisti hänellä olevan kyky, oikeus ja riittävä tieto mielipiteisiinsä. Onhan kyse tiettyssä mielessä kategoriasta, johon hän itsekkin kuuluu. Toisekseen, luonnehdinta *amerikansuomalainen* kertoo kirjoittajalla olevan kulttuurista kompetenssia arvioida sekä suomalaisia että amerikkalaisia. Näillä ehdoilla rakentuu "asiantuntijuus", kirjoittaja tietää mistä puhuu.

Tarkastelemissani yleisönosastokirjoituksissa on vielä yksi mielenkiintoinen sivujuonne puhujan minän yksilöimiseen ja roolin ottoon, nimimerkkien käyttö. Itse tekstissä ei välttämättä tuoda esiin puhujan roolia, mutta nimimerkki saattaa paljastaa puhujan position. Tätä kautta nimimerkki voi olla tekijä, jonka kautta puheenvuorossa esitetty asia saa mielekkyytensä tai esitetty mielipide tulee oikeutetuksi. Nimimerkit tavallaan vastaavat kysymykseen kuka puhuu, eivät kysymykseen kuka minä olen. Kuka puhuu -kysymys voidaan vielä eritellä kahtia kysymyksiin mihin kategoriaan minut voidaan luokitella ja kenen näkökulmasta puhun.

Jokseenkin selvinä kirjoittajan merkitseminä puhujan rooleina voidaan pitää esimerkiksi seuraavia nimimerkkejä:

Omakotiasukas
Tapparannan ex-pakki
Oulun vaalipiirin äänestäjä
Ei palveluskoiran kasvattaja
Moderni nainen
Lätkäfani -85
Nuuskan käyttäjä
Sotaveteraanin tytär
80-luvun teini
Ei-saatananpalvoja

Autoilija
Suomalainen mies
Kansalainen
Isä
Harmaahapsi
Suomenkielinen
Neljän lapsen työtön äiti
Akateeminen työläinen
Stadilainen kolmannessa polvessa
Perhepäivähoitaja
Hyvätuloinen uranainen, mutta rutiköyhä kotiäiti
Älykkään miehen vaimo
Suomalainen mummo
Satu Miettinen¹⁰, liikennetarkastaja
Pertti O. Kekkonen, lääkäri

Monessa tapauksessa nämä esimerkeiksi poimimani nimimerkit kertovat kirjoituksen topiikista. *Oulun vaalipiirin äänestäjä* kirjoittaa epäilemättä jotain vaaleihin tai äänestämiseen liittyvää, *Autoilija* yhtä suurella todennäköisyydellä puhuu jostain liikenteeseen ja vähintäänkin implisiitisti autoiluun liittyvästä, *Suomenkielisen* kirjoituksessa voi odottaa esiintyvän jollain tavoin (suomen) kieleen liittyvä teema jne. Asiantuntijuus asianosaisuutena, se, että tietää mistä puhuu ja on oikeutettu mielipiteeseensä, näkyy hyvin esimerkiksi seuraavissa *Neljän lapsen työtön äiti* -nimimerkin (31) ja *Nuuskan käyttäjä* -nimimerkin (32) kirjoituksissa.

(31) (IL 31.3.99)

Kansanedustajille työttömyyskoulutusta

- 1 Kaikille kansanedustajille, myös sinne ensi kerralla
2 pyrkiville, pitäisi laittaa ehto: edustajan pitäisi elää vuosi
3 Kelan työmarkkinatuella. Olisi helpompi päättää asioista,
4 kun olisi ollut itse samassa asemassa; miettimässä laittaako
5 rahan ruokaan vai lääkkeisiin ja terveydenhuoltoon? Se
6 tekisi hyvää myös vatsalle ja perhe-elämälle.– –
- 7 Neljän lapsen työtön äiti

(32) (IL 24.3.99)

Nuuskan haitallisuus

- 1 Juolahti mieleeni sellainen asia, että onko nuuska
2 haitallista terveydelle? Olen käyttänyt nuuskaa jo liki
3 seitsemän vuotta ja voin kuitenkin aivan kuten muutkin
4 normaaliterveet ihmiset. Suussani on pieniä patteja, mutta
5 haitanneeko tuo sitten?
- 6 Nuuskan käyttäjä

Edellä olevat ovat tyypillisiä esimerkkejä siitä, kuinka nimimerkki liittyy

¹⁰ Kaikki mainitut nimet ovat pseudonyymejä.

puheenalaisen teemaan. Hieman vaikeampaa on tulkita seuraavaa esimerkkitapausta:

(33) (IL 31.3.99)

Kielipolitiikkamme vaatii perusteellista tuuletusta

1 Hiljattain julkisuudessa näkyi hämmäyttävä tieto: Suomi ei
2 pysty järjestämään virkamiehilleen EU:n
3 puheenjohtajakauden hallintotoimiin tarvittavaa ranskan
4 kielen valmiutta. Äskettäisessä tutkimuksessa todettiin taas
5 selkeästi, että ranskan ja muiden romaanisten kielten
6 taitajista on työmarkkinoilla huutava pula. Tiedot kielivät
7 vakavista ongelmista kielipolitiikassamme.

8 On hämmästyttävää, että valtaosa kielenopetuksemme
9 resursseista on panostettu, valtion tiukassa ohjannassa,
10 yksiviivaisesti kolmeen germaaniseen kieleen: englantiin,
11 ruotsiin ja saksaan. Tilanteen omituisuutta korostaa, että
12 suomikin on tulvillaan eri-ikäisiä germaanisista elementtejä!

13 Johtopäätös on selkeä. Julkinen valta, eli poliittiset
14 puolueet, on osoittautunut kykenemättömäksi ohjaamaan
15 järkevästi maamme kielipolitiikkaa. Virhelinjaukset,
16 esimerkiksi saksan pitkälle 1960-luvulle jatkunut
17 ylimitoitettu pakollisuus englannin ym. kielten
18 kustannuksella, ovat käyneet hyvin kalliiksi. Kun valtio
19 tietoisesti sivuuttaa vanhempien ja nuorten oman tahdon,
20 täytyisi perusteiden olla aivan kiistattomia. Näin ei ole
21 ollut. Periaatetta on meillä rikottu vuosikymmenien ajan.

22 Kielenopetuksen linjauksista ei saa enää tulla poliittisten
23 puolueiden ja ammattijärjestöjen keskinäisen
24 kaupankäynnin väline. Yhteinen eurooppalaisuutemme
25 vaatii, että meillä on riittävästi kaikkia Euroopan tärkeitä
26 kieliä hallitsevia ihmisiä.

27 Pertti O. Kekkonen
28 lääkäri

Esimerkin nimimerkki *lääkäri* ei siis suoranaisesti korreloi puheenaiheen, Suomen kielipolitiikan, kanssa. Näin ollen nimimerkki *lääkäri* onkin tulkittavissa puhujaa asemoivana institutionaalisenä kategoriana. Nimimerkki siis esittää, mikä minä olen, mutta näkökulmaa – puhujan roolia – sen tuskin voi katsoa edustavan. Mikäli kyse olisi samalla tavoin näkökulmasta kuin vaikkapa nimimerkeillä *Neljän lapsen työtön äiti* ja *Nuuskan käyttäjä*, tuntuisi asetelma jopa hitusen hullunkuriselta: kyseessä olisi siis lääkärin näkökulma kielenopetukseen ja kielipolitiikkaan. Asianosaisuutta ja sitä kautta asiantuntijan puheenvuoroa ei nimimerkki ”lääkäri” rakenna. Tosin kulttuurinen tulkinta nostaa toisaalta esiin yleistä asiantuntijuutta, ovathan lääkärit korkeasti koulutettuja, mahdollisesti kielitaitoisia ja muutoinkin yhteiskunnallisesti valveutuneita. Näin siis lääkärin puheenvuoro kielipolitiikasta voitaisiin tulkita painokkaammaksi kuin vaikkapa kioskinmyyjän. Olennaista on tietenkin se, että nimimerkki ei ole pelkästään *lääkäri* vaan henkilön nimi ja *lääkäri*

ri. Toki kyse on myös tavasta, kirjoittaja ilmoittaa itsestään nimen ja oppiarvon tai ammatin. Tästä huolimatta on vaikea välttyä siltä pragmaattiselta luennalta, että ammatin tms. ilmoittaminen nimenkin yhteydessä motivoituu suhteessa tekstiin. Tulkinnan kannalta tuskin on samantekevää, kirjoittaako kielipolitiikasta kioskinmyyjä Leppänen vai lääkäri Kekkonen.

4.4.3. Pyydetty rooli

Käytetyt nimimerkit samoin kuin sekä puheessa että teksteissä käytetyt puhujan näkökulmien merkitsemiset puhujan rooleiksi voidaan nähdä ennen kaikkea puhujan valintoina. Usein kuitenkin – eksplisiitistikin – niin haastattelupuheessa kuin arki- ja institutionaalisissa keskusteluissa pyydetään toista puhujaa puhumaan jostain roolista käsin. Tavallaan tehdään selväksi, että ”sinun ei tarvitse sanoa tähän mielipidettäsi tms. yksilönä, vaan esimerkiksi jonkin ryhmän edustajana.

(34) (Maahanmuuttajien haastattelut)

1 H	– – vaikkapa lehdissä kirjoitetaan ulkomaalaisista. puhutaan
2	ulkomaalaisista, aina, he ovat ulkomaalaisia eikä, puhuta
3	siitä että ulkomaalaiset ovat erilaisia – – mites niin kun,
4	ulkomaalaisena itse, se tuntuu et onko-?
5 P	no minun mielestäni se on, että suomalais-, se voi olla että
6	joku skinhedi voi olla joku, että hän ei pidä ulkomaalaisista – –

Haastattelijan tekemän kysymyksen kautta haastateltavasta rakentuu ryhmään ’ulkomaalaiset’ kuuluva yksilö. Haastateltava rakentuu kyllä yksilöksi – tätä korostaa muotoilu *ulkomaalaisena itse* – mutta konstruoitu ryhmäjäsensyys selvittää haastateltavan yksilön roolia. Se, mitä haastateltava sanoo, on toki tulkittavissa puhujan henkilökohtaiseksi näkemykseksi, jolloin ulkoapäin asetettu tai pyydetty rooli toimii henkilökohtaisen mielipiteen esittämisen oikeuttajana. Ulkoapäin esitetty ryhmäjäsensyys ja pyydetty puhujan rooli rakentavat haastateltavasta ”asiantuntijaa” tai asianosaista. Nyt voidaan esittää kaksi osin erillistä ja osin toisiinsa kietoutuvaa potentiaalista tulkintaa: 1) haastateltavaa pyydetään sanomaan ”ulkomaalaisen” mielipide, puhumaan ulkomaalaisen roolissa. 2) haastateltavaa pyydetään sanomaan henkilökohtainen mielipiteensä, koska hän on ulkomaalainen. Enemmän jälkimmäiseen viittaa haastateltavan vastaus, jonka hän vielä erikseen puheenvuoron aluksi merkitsee henkilökohtaiseksi mielipiteekseen. Molemmat tulkinnat ovat kuitenkin tavallaan mukana kysymyksessä, sillä ’ulkomaalaisuus’ voidaan tässä tulkita yksilön ominaisuudeksi tai yksilön faktiiviseksi kategoriaksi, jolloin hänen roolinsa ’olla ulkomaalainen’ ei ole ristiriidassa roolin ’puhua ulkomaalaisen suulla’ kanssa.

Esimerkissä 35 sen sijaan sellainen tulkinta, että haastateltavaa pyydetäisiin

puhumaan 'ihmisenä' tai 'työntekijänä', ei ole relevantti. Kategoriat 'ihminen' ja 'työntekijä' esitetään tässä minän (sinän) eri puolina, ja haastateltavaa ikään kuin kutsutaan kohdistamaan huomionsa minänsä eri puoliin tai rooleihin:

- (35) (**Ulkomailla työskentelevien haastattelut**)
- 1 H mites tota, miten-, miten tää on niinkun, niinkun sua,
2 muovannu, niinkun ihmisenä tai, tai niinkun, työntekijänä?
3 se että nää ulkomaanko-, kokemukset niinkun sä sanoit ett
4 millasia asioita tulee eteen?
5 P no em+mä tiedä=kyllä kai se on opettanu jotain. jos
6 niinkus sitä, ehkä nyt vasta niinkup pystys sitte, öö, eri
7 kulttuureis käyttäytymään, täysin, ettei sit-, ja-ja näkemys
8 siitä, nyt ku sä oot, mä luulen ett se on tärkein että- –

Vastaus voisi olla kovin erityyppinen, mikäli haastattelija olisi jättänyt roolin avoimeksi kysymällä esimerkiksi *miten ulkomaankomennukset on muovannus sua?* Tällöin haastateltavalle olisi ainakin periaatteessa epäselvää, vastatako vaikkapa "isänä" tai "lentopalloilijana". Haastattelussa puhutaan tosin työkontekstissa, mutta läpi haastattelun puhutaan myös työhön suoranaisesti liittymättömistä asioista kuten perheestä, kulttuurieroista, harrastuksista jne. Joka tapauksessa on olennaista, että haastateltavaa pyydetään kiinnittämään huomio omiin rooleihinsa. Keskustelussa tätä voidaan pitää haastattelijan antamana tulkintaohjeena. Ilman täsmentävää tulkintaohjetta haastateltava joutuisi itse konstruoidaan roolin tai roolit, joista hän olettaa haastattelijan haluavan kuulla. Halutut roolit on näin nostettu esiin haastattelijan tarjoamissa kategorioissa *ihmisenä* tai *työntekijänä*. Tarjottu kategoria *ihmisenä* on toki niin laaja, että se jättää haastateltavalle monenlaisia tulkintamahdollisuuksia. Muotoilu *työntekijänä* puolestaan rajaa tulkinnan kontekstia ja tavallaan helpottaa haastateltavan tehtävää. Rajoittavan *työntekijän* roolin kautta haastateltavalle tulee mahdolliseksi rajata tarkastelunsa *työntekijän* näkökulmaan.

Teemme sekä itse selvennyksiä siitä, kuka ja ennen kaikkea mikä puhuu, että meille myös tarjotaan valmiiksi rooleja, joista käsin – kenen suulla – puhua. Roolien näkyväksi tekeminen on tärkeätä ja funktionaalista puhetoimintaa; tulkintoihimme erilaisista puheenvuoroista vaikuttanee suuresti se, millaisesta rooli- asemasta käsin puhuja puhuu, esimerkiksi kertoo mielipiteensä. Roolit luovat asianosaisuutta ja sitä kautta myös asiantuntemusta. Näin niiden voi katsoa usein jopa antavan mielekkyyden puheenvuoroille. Myös yksilö–ryhmä–tematiikasta tarkastellen roolit ovat mielenkiintoisia: roolien kautta puhuja rakentuu toisaalta yksilötoimijana mutta sellaisenakin johonkin laajempaan ryhmään kuuluvana, toisin sanoen ryhmän jäsenenä.

4.5. Julkilausumaton minä

Kiinnitän vielä huomiota tapauksiin, joissa puhujaksi ei grammatikaalisesti merkitä minää eikä puhujaa myöskään välttämättä tuoda esiin esimerkiksi mo-

daalisten ainesten tai mahdollisen roolin merkitsemisen kautta. Tyypillistä tällainen 'minän' näkymättömyys on esimerkiksi uutisoivassa tekstityypissä, joka näin ollen ohjaa lukemaan tekstissä esitettyjä asioita persoonattomina, yleisinä faktuaalisina toteamuksina, jotka ovat erillään kirjoittajasta henkilökohtaisesti. Sen sijaan esimerkiksi yleisönosastokirjoituksen voidaan katsoa kuuluvan tekstityyppiin, joka ohjaa yhdistämään kirjoittavan yksilön esitettyyn asiaan silloinkin, kun puhujan minää tai puhujan roolia ei kielellisesti eksplikoida. Tällaisissa kirjoituksissa minä ja sen yksilöys piilee ennen kaikkea tekstityypin luomassa tulkintakontekstissa. Tulkintakontekstin lisäksi ja sen kanssa yhdessä kuitenkin erilaiset modaaliset tekijät tuovat esiin yksilöllistä puhujaa, ja onkin kovin vaikea löytää sellaista yleisönosastokirjoitusta, johon ei jollain tavoin kietoutuisi puhujan asennetta edustavia aineksia.

Seuraavassa on esimerkissä minää ei ole grammatikaalisesti merkitty, mutta impliisitisti puhujan voidaan kuitenkin nähdä kätkeytyvän tekstissä oleviin puhujan asenteen ilmaisuihin¹¹.

(36) (IL 13.4.99)

Miksi työttömyys ei alene?

- 1 Työttömyyden kanssa on nyt jahkailtu koko vaalikausi.
2 Työttömyys alenee luvattoman hitaasti. Uhkana on
3 työttömyyden kasvaminen, kun vientirytykset irtisanovat
4 työntekijöitään viennin vaikeutumisen takia.
- 5 Hyvän suhdannebuumin aika on tuhlattu puheisiin
6 työttömyyden alentamisesta. Yksikään poliitikko ei ole
7 rehellisesti puhunut työttömyyden todellisesta ja pysyvästä
8 syystä. Työttömyyden poistamiseksi ei ole tehty mitään.
9 Tilastoja on vain kaunisteltu.
- 10 Työttömyyden tärkein syy on palkanmaksuun liittyvät
11 kymmenet maksut, jotka ei päädy työntekijälle. Maksut ovat
12 niin suuria, että työntekijän käteen saama palkka on vain
13 kolmasosa siitä, mitä työnantaja joutuu hänen työstään
14 maksamaan.
- 15 Toiseksi tärkein syy on työntekijän suojaksi säädetyt lait.
16 Yhä harvempi pienyrittäjä uskaltaa palkata apua itselleen.
17 Pienyritykset olivat ennen merkittävä työnantaja ja
18 voisivat sitä olla nytkin, jos työn antamiseen
19 kuulumattomia velvoitteita ei vaadittaisi pienyrityksiltä.
- 20 Ellei asioita korjata, Suomen kotimarkkinateollisuus
21 näivetty ja sen seurauksena työttömien ja syrjäytyneiden
22 armeija kasvaa.
- 23 Armoa työttömille

¹¹ Nostan esiin muutamia seikkoja, jotka voidaan tässä tekstissä tulkita modaalisuuden tai puhuja-asenteisuuden paljastajiksi. En kuitenkaan käy läpi esimerkkiä siten, että ruotisin siitä esimerkiksi kaikki modaaliseksi tulkittavat ilmaukset tai kaikki propositiosta erottuvat tekijät.

Kokonaisuutena voidaan todeta, että teksti tavoittelee pääosin toteavaa asiatyyliä: kirjoituksessa todetaan väitelauseitten kautta asioita, ja todetuista asioista tehdään loogisia johtopäätöksiä. Kuitenkin esimerkiksi verbisemantiikka paljastaa osaltaan puhujan asennetta: *työttömyyden kanssa on jähkailtu* (rivi 1), *aika on tuhlattu puheisiin työttömyyden alentamisesta* (rivit 5–6). 'Jähkailun' ja 'tuhlaamisen' mukanaan kantamat merkitykset rakentavat kontekstia, jossa tekemisen sijasta on ollut puhumista, ja implisiitisti annetaan siis ymmärtää, että suotavaa olisi nimenomaan tekeminen. Ajan kulumista ja tekemättömyyttä kuvastavat myös tempuksen valinta ja passiivimuotoisuus. *On jähkailtu* ja *on tuhlailtu* nostavat esille epämääräisen tekijä(joukon), jonka toimintaa kirjoittaja implisiitisti tekemillään valinnoilla kritisoi. Puhujan asenne kirjoittuu myös sellaisiin subjektiivisiksi arvioiksi katsottaviin ilmauksiin kuin (*työttömyys alenee*) *luvattoman hitaasti* (rivi 2) ja *yksikään poliitikko ei ole rehellisesti puhunut* – (rivit 6–7). Eräänlaisia piilotettuja subjektiivisia arvioita edustavat myös tekstin ääri-ilmaukset *yksikään poliitikko* (rivi 6), *ei ole tehty mitään* (rivi 8). Siinä mielessä näissä tapauksissa on kyse piilotetusta arviosta, että asiat esitetään faktana. Kirjoittaja ei siis suhteuta sanottua oman tietämyksensä alaan toteamalla esimerkiksi "tietääkseni" *yksikään poliitikko* – tai – *ei ole* "nähdäkseni" *tehty mitään* (rivi 8). Sen sijaan arvionvaraiset asiat esitetään objektiivisina faktuina tai totuuksina.

Myös esimerkissä 37 kirjoittaja heti aluksi kysymysmuotoilussaan esittää objektiivisen faktan: *opiskelijat ovat ainoa ryhmä* – –:

(37) (IL 4.11.99)

Opiskelijat köyhyysrajalla

1	Mistä johtuu, että opiskelijat ovat ainoa ryhmä tässä
2	maassa, joka joutuu elämään vähimmäistoimeentulon
3	alapuolella?
4	Opintoraha on nimittäin itsenäisesti asuvalla
5	korkeakouluopiskelijalla 1 540 mk/kk ja toisen asteen
6	opiskelijalla 1 270 mk/kk miinus verot. Tästä summasta
7	pitäisi sitten maksaa vuokran ja ruoan ym. välttämättömien
8	menojen lisäksi myös koulukustannukset, joita muilla
9	"köyhillä" ei ole.
10	Miksi opiskelija ei saa asumiseen tukea kesäkuukausilta,
11	jos ei opiskele? Perheelliset (mm. avoparit) ovat ennen
12	olleet poikkeus, mutta heitäkin ollaan nyt siirtämässä
13	tämän järjestelmän pariin. Tässä ei ole mitään järkeä,
14	kyllähän opiskelijat asuvat myös kesällä. Vähäiset
15	mahdolliset kesätyötienestit menevät suoraan vuokran
16	maksuun, vaikka niitä kaiken järjen mukaan pitäisi säästää
17	talven opiskelun varalle, opintotuen ollessa niin pieni.
18	Sossuunkaan ei ole menemistä, jos ei ole opintolainaa
19	nostanut. Kuinkahan monelle muulle siellä sanotaan, että
20	pankistahan sitä rahaa saa?

- 21 Vertailun vuoksi sanottakoon, että vähimmäistoimeentulon
 22 raja on yli 2 000 mk/kk, joka siis pitäisi jäädä elämiseen
 23 kuukaudessa. Ovatko opiskelijat erilaisia ihmisiä, jotka
 24 tulevat vähemmällä toimeen?
- 25 Ihmettelijä

Esimerkistä voidaan erikseen nostaa esiin kysymyslauseiden käyttö. Englanninkielisen keskusteluaineiston perustalta kysymyksiä luokitellut Alice Freed (1994) mainitsee yhtenä omana ryhmänään kysymykset, jotka eivät tähtää informaation saamiseen vaan ilmaisevat puhujan näkökulmaa ja välittävät informaatiota. Tässä tapauksessa kysymyksiin voi nähdä kätkeytävän puhujan henkilökohtaisia päätelmiä, väitteitä, jotka ovat implisiitisti johtopäätöksiä tekstissä esitetyistä faktuaalistuksista. Näitä presuppositioihin, implikaatioihin ja yleisesti kulttuurisiin merkitysresursseihin kytkeytyviä väitteitä voitaisiin koota seuraavasti:

Mistä johtuu, että opiskelijat ovat ainoa ryhmä tässä maassa, joka joutuu elämään vähimmäistoimeentulon alapuolella?

(Presuppositio: Opiskelijat elävät vähimmäistoimeentulon alapuolella. Implikoitu johtopäätös: asiassa on vääryys.)

Miksi opiskelija ei saa asumiseen tukea kesäkuukausilta, jos ei opiskele?

(Presuppositio: opiskelija ei saa asumiseen tukea kesäkuukausilta. Implikoitu premissi: opiskelijakin voisi saada, mistä edelleen voidaan johtaa implikaatio opiskelijankin pitäisi saada tukea.)

Kuinkahan monelle muulle siellä sanotaan, että pankistahan sitä rahaa saa?

(Presuppositio: opiskelijoille sanotaan, että pankistahan sitä rahaa saa. Kysymysmuotoiluun kätkeytyy implikaatio siitä, että yleisesti ottaen lainaan pakottamista ei sovelleta muihin ihmisryhmiin. Tämä johtaa kulttuurisiin merkityksiin tasa-arvoisuuden periaatteesta.)

Ovatko opiskelijat erilaisia ihmisiä, jotka tulevat vähemmällä toimeen?

(Viitaten edelliseen: tasa-arvoperiaatteen perusteella opiskelijoiden ei pitäisi muodostaa toimeentulon suhteen muista erillistä ryhmää.)

Kysymykset rakentavat itsessään puhujan näkökulmaa rationaalisten kannanottojen kautta ja nivoutuvat tekstissä muihin kannanottoihin, joissa asiat esitetään loogisena ja terveen järjen mukaisena johtopäätöksenä. Tällaisena voidaan pitää esimerkiksi subjektiivista arviota *tässä ei ole mitään järkeä* (rivi 13). Kirjoittajan näkökulmaa nostaa esimerkissä näkyville myös liitepartikkeli *-han, kyllähän opiskelijat asuvat myös kesällä* (rivi 14), *kuinkahan monelle muulle* (rivi 19). Tällaisissa tapauksissa liitepartikkeli voidaan tulkita sillä tavoin, että se vetoaa lu-

kijan tai lukijajoukon tietoon. Se myös ikään kuin kutsuu hyväksymään tekstissä esitetyt johtopäätökset oikeina ja loogisina. (Vrt. liitepartikkelien pragmatiikasta Hakulinen 1976.)

Yleensäkin argumentoivan tekstityypin, johon yleisönosastokirjoitukset kuuluvat, voidaan katsoa perustuvan arvioimisen ja kannan ottamisen (kognitiivisiin) prosesseihin (ks. Leiwo, Luukka & Nikula 1992: 81). Tältä kannalta on täysin odotuksenmukaista, että tekstit sisältävät esimerkiksi arvioivia virkeitä ja puhujan asennetta ilmaisevia modaalisia aineksia. Tekstistä näkyviä seikkoja enemmän lukuohjeen kirjoittajan henkilökohtainen mielipide antanee kuitenkin nimenomaan argumentatiivisen tekstityypin konteksti. Konteksti on osa tekstityyppiä tai genreä muodostaen tekstien tulkintakehikon. Mielipidetekstien genrelle ominaista on juuri se implisiittisesti(kin) olemassa oleva tulkintamalli, että tekstissä yksilö esittää henkilökohtaisia näkemyksiään, vaikkakin nämä näkemykset voivat olla esimerkiksi jostain roolista (esim. opiskelija) käsin esitettyjä ja sitä myötä tavallaan ei-yksilöllisiä.

Argumentoiva tekstityyppi voi tietenkin esiintyä yhtälailla puhutussa kuin kirjoitetussakin kielessä. Myös puhutussa kielessä käytetään osin samanlaisia tapoja osoittamaan puhujan asennetta ja mielipiteiden henkilökohtaisuutta, osin taas juuri puhekielelle ominaisia seikkoja, esimerkiksi diskurssipartikkeleita. Otan kuitenkin esille toisenlaisen asian, joka ohjaa puhutussa kielessä – haastatteluissa tai keskusteluissa – tekemään tulkintoja 'puhujaa henkilökohtaisesti'. Nimittäin niin haastatteluissa kuin keskusteluissakin luodaan argumentoivaa, komponentin 'henkilökohtainen', sisältävää kontekstia. Esimerkiksi haastattelija saattaa jo kysymyksenmuotoilussaan tehdä selväksi, että se mitä haastateltava tulee vastaamaan, on haastateltavan henkilökohtainen mielipide. Näin ollen haastateltavan puheenvuoron, jotta sen tulkinta 'henkilökohtainen mielipide' tulisi relevantiksi, ei välttämättä tarvitse sisältää puhujaa yksilönä osoittavia kielellisiä aineksia. Mutta miten tulkita vaikkapa sellaista haastattelijan kysymystä, joka ei sisällä "pyyntöä" puhujan oman asenteen ilmaisemiseen?

(38) **(Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)**

H onks suomalaiset rasisteja?

P noh, osa on. ja osa ei. kylä rasistejakil löytyy.

Puhujan vastaus lienee tässä tulkittava henkilökohtaiseksi arvioksi ja täten puhujan "omaksi" näkemykseksi. Argumentoivan kontekstin luo tässä puheenalainen asia ja sen arvionvaraisuus. Mikäli kyse olisi jostakin objektiivisesti havaittavissa olevasta asiasta, kysymys olisi esimerkiksi "onks suomalaiset yli metrin pituisia?", voitaisiin vastaus "noh, osa on. ja osa ei. kylä yli metrin pituisiakil löytyy" tulkita yksinkertaisesti objektiivisen, havaittavissa ja todistettavissa olevan faktan kertomiseksi. Näin tulkinta 'puhujaa kertoo oman mielipiteensä' tulee tähän esimerkkiin sen kautta, että puheena oleva asia on arvionvarainen ja niinpä siitä esitetyt näkemykset luetaan yksilön arvioina.

Arvionvaraisten asioiden tai mielipiteiden kysyminen toiselta, tapahtuu se sitten haastattelussa tai keskustelussa, luo joka tapauksessa sellaisen ar-

gumentoivan kontekstin, jossa puhujan mielipiteet ovat henkilökohtaisia arvioita. Totta kai henkilökohtaiset arviot voivat olla ja useimmiten (elleivät aina) ovatkin yleisempiä kulttuurisia arvioita. Niissä poimitaan esille asioita, joita voidaan ainakin periaatteessa mitata tai muuten todistaa yleisesti hyväksyttäväiksi. Esimerkissä 39 tällaisina kulttuurisina arvioina Suomesta esiintyvät mm. turvallisuus, mielipiteiden vapaus ja puhtaus:

	(39) (Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)
1 H	no joo. vaihdetaan sitten taas, aihepiiriä ja nyt tullaan
2	tähän yhteiskuntaan. mitä hyvää suomes on?
3 P	no, tääl on suht koht turvallista asua ja, tiätää ettei nyt
4	yhtäkkiä joku, isken nuijalla päähaj ja jonkun uskonnon
5	takia että et, että, ihan omat miälipiteet saa ilmastaj ja, tääl
6	on suht koht puhdasta ja, melko vapaata.
7 H	mitäs huonoo?
8 P	no kalliit hinnat, verot on korkeet ja– –

Yksilöksi asettumisesta voidaan tällaisten esimerkkien perusteella tehdä sellainen tulkinta, että kyse on joidenkin tiettyjen olemassa olevien argumenttien hyväksymisestä ja valitsemisesta. Sen sijaan että yksilön sanottaisiin esittävän henkilökohtaisen mielipiteen, voitaisiin ehkä paremmin muotoillen sanoa, että yksilö valitsee kulttuurisesti tarjolla olevista mielipiteistä sen, jonka esittää. Kuitenkin tämän esityksen kautta rakentuu yksilön henkilökohtainenkin mielipide: rakennamme arvioiden ja mielipiteiden kautta kontekstuaalisesti persoonallista identiteettiä, joka siis rakentuu osana sosiaalisia identiteettejä.

4.6. Yksilö – ryhmästä vapaa agentti?

Puheessa ja teksteissä olemme yhtäältä yksilöitä: minä kertoo itsestään, antaa kuvauksia toiminnastaan, merkitsee mielipiteitään omikseen jne. Toisaalta puhujan minä väistämättäkin kiinnittyy ryhmän jäseneksi, minä puhuu jostain roolista käsin, sanomisillaan ja argumentoinnillaan puhuja liittyy implisiitisti osaksi toisia ihmisiä ja erottuu toisista. Minä-muotoisuus puheessa ei siis tarkoita sitä, että puhujasta rakentuisi autonominen, ryhmistä irrallinen yksilö. Pikemminkin minän käyttö on yksilön määrittelemistä sosiaalisesti toimijaksi. Tämä näkyy selvästi esimerkiksi puhetavoissa, joissa tuodaan esiin se, kuka puhuu. Tällöin puhuu yksilö, mutta puhumisen mielekkyys ja tekstin merkitystulkinnat syntyvät ennen kaikkea siitä, että puhuja on jotain muuta kuin pelkkä irrallinen yksilö. Puhuessaan ja kirjoittaessaan yksilö on yhteiskunnallinen toimija, yksilön minä asettuu sosiaaliselle alueelle. Sen, miten minä ja yksilöys tuodaan esiin teksteissä, voidaan katsoa tukevan esimerkiksi Weckrothin (1992: 123) Meadin ajatteluun perustuvaa tulkintaa: ”Yksilö = yhteiskunnallinen minä – – yksilö = yhteiskunta minässä”. Lingvistikalta kannalta persoonaa toisaalta yksilöivät tavat (esimerkiksi ensimmäisen persoonan kielipiillinen merkitseminen tai oman mielipiteen eksplikaatiokeinot) ja toisaalta yleistävät tavat (esimerkiksi jäsenkategorian merkitseminen tai persoo-

nan geneerisyys) viestivät siitä, että yksilö on sekä yhteisön huomioon ottaja että itse yhteisön ääni.

Joka tapauksessa yksilö puhuu minänä. Minänä puhuminen tuo esiin yksilöllisen toimijan näkökulman, yksilön havaintojen tekijänä ja havaintoihin perustuvien johtopäätösten tekijänä. Havaintojen tekijänä oleminen on myös ja ehkä ennen kaikkea retorista toimintaa, se oikeuttaa esitettyjä argumentteja, ja pidemmälle mentäessä se jopa oikeuttaa yksilön olemaan jotain mieltä. Samaan aikaan tällainen minä-puhe myös tuottaa yksilön identiteettiä, se suhteuttaa sitä, mitä itse on, osaksi sitä mitä toiset ovat ja toiset eivät ole. Yksilön problematiikkaa teksteistä käsin pohdittaessa voimme yhtyä Meadin sanoihin ”me kaikki kuulumme” (1962: 164). Yksilönä oleminen on olemista suhteessa toisiin, ja (yksilön) persoonallinen oleminen (persoonallisuus) on olemista suhteessa yleistettyyn toiseen. Persoonallisuus, mahdollisuus olla minä, vaatii siis yleistettyjä toisia, jotka ovat yhteiskunnallis-sosiaalisen organisaation tuottamia mahdollisuuksia: mahdollisuus olla minä ja yksilö on mahdollisuus olla esimerkiksi Tapparän ex-pakki, Oulun vaalipiirin äänestäjä, ei-saatananpalvoja tai isä.

5. YKSILÖ JA RYHMÄ

Jo yksilön *minä*-muotoinen puhe sisältää ryhmän jäseneksi asettumista tai jostain ryhmästä erottumista. Kun edellisessä luvussa tarkastelin sitä, miten yksilö itsestään puhuessaan rakentuu osaksi ryhmiä, tarkastelen tässä luvussa sitä, miten sosiaalinen identiteettimme rakentuu puheissa ryhmistä, joihin kuulumme ('me'-ryhmät) ja ryhmistä, joihin emme kuulu ('he'-ryhmät). Kyse on siis sosiaalipsykologian vanhasta sisäryhmä–ulkoryhmä-jaottelusta uudessa valossa. Tässä sisäryhmä ja ulkoryhmä ovat diskursiivisia puhemaailman ilmiöitä: puheet *meistä* rakentavat 'meitä' ja puheet *heistä* rakentavat 'heitä'.

Analyyssini kohdistuu yhtä aikaa sekä kielen keinoihin tuottaa ryhmä että sosiaalipsykologisiin ryhmän ominaisuuksiin. Samalla tavoin ja usein yhtä aikaa kun kieli mahdollistaa asettumisen yksilöksi, se mahdollistaa myös asettumisen ryhmän jäseneksi. Tässä asettumisessa yksilölle keskeinen kielellinen keino on sanoa *me*, tuottaa puheessaan itsensä osana jotain ryhmää. Tällöin yksilö sekä puhuu 'meinä' että 'meistä'. Nämä ovat erillisiä asioita. Lingvivistisesti *meinä* puhuminen tarkoittaa siis kielen keinoja, joita voidaan käyttää rakentamaan sellaista yksilö ja muut yksilöt -kokonaisuutta, jolla on yhteisyyden tai yhteenkuuluvuuden merkitys.

Meistä puhuminen puolestaan voi olla puhumista mistä tahansa sellaisesta ryhmästä tai kategoriasta, jonka osaksi puhuva yksilö on liitettävissä. Niinpä *meistä* puhumista olisi esimerkiksi se, että suomalainen puhuu ryhmästä 'suomalaiset'. Yhtä hyvin suomalainen puhuja voi kuitenkin puhua ryhmästä 'suomalaiset' niin, että kyseessä ei ole "me-ryhmä". Tämän vuoksi *meinä* puhumista ja *meistä* puhumista ei voida samastaa. Diskursiiviselta kannalta ei yksilön ja ryhmän suhdetta oteta annettuna. Puhujalle ei anneta kielen ulkopuolella olevia ryhmämääritelmiä tai -ominaisuuksia – suomalainen, muusikko, painija, mielisairas yms. – eikä yritetä yhdistää tätä mahdollista kielenulkoista "meisyyttä" tai "heisyyttä" siihen, miten puheessa tai teksteissä näitä ryhmiä esitetään. Toki voitaisiin puhua siitä, miten ja millaisiksi ryhmät kielellisesti rakennetaan, mutta tässä luvussa on kyse yksilön ja ryhmän suhteesta. Tätä suhdetta lähestytään diskursiivisesti rakennettuna. Edelleen diskursiivisesti ajatellen vaikkapa 'turkkilaiset' ei ole ulkoryhmä silloinkaan, kun *turkkilaisista* puhuva tai *turkkilaiset* tekstissään mainitseva kirjoittaja olisi syntyperäinen suomalainen. Ulkoryhmästä ja ryhmään kuulumattomuudesta voidaan diskursiivisella tasolla puhua vasta sitten, jos puhuja merkityksellistää itsensä suhteessa kategoriaan 'turkkilaiset'. Se, miten puhuja itse on objektiivisesti kategorioitavissa, ei siis riitä ulkoryhmäksi tulkitsemisen perusteeksi, vaan jotta

esimerkiksi jossain tekstissä esiintyvistä *turkkilaisista* voitaisiin puhua ulkoryhmänä, täytyy yksilön ja ryhmän suhteen tekstissä merkityksellistyä.

5.1. Omaan ryhmään viittaaminen

Tietyin sosiaalipsykologisin kriteerein (ks. erityisesti s. 41) voidaan omasta ryhmästä ja ryhmään kuulumisesta puhua ”sisäryhmänä”. Lingvivistiseltä kannalta sisäryhmän olemassaolo perustuu siihen, että kielellisesti voidaan tuottaa monikollinen kokonaisuus, jossa on mukana merkitysaines ’minä asianosaisena’. Juuri tämä merkitysaines on sosiaalisen kategorisaation ”alalajin” **itsen kategorisaation** (self-categorization) taustalla. Itsen kategorisaation luonteeseen ja sisäryhmän ominaisuuksiin liittyy puolestaan empiirisenä kysymyksenä se, millaisia merkityksellistämisen keinoja käytetään näitä kategoriointeja tehtäessä. Kun kokeellisesti on testattu sellaisia (sisä)ryhmän ominaisuuksia kuin attraktiota tai koheesiota, voidaan yhtä lailla empiirisesti tutkia sitä, miten sisäryhmän ominaisuuksia rakennetaan kielenkäytössä. Tällöin siis analysoidaan kielellisiä seikkoja, jotka voivat toteuttaa yksilön ja ryhmän suhteeseen kuuluvaa merkitystä ’sisäryhmä’.

On toki olemassa kielellisiä rakenteita, joiden merkityksessä voidaan nähdä aineksia siitä, että kyseessä on ryhmä, johon yksilö itse kuuluu. Tällainen aines on selvästi pronomini *me*, jolla tyypillisessä käytössään on indeksinen merkitys ’minä yhtenä asianosaisista’ (*me*-pronominin indeksistä enemmän ks. Larjavaara 1990: 71–75; mon. 1. persoonan toissijaisesta käytöstä Yli-Vakkuri 1986: 99–101). *Me*-pronominissa merkityksen ’sisäryhmä’ voidaan katsoa olevan jo lähtökohtaisesti, ikään kuin perusmerkityksenä. Sen sijaan esimerkiksi monissa yleisesti mitä tahansa ryhmää merkitsevissä nimityksissä (esim. *tiimi*, *porukka*, *jengi*) merkitys ’sisäryhmä’ ilmenee merkityksen assosiatiiivisessa puolessa. Assosiatiiivisena tai affektiivisena merkitys ilmenee näissä lekseemeissä siten, että yksilöt kokevat lekseemien kuvaavan ryhmiä, joihin he haluaisivat itse kuulua tai kuuluvatkin, ja lekseemien katsotaan myös viittaavan sellaisiin tarkoitteisiin, joilla on positiivisia ryhmäominaisuuksia. (Ks. Pälli 1995.)

Mainitut ovat esimerkkejä leksikaalisen tason keinoista, joita sisäryhmän rakentamisessa voidaan käyttää. Sen sijaan esimerkiksi passiivi ja geneeriset muodot voidaan lukea sellaisiksi kieliopillisiksi aineksiksi, joiden merkityspotentiaaliin kuuluu merkitys ’sisäryhmä’ tai ’me’. Myös monille sinänsä puhujaa yksilöiville aineksille voidaan antaa yhteisöllisiä tulkintoja: esimerkiksi puhujan kantaa osoittavat fraasit kuten *mielestäni* (ks. s. 73–74) suhteuttavat puhujaa yksilönä muihin ihmisiin. Puhujaa tai hänen yksilöllistä toimintaansa luonnehtivat predikaatiivi-adverbiaalit voivat rakentaa paitsi puhujaa myös ennen kaikkea jotain ryhmää, johon puhuja kuuluu. Laajempaan erilaisiin kielen keinoihin liittyvänä ilmiönä modaalisuutta voidaan kokonaisuutena ja lähtökohtaisesti tulkita sen kautta, miten se ilmentää puhujan suhdetta joko omaan ryhmäänsä tai toisiin (modaalisuuden yhteisöllisestä tulkinnasta Lehtinen 1997). Kontekstin tukea kuitenkin tarvitaan kaikkiin leksikogrammaattisiin keinoihin: sisäryhmän ilmaisemista ei

voitane tietenkään laskea minkään keinon perusfunktioihin, *me*-pronominissakin sisäryhmän ilmaiseminen on vain mahdollisuus.

Lähtökohdaksi yksilön sisäryhmän ilmaisemiseen tarvitaan ensinnäkin merkitys 'minä ja muut yhdessä' ja toisekseen tuohon merkitykseen lisäksi merkitys positiivisesta yhteisöllisyydestä. Sosiaalipsykologisesta tutkimuksesta (ks. luku 2.3.2.) voidaan johtaa ajatus siitä, että ensin mainittu implikoi tietyn ehdoin jälkimmäisen. Lingvistiseen ilmenemiseen voidaan ajattelua soveltaa siten, että kun esimerkiksi *me* sisältää perusmerkityksensä kautta ensin mainitun, voi jälkimmäinen toteutua tai aktuaalistua diskurssissa. Oman ryhmän aktuaalistuminen 'sisäryhmäksi' tai ylipäätään 'ryhmäksi' olisi siis kiinnittynyt siihen, millaista ryhmää viittaus 'meihin' kulloinkin rakentaa ja millaisia ominaisuuksia ryhmään attribuoidaan.

Havainnollistan seuraavaksi sellaisten lingvististen resurssien käyttöä, joiden voi katsoa esittävän kielessä potentiaalisesti sisäryhmän. Lähtökohta on se, että nämä ilmaukset esittävät oman ryhmän eli ne viittaavat kokonaisuuteen 'puhuja ja vähintään yksi muu henkilö'. Kyse on vain tiettyjen käyttöjen havainnollistamisesta – niiden, jotka omassa aineistossani ja omassa luennassani nousevat esiin mahdollisiin sisäryhmiin viittaavina. Kattavasti tapoja esittää oma ryhmä tai sisäryhmä on nähdäkseni hyödytöntä yrittääkään esittää, sillä periaatteessa lähes loputon joukko kielen keinoja voi diskurssissa tuottaa oman ryhmän, ryhmään kuulumisen ja sisäryhmän. Tähän vaikuttaa myös se, että ryhmäkäsitteet ovat kaikki – samoin kuin 'minä' – tulkinnallisia yksiköitä. Tässä kuitenkin tarkastelen viittauksia puhujan ryhmään nimenomaan sosiaalipsykologisen ryhmädiskurssin kannalta, mikä tarkoittaa sisäryhmän tulkinnallisuutta. Viittaus puhujan ryhmään ei rakenna mekaanisesti sisäryhmää, mikä tekee sisäryhmän tulkinnassa välttämättömäksi ottaa huomioon juuri niitä ehtoja, joiden varassa 'sisäryhmä' – merkityksenä positiivinen yhteenkuuluvuus ja yhteisöllisyys – merkityksellistyy.

5.1.1. *Me*

"Mitä sinä meistä tahdot?" hän kysyi kuun valaisemalta selältä. Ja selkä vastasi: "Meidän ei ole hyvä matkustaa yksin, ja oli mahdotonta päätellä, oliko 'me' tässä tapauksessa pluralis majestatis, maailmanvaltiaan itsetietoinen monikko, vaiko taitavan liikemiehen yritys saada kauppahuoneensa näyttämään todellista suuremmalta. (Peter Høeg: Rakkaudesta lapsiin Vadenin kaupungissa)

Persoonapronomineja pragmaattiselta kannalta tutkinut Luukka (1994b: 230–231) huomauttaa, että fennistiikassa pronomineja on käsitelty ennen kaikkea kieliopillisena ilmiönä osana syntaksia, ja pronomien sosiaalinen ja vuorovaikutuksellinen merkitys on jäänyt vähäisemmälle huomiolle. Ennen pragmatiikkaa fennistiikassa tutkittiinkin persoonapronomineja kieliopillisen painotuksen lisäksi lähinnä etymologian ja muotorakenteen kannalta. 1990-luvulla, yleensäkin vuorovaikutuksellisten ja muiden kielen sosiaalista elämää painottavien suun-

tausten nousun myötä, pronominiin diskursiivisia funktioita on tutkittu enenevässä määrin; mukaan tarkasteluun on tullut erityisen voimakkaasti näkemyksiä referenssin konstruomisesta kontekstissa ja puhujien yhteistyönä (ks. Seppänen 1998, Helasvuo 2001).

Persoonapronomineja on kuitenkin yleensä käsitelty fennistiikassa, kuten yleisemminkin kansainvälisessä kirjallisuudessa, niiden deiktisen funktion kannalta. On siis tutkittu, millaisia viittaussuhteita pronomineilla endo- ja eksoforisesti on. (Suomesta ks. esim. Larjavaara 1990; yleisesti ks. esim. Mühlhäusler & Harré 1990). Tässä tarkastelen *me*-pronominia deiktisesti siltä osin kuin deiktisyyden voi katsoa toimivan semanttisena resurssina erilaisten ryhmien rakentamiselle. Toisin sanoen kiinnitän huomiota siihen, miten *me*-pronominit ja muutenkin monikon ensimmäinen persoona toimivat tekstissä ryhmän ja ryhmään kuuluvuuden rakentajina.

5.1.1.1. *Me* puheenaiheena ja -kohteena

Stroppa otti rauhallisesti ja tarkkaili miestä ilme kylmänä ja katse terävänä. Mantovani sai vain lisää puhkua purjeisiinsa.

”Ja seuraavaksi kunnianarvoisa ystävämme ja liikekumppanimme – arvon herra MG – siirtää tämän herra kenraalimme aivan uudenvuoden tehtäviin. Esimerkiksi Tripolin puhtaanapitolaitokselle. Lajitteluhommiin. Ja me voimme pikku hiljaa unohtaa koko vitun kaupan. Niin siinä käy...”

”Sinä käytät liikaa sanaa me.” Maurizio Stroppa siirsi sormenpäätänsä yhteen ja tuijotti niiden yli Mantovania. Silmää räpäyttämättä. ”Ei ole olemassa mitään sellaista kuin *me*. Kunnianarvoisa MG on Agrigenton liikekumppani. Ei siis sinun. Sinä olet pelkkä tavarantoimittaja. Me olemme päämiehiä. Piste. (Reijo Mäki 2001: Kolmastoista yö. Otava.)

Me esiintyy tietenkin usein sellaisissa paikoin, joissa on puhe sekä puhujasta itsestään että hänelle keskeisistä ympäristöistä. Esimerkiksi *meidän koulu*, *meidän työpaikka*, *meidän koti* ja *meidän perhe* ovat tyypillisiä tapoja kuvata yksilön arkipäivän elämän keskeisiä ympäristöjä ja niiden ihmisiä. Joissain yhteyksissä *me* voidaan katsoa rakenteistuneen sellaiseksi, että sillä ei ole merkitystä ’minä yhtenä asianomaisista’. Tällainen tapaus olisi tyypillisesti monikon ensimmäisen persoonan käyttö viittaamassa paikkaan. *Mennään meille* ei oudoksuta yksinkään asuvan ihmisen sanomana, eikä *meidän äiti* implikoi äidillä olevan välttämättä enempää kuin yksi lapsi. Sosiaalisen tason selityksenä tähän puhetapaan voidaan pitää sitä, että kielenkäyttö tässä heijastelee yhteiskunnan normeja (myös historiallisesti), sitä mikä on tavallista: yleensä kotona asuu enemmän kuin vain minä, yleensä minun äidilläni on muitakin lapsia kuin minä, minun työpaikassani on muitakin ihmisiä jne.

Joka tapauksessa joissakin käyttöyhteyksissä on ryhdytty suosimaan *me*-muotoisuutta *minä*-muotoisuuden asemesta. *Me* (samoin kuin tietysti *te*) voidaan nähdä tässäkin rakenteen osana: joihinkin käyttöympäristöihin on luonnollistunut tai rakenteistunut tapa puhua monikollisesti. Esimerkiksi *minun koulu(ni)* ei tietenkään ole mitenkään kielenvastainen, mutta huomattavasti yleisempi ja totunnaisempi tapa on puhua *meidän koulusta*. Saattaa olla, että *minä*-muotoisuutta vältellään tällaisissa tapauksissa siten, että *me* on – ainakin alkuperältään – valinta, joka näyttää yksilön osana muita ihmisiä. Yksilön sijasta tarkasteltava sosiaalinen yksikkö on ryhmä. Vastaavasti puhujan monikon sosiaalista merkitystehtävää pohdiskelee Yli-Vakkuri (1986: 101): ”usein sen [puhujan monikon] tehtävänä on sulkea paitsi puhuja ja kuulija myös yleensä ihmiset samaan piiriin”.

Tällainen tulkinta on uskottava erityisesti sellaisissa tapauksissa, joissa kysymys on jonkin asian luonnehtimisesta ja sitä kautta myös mielipiteen tai asenteen ilmaisusta. Esimerkki 40 esittää tyyppillisen tapauksen, jossa *me* on viittaus kouluun, tarkemmin sanoen tietyn luokan (tai ryhmän) käsittävään ’minä ja muut’-kokonaisuuteen. Toisin kuin potentiaalisesti mahdollinen *minä*, *me* rakentaa tälle kokonaisuudelle yhteistä kokemusta. Tällä tavoin *me* rakentaa yksilön sanomisia, mielipiteitä, mieltymyksiä jne. ryhmän ominaisuuksiksi. *Me* on muidenkin kuin omasta puolesta puhumista.

(40) (Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)

- 1 – osu oikeen inhottava lukujärjestyskin ajattelee että
- 2 kaheksav viikkoo ja sittev vaihtuu ettei tää ny enään nii
- 3 kauheeta voi olla. meillä oli kyllä joitain siis, aika
- 4 inhottaviakin päiviä.

Esimerkiksi juuri mainitut koulu ja työpaikka, kuten myös koti ja perhe, ovat tyyppillisiä ja ’me’-viittauksen kohteiksi vakiintuneita tarkoittealueita. Koska ne ovat ylipäänsä keskeisiä ihmiselämässä, ovat ne myös keskeisiä puheenaiheita, ja tämä voidaan nähdä käyttöperustaisena syynä sille, että niiden yhteydessä merkityksen ’me’ indeksi ’minä yhtenä asianosaisista’ ei ole välttämättä relevantti.

Suomen ’me’-indeksi on merkitykseltään maksimaalisen laaja (Larjavaara 1990: 71). Näinpä ei ole tietenkään juuri mieltä pyrkiä kuvaamaan tai luettelemaan myöskään tarkoitteita, joihin *me* voi viitata. Tarkoite selviää yleensä endoforisesti, tekstikontekstista (esim. 41, 42), mutta mikäli tarkoitteena on institutioitunut, suhteellisen pysyväksi ja puhemaailmasta irralliseksi oletettu ryhmä, saattaa *me*-viittaukselta puuttua endoforinen (kuten myös eksoforinen) ulottuvuus.

(41) (IL 29.3.99)

- 1 Minä olen yksi tuhansista yksineläjästä - niin sanotuista
- 2 sinkuista. Mikään puolue ei ole hoksannut, että meitä on
- 3 paljon ainakin Helsingin seudulla.– –

(42) (IL 19.11.99)

- 1 Vaikka lukio ei ammattiin valmistakaan, työmarkkinatuki
- 2 tulisi mielestäni myöntää myös ylioppilaille. Kyllä meilläkin
- 3 on tarvetta rahalle.

Esimerkeissä *me* viittaa endoforisesti yksineläjiin (41) ja ylioppilaisiin (42). Nämä ovat siis puheenaiheen kannalta olennaisiksi rakennetut ryhmät, ja *me*-pronimi – anaforisesti mainittuihin ryhmiin viittaavana – vain lisää tai täsmentää puhujan asianosaisuuden. Ryhmän yhteisyyttä – sitä, että ’me’ on jollain tasolla, vaikka vain hetkellisesti ja tietyn asian suhteen, yhtenäinen, korostaa ryhmälle implisiitisti tai suoraan konstruoitu yhteinen mielipide, toiminta tai suuntautuneisuus toimintaan. Jälkimmäisestä on kyse esimerkissä 41, jossa ryhmästä ’sinkut’ todetaan: *meitä on paljon ainakin Helsingin seudulla*. Vaikka sinänsä ryhmästä ’me’ todetaan vain, että *meitä on paljon*, on implisiitisti diskurssin tasolla selvää, että ’me’ edustaa potentiaalista yhteistä toimintaa, yhteistä mielipidettä ja siis toimintaan suuntautuneisuutta. Esimerkissä 42 ryhmän yhtenäisyys argumentoidun asian suhteen on eksplisiittistä: *meillä on tarvetta*.

Edellä *me* voidaan nähdä tekstuaalisena elementtinä, jonka viittauskohde on pakko selvittää endoforisesti. Toisin sanoen *me*-viittaus puhujaan ja joihinkin muihin ihmisiin ei tarvitse selvennyksekseen puhetilanteeseen liittyvää eksoforista sen paremmin kuin diskurssin maailmaankaan kuuluvaa tietoa (eksoforan ja endofooran sekä niihin liittyen diskurssi- ja havaintomaailman käsitteistä deiktisyyden tutkimuksessa ks. Larjavaara 1990: 125–129). Endofoorinen viittaus voi olla myös ei-pakollinen täsmennys. Seuraavassa kataforisesti viitattu referentti *nuoret* täsmentää sen, kenestä ’meistä’ on puhe. Täsmentämättä – nimeämättä – viitattu ryhmä voisi olla mikä tahansa sellainen ’me’, joka on puheenalaiseen asiaan nähden kulttuurisesti relevantti (esimerkissä vaikkapa suomalaiset).

(43) **(Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)**

- 1 – –mitä määhän nyt oon tavannut niin, ne on ihan mukavia
 2 ihmisiä [pakolaiset] ja ne ei kuitenkaa, viem meiltä nuorilta
 3 esimerkiks työpaikkoja.– –

44 ja 45 puolestaan ovat ongelmallisempia viittauksen kannalta. Viittauksen referenssi ei liene ongelma, sillä varsin helposti on tehtävissä sellainen tulkin-
 ta, että ’me’ viittaa kulttuuriseen konstruktion ’suomalaiset’.

(44) (IL 3.3.99, sama kuin esim. 2.)

- 1 Olen seurannut mielenkiinnolla ja lievän hämmennyksen
 2 vallassa neljän mestarin (Willberg, Maijanen, Hector ja
 3 Kirka) megasuosiota. Tämän pohjalta uskallankin ehdottaa
 4 seuraavaa: Mielestäni meidän kruunaamattomat
 5 tangokuninkaamme (Täipale, Grön, Allan ja Rahkonen)
 6 voisivat miettiä samanlaista kiertuetta.

(45) (IL 7.3.99)

- 1 Ilmeisesti oikeusjärjestelmämme hyvävelijärjestelmä ei
 2 yletä armeijan piiriin, koska oikeuslaitos uskaltaa puuttua
 3 alokkaiden hiusten pituuden aiheuttamiin traumoihin.
 4 Samaan aikaan Suomessa rikotaan räikeästi ihmisoikeuksia
 5 eläkeoikeuksista köyhimpien ihmisten sosiaaliturvan
 6 leikkauksiin. Niihin oikeusjärjestelmämme ei puutu.

Koska endo- tai eksoforista korrelaattia on hankala löytää, on uskottavaa, että tulkinta 'suomalaiset' on nimenomaan kulttuurinen tulkinta; sen perusta on tekstikontekstin ulkopuolisessa tiedossa ja tavoissa puhua asioista asianosaisena. *Me*-muotoisuus myös rakentaa yhteistä tietoa ja yhteisyyttä. On olemassa jokin 'me', jolla on tangokuninkaita ja muita yhteiskunnallisia instituutioita kuten vaikkapa oikeuslaitos. Nämä referentit ja niistä annetut tiedot rajaavat joukon 'me' tässä suomalaisiksi.

On mahdollista tehdä ero sen välille, puhutaanko ryhmästä käsin (esimerkeissä 41 ja 42 puhujina olisivat "me yksineläjät" ja "me ylioppilaat"), vai onko ryhmä 'me' yksilöllisen puhujan puheen objekti (esimerkeissä 43, 44 ja 45 puhuisi yksilö ryhmistä, joihin itsekkin on kategorisoitavissa). Siinä mielessä eroa on vaikea yksiselitteisesti tehdä, että *me*-pronomini toisaalta asettaa yksilön puheena olevan ryhmän jäseneksi, ja tätä kautta ryhmän kommentointi on oman toiminnan reflektointia. Vaikkapa esimerkissä 43 nuoren voisi näin ollen tulkita puhuvan ryhmän 'me' jäsenenä. Sen sijaan silloin, kun 'me'-ryhmä ei ole suoran kommentoinnin kohteena (44 ja 45), voidaan puhuja ainakin äkkiseltään ajatellen irrottaa lausumassa yksilötoimijaksi. Tosin mielekkyyden ja tietyssä mielessä oikeutuksen yksilön puheelle ja mielipiteelle tuo se, että topiikkina olevat asiat konstruoidaan jollain tapaa "meille kuuluviksi". Tätä kautta yksilö on implisiitisti myös ryhmän mielipiteen esittäjä. Retorisesti olennaista on sanoa *me* näissäkin tapauksissa, sillä *me* viime kädessä rakentaa ryhmän ja yksilön ryhmään kuulumisen.

Me-pronominin käyttö ylipäätään voidaan nähdä puhujan valintana, mutta ryhmäksi rakentamisen kannalta valinta merkityksellistyy silloin, kun *me* on tulkittavissa kulttuurisin perustein ja sen yhteisyys konstruoidaan yhteisen mielipiteen tai toiminnan kautta:

(46) (Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)

- 1 – – Suomes on hyvää tää luonto, luonto ja tota, tää kulttuuri
2 ett mihim me ollaam mihim me ollaan, nytt -t -h totuttuh,
3 tässä tässä kum me ollaan täällä kasvettu– –

Tavallaan tällainen viittaus on hyvin "luonnollinen" – puhuja on suomalainen ja hän puhuu suomalaisista *meinä*. Mutta kyse ei missään tapauksessa ole pelkästä viittaamisesta, sillä *me*-pronominin käyttö myös konstruoi kategorian suomalaiset yhtenäiseksi ryhmäksi. "Täällä tottuminen ja kasvaminen" implikoiivat jotain sellaista yhteistä toimintaa, joka yhdistää, tekee ryhmän.

Vastaavasti ryhmä voidaan tuottaa yhtenäisenä kategoriana jonkin sille annetun yhteisen näkemyksen perusteella:

(47) (Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)

- 1 H – – no sitten, oletko sä seurannun näitä Neuvostoliiton
2 tapahtumia?
3 P kyllä joo.
4 H mitä mieltä olet?
5 P no se on niiv vaikee kysymys ettei mulla ainakaan olis
6 patenttiratkasua– –tietysti aina sattuu epäonnistumisia kun
7 noiv valtavaa asiaa lähdetää, selevittään.

- 8 H miks sitte, niin iso osa kansasta on niin lopen, kyllästyny,
 9 Karpatsovii?
 10 P sitä kun ei tiedä ehkä heill+o erilainen kuva siitä,
 11 Karpatsovista kum meillä.

Kategorisointi ja ”meidän” yhteisyys ilmenee, kun puhuja katkelman lopussa implikoi meillä olevan jonkinlainen yhteinen kuva puheenalaisesta henkilöstä. ’Me’-ryhmän yhteisyys rakentuu yhtenäisenä näkemyksenä, ja yhtenäinen näkemys on myös kategoriaa rajaava piirre, ”heillä on erilainen kuva kuin meillä”.

Esimerkit osoittavat hyvin sen, että *me*-viittauksessa on paljolti muusta kyse kuin vain viittaamisesta. *Me* on valinta, jonka käyttäminen nostaa esiin kulttuurisia representaatioita, ikään kuin luonnollistumia siitä, että *me* on sisäryhmä – toiminnaltaan, ajattelutavaltaan ja näkemyksiltään yhtenäinen kategoria. Se, että viittauksen kohteena olevaa ryhmää ei ole tarpeen täsmentää, viestii siitä, että *me*-ryhmän yhtenäisyys voidaan ottaa annettuna.

5.1.1.2. Spesifi *me*

’Me’-ryhmän ”koostumusta” voidaan tarkastella myös sen kannalta, rajautuuko *me* joihinkin tiettyihin henkilöihin. Selvimpiä ovat tapaukset, joissa *me* viittaa ryhmään, jonka jäsenet käyvät ilmi kontekstista, ja ryhmän jäsenet ovat ylipäättään nimettävissä olevia. Toisin sanoen ’me’ on määräjäseninen. Seuraavissa esimerkeissä ’me’-ryhmä on spesifi, tarkkarajainen, ja sen jäsenet ovat kvalifioitavissa.

- (48) (Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)
 1 – –sama opettaja sattuu oleem mun pikkusiskollakin
 2 nyttej ja se ei meistä kummastakaan o ikinä tykännyn– –

- (49) (IL 14.1.00)
 1 Suunnittelimme viikonloppuna leffaretkeä kolmen 12
 2 vuotiaan pojan kanssa, mutta kaikki kiinnostavat ja sallitut
 3 olimme jo käyneet katsomassa. Niinpä päätimme yrittää
 4 Bondia, kielletty alle 14-vuotialta.

Tällaista *me*-käyttöä ei nähdäkseni voida tulkita ryhmää rakentavaksi. *Me* (48) viittaa puhujaan ja yhteen muuhun henkilöön ja persoonapäite (49) puhujaan ja kolmeen muuhun henkilöön. Olennaista on, että *me*-muodon korrelaatiit ovat näkyvillä ja että ne viittaavat tiettyihin yksilöihin.

Konteksti voi kuitenkin jättää tarkoitteen sillä tavoin hämäräksi, että ’me’-ryhmälle voidaan antaa vain epämääräisrajainen kuvaus ’puhujaja joitakin muita ihmisiä’. Silti tarkoitteena oleva joukko voi edelleen koostua juuri tietyistä henkilöistä, jotka ovat periaatteessa puhujan tiedossa.

- (50) (Ulkomailla työskentelevien haastattelut)
 1 tosissaaj jos minä ajattelen organisaatio- kuvioitte-,
 2 kuvioitten niiku, niitem myötä no yks asia mikä täällä

- 3 piti tehdä tässä muutama viikko sitten, piti siivota pöydät
4 se oli niinkun se tärkein prioriteetti meille, tätä laatua
5 nostaa ett nostetaa-, siivotaam pöydät.

Esimerkissä 50 *me* on juuri tällainen määräjäsänen ryhmä; se viittaa tietyn yrityksen työntekijöihin, jotka voitaisiin vaikkapa luetella yksilöittäin. Tältä kannalta tulkittuna *me* olisi ”vain” viittaus tiettyihin yksilöihin eikä sillä olisi ryhmäksi rakentavaa merkitystä.

Toisenlaisen tulkinnan mukaan *me* ei ole tällä tavoin käytettynä ensisijaisesti ihmisviitteinen. Hieman samaan tapaan kuin *me* voidaan ymmärtää paikkana (esim. koti), se voi viitata erilaisiin organisaatioihin, jotka kuitenkin sisältävät inhimillisiä toimijoita – yhtenä heistä puhujan asianosaisena¹. Kun yritys on *me*, sen palveluksessa oleva työntekijä on ’yksi meistä’ ja näin ollen häneen vaikuttavat tämän yrityksen arvot, yrityksen yhteinen ”meisyys”. Olennaiseksi merkitysolutuvuudeksi jää asianosaisuus, se että puhuja ”kuuluu”. Vielä kirkkaammin tämä tulkinta tulee esiin seuraavassa esimerkissä, jossa ’me’ on ihmisryhmän sijasta selvemmin yritys:

(51) **(Ulkomailla työskentelevien haastattelut)**

- 1 me ollaav vähäj joka paikassa ja ja me ei niinku, meitä ei
2 mielletä, mun ymmärryksem mukaa ainakaan ni tiettyyn
3 maahan kuuluvaks.

Joka tapauksessa *me* tuo mukanaan yhtenäisyyden ja asianosaisuuden. Asianosaisuus korostuu mitä laajemmista yksiköistä on kyse. Kun spesifiin kokonaisuuteen *meinä* viittaaminen voidaan nähdä ennen kaikkea deiktisenä, joko endoforisenä tai eksoforisenä, paljastavat viittaukset epämääräisrajaisiin kokonaisuuksiin *me*-viittauksen toiminnan puhujan valintana, joka nimenomaan tuottaa ryhmän yhteisyyttä.

5.1.1.3. Laajoja kategorioita

Deiktisesti *me* siis viittaa puhujaan ja vähintään yhteen muuhun henkilöön. Tavanomaisimmissa käytöissään viittauksen kohteena oleva ryhmä on joko kontekstin tai muiden kulttuuristen tulkintamallien perustalta rajattavissa käsittelemään tiettyjä tai tietynlaisia ihmisiä. Puhuja saattaa kuitenkin käyttää ’meitä’ myös niin laajoista kategorioista, että mitään ryhmäominaisuutta ei voida nähdä. Mahdollista on sekin, että *me*-käyttö rakentaa sellaista ryhmää, joka sijoittuu ajallisesti ja/tai paikallisesti puhujan ulottumattomiin. Mühlhäusler ja Harré (1990: 169) ottavat englannista esimerkikilauseen *When we were still living in caves and had tales, environmental pollution was not much of a problem*. Mikäli ’me’ tulkitaan puhujan sisältäväksi, on ryhmätulkinta (myös) historiallisesti laajin mahdollinen: kaikki

¹ Tässä tapauksessa ’me’ on suuri monikansallinen sähköelektroniikkayritys.

ihmiset – menneet, nykyiset ja tulevat – voivat olla 'me'.

Samanlainen laaja 'ihminen'-kategoria on seuraavissakin esimerkeissä esiintyvillä 'me'-ryhmillä (esim. 52 rivi 3; 53 rivi 9):

(52) (**Sanasto ja maailmankuva -haastattelut**)
1 –yhteiskuntakin nin, pystyykö sitäkään nyn nin
2 kauheestim muuttan että, ihmisistä se niin kuk koostuu
3 ja tämmösiä me ollaan kaikki--

(53) (**Sanasto ja maailmankuva -haastattelut**)
1 H joo. no luuletko että Suomi on erilainen vuonna,
2 kakstuhattakolmekymmentä?
3 P kyllä. luulisim mut+en tiedäk kylä oikeim miten. kylä se,
4 jotenkij jo, eroo ainakit tām päiväsestä Suomesta. ainaki...
5 H kuka se, ni?
6 P ainakit tekeniikka on, parempaa ja, autot varmaan ihan
7 erinnäkösiiä kun nytte ja, tollai.
8 kuka sen tulevaisuuden tekee?
9 me kaikki. ja sitten se että, koko ajan, kehitty, kaikki,
10 välineet ja, koneet ja, aina tulee uusia uudellaisia
11 tietokoneita ja tälläsiä ja kohta on, kaikki, vaan
12 tietokoneetten avulla--

Tällaiset käytöt, joissa 'me'-ryhmän voi katsoa käsittävän niinkin laajoja kategorioita kuin koko yhteiskunnan tai peräti kaikki maapallon ihmiset, eivät periaatteessa ole omiaan rakentamaan yhtenäisen sisäryhmän merkitystä. Mutta toisaalta se, että jopa koko ihmiskunnasta saatetaan puhua *meinä*, kertoo joustavasta kategorisaatiosta – siitä, että tarvittaessa vaikka kuinka laaja kategoria voidaan nähdä yhteenkuuluvana kokonaisuutena. *Me* antaa yksilölle mahdollisuuden tehdä ryhmiä, joissa olennaista on oman itsen kategorisointi, asianosaiseksi ja mukanaolijaksi tekeminen.

5.1.1.4. Referoitu *me*

Me-ilmauksella on myös käyttötapoja, jotka kertovat siitä, että puhuja pystyy asettumaan toisten rooliin ja puhumaan tästä roolista käsin. Kun *me*-pronomini esiintyy puheessa niin, että sille ei voida antaa sellaista tulkintaa, että puhuja olisi mukana 'yhtenä meistä', on kyse periaatteessa suorasta esityksestä. Suorassa esityksessä puhuja toistaa sekä sen, mitä joku toinen sanoi tai ajatteli, että sen, miten joku toinen sanoi ja ajatteli (Kuiri 1984: 3).

(54) (**Sanasto ja maailmankuva -haastattelut**)
1 –sittek kut tulee tä- näitä än äs kurim- -pidollisia
2 ongelmia, niin kylä niin kun, tyttö- tytöistä uskotaam paljo
3 helpommin niin ku hyvää. sillee että, **tyttöporukan om**
4 **paljo helpompi väittää et ei me oltu tupakilla** ja niitä
5 uskotaan kup poikie.--

(55) (Ulkomailla työskentelevien haastattelut)

1 sen vähän mitä ne tietää ne pystyy niinkum pukemaan sen,
2 ni, ni, asiakaslähtöseks ja myös sittes se et tota ne niinkut
3 tekee töitä sen asiakkaan eteen. täällähän ne on niinkum
4 myynnissä ni se lähinnä niinkuk kontakti lo-, loppuu
5 asiakkaitten kanssa (et konsultteja ja muuta). **jätkät pistää**
6 **niinkup paperia liikenteeseen ja kysyy et aina (saa-)**
7 **voitasko me tarjota** tätä et, oisko meillä mahdollisuus
8 lähettää teille jotain esitteitä tai?

Korrelaatiit käyvät ilmi kontekstista (54 *tyttöporukka*, 55 *jätkät*), ja nämä viitatus ryhmät ovat tavallaan potentiaaleja referoinnin lähteitä. Esityksen ei tarvitse perustua toiseen kielelliseen esitykseen. Ennemmin puhuja tällaisissa tapauksissa representoi sen, mitä kuvittelee puheenalaisten ryhmien edustajien voivan sanoa. Samalla puhuja myös konstruoi ryhmää – kuvaa sen toimintaa ja ominaisuuksia referoinnin avulla².

Toisenlaista referointitapaa edustaa seuraava (kirjoitetun kielen) esimerkki, jossa 'meidän' puhe esitetään siten, että puhuja itse asettuu 'yhdeksi meistä', sekä referoinnin kohteeksi että referoijaksi:

(56) (IL 5.3.99)

1 Ehkä jopa suomalaisessa perimässä on masentumista
2 vahvistavia itsetuhogeeniä. Ainakin elämänmuodossamme
3 on – rajun juomatavan ohella – muitakin piirteitä, jotka
4 voivat sysätä itsetuhoon. ”Kissa kiitoksella elää”, sanomme,
5 vaikka masentunut kaipaisi edes pientä rohkaisua ja
6 tunnustusta. Moittia sen sijaan osaamme arvaamatta, miten
7 se voi haavoittaa.

8 Edes lähimmistä ihmisistä välittäminen ei kuulu
9 vahvuksiimme. Ihanteemme on usein yksinäinen
10 puurtaja, joka kulkee läpi harmaan kiven.

Tässäkin on kyse ikään kuin suorasta esityksestä; puhuja toistaa sen, mitä joku – tässä tapauksessa ryhmä, johon hän itsekin kuuluu – ajattelee. Tulkitsen esimerkkiä siten, että puhuja asettuu osalliseksi ryhmästä (ja ryhmänsä asenteista), ja referointi on tällaisessa tapauksessa puheen toistamisen sijasta puhujan konstruktio siitä, mitä ryhmä ajattelee. Lainausmerkkienkään³ käyttö ei tässä lie- ne tulkittavissa ensisijassa puheen referoinniksi, vaan jälleen on kyse pikemmin ryhmän yhteisyyden rakentamisesta ja ryhmän yhtenäisen asenteen kuvaamisesta kuin puheen suorasta esittämisestä. Tällainen referointi onkin tulkittavissa erään- laiseksi epäsuoraksi esitykseksi suoran esityksen muodossa.

Ennen kaikkea 'me'-referointi on kielellinen keino rakentaa jokin ryhmä

² Referoinnin kohteen nimeäminen rakentaa osaltaan puheenalaista ryhmää ja sen ominaisuuksia.

³ Lainausmerkkien käytöstä ja lainaamisesta erityisesti sanomalehtitekstien yhteydessä ks. Makkonen-Craig (1999).

ja tehdä tämän ryhmän ajatukset, mielipiteet, arvot ja asenteet yhtenäisiksi. Ja onhan retorisesti vakuuttavampaa sanoa useamman kuin yhden ihmisen sanoneen jotain. Toisaalta kysymys on myös tulkinnan teosta: referoitu *me* osoittaa, että puhuja on tehnyt tulkinnan jostain ryhmästä (sen tekemisistä, asenteista jne.), ja samoin käyttö kertoo puhujan tulkitsevan nämä asiat ryhmäominaisuuksiksi. Vaikka se puhuja, joka referoidessaan puhuu 'meinä', ei välttämättä ole tämän puheenalaisen 'me'-ryhmän jäsen, on kyse sisäryhmäisyyden – yhtenäisyyden, yhteisyyden, kiinteyden yms. – aktuaalistamisesta.

Ylipäätään referointi on tapa vahvistaa, uusintaa ja luoda stereotyyppioita niin ryhmien kuin yksilöidenkin asenteisiin ja arvoihin. Referoidut jaksot ovat tavallaan attribuutteja referoinnin kohteelle, on kyse sitten todellisesta tai konstruoidusta sanomisesta. *Me* tuo tällaiseen attribuointiin ryhmän, ja se, mitä toimintaa kuvataan ja millaisia kielellisiä valintoja kuvaamisessa tehdään, on mitä suuremmassa määrin vastuussa siitä, millaisia attribuutteja ryhmä saa.

5.1.1.5. *Me* ja puhetilanteen läsnäolijat

Yksi tapa – silloinkin kun *me*-pronominilla katsotaan olevan tekstuaalisia semanttis-pragmaattisia ominaisuuksia – on tarkastella pronominin käyttöä vain puhetilanteen läsnäolijoihin viittaavana. Tällöin sen indeksaalinen komponentti asetetaan etusijalle, ja *me*-pronominin kautta luotua ryhmää pidetään aktuaalises- sa vuorovaikutuksessa luotuna konstruktiona.

Mitenkään täysin erillään keskustelua ja vuorovaikutusta korostavan näkökulman ei tarvitse olla sellaisesta semanttis-pragmaattisesta ajattelusta, että jo itse pronomiin on käyttöjen kautta latautunut erilaisia asianosaisuuden ja muun yksilö-ryhmä-suhteen kannalta tärkeitä merkitysaineiksia. Edelleen voidaan pitäytyä siinä lähtökohdassa, että *me*-pronominin avulla luodaan sosiaalista identiteettiä ja ryhmärajoja. Kun semanttisten ominaisuuksien tarkastelu on siis sellaista, että tutkitaan sitä, millaisia vuorovaikutuksellisia resursseja *me*-pronominilla on, on aktuaalisen puhetilanteen huomioon ottava deiktinen tarkastelu ryhmäominaisuuksien aktuaalistumisen tarkastelua.

Keskustelunanalyttisesti *me*-pronominin käyttöä voitaisiin tulkita siten, että pronominin ryhmäksi ja asianosaisiksi tekevää merkitystä tulkittaisiin keskustelun kontekstissa, ja painopiste olisi siinä, mitä viittaus *meihin* tekee (ks. Kangas- harju 1998: 36–37). Sama painopiste ja näkökulma puhetilanteeseen voidaan ottaa silloinkin, kun tarkastellaan *me*-viittauksia monologisen puheen osana (ks. Johnson 1994; Luukka 1994a). Olennaista on, että pronomi ja ryhmään liittyvät merkitykset kytetään läsnäoloon.

Läsnäolo ja osallisuus puhetilanteessa tarkoittaa käytännössä sitä, että kyseessä on puhekielinen ilmiö, joka siis liittyy aktuaalisten kuulijoiden asianosaisiksi merkitsemiseen.

Selviä ja helposti tulkittavissa olevia esimerkkejä siitä, miten *me*-viittausta käytetään eksoforisesti, ovat esimerkiksi sellaiset tapaukset, joissa puhuja puhut-

telee kysymyksen kautta toista (toisia) läsnäolijoita tai muulla tavoin esittää käytyä keskustelua koskevan metakommentin. Tällaisia ”puhtaan” eksoforisia käyttötapoja ei voine katsoa ryhmää tai sosiaalista identiteettiä rakentaviksi: eksoforinen *me* ei merkityksellistä ryhmäominaisuutta.

- (57) (**Ulkomailla työskentelevien haastattelut**)
1 H mennääks me tohon, teknologiaan?
2 P voidaaks me pitää paussi?
3 H joo, joo kyll se sopii.

(58) (**Sanasto ja maailmankuva -haastattelut**)
tasa-arvosta me ei kai ov vielä puhuttu eihän?

Näissä esimerkeissä *me* selittyy puhetilanteesta. Pronominilla on vain eksoforinen ja tilanteeseen viittaava funktio, se viittaa ryhmän sijasta tiettyihin yksilöihin, puhetilanteen läsnäolijoihin. Tässä korostuu se tyypillinen persoonapronominin käyttötapana, jossa pronomini on tyhjä merkki, joka saa mieltensä vain tilanteisesti läsnäolijoihin viitatessaan. Pronominin ryhmäksi tekevä merkitys ei välttämättä aktualisoidu. Toisaalta kuitenkin myös indeksistä *me*-käyttöä voidaan pitää puhujan valintana, jolla hän tasavertaistaa itsensä suhteessa toiseen läsnäolijaan. *Tasa-arvosta me ei kai ov vielä puhuttu* voisi (potentiaalisesti) saada haastateltavalta vastauksen ”ei niin, vain minä olen siitä puhunut”. Ja esimerkiksi kysymykset, jotka alkavat sanoin *pitäisikö meidän*, voidaan monesti tulkita strategiseksi siirroiksi siirtää vastuu omasta itsestä laajempaan yksikköön. Nuolijärvi & Tiittula (2001: 598) esittävät, että ”toisen puhuttelu ei ole koskaan vain puheen kohdistamista keskustelukumppanille, vaan se on myös minän ja osallistujien sosiaalisten suhteiden rakentamista ja esittämistä.” Tästä juuri on kyse silloin, kun indeksisesti ”vain” viitataan: viittaus rakentaa sosiaalisia suhteita esimerkiksi niiden mahdollisuuksien kautta, joita osallistujien vuorovaikutuksessa puhuttelun tai persoonaviittauksen kautta avautuu.

Läsnäolijoiden ja puhujan viittauksen alaan kuuluminen, toisaalta inkluusiivisuus ja toisaalta eksoforisuus, on ongelmallista esimerkiksi silloin, kun *me*-viittaus saattaa sisältää puhetilanteen läsnäolijat mutta viitata myös laajempaan ryhmään tai kategoriaan.

- (59) (**Sanasto ja maailmankuva -haastattelut**)
1 - - me nähdääs se viä meiän elinaikana hyvinkin – – tuskim
2 meiän aikana nää, fossiilista polttoainetta käyttävät autot– –

- (60) (**Sanasto ja maailmankuva -haastattelut**)
1 – –maailma on sev verran muuttunu siitä kum meiäv
2 vanhemmat oli lapsia. kum mitä me ollaan nytte.

- (61) (**Sanasto ja maailmankuva -haastattelut**)
1 – –harvemmiä joku meiän ikäset suostuu peseen pyykkiä
2 ja silittää– –

Esimerkissä 59 ’me’ on tulkittava siten, että se sisältää sekä puhujan että

lännäolevan kuulijan. Viittauksen ala on kuitenkin tulkittavissa laajemmaksi, *meiän elinaika* tuskin on spesifisti vain haastattelijan ja haastateltavan elinaika vaan myös joidenkin muiden, epämääräisrajaisen joukon elinaika. Puhetavan tulkinnassa ei ole olennaista pohtia viittauksen kohteen rajoja, sitä keneen viittaus kohdistuu. Viittaus kytkee puhujan ja kuulijan asianosaiseksi, mutta jättää kategorian auki ja mahdolliseksi muillekin.

Olennaisilta osin sama tulkinta koskee esimerkkejä 60 ja 61. Näissä tosin viittaus on spesifimpi, *meiäv vanhemmat* ja *meiän ikäiset* rakentavat 'me'-kategorialle ominaisuutta 'tietyn ikäiset ihmiset'⁴. Tällöin jää lännä olleen kuulijan omaksi tulkinnaksi, kuuluuko hän *me*-viittauksen piiriin vai ei. Loppujen lopuksi puhuja itse on konstruoidun ryhmän olennaisin jäsen. **Me on keino puhua laajemmin ja yleistäen**, niin, että periaatteessa kuka tahansa saattaisi olla asianosainen. Saattaa olla, että tälläkin on jotain tekemistä henkilökohtaisuuden (minun vanhemmat) välttelemisen kanssa. Toisaalta puhutapa rakentaa yhteisyyttä puhujan ja kuulijan välille.

Nämäkin esimerkit kertovat sen, että indeksaalisuuden lisäksi *me*-pronominilla on teksteissä puhetilanteen ylittäviä funktioita: se voi olla kuulijan kannalta puhetilanteessa inklusiivinen ja eksklusiivinen mutta lisäksi ja ennen kaikkea se rakentaa puhetilanteen ylittävää intersubjektiivisuutta kytkiessään puhujan ja kuulijan tai muut lännäolijat laajempiin ryhmiin.

5.1.2. Puhujan oma ryhmä ja passiivi

5.1.2.1. Aktiivinen passiivi

Passiivi kieliopillisen luokan nimenä viittaa siihen, että passiivilauseen subjekti-tarchoite on toimimaton eli passiivinen (Shore 1986: 64). Suomen kielen passiivista puuttuu subjekti, joten esimerkiksi Shore (mts. 10) ei halua nimittää suomen passiivia passiiviksi vaan indefiniitiksi. Kielen rakenteessa toiminnan suorittaja on spesifioimaton mutta kielenkäytössä välttämätön: Esimerkiksi Koivisto (1991: 49) toteaa suomen passiivimuotojen ilmaisevan vähintäänkin elollisen mutta tarkemmin määrittelemättömän olennon suorittamaa toimintaa tai mukanaoloa tilanteessa. Passiivi on siis kieliopillisestikin luettu osaksi suomen persoonajärjestelmää (Tuomikoski 1971: 149; Hakulinen & Karlsson 1979: 255), eikä sitä tietenkään pragmaattiselta henkilöihin viittaamisen kannaltakaan ole tarvetta erottaa persoonamuotoisuudesta. Ja kun kieliopillisesti passiiviksi luokiteltavien muotojen käyttöä tarkkaillaan, voidaan huomata, että passiivi on usein definiittisestikin teki-jällinen (esim. puhujan itseensä viittaava muotoilu *tässä sitä nyt ollaan*).

⁴ Tarkemmin katsottuna tällaiset esitykset sisältävät myös piilotettuja yhteiskunnallis-sosiaalisia kategoriointeja. *Meidän vanhemmat* -ilmauksessa *me* on implisiitisti vain tietynlaisiin kulttuureihin kuuluvat, puhujan "vertaiskulttuurit".

Passiivia tekijän ja puhujan ryhmän esiintuonnin kannalta pohdittaessa joudutaan turvautumaan tekstin (ja kotekstin) lisäksi myös ulkoiseen evidenssiin – siihen mitä tiedämme tai voimme päätellä puhujan ”kuulumisesta” siihen ryhmään, josta puhuu. Ennen puhujan ”kuulumista” on kuitenkin tehtävä päätelmiä sen suhteen, mihin ryhmään ylipäänsä passiivilla viitataan. Tästä antaa vihjeitä erityisesti paikallissijaisten adverbiaalien käyttö.⁵ Viittauspotentiaali – passiivin taustalla oleva tekijäjoukko – rajautuu seuraavassa adverbiaalimuotoilujen *maailmalla ja meillä* ja *mediassa* kautta:

- (62) (IL 8.10.01)
- 1 Maailmalla ja meillä on mediassa esitetty runsaasti
 - 2 vaatimuksia, että USA:n tulee antaa todisteita mm. Bin
 - 3 Ladenin syyllisyydestä.

Seuraavassa vastaavasti *Suomesta* ja *Pohjolan Albaniassa* rajaisivat jollain tapaa puheenalaista joukkoa.

- (63) (IL 5.3.99)
- 1 Lopetetaan maatalous Suomesta, niin loppuu maajussien
 - 2 valitus, jota Suomen kansa ei kestä. Syödään sitä halpaa ja
 - 3 turvallista tuontiruokaa, niin katsotaan miten tässä Pohjolan
 - 4 Albaniassa sitten suu pannaan.– –

Tältä kannalta katsottuna passiivin taustalla oleva tekijäjoukko rajautuisi suomalaisiksi. Tosin mitenkään erityisesti juuri paikallissijaisten adverbiaalien kautta tulkinta ei nähdäkseen olennaisesti rakennu, vaan tärkeämpää on jonkinlainen yhteinen pragmaattinen tieto siitä, millainen ryhmä voisi olla passiivin taustalla. Esimerkiksi Pohjolan Albanian mainitseminen tuskin on olennaista sen tulkinnan kannalta, että jollain tapaa koko suomalaisten ryhmää koskee se, ”miten suu pannaan, kun syödään tuontiruokaa”.

Toisaalta passiivia voi yhtä aikaa kuin selvästi persoonaisena pitää esimerkiksi tekijyyden hämärtämisen keinona: *Lopetetaan, syödään, katsotaan* ovat aktiivista toimintaa kuvaavia dynaamisia verbejä, jotka edellyttävät tekijää. Tekijä jää epämääräiseksi, mutta selväksi käy, että kyse on useammasta kuin yhdestä ihmisestä. Toisaalta taas selvää on, että kyse ei voi olla myöskään ’teistä’, sillä puhuja tulee kontekstissa jollain tapaa osalliseksi – hän on implisiitisti ja ulkoisen evidenssin kautta (suomalaisena) yksi ’meistä’. Puhujan implisiitti osallisuus ei ole ryhmään ’suomalaiset’ kuulumista, sillä passiivimuodon käyttö tukee sellaista tulkintaa, että passiivin taustalla on monikollinen puhujan sisältämä inklusiivinen kokonaisuus. Jo R. E. Nirvi (1947: 40–41) esitti aikanaan tällaista pragmaattista tulkintaa perustelevan historiallisen selityksen: hänen mukaansa kyse on vanhasta

⁵ Lehtitekstin perusteella Päivi Nikkilä (1995) mainitsee pro gradu -työssään juuri paikallissijaisten lauseen adverbiaalit yleisimmäksi passiivilauseen agentin viittauspotentiaalia rajaavaksi tekijäksi. Muina keinoina Nikkilä (mt.) mainitsee postpositiorakenteen, tekstitekstin antaman informaation ja yhteisen pragmaattisen tiedon.

imperatiivisesta käytöstä, puhuttelusta, jossa monikon 1. persoonana on ollut läsnä. Imperatiivinen käyttö on vaihtunut persoonaa epämääräistävään käyttöön sen tendenssin myötä, että puhuttelussa vältetään henkilöihin viittaamista.⁶

Puhe on joka tapauksessa puhujan omasta ryhmästä, vaikka ryhmä onkin epämääräisrajainen. Toisaalta passiivi siis esimerkissä tuottaa 'me'-ryhmän, mutta suhteutettuna puhujaan on todettava, että ryhmä rakentuu siten, että puhuja ei ole ryhmässä aktiivisesti mukana. Kollektiivisuuden ja pakosta osallisuuden tuottamisesta rakentuu siis sellainen yksilön ja ryhmän suhde, jossa yksilö ei hyväksy ryhmän toimintaa.

Puhuja voi implisiitisti muita puhutellessaan sisällyttää itsensä toimintaan, jota kuvaa, mutta juuri puhuttelemisen ja siihen nivoutuvan kehottamisen kautta puhuteltu ryhmä on jollain tapaa 'te'. Ilmiö voidaan liittää juuri mainitsemaani pragmaattiseen imperatiivisuutta koskevaan selitykseen.

(64) (IL 8.10.01)

- 1 Arvostetaan lapsiamme sen verran, että suodaan heille
- 2 hetkiä nauttia elämyksistä. Samallahan lapsemme saisivat
- 3 niin arvokasta tapakasvatusta; konserttiinhan tullaan
- 4 kuuntelemaan ja nauttimaan musiikista, hiljaisuudessa.

Valinta on esimerkissä siis oikeastaan kehottavan monikon 2. persoonan ja passiivin välillä. Puhuja kuitenkin implisiitisti itse on niitä, jotka arvostavat lapsia sen verran, että suovat heille hetkiä nauttia elämyksistä. Puhe on myös omasta ryhmästä; sitä korostaa myös muotoilu *lapsemme*. Ristiriita passiivimuotoisten verbien ilmaiseman tai implisiitisti vaatiman toiminnan ja oman ryhmän toiminnan välillä tulee esiin etenkin konditionaalien *saisivat* kautta. Näinpä passiivimuotoisuus sisältää kehotuksen omalle ryhmälle ja kutsuu avoimesti kenet tahansa samastumaan kuvaamaansa toimintaan.

Valintaa passiivimuotoisuuden ja *me*-pronominin välillä voidaan aprikoida myös niissä tapauksissa, joissa puhujan mukanaolo puheenalaisessa ryhmässä on selvempää:

(65) (Ulkomailla työskentelevien haastattelut)

- 1 – lähinnä arabimaissa s-se rupes tökkimää. ei saatu isoja
- 2 projekteja=sen organisaation ylläpito nin ei onnistunu. sitte
- 3 otettiin huonoo hintaan isoja projekteja että saatiin niinkut
- 4 töitä mut se ei niinkup paljoo auta ku, kun pitäs maksaa
- 5 niitä kuluja ja sitten niistä tuli tappiota sitten.

Tekijäksi esimerkissä hahmottuu yritys, jonka toimintaa puhuja kuvaa. Puhuja on osa yritystä ja myös käytännössä omassa työssään osallinen kuvaamansa ryhmän toiminnassa. Kuitenkin sitä, että puhuja käyttää passiivia *me*-muodon

⁶ Ylipäänsä tällainen tendenssi voidaan tulkita kohteliaisuusstrategiana, joka johtuu tarpeesta suojella puhujan ja kuulijan kasvoja. Sekä käskemisen puheakti että (siihen yhdistyvä) suora persoonaviittaus voidaan katsoa tyypillisiksi esimerkeiksi kasvoja uhkaavista akteista. (Ks. Brown & Levinson 1987.)

sijasta, voidaan pitää kontekstissa merkitsevänä valintana: persoonamuodon puuttuminen nostaa esiin sellaista tulkintaa, että toimija on epämääräinen ja toiminta näin ollen vähemmän puhujan omassa vallassa. Vastaavia tapauksia tulkinnut Shore (1986: 36) huomauttaa, että pronominin puuttuessa lause saa geneeristä sävyä, mikä vastanee jonkinlaista yleistämisen tarvetta. Näin ollen passiivi häivyttää puhujaa ja hänen osallisuuttaan kuvattuun toimintaan. Toisaalta passiivia kehystää merkitys ”automaattisesta tapahtumisesta tai toiminnasta”: *se rupes tökkimää –organisaation ylläpito ei onnistunu*. Asioita siis tapahtuu ilman että ketään toimijaa nostetaan agentiksi (vrt. automatiivista Kulonen 1985; Koivisto 1991: 48–93).

Mutta korostettakoon vielä, että passiivin käyttöön joissain yhteyksissä liit-
tyvä tekijän epämääräisyys ei ole ristiriidassa sen ajatuksen kanssa, että passiivin referenssi on avoin. Persoonan epämääräisyys on ymmärrettävissä sellaisena avoimuutena, joka mahdollistaa erilaisten toimijoiden mukanaolon kuvatussa toiminnassa. Avoin referenssi on nimenomaan puhujan resurssi kuvata epämääräisrajainen ryhmä, ja näin ollen persoonaviittauksen avoimuus konstruoii ihmisryhmää sitä vastoin, että viittaisi olemassa olevaan ryhmään.

5.1.2.2. Indefiniittisyys ja ryhmän rajat

Ryhmän rajojen ja ylipäänsä kategorisaation kannalta passiivin kieliopillisessa määritelmässä on mielenkiintoista se, että passiivia pidetään tekijöiden useuden suhteen epämääräisenä (esim. Karlsson 1982; P. Leino 1989). Sosiaalisen ryhmän tulkinnan kannalta passiivi kytkeytyisi yhteen ’epämääräisrajaisuuden’ ryhmäominaisuuden kanssa. Tällöin passiivi implisiittinä tekijänä olisi rajoiltaan epämääräinen kategoria, puhujan kannalta ulkoryhmä. Kun passiivi kuitenkin kuvaa toimintaa, saa epämääräisyyden ”komponentti” aikaan sen, että kuvattu toiminta näyttäytyy toimijana olevan ryhmän yksimielisenä pyrkimyksenä.

(66) (IL 5.3.99)

- 1 Itsemurhia on yritetty vähentää Stakesin kampanjalla, joka
- 2 toteutettiin mittavasti. Siihen osallistui peräti sata
- 3 tuhatta eri alojen ammattilaista. Kuitenkin tavoitteesta –
- 4 20 prosentin vähennys itsemurhiin kymmenessä vuodessa –
- 5 saavutettiin vain puolet.

Tällaisissa tyyppillisissä passiivin käyttötapauksissa on hyvin vaikea tulkita puhujan mukanaoloa tai mukanaolon astetta. Epämääräisyys koskee usein paitsi useutta myös puhujan asianosaisuutta. Usein onkin puhe yhteiskunnallisista asioista, joissa jollain kollektiivisella tasolla kaikki olemme mukana (ks. esimerkit 63 ja 64).

Mutta passiivin mukanaan tuomaa indefiniittisyyttä ja puhujaa ryhmän jäsenenä voi ajatella myös toisin. Kun passiivi antaa mahdollisuuden näyttää oma ryhmä epämääräisenä ja mahdollistaa sitä myötä myös oman asianosaisuuden

himentämisen, voi se toimia puhujan strategisena valintana. Puhuja voi häivyttää itsensä taustalle, ja toiminta voidaan saada näyttämään väistämättömältä.

Viertiö (2000: 24) mainitsee passiivia käsittelevässä kirjoituksessaan esimerkkilauseen *Tekstiviestien lähettäjää veloitetaan myös niistä viesteistä, joita ei virheellisen numeron vuoksi pystytä toimittamaan perille*. Tällaisessa tapauksessa voidaan nähdä juuri se, että passiivi tekee kuvatun toiminnan (*veloitetaan, ei pystytä*) taustalla olevan ryhmän epämääräisrajaiseksi. Kun toimija on epämääräinen, näyttäytyy toiminta pakolliselta – epämääräisen toimijan toiminnasta on vaikea kellekään valittaakaan. Tavallaan passiivin indefiniittisyys avaa ryhmästä tehtävissä olevaa tulkintaa siihen suuntaan, että kyseessä on toimijakollektiivi, ei heterogeeninen yksilöiden muodostama ryhmä.

Passiivin käyttö vie tulkintaa helposti myös siihen suuntaan, että inhimillisten toimijoiden sijasta toimijana on jokin instituutio, yritys, järjestelmä tai jopa laite (ks. Viertiö 2000: 24), vaikka tietysti nämäkin toimijat (tai niiden toiminta) perustuvat ihmisiin. Joka tapauksessa jokseenkin luonnollistuneelta tuntuu esimerkiksi katkelman 67 puhetapa, jossa passiivin implisiittinä tekijänä on yritys, jossa puhuja työskentelee:

(67) (Ulkomailla työskentelevien haastattelut)
1 – –että se että tää on ollu niin kasvuvaiheessa koko ajan
2 että, että niinkus se, se on, ((1.0)) ainut mitä
3 työrutiinia=täällä säästetään enemmär rahaa ku
4 Euroopassa, ollaan niinku hyvin, hyvin tietoutuneita
5 siitä että, että mieluiten ei niinkum matkusteta. täällä
6 niinku et matkustetaan paljon mut kuitenkin että ollaan
7 niinkup aina puolev vuodev välein sanotaan ett pitäis
8 niinkus säästää vähär rahaa (et muut tämmöstä). se ov
9 vähän niinku pikkusen semmosta suoma-, suomalaiseen
10 tyyliin ni vähäs semmosta niinkup pihistelyä, enemmän on
11 että. että ei voi kunnan tietokonetta, ei hommata edes
12 tietokonetta (– –) ett vähäs säästetään rahaa– –

Indefiniittisesti passiivissa puhuminen (*säästetään, ollaan, matkustetaan*) jättää kuulijalle avoimeksi sen, onko puhuja osallinen puheenalaisen toimintaan vai ei. Mikäli puhuja konstruoi ryhmää käyttäen *me*-pronominia, voitaisiin helpommin tehdä tulkinta yhtäältä puhujan itsensä asianosaisuudesta ja toisaalta inhimillisen toimijan (ryhmän) olemassaolosta.

Arkipäivän toiminnassa törmäämme koko ajan epämääräisyyttä aiheuttavaan passiivin käyttöön. Työtoverini suusta saatan kuulla, että työpaikalleni halutaan kahviautomaatti. Naapuri voi kertoa, että taloyhtiömme pihalle aiotaan grillikatosta. Usein tällaisissa tilanteissa jää arvailun varaan, mikä on puhujan – työkaverin tai naapurin – oma suhde puhuttavaan ja mahdolliseen ryhmään passiivin taustalla. Indefiniittisyys tekee ryhmän rajoiltaan epämääräiseksi, ja usein jää epämääräiseksi puhujan osallisuus puheessa kuvatussa toiminnassa ja sitä kautta mahdollisesti konstruoituvassa ryhmässä. Näin passiivin indefiniittisyys tarjoaa puhujalle mahdollisuuden kätkeä sekä ryhmän rajat että etenkin oma itsensä.

Mutta on kyse sitten tekijyyden hämärtämisestä tai aidosti epämääräisrajaisen kategorian ilmaimisesta, passiivi on myös keino jättää tekijäjoukko avoimeksi. Avoimeen tekijäjoukkoon voivat erilaisissa tilanteissa ja erilaista käyttöä varten samastua monenlaiset yksilöt monenlaisin perustein. Vastaavasti passiivin avoimena kategoriana voi katsoa rakentavan myös potentiaalisia ulkoryhmiä: viittauspotentiaali antaa tulkitsijalle mahdollisuuden muovailla ryhmän rajoja ja sen koostumusta – ja tietenkin sitä, onko kyse jollain tapaa ryhmästä.

5.1.3. Kuka tahansa me: geneeriset käytöt

Toisaalta *me*-pronominiin ja toisaalta 'me'-ryhmään viittaavaan passiiviin rinnastuvat geneerisyyttä hyödyntävät puhetavat. Kieliopillisesti geneerisyys on määriteltävissä ei-spesifiseksi persoonaksi: 'kuka tahansa' on Ø-muodon parafrasi (Hakulinen & Karlsson 1979: 253). Ryhmän konstruoinen kannalta kyse on siitä, että periaatteessa kuka tahansa voi olla ryhmän jäsen. Usein geneerisyyden tai nollapersoonaisuuden yhteydessä puhutaan siitä, mikä on "puuttuva" persoona, ja niinpä puhutaan esimerkiksi geneerisestä 3. persoonasta tai 2. persoonan yleistävästä käytöstä. Yleensä tätä keskustelua käydään muotojen ehdoilla: geneerisestä 3. persoonasta voidaan puhua siinä mielessä, että geneerisen ilmauksen verbi on 3. persoonassa; toisin sanoen 3. persoonaa käytetään geneerisenä persoonana (ks. Hakulinen & Karlsson 1979: 253; Vilkkuna 1996: 141). Geneeriseksi 2. persoonaksi taasen voidaan kutsua myös passiiviksi tulkittua yksikön 2. persoonan käyttöä (Yli-Vakkuri 1986: 104; Laitinen 1995a; Ojajärvi 2000; Seppänen 2000), jossa siis on (muodollisesti) esillä 2. persoona.

Mainitsin aiemmin (luku 4.2.2.) geneeriset viittaukset siltä osin kuin niiden voi katsoa epäsuorasti viittaavan puhujaan. Kuten todettiin, myös puhujaan yksilönä viittaavat geneeriset puhetavat tuovat tulkintaan mukaan sen aspektin, että kyseessä voi olla yleistävästi kuka tahansa muukin kuin puhuja. Tällöin tullaan lähelle juuri sitä ajatusta, että yleistävässä käytössä on kyse ryhmän konstruoinemisesta. Diskursiivisessa tulkinnassa onkin olennaista nähdä yleistävän käytön monikerroksisuus: yleistävä ilmaus voi viitata puhujaan, mutta samaan aikaan se toisella tasolla rakentaa ryhmää. Samaan tapaan on nollapersoonaa tulkinnut Laitinen, joka *minä*-pronominin ja nollan suhdetta pohtiessaan esittää, että esimerkiksi *minä* edustaa vain yhtä niistä referenteistä, joilla on mahdollisuus samastua nollapersoonaan (1995a: 349). Tällä tavoin on nähdäkseni kyse juuri ryhmäksi tulkittamisesta, ja geneerisyys, sen sijaan että kyseessä olisi jonkin kieliopillisen persoonan puuttuminen, onkin ennen kaikkea keino tuottaa ihmisryhmiä ja yksilöiden suhdetta ryhmään.

Yksipersoonaisuuteen piiloutuu usein implisiitisti 'me', puhuja ja epäluukuinen joukko muita henkilöitä. Kieliopillisesti sanoen implisiittiyys tarkoittaa sitä, että subjektia ei ole pantu ilmi. Joka tapauksessa yksipersoonaisuuden voidaan katsoa sisältävän sellaisen implisiitin merkitysaineksen, että puhuja on se, joka jotain väittää, esittää tai toteaa, mutta puhuja on samalla olennaisesti ryhmän

jäsen. Ajatellaan vaikkapa seuraavia mielipidekirjoitusten otsikkoja:

(68) Äänestäjiä ei kannata aliarvioida (IL 11.3.99)

(69) Karjalaa ei kannata vaatia takaisin (IL 10.1.00)

(70) Ansaittuihin eläkkeisiin ei pidä puuttua leikkauksin (IL 13.11.01)

Luemme tuollaiset otsikot helposti merkitykseltään sellaisiksi, että ne edustavat puhujan mielipidettä. Tältä osin nekin voitaisiin tulkita yksilön mielipiteiksi. Toisaalta yksipersonaisuuden mukanaan tuoma yleisyys, ”kuka tahansa” -komponentti, vie tulkintaa pois päin henkilökohtaisuudesta: puhuja ja kuka tahansa (hänen kanssaan samoin ajatteleva) muodostavat implisiitin kollektiivitekijän, ’me’-ryhmän. Erityistekijänä esimerkkilauseissa 68, 69 ja 70 on se, että kielto-muoto⁷ osaltaan, yhdessä subjektin puuttumisen kanssa, luo ryhmän rajoja. Kun puhujaa yhdessä muiden potentiaalisesti samanmielisten kanssa ajatellaan ryhmänä, asettuu tämä ryhmä vastatusten sen ryhmän kanssa, jonka negaatio implisiitisti ilmaisee. Kieltoa voidaan tulkita siten, että se esittää tulkinnan jonkin ryhmän tekemisistä, toiminnasta tai mielipiteistä: on äänestäjiä, jotka aliarvioivat..., on Karjalaa takaisin vaativia..., on niitä, jotka haluavat leikata ja ovat siinä asemassa, että voivat leikata eläkkeitä. Negaation ja persoonan yleistyksen kautta rakentuukin puhujan oma positio, joka on vähintään yhtä suuressa määrin sosiaalinen kuin henkilökohtainenkin.

Tavanomaista on yksipersonaisuuden kytkeytyminen yhteen konditionaalissa puhumisen kanssa, ja tyypillisiä epämääräisellä tavalla puhujaa ja joitakin muita ryhmäksi tekeviä muotoja modaaliverbimuotoja teksteissä ovat *pitäisi* ja *täytyisi*. Esimerkissä 71 on tällaista tyypillistä *pitäisi*-käyttöä:

(71) (IL 23.3.99)

1	Viime aikoina on ollut juttua kouluväkivallasta ja mikä
2	pahinta se kohdistuu nyt myös opettajiin ja todella raa’alla
3	tavalla. Tämä pitäisi saada loppumaan , sillä siitä voi olla
4	mitakin seurauksia kuin vain oppilaan kohdalle tulevat
5	ongelmat.
6	Nuorisorikollisuuden ikärajaa pitäisi laskea kaksi vuotta,
7	koska jos nuoria ei pistetä kuriin, he tekevät melkein mitä
8	vain. 13-vuotta olisi sopiva, koska on väärin, että he
9	pääsevät kuin koirat veräjältä ikänsä vuoksi. Kotien on
10	myös otettava vastuuta. Kaikkea ei voida laittaa koulun
11	vastuulle.

Konditionaalimuotoinen modaaliverbi kertoo sekä kontrafaktuaalisesti siitä, että faktuaalinen tilanne ei ole ideaali tai toivottava että ”perusluonteisen” modaalisesti siitä, että kyse on puhujan näkökulmasta. Mutta yksipersonaisuus tuo helposti mukanaan muutakin kuin vain puhujan näkökulman: monissa

⁷ Lehtitekstin ja erityisesti mielipidekirjoitusten otsikkojen kontekstissa voitaisiin puhua kieltöhakuisuudesta.

yhteyksissään juuri *pitäisi*-muotoa voidaankin tulkita siten, että se etäännyttäisi sanotun mielipiteen puhujalta yleiseksi mielipiteeksi (ks. Kömi 2001: 57). Tätä ajatusta voidaan jatkaa ja tuoda ryhmäkontekstiin siten, että *pitäisi*-muodon (kuten myös *täytyisi*-muodon) kautta tapahtuvaa yleistämistä tulkitaan ryhmäksi tekemiseksi. Puhuja etäännyttää itsensä epämääräiseen ryhmään. Tietenkin puhuja esimerkissä 72 on vain toiminnan ehdottaja, hänen mahdollisuuksistaan tai tarkemmin ottaen edes haluistaan olla toimija ei voida tietää. Silti implisiitisti tällaiseen puhetapaan kirjoittuu ryhmä, puhuja ja hänen kanssaan samanmieliset. Puhuja kirjoittajana rakentuu havainnon tekijäksi mutta puhuu monen puolesta⁸.

Yleinen ja yksipersonaisiin konditionaaleihin kietoutuva ei-spesifi 'me' voidaan nähdä myös seuraavassa kirjoituksessa, jossa nimimerkki "Vaikuttaja varjosta" kirjoittaa opiskelijan rahahuolista.

- (72) (IL 2.3.99)
- 1 Opiskelijat on ainoa väestönosa, joka joutuu elättämään
 2 itseään lainalla. Valmistumisen jälkeen opiskelijalla alkaa
 3 toisenlainen piina. Lainaa pitää lyhentää ja samaten
 4 mahdollista asuntolainaa.
- 5 Miksei voitaisi tehdä seuraavalla tavalla: valmistumisen
 6 jälkeen viiden vuoden ajan veroprosentti olisi alhaisempi?
 7 Näin olisi mahdollista maksaa opintolaina aikaisemmin pois
 8 ja voisi ryhtyä suunnittelemaan elämäänsä velattomana
 9 eteenpäin.
- 10 Vielä parempi olisi ottaa käyttöön Australiassa oleva
 11 malli, jossa opiskelija alkaa maksamaan opintolainaa
 12 takaisin vasta, kun saa koulutustaan vastaavaa työtä.
- 13 Vaikuttaja varjosta

Erityisen selvästi epämääräisrajainen 'me' implisiittinä tekijänä näkyy rivillä 5 kysymyksessä *Miksei voitaisi tehdä seuraavalla tavalla*– –?. Kyse on 'meistä', puhuja on yksi 'meistä', jälleen implisiitisti sitoutunut ehdottamaansa toimintaan. Ehdotettu toiminta olisi siis sekä puhujan kannattamaa että epämääräisesti yleisesti hyvää.

Geneerisyys keinona, jolla yksilö siirtää tulkinnan pois itsestään epämääräiseen kuka tahansa -ryhmään näkyy mielestäni erinomaisesti seuraavassa puhutavassa, jossa puhuja pohjustaa ensinnä kirjoituksensa aiempaan keskusteluun liittyväksi, kertoo oman asemansa ja sitä myötä oikeutuksensa puhua havainnoijana. Yleistäminen, potentiaaliseen ryhmätasoon vienti, tapahtuu lopussa, kun kirjoittaja geneerisesti konstruoi mahdollista toimintaa.

⁸ Ei-spesifioiva "ryhmäpuhe" näkyy esimerkissä myös mm. konditionaalissa *olisi sopiva*, geneerisessä mielipiteessä *on väärin* ja passiivissa *on otettava*.

(73) (II 5.3.99)

1 Keksitaukolainen kirjoitti (IL 26.2.) tupakkataukoja
2 pitävien työpanoksesta. Lusmuilla voi silti muutenkin kuin
3 tupakoimalla! Olen nuorena ja ahkerana huomannut, että
4 keski-ikäiset eivät työpaikalla turhia rehki.
5 Poltan tupakkaa ja nipistän aina viiden minuutin paussin
6 kahvi- tai ruokatauosta eli syön nopeammin. Ymmärrän
7 toki, että aikaa voi mennä enemmän, jos matka
8 tupakkapaikalle on pitkä tai jos jää matkalle juoruilemaan.
9

Kysymys on nyt lopussa kenestä tahansa, ”aikaa voi (keltä tahansa) mennä enemmän, jos (tämä kuka tahansa) jää matkalle juoruilemaan”. Geneerinen persoona on tässä potentiaalinen ryhmä, jonka toiminta kuitenkin eroaa kirjoittajan omasta toiminnasta. Geneerinen muoto ikään kuin kutsuu kuvattuun toimintaan kenet tahansa, tällaisena se on yleinen ”kenen tahansa” ryhmä.

Usein geneerisyys toimii kuitenkin siten, että implisiitisti kirjoittaja on mukana puheenalaisessa ryhmässä. Tältä kannalta voidaan pohtia esimerkkiä 74:

(74) (IL 23.3.99)

1 Ärsyntyneelle Lappilaiselle (IL 18.3). Ei kaikilla ole
2 mahdollisuutta lähteä lumilinnaa Lappiin asti katsomaan.
3 Asuu täällä etelässäkin pienituloisia.

Mistä tämä implisiitti tulkinta sitten tulee? Kirjoitus ei paljasta tekijän omaa mahdollista kuulumista pienituloisiin. Ensin kerrotaan kirjoituksen konteksti, joka on vastaus aiempaan kirjoitukseen. Näin kirjoituksessa sanottu on tulkintoja tästä aiemmasta kirjoituksesta. Aiemman kirjoituksen tulkintoja kommentoivat lauseet *Ei kaikilla ole* – ja *Asuu täällä* –. Näissä esimerkiksi kielto ja sanajärjestys rakentavat sellaista tulkintaa, että kirjoittaja kommentoi edellä sanottua tai pareminkin edellä sanotun tulkintaansa. Ryhmä ’pienituloiset’ on implisiitisti toisen tekstin kautta rakentuva. Liitepartikkeli *-kin* voidaan katsoa juuri toisessa tekstissä ilmaistua ”ryhmän lokaatiota” kommentoivaksi: kirjoittajan tulkinta koskee sitä, mitä hän katsoo kommentoimassaan tekstissä annetun ymmärtää. Olennaista on nyt se, että kirjoittaja rekonstruoi ryhmää ’pienituloiset’.

Geneerinen ei-spesifinen persoona ei millään muotoa yhdisty juuri puhujan, eli toisin sanoen puhujan kuulumisen ryhmään ’pienituloiset’ ei ole esimerkistä suoranaisesti tulkittavissa. Puhujan mahdollinen tulkitseminen ryhmään kuuluvaksi tulee ennen kaikkea siitä odotuksesta, että kirjoittaja puhuu myös omasta puolestaan. Geneerinen persoona valintana tukee tätä tulkintaa, ja geneerisyys voidaan tulkita samalla myös sillä tavoin pragmaattisesti, että puhujan sen kautta tässäkin välttelee spesifin persoonan esiintuontia.

Olennaisimmalta geneerisyudessa vaikuttaakin juuri persoonan välttely, jolle puolestaan voidaan antaa monenlaisia mahdollisia tulkintoja. Puhujan tai kirjoittajan – taustalla olevan henkilön – kautta yksi mahdollinen tulkintatapa liittyy ryhmään ja ryhmäksi rakentamiseen. Kun puhutaan geneeristä persoonaa käyttäen, rakennetaan ’itse’ usein implisiitisti ryhmän jäsenenä. Tällöin omat sanomiset, esimerkiksi mielipiteet, näytetään strategisesti laajemman tason sa-

nomisina. Yksilöstä rakentuu tällöin vain yksi asianosainen, joka toteaa yleisen muitakin koskevan asian.

Kuka tahansa ei kuitenkaan ole aivan kuka tahansa geneerisestikään puhuttaessa. Konteksti ohjaa monella tasolla sen tulkitsemista, keiden ääni on potentiaalisesti kuuluvilla geneerisen persoonan puhuessa. Edeltäneessä esimerkissä kävi jokseenkin selväksi, että kyse oli pienituloisista eteläsuomalaisista. Toisaalta konteksti voi ohjata tulkintoja mm. sellaisiksi, että implisiiteiksi referenteiksi rakentuvat vaikkapa suomalaiset tai esimerkiksi jotkin ”ne”, joilla on asemansa, kykynsä tai muiden ominaisuuksiensa puolesta mahdollisuus tehdä jotain.

Vaikka geneeristä persoonaa käyttäen rakentuu rajoiltaan varsin erilaisia ryhmiä, on niillä kuitenkin yhteisenä ominaisuutena se, että niiden rajat ovat epämääräiset. Tältä osin geneerisyys, kuten myös passiivi ja *me*-pronomini, voi esiintyä palvelemassa yksilön kategoriointia, jossa muut ihmiset (”me”) ovat puhujalle resurssi, johon voidaan tarvittaessa viitata ja johon voidaan – nyt toiselta kannalta katsottuna – haluttaessa samastua.

5.2. Yksilön ryhmä: kokoavaa tarkastelua

On puhetapoja ja kielen keinoja, joita käyttäen yksilö voi rakentaa itsensä osaksi jotain laajempaa kokonaisuutta. Kuten olen jo tähän mennessä osoittanut, näiden kielen keinojen käytön tarkastelu ei kuitenkaan täysin tue sitä ajatusta, että perinteisesti sisäryhmän ominaisuuksiksi luetut seikat olisivat läsnä merkitysten käytössä. Esimerkiksi *me*-pronominia käyttäen konstruoidaan varsin erilaisia ryhmiä, jopa koko maailmasta voidaan puhua *minä*, tai pronominin avulla konstruoitu ryhmä voi olla rajoiltaan ja implisiitiltä koostumukseltaan sellainen, että sen ei voi katsoa toimivan vain positiivisena viite- ja jäsenryhmänä, yksilön sisäryhmänä. Sama pätee muihinkin kielen rakenteen ja kieliopin muotoihin: kuten *me*-pronominin myös esimerkiksi passiivin ja geneerisen persoonan käytön voidaan nähdä rakentavan ryhmiä. Sisäryhmäisyyden merkitykset eivät kuitenkaan välttämättä aktualisoidu.

Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteivätkö sisäryhmän mieltämisen tavat, esimerkiksi ”tapa” (taipumus, kyky) nähdä oma ryhmä positiivisessa valossa, olisi mukana myös niissä käytöissä, joiden kautta yksilö jollain kielellisellä tavalla tekee näkyväksi ryhmän ja oman ryhmään kuulumisensa. Loppujen lopuksi kuulumisessa on tässä perspektiivissä kyse jollain tapaa asianosaisena puhumisesta, mikä on huomattavassa määrin sama kuin asianosaisena oleminen. Niinpä keskipiste on nimenomaan yksilö itse, ja analysoiduista puheenvuoroista voidaankin todeta, että omasta ryhmästä puhumisen välttämätön elementti on tietenkin vain itse yksilön asianosaisuus. Tästä poikkeus on referoiva käyttö, asettuminen ”ikään kuin meiksi”. Mutta sisäryhmän sosiaalipsykologisia ominaisuuksia voidaan kuitenkin nähdä myös niissä puhetavoissa, joissa yksilö puhuu yhtenä vaan ei ainoana asianosaisena.

Ennen kaikkea oman ryhmän puheessa esille tuleva ryhmäominaisuus liit-

tyy ryhmään vetoamisen retorisiin ulottuvuuksiin. Näin varsinaiset sisäryhmän ominaisuudet jäävät implisiiteiksi. Jo oman ryhmän konstruointi on merkittävä retorinen askel: 'me' on ilmoitus siitä, että puheena olevassa asiassa on mukana monta henkilöä, ja tämän asian suhteen nämä henkilöt muodostavat yhdenmiehisen ryhmän⁹. Toinen retoriselta kannalta merkittävä teko on puhuminen "yhtenä meistä", toistenkin puolesta. Tältä kannalta se, mitä sanotaan, saa enemmän painoarvoa – joukossa on voimaa. Tietysti puhumista "minänä" tai puhumista "meinä" voidaan pitää vain vaihtoehtoisina strategioina, joilla on kummallakin sanottavan vakuuttavuuden kannalta hyvät ja huonot ominaisuutensa. Mutta siitä huolimatta, että kyse voi olla "vain" strategioista, tuo 'me'-ryhmän rakentaminen mukaan ulottuvuuden, jossa painopiste on yksilön sijasta ryhmässä, ja näin ollen myös tulkintoihin rakentuu potentiaalinen ryhmäkonteksti. Implisiittinä ryhmäominaisuutena voidaan nyt pitää kaikkea sellaista, mikä liittyy oman ryhmän näkemiseen positiivisessa valossa tai parempana kuin muut. Diskursiivisesti ajatellen tämä tapahtuu siten, että implisiitti sisäryhmän suosiminen koskee vain sitä ominaisuutta, joka kulloinkin konstruoidaan jotkin mahdolliset ihmiset 'meiksi' tekemiksi. Tämän ominaisuuden suhteen yksilön ryhmän näytetään toimivan ja ajattelevan "oikein" ja olevan oikeutettu toimimaan ja ajattelemaan siten kuin puhuja tekstissä esittää.

'Me'-kategoriat vaikuttavat toisaalta myös puhetapoihin luonnollistuneilta, eikä aina olekaan ollenkaan niin, että puhuja esittäisi tai konstruoi ryhmälle jonkin ryhmäominaisuuden tai edes välttämättä täsmentäisi sitä, keitä ryhmään kuuluu. Tällöin ryhmä tulee tulkituksi kulttuurisesti, esimerkiksi puheen aihepiirin perusteella, vaikkapa suomalaisiksi tai tilanteen perusteella esimerkiksi sinuksi ja minuksi. Usein tällaiset kategoriat ovat rajoiltaan epämääräisiä, tai niiden taustalla oleva persoona (ryhmä) on puhujaa lukuunottamatta ei-spesifi. Kategorisaation kiintopisteeksi jää yksilö, ja puhuminen ryhmästä käsin tai ryhmän puolesta voidaan tulkita puhettavaksi tai strategiaksi, jota on mahdollista käyttää rakennettaessa konstruointia intersubjektiivisuutta.

On ryhmällä tai kategoriolla kielenulkoisesti – mikäli se kielenulkoisesti voidaan katsoa olemassa olevaksi – sitten mitä hyvänsä ominaisuuksia, voidaan näitä ryhmäominaisuuksia nähdä myös puhemaailman pragmaattisesta näkökulmasta. Esimerkiksi epämääräisyys tai kategorian epäselvyys on myös puhujan valinta, jolla voidaan esimerkiksi kaihtaa persoonan esiintuontia, suojella kasvoja, välttää tietämättömyyden osoittamista, attribuoida syy jonnekin pois "syyllisestä" jne. Diskursiivisesti oman ryhmän ja itsen kategorisoimisen merkitykset ja ominaisuudet kuten jopa seurauksetkin näkyvät joustavana puhemaailman toimintana, eivät jäykkänä kognitiivisen kategorisaation mukanaan tuomina ja siihen liittyvinä ajatusmalleina.

⁹ Tämä ei tietenkään vaadi sitä, että puhuja eksplikoisi joidenkin muiden kuin itsensä olevan samaa mieltä asiasta. Implisiitistihän puhuja tämän samanmielisyyden ja asianosaisuuden ilmaisee jo silloin, kun hän puhuu joko 'meinä' tai 'meistä'.

5.3. Ulkoryhmäksi rakentaminen

Ulkoryhmä on yksinkertaistaen ryhmä, johon yksilö ei kuulu (ks. s. 41). Psykologisena prosessina ulkoryhmän olemassaolo vaatii sellaisen kategorisaation, jossa yksilö ensinnä kategorioi jotkut toiset yksilöt ryhmäksi ja toisekseen määrittelee tämän ryhmän tai kategorian ja oman suhteensa sellaiseksi, ettei itse ryhmään ”kuulu”.

Jos minän ajatellaan saavan alkunsa siitä, että ihminen havaitsee ja tunnistaa toisen ja toisen toiseuden, voidaan ryhmistä puhuttaessa ajatella, että ylipäänsä yksilön sosiaalinen identiteetti (mihin kuulun) syntyy toisten havaitsemisesta ja tunnistamisesta ryhmänä. (Keskustelua kulttuurisesta toiseudesta esim. Clifford & Marcus 1986; Hall 2000.) Havaitseminen ja tunnistaminen lepäävät kuitenkin nimenomaan kielenkäytössä, diskursseissa, jotka realisoituvat teksteinä, joissa toiseutta representoidaan.

Oma ryhmä–toinen ryhmä-jakoa ja siihen mahdollisesti liittyvää oman ryhmän suosimista toisen kustannuksella voidaan pitää myös valtasuhteisiin liittyvänä ilmiönä¹⁰. Kielitieteilijöistä ja diskurssintutkijoista tätä ajattelua on voimallisesti ajanut Teun van Dijk (esim. 1993b). Van Dijkin näkökulmasta oman ryhmän suosiminen on siis hallitsevan ryhmän tekemää omien ryhmäominaisuuksien esittämistä positiivisessa valossa, kun taas ulkoryhmien syrjijäminen on hallittujen esittämistä negatiivisessa valossa. Tämä valtaan liittyvä polarisaatio toteutuu van Dijkin mukaan kaikilla puheen ja kirjoituksen tasoilla, sitä ilmentävät sekä leksikogrammaattiset tekijät että muut tekstile merkitystä antavat tekijät.

Oleennaista ryhmätutkimuksen kannalta tässä lähtökohdassa on se, että hypoteesiksi ja puolittain lukkoonlyödyksi oletetaan ’meidän’ ja ’muiden’ polarisaatio, johon deterministisesti liitetään erilaisia sisä- ja ulkoryhmien sosiaalipsykologisia ominaisuuksia ja myös ryhmäkäyttätymisen seurauksia, kuten ulkoryhmän syrjijäminen. Kognitiiviseksi näkökulman voi katsoa sillä perusteella, että kielen katsotaan ilmentävän kognitiivista kategorisaatioilmiötä.

Sinänsä tämä esimerkiksi van Dijkin edustama kognitiivinen diskurssi-analyysi tai tässä sisäryhmä–ulkoryhmä-kysymyksessä samankaltaiset muut lähestymistavat (esim. diskurssi-historiallinen analyysi Wodak ym. 1999; Reisigl & Wodak 2001) eivät välttämättä ole poikkiteloin tämän tutkimuksen edustaman linjan kanssa. En kuitenkaan katso kielen ilmentävän kognitiivista kategorisaatiota vaan nimenomaan rakentavan joustavasti ja erilaisiin tarpeisiin erilaisia kategorioita. Tässä vaiheessa rajaan tarkasteluni kuitenkin koskemaan vain sitä, millaisia ryhmäominaisuuksia rakentuu niille kategorioille, joiden toimijaksi voidaan persoonaviittauksen tasolla määritellä puhuvan yksilön kannalta ulkoryhmä.

Selvennettäköön vielä, että ulkoryhmä ei tarkoita kielen ja sen käytön ulko-

¹⁰ Jacques Derrida (1978) on painottanut, että binaaristen vastakohtaparien välillä on aina valtasuhde. Myös sosiaalipsykologisessa (kognitiivisessa) ryhmätutkimuksessa on valtaa tarkasteltu sisä- ja ulkoryhmän suhdetta ja yleensäkin ryhmien välistä käyttäytymistä olenaisesti määräävänä tekijänä (ks. esim. Deschamps 1982).

puolista ryhmää siten, että tarkkailisin esimerkiksi suomalaisen puhujan tekemiä viittauksia maahanmuuttajiin. Mikä tahansa voi olla ulkoryhmä: kielen kautta tehty viittaus voi rakentaa vaikkapa kielenulkoisen 'me'-ryhmän ulkoryhmäksi. Olennaiseksi nousee sen analysointi, miten ryhmään kuulumattomuuden tai jopa ryhmästä irtisanoutumisen voi nähdä rakentavan ulkoryhmäksi kuvattavan kategorian erilaisia ominaisuuksia.

5.3.1. *He ~ ne* ja toiseus

Vastaavasti kuin *me*-pronominia voidaan käyttää viittaamassa ryhmään tai konstruoimassa ryhmää, johon yksilö itse kuuluu, voidaan pronominia *he* (*~ne*)¹¹ käyttää ulkoryhmän konstruoinnin keinona. Referenttien suhteen monikon ensimmäisen ja kolmannen persoonan välillä on kuitenkin ratkaisevan suuri ero: *Me*-pronominin ja joko sen kanssa tai ilman sitä esiintyvän possessiivisuffiksin *-mme* referenteistä huomattava osa on tekstin ulkopuolisia kun taas kolmannen persoonan monikon käyttö on lähes poikkeuksetta endoforista, korrelaatiot ovat löydettävissä tekstistä. Ennen kaikkea tämä saa aikaan sen, että *he* (*~ne*) ei aivan samaan tapaan toimi ryhmien ja kategorioiden konstruoijana kuin *me*. Tyypillistä monikon kolmannen persoonan käyttöä olisi esimerkiksi seuraava:

(75) (IL 9.3.99)

1	Taloustiedon opettajinamme oli henkilöitä, joilla
2	itselläänkin oli yrittäjätausta. He esittivät
3	havainnollisesti, miten 10 000 markan kuukausipalkkaa
4	bruttona saava työntekijä maksoi työnantajalleen 16 500
5	markkaa kuukaudessa.

Tällaiset tapaukset ovat tämän tutkimuksen kannalta sinänsä mielenkiinnostomia, sillä kyseisen laisissa tapauksissa ei ryhmäominaisuus merkityksellisty. Esimerkin kautta havainnollistan vain sitä, miten pronomini *he* toimii tyypillisesti pelkkänä korrelaattina ja miten myös pronominin viittauksen kohde on tyypillisesti entiteetti, jolle ei merkityksellistetä sosiaalipsykologista ryhmän tai kategorian ominaisuutta.

Aivan mielenkiinnontonta ei kolmannen persoonan monikon käyttö kuitenkaan ryhmätematiikan kannalta ole. Vaikka sen ensisijainen tehtävä on korrelaattina olo, saattaa se myös ilmaista ja rakentaa yksilön ja ryhmän suhdetta siten, että puheenalainen ryhmä näyttäytyy diskurssissa ulkoryhmänä. Tätä kautta

¹¹ Tässä yhteydessä en näe tarpeellisenä erottaa *he*- ja *ne*-pronominien käyttöä. Käytännössä *ne* on "vain" *he*-pronominin puhekielinen variantti. Tietyissä tapauksissa tietysti pronominiinien ero ja valintakysymys jommankumman suhteen saattaa merkityksellistyä: joissain tapauksissa esimerkiksi kirjoitetun kielen *ne*-pronominilla voi katsoa olevan jonkinlainen halventava sävy (Varis 1998: 92). Puhekielen *ne*-pronominiin tällaista affektiivista merkitystä on turha liittää.

myös *heistä* puhuminen voidaan nähdä retorisena kategorisaatiovälineenä.

5.3.1.1. ”Luonnolliset” *he*

Helposti tekstissä esiintyvä persoonapronomini *he* (~*ne*) näyttäytyy ikään kuin tyhjänä merkinä, pelkkänä korrelaattina. Jos korostetaan ajatusta ”tyhjästä merkistä”, ei pronominilla – **sen käytöllä puheessa** – olisi sellaista merkityspotentiaalia, että se voisi aktualistaa yksilön ja ryhmän suhteeseen merkityksen ulkoryhmä. Ääripään tulkintana voidaan esittää, että pronominin käyttö ei näin ollen korreloisi sosiaalisen todellisuuden ryhmien ja kategorioiden sosiaalipsykologisten ryhmäominaisuuksien kanssa, olisi vain ”viattomasti” eteen- tai taaksepäin tekstissä viittaavia pronomineja.

Tyhjäksi merkiksi tulkitseminen on tietenkin varsin usein tulkintana relevantti, näin vaikkapa esimerkissä 75 edellisellä sivulla. Mutta pronominin yleinen ja tyypillinen tapa olla pelkästään viaton tyhjä merkki ehkä myös hieman hämää pitämään pronominien kautta viitattuja kohteita luonnollisina kielenulkoisen todellisuuden ryhminä, joihin kielellisesti tehty viittaus ei itsessään sisällä merkityksiä mukanaan kantavia piirteitä.

Tältä luonnollisuuden tematiikan kannalta viittaus kohdistuisi referenttiin, mutta viittaus (jo nimensä mukaisesti) olisi vain viittaamista. Referenssi olisikin yksinkertainen ja selvä, jos ajatellaan, että tietyt henkilöt olisivat spesifeinä tiedosamme ja heihin myös viitattaisiin tekstissä sekä yksilöinä että pronominikorrelaatin kautta. Tämä olisi perustapaus:

(76) (IL 5.3.99)

- 1 – – miten on vaikkapa suomalaisten Mikojen, Häkkisen ja
- 2 Myllylän ansioiden kanssa? Eikö heidän toimintansa ole
- 3 kuitenkin– –

Vaikka *heitä* ei nimeämällä yksilöitäisi, voidaan kulttuuriseen tietoon perustuen esittää spesifi yksilöitävissä oleva *he*. Esimerkissä 77 *he*-pronominin korrelaatti on *ehdokkaat*, ja *ehdokkaat* oletetaan tunnetuiksi yksilöiksi Esko Ahoksi ja Tarja Haloseksi.

(77) (IL 12.1.00)

- 1 Katsokaa eri lehdistä, mitä ehdokkaat sanovat ja muistakaa,
- 2 mitä he ovat saaneet aikaan. Presidentiksi pitäisi valita
- 3 henkilö, jolla on eniten– –

Yksiselitteisistä viittaustapauksista voidaan nyt edetä edelleen varsin ”luonnollisiin” tapauksiin, joissa referentti selvennetään tekstissä, mutta esitetään kuulijalle/lukijalle yksilöimättömänä ’heinä’:

(78) (24.2.00)

1 Entisenä vaimona olen tässä aivan voimaton. En voi vaatia
2 tapaamisia, jos mies on niin tyhmä, ettei tajua, että
3 lapset kärsivät tästä. Ainut mitä voin tehdä on yrittää
4 selittää lapsille, ettei syy ole heissä, vaan isän korvien
5 välissä.

Jälleen kyse on siitä, että *he*-pronominilla on selvä referenssi joihinkin tiettyihin yksilöihin. Esimerkissä 78 pronominin nominaalinen vaste on *lapset*, ja olennaista on, että referentti on juuri 'tietyt lapset' eli luonteeltaan spesifi. Spesifiksi tulkittamista voidaan tässä pitää kulttuurisena ja tekstikontekstin tukemana tulkintana: esiin nostetaan leksikaalisten valintojen kautta diskurssi, jossa lapset ovat tiettyjä lapsia (ja implisiitisti puheenalaisen isän ja äidin lapsia).

Vastaavasti voidaan seuraavan esimerkin kohdalla ajatella, että viitatut henkilöt ovat juuri tiettyjä, periaatteessa nimettävissä olevia, yksilöitä:

(79) (Ulkomailla työskentelevien haastattelut)

1 –xxx:n miehet oli sanonu että nyt pystyy tämmösen
2 tekemään kul löytyy komponentteja ja, pojat oli, väsännys
3 sitten ja sitten ne oli myyny yhen, laivaprojektin--

Esimerkeissä on kuitenkin mahdollista nähdä ero sitä kautta, että tulkintarepertuaari rakentuu eri tavoin. Tässä tulkintarepertuaarissa on kysymys yrityksestä ja (sen työntekijöiden) myyntityöstä. Puhuja on periaatteessa ja mahdollisesti tietoinen *ne*-pronominin viittauksen kohteena olevista henkilöistä myös yksilöinä, mutta tulkintaa voi katsoa osaltaan rakentavan myös sellaisen diskurssin, jossa yrityksistä ja työstä puhuu yrityksen työntekijä. Tällaisessa "työntekijädiskurssissa" itse työntekijän ei siis välttämättä oleteta tuntevan yrityksen työntekijöitä yksilöinä, ja tästä johtuu se, että *ne* (*miehet, pojat*) ei saa välttämättä tulkintaa 'tietyt yksilöt' vaan pikemminkin juuri tulkinnan 'jotkin yrityksen työntekijät yleisesti'.

Kun siirrytään kohti spesifioimatonta ja ainakin kuulijalle mutta enemmän ja enemmän myös puhujalle yksilöinä tuntematonta *he ~ ne* -tarkoitetta, tullaan väistämättä tekemisiin sen asian kanssa, että kyse ei enää ole luonnollisesta suhteesta tarkoitodellisuuden referentin ja siihen tekstissä viittaavan tyhjän merkin ja sen mahdollisen nominaalisen vasteen kanssa. Monikon kolmannen persoonan käyttökin voidaan nähdä valintana, jolla on mahdollista konstruoida sosiaalisia kategorioita. Olennaista on se, että pronomini tuo tekstissä olevaan ihmisviittaukseen kategorisaation ja erityisesti itsen kategorisaation ulottuvuuden. Tällöin se ei omanakaan kielellisenä elementtinään ole vain tyhjä merkki ja luonnollinen viittaus vaan ulkoryhmäksi rakentamisen keino.

Luonnollisuus näyttäytyy myös niissä kategorisaation tavoissa, joissa 'he' voidaan kuvata merkityksellä 'ihmiset, jotka'. Luonnollinen viittaus olisi esimerkiksi kuvauksessa *Tuolla pihalla on kolme lasta. He rakentavat lumilinnaa*. Sen sijaan, että viittaus kytkettäisiin ajallispaikalliseen kontekstiin, on kyse teksteissä ja puhutussa kielessäkin useimmiten siitä, että monikon kolmas persoona esiintyy yhteydessä, jossa se sekä kategorisoi että samalla konstruoi ryhmän jonkin ominaisuuden perusteella, ja tämä ryhmä on näin ollen irrallaan spatiotemporaalisesta

kontekstista.

(80) (IL 2.3.99)

- 1 Kun seuraa omalla työpaikalla tupakoimattomien työajan
2 käyttöä niin huomaa, että hekin tarvitsevat pieniä taukoja
3 aika ajoin. Heille tauot tarkoittavat tarkoituksetonta
4 lörpöttelyä ovensuussa ja vetelehtimistä kahvihuoneessa.

(81) (**Sanasto ja maailmankuva -haastattelut**)

- 1 H: joo. tarvitaanko sum mielestä Suomessa ruottia?
2 P: osa tarttee ja osa ei, ja mum mielestä se pitäs niin kun, ollat
3 tiätty valinta, niin kun vapaus valita se että, eihän kaikki sitä
4 tarvit missääv vaiheessa. osa taas tarvii enemmän. ne sais
5 opetellas sitä mutta, –

Sekä esimerkeistä 80 ja 81 voidaan siis lukea konstruoitu ryhmä. Esimerkissä 80 ”tupakoimattomat”, esimerkissä 81 ”ylipäättään sellainen osa väestöstä, joka tarvitsee ruotsin kieltä”. Jos monikon 3. persoona pidetään valintana, nousee näihinkin lausumiin sellainen merkitys, että konstruoidut ryhmät ovat suhteessa puhujaan itseensä. *He*-pronomini kertoo esimerkissä 80 implisiitisti, että kirjoittaja on tupakoitsija¹², esimerkissä 81 *ne* kertoo, että puhuja ei itse kuulu siihen ”osaan”, joka tarvitsisi ruotsin kieltä. Kategorisaation kannalta voidaan esittää sellainen tulkinta, että kategorisaatio ’heiksi’ tapahtuu sen perustella, mitä ihmiset ovat tai tekevät. Kun tämä oleminen ja tekeminen poikkeaa omasta tekemisestä ja olemisesta, muodostuu ulkoryhmä.

Näin voimme olettaa, että *he*-pronominin merkityspotentiaaliin kuuluu toiseuden merkitys sillä tavoin, että se kielenkäytössä esiintyessään nostaa esiin puhujan ryhmään kuulumattomuutta. Monikon 3. persoona tuo sekin tällä tavoin puhujan itsensä näyttämölle. On tietenkin tulkinnanvaraista, milloin *he* kuvaa faktisesti puhujan ulkoryhmää – ryhmää, johon hän ei kuulu – mutta eittämättä monikon 3. persoona tuo tekstiin sellaisen perusuonteisen tulkinnan, että puhuja ei tähän ryhmään kuulu.

5.3.1.2. Kategorisaation voima

Kategorisaation perusidea on yksinkertaistaminen. Ihmisistä kuten mistään muustakaan ”kohteesta” puhuttaessa on mahdotonta koko ajan ottaa huomioon sitä, että olemme erilaisia. Tuskin edes kiivainkaan ryhmien sijasta yksilöyden korostaja voisi kiistää sitä, että yksilöiden partikulaarisuuden asemesta on ainakin kielenkäytössä käytettävä kategorisaatiota, niputettava yksilöt yhteen. Kategorisaatiosta tuskin voi nähdä olevan mitään haittaa esimerkiksi silloin, kun *he*-pronomini on indeksikaalisessa käytössä tai se muuten viittaa tiettyihin yksilöihin. Jos sen sijaan

¹² Ensinnäkin muoto *tupakoimaton* kertoo kategorian ’tupakoivat’ olemassaolon. Tämä on tietysti edellytys sille, että puhuja voidaan kategorisoida.

viittauksen kohteena on laaja kategoria, saattaa *he*-viittauksen kautta rakentua ulkoryhmä sellaisena kuin se ulkoryhmän homogeenisuus -efektin (ks. s. 41) mukaankin on.

(82) (Sanasto ja maailmankuva- haastattelut)

- 1 – – mustalaiset on todella idiootteja. ne on niin kun, ne on
2 sellasia kauheen väkivaltaisia. että tota, ne tulee heti iskeem
3 puukolla silmääj jos erehtyy kattoov vähäm pidempään taij
4 jotaiv vastaavaa että, ne eij om mitenkään, todellakaan, niist
5 on ihan oikeudetut käsitykset mitä niist on – –

Esimerkki on tavallaan tyypillinen ulkoryhmäkategorisaatio. Puheenalainen ryhmä tuodaan esiin ryhmänimityksellä *mustalaiset*, ja puhuja viittaa nimeämäänsä ryhmään monikon 3. persoonan pronomiinilla, joka samalla ikään kuin norminmukaisesti tuo esiin ryhmän toiseuden puhujan suhteen.

Esimerkin puhutavan voi myös nähdä toimivan varsin hyvin sen sosiaalipsykologisen mallin mukaisesti, jossa ulkoryhmän ominaisuutena mainitaan ryhmän homogeenisuus ja se, että ryhmä ja sen toiminta homogeenisena kategoriana esitetään negatiivisessa valossa. Voidaan ajatella, että yksi ”heistä” puhumisen tapa olisikin juuri jonkin ryhmän näkyväksi tekeminen ja ryhmän toiminnan esittäminen yleisenä ryhmäominaisuutena. Toinen asia on keskustella siitä, miten ja kuinka paljon tällainen kuvaaminen vääristää todellisuutta: joka tapauksessa tällaiset puhujien kuvaukset tekevät yleistyksen, joka toimii retorisesti niin, että se näyttää koko kuvatun ryhmän negatiivisena.

(83) (Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)

- 1 P – – se kais se vaikee on sit, päättää kekkä on
2 elintasopakolaisia, [H: nii] kekkä taase, iha, oikeeta
3 hätää, [H: joo] paossa.
4 H entäs kurdit?
5 P emmä tie. ei ainakat tännep pitäis päästää. että ne on itte
6 aiheuttanu, oikeastaan se, asemansat (tai), avustuksia kylä
7 pitäis lähettää sinne mutta, niin kun Suameen ei tarvis
8 päästää.

Esimerkki 83 jatkaa samaa teemaa; kyse on edelleen etnisperustaisesta ryhmäpuheesta. Jälleen monikon 3. persoona kategorisoi puheenalaista ryhmää siten, että ryhmä on toiminnallisestikin homogeeninen kategoria: *ne on itte aiheuttanu – – se asemansat* – –. Jälleenkään ei ole tarvis ryhtyä taustafilosofiseen keskusteluun siitä, ovatko kyseessä kaikki kurdit yksilöinä vai onko puhujalla kenties sellainen ajatus, että kurdien johtajat ovat toimineet niin (väärin), että kaikille kurdeille on koitunut hankaluuksia kotimaissaan. Esimerkissä toiminnan kuvaus ja *ne*-pronomini realisoivat sellaisen ulkoryhmän, jolla todellakin on ulkoryhmän sosiaalipsykologinen kehys.

Etnisyyteen ja kansallisuuteen liittyen otan vielä yhden esimerkin. Poiketen edellisistä esimerkeistä voidaan tässä nähdä selvemmin yleistyksen ketju tietyistä havainnon kohteena olevista ihmisistä kohti kansallisuuteen tai etniseen ryhmään perustuvaa kategorisaatiota. Katkelmassa haastateltava kertoo työkomennuksis-

taan arabimaissa.

(84) (Ulkomailla työskentelevien haastattelut)

- 1 – ja täällä kun ihmiset on ihan normaalin näkösiä
- 2 (naurahtaa) ja kokosia ja muuta ja puhuu hyvää kieltä ja
- 3 minä ajattelin et eihän, tää on ihan helppoo ett samallaista
- 4 kus Suomes ois töissä. (mut) ei se oo niin, kyl niill+on,
- 5 jumankaut se sit tulee niin kun, se tulee sit shokkina kuk
- 6 kattoo et eihän ne, ajattelekkään ihas samalla tavalla.

Kuvaus 'heistä' perustuu tässä puhujan omiin havaintoihin 'heistä'. Katkelman implisiittinä ja osin ilmipantunakin teemana on se, että 'he' ajattelevat eri tavoin kuin puhujan oma etninen ryhmä (tai kansallisuusryhmä) suomalaiset. Merkille pantavaa on, että kyse ei ole pelkästään puhujan havainnon kohteina olleista tietyistä yksilöistä, vaan tällainen puhetapa laajenee käsittämään kategoriana kokonaisen kansallisuus- tai etnisen ryhmän.

Otan vielä yhden tyypillisen esimerkin, jossa tuodaan esiin kaksi ryhmää, joista toinen "osoitetaan" ulkoryhmäksi *he*-pronominilla.

(85) (IL 8.5.01)

- 1 – – Näyttää siltä, että tavalliset ihmiset ymmärtävät asioita
- 2 paremmin kuin valtaapitävät. Hehän ovat
- 3 mielipidetiedusteluissa aika selvästi ilmaisseet
- 4 mielipiteenään, että maaseutukin on pidettävä asuttuna.
- 5 Ilmeisesti he pitävät sitä myös oikeudenmukaisena.

Kahdesta ilmituodusta ryhmästä puhuja tuottaa itsensä osana kategoriaa 'tavallinen ihminen'. Tämä tulkinta on tehtävissä ensinnäkin aiemman teksti-kontekstin perusteella, mutta toki jo katkelmankin teksti nostaa esiin tätä vaihtoehtoa. 'He' määrittyy nyt vallanpitäjiksi, ja myös tässä kategorisaation yleistävä periaate toimii siten, että kategoria näyttäytyy homogeenisena toimijana.

Selityksenä voidaan ajatella, että erilaisia asiointiloja ja toimintaa kuvattaessa on olemassa jonkinlainen riittävä määrä riittävän samansuuntaisia tekoja tai kielellisiä representaatioita, joiden perusteella sitten on mahdollista tehdä kategorisaatio *he*. Saman voi ajatella pätevän *meihin*, ja molemmissa kategorisaatioissa lienee kyse siitä, että uskottavina – mikäli niin sanotusti menevät läpi – ne todellakin vakuuttavat kuulijan siitä, että kysymys on niin yleisestä asiasta, että voidaan puhua ryhmästä. Kategorian homogeeniseksi tekemiselle on tällöin riittävät perusteet. Tiettyyn rajaan asti kielellinen sosiaalinen kategorisaatio toimii ilman, että se näyttää kyseenalaiselta saati vääristävältä tavalta puhua kategorisaation piiriin kuuluvista ihmisistä. Kun kategorisoivaa puhetapaa pidetään luonnollisena, tai pikemminkin luonnollistuneena, voidaan sen ajatella toimivan kuten mikä tahansa toistettu skeema tai malli: se muuttuu osaksi arkijärjen mukaista ideologiaa. Olisikin luonnollista nähdä ihmiset, etenkin ulkoryhmät, kategorioina. (Vrt. Fairclough 1997: 162.) Ryhmiä kuvaavia tyypikliseitä ajateltaessa voidaan luonnollistuminen nähdä toiminnassa siten, että toistetut tyypikliseet vähitellen tuottavat stereotypian. Tällä tavoin selittyy vaikkapa hämäläisten hitaus tai savolaisten kierous.

5.3.1.3. Kun meistä tulee heitä

Ulkoisen tai ainakin psykologisen todellisuuden suhteen voitaisiin yrittää yhdistää persoonapronomini puheenalaiseen ryhmään. Ulkoryhmänkään kohdalla tämä ei kuitenkaan ole ollenkaan yksiselitteistä. Puhemaailmassa näistä esimerkiksi ulkoisen maailman *meistä* voi tulla *heitä*. Kyse voi olla samastumiskonfliktista¹³, joko todellisesta, psykologisesta tai diskursiivisesta irtisanoutumisesta oman ryhmän edustamista arvoista tai toiminnasta. Yhtä kaikki, puhuja sanoessaan *he* myös jollain tapaa tuottaa ulkoryhmää. Omaksi ryhmäksi tulkittavasta entiteetistä puhuttaessa voidaan sanoa, että yksilö irtisanoutuu omasta ryhmästä.

(86) (Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)

- 1 – –suomalaiset on tyhmiä siinä mielessä, ne ei osaa käyttää
2 alakoholia oikeen.

Esimerkissä 86 *ne* osoittaa siis perusmerkityksensä mukaisesti puhujan kuulumattomuutta puheenalaiseen joukkoon. Toisaalta hänet voidaan liittää tekstin ulkopuolelta määriteltävään joukkoon 'suomalaiset', joten *ne* nostaa esiin sellaista tulkintaa, että puhuja ei kuulu ryhmään 'suomalaiset' puheenalaisen piirteen osalta.

Monimutkaisempi tapaus on esimerkki 87, jossa esillä ovat sekä *me* että *ne*.

(87) (Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)

- 1 – –suomalaiset on, me nyt ollaan suomalaisia eikä tänne
2 muita halutaj ja tällasta että, periaatteessa ettei ne käyp
3 pahemmin ulkomailla ja jos käy niin, täälähän on ihan
4 tylsää kun ei ollas Suomessa.

Ensimmäinen *me* tulkittavissa referoivaksi (ks. luku 5.1.1.4.), ja sitä voidaan pitää myös esimerkkinä siitä, miten kontekstiin liittyy ivallinen tai alentuva sävy (vastaavasti *me*-pronominin käyttöä on pohtinut Shore 1986: 37). Referoivuutta osoittaa ensinnä muotoilu *suomalaiset on*, joka pragmaattisesti alustaa puhumisen suomalaisen roolista käsin. Myöhemmin 'suomalaisiin' kuitenkin viitataan pronominilla *ne*, joka suoraan osoittaa "oman ryhmän toiseuden".

Mutta epäilemättä ryhmästä irtisanoutuminen onkin aina vain osittaista. Ihminen irtisanoutuu joistain ryhmänsä edustamista piirteistä ja sitoutuu joihinkin toisiin. Esimerkiksi edeltävistä esimerkeistä voidaankin ajatella, että puhuja irrottautuu juuri tietyistä, puheenalaisiksi nostetuista piirteistä. Tämä sopii mainiosti diskursiivisuuden ajatukseen: puheenalaiset asiat, mahdolliset intentiot ja puhetilanne puhokumppaneineen ovat kaikki osaltaan vaikuttamassa siihen, miten ja miksi yksilö saattaa esittää ryhmiä joko sisä- tai ulkoryhminään.

¹³ Käytän tässä termiä *samastumiskonflikti* siten, että kyse voi olla esimerkiksi retorisestä ryhmästä irtisanoutumisesta. Esim. Liebkind (1988) käyttää käsitettä kognitiivisessa paradigmassa, jolloin se viittaa siihen, että yksilö kokee, havaitsee, käsittää yms. olevansa jotenkin ristiriidassa oman ryhmänsä toiminnan kanssa.

On tietenkin mahdollista, että kyse voi olla valinnasta kahden pronominin välillä. Esimerkiksi seuraavassa kirjoituksessa ei käy selväksi, puhuuko kirjoittaja ryhmän 'tietokoneettomat ikäihmiset' jäsenenä, jolloin hänen pronominivalintansa voisi yhtä hyvin olla *me* kuin *hekin*:

(88) (IL 11.3.99)

Äänestäjiä ei kannata aliarvioida

- 1 Aliarvioivatko ehdokkaat äänestäjiä, kun luottavat
2 Internetiin kuin pukki uusiin sarviinsa? Kuva lehden
3 kulmaan ja viittaus nettisivu se ja se. Me suomalaiset emme
4 ole valmiita siihen. Ja hyvä näin, koska tietotekniikkaa ei ole
5 vielä joka pirtissä, eivätkä kaikki sitä haluakaan. Tuntuu
6 siltä, että näiden vaalien ehdokkaat eivät halua jalkautua
7 maakuntiin.
- 8 Me suuret ikäluokat haluamme tavata ehdokkaita
9 henkilökohtaisesti. Ehdokas, joka ei jalkaudu ihmisten
10 pariin, vaan istuu jossain tunkkaisessa toimistossa
11 surffaamassa, on outo lintu tai jotain pelättävää. Jos itse
12 olisin jonkun puolueen johtotehtävissä tai ehdokkaana,
13 tulisi varmasti vipinää ja sanoma leviäisi kaikkialle.
- 14 Ehdokkaat, älkää aliarvioiko tietokoneettomia ikäihmisiä.
15 Heidän äänensä voi olla tärkeä teille.
- 16 Maija Meikäläinen
17 Oulun vaalipiirin äänestäjä

Kategorisaatioon liittyvä ydinkysymys on, onko kirjoittaja itsestään antamiensa vihjeiden perusteella laskettavissa 'tietokoneettomaksi ikäihmiseksi' (rivi 14). 'Ikäihmistä' tuskin arkielämässä määritellään jäykästi jonkin tietyn vuosimäärän tai institutionaalisen asian perusteella, ja näin ajatellen on mahdollista lukea myös suuriin ikäluokkiin kuuluva, kirjoittamishetkellä oletettavasti 50–60-vuotias henkilö, ikäihmiseksi. Tällaisen tulkinnan puolesta puhuu myös se, että kirjoittaja puhuu ryhmän jäsenenä (ensinnä suomalaisena, *me suomalaiset* (rivi 3), sitten täsmentäen (rivi 8) *me suuret ikäluokat*), ja tekstuaalisen koherenssin kannalta looginen luenta olisi sellainen, että rivin 14 *tietokoneettomia ikäihmisiä* viittaisi samaan ryhmään kuin *me suuret ikäluokat*. *He* olisi siis viittaus omaan ryhmään, 'meihin', ja psykologista mieltä asialle voitaisiin hakea vaikkapa asioista kuten halu näyttää osaltaan kuuluvansa ja samastuvansa, osaltaan taas poikkeavansa ryhmästä. Enemmän itse tekstiin kiinnittyvä selitys kuitenkin löytyy viimeisen kappaleen retorisesta rakenteesta: kirjoittaja asettuu ehdokkaita puhutellessaan ulkopuoliseksi kommentoijaksi, mistä seuraa se, että ryhmä on loogisesti *he*. Toki olisi mahdollista puhua edelleen *meinä*, mutta *meidän heiksi* asettaminen voidaan nähdä tekstiä objektiivana strategiana.

5.3.2. Te: ryhmäksi kutsuminen

Mielipidekirjoituksissa suhteellisen yleinen strategia osoittaa ulkoryhmä – oma ryhmään kuulumattomuus ja joidenkin toisten kuuluminen – on monikon 2. persoonan käyttö viittaamassa osaan kuulijoista (lukijoista). 2. persoonan viittauksiksi voidaan katsoa persoonamuotoisuuden lisäksi myös vokatiiviset ”puhuttelutavat”, joilla persoonamuotoa käyttämättä, esimerkiksi nimeämisen kautta, osoitetaan ”puhuttelu” tietyille ryhmälle.

(89) (IL 4.3.99)

- 1 Henkilöautojen ja pakettiautojen kuljettajat, onko
2 parkkeeraus lumien myötä päässyt unohtumaan? – –

Tällaista puhuttelemisen tapaa voitaisiin luonnehtia eksplisiitiksi ulkoryhmän konstruoinnin tavaksi. Oma ryhmään kuulumattomuus osoitetaan ja ryhmän ryhmäksi tekevä piirre tehdään selväksi. Otan vielä pari esimerkkiä ennen kaikkea puhuttelevista puhetavoista:

(90) (IL 20.4.99)

Assan lapset

- 1 Jokainen, joka pitää maatamme lintukotona ja
2 turvallisuuden perikuvana; käykää asematunnelissa
3 viettämässä yksi ilta tai kävelkää edes tunnelin läpi. Siellä
4 on maamme tulevaisuus, lapsemme, jotka ottavat elämänsä
5 ensiaskeleet assan tunnelissa seuranaan olutpullot, tupakka
6 ja huumeveikot.
- 7 Kysykää sitten itseltänne ovatko asiat Suomessa hyvin?
8 Missä on näiden lasten koti? Onko heillä sellaista?
9 Voimmeko kääntää selkämme näille lapsille ja nuorille ja
10 toivoa, että he selviävät jotenkin?
- 11 On liian myöhäistä korjata näiden lasten elämä muutaman
12 vuoden kuluttua, kun he ovat jo ajautuneet kierteeseen,
13 josta eivät löydä eikä osaa ulos. Päättäjät, teillä on
14 valta ja istutte rahakirstun päällä. Auttakaa näitä
15 lapsia. He ovat äänioikeutettuja jonain päivänä.
- 16 Heidi K

(91) (IL 31.3.99)

Prosenttihullutus

- 1 Ajoneuvolla onnettomuuteen syyttömänä joutuva joutuu
2 maksamaan ajoneuvoveroa, jos vaihdettavien osien
3 prosenttimäärä nousee tietyn rajan yli. Varsinkin Harley
4 Davidson -merkkisten moottoripyörien omistajat ovat
5 silmätikkaina. Miksi?
- 6 Kuka tyhmiä lakeja viitsii noudattaa. Poistakaa
7 kanta-ajoneuvosysteemit ja hyväksykää, että on

8 muunlaisiakin ihmisiä kuin te päättäjät.
9 Elä ja anna muiden elää

Yleisesti ottaen edellä olevista kirjoituksista voidaan sanoa, että niissä on kyse puhettavasta, jossa asetetaan vastakkain kirjoittajan edustama ”oikea” näkemys ja ’teiksi’ määritetyn ulkoryhmän ”väärä” näkemys. Esimerkki 90 alkaa potentiaalisella kategorisaatiolla: ääri-ilmauksen *jokainen* + konstruoidun ominaisuuden *maatamme lintukotona pitävä* kautta muodostuu potentiaalinen ryhmä, jota kirjoittaja puhuttelee imperatiivisesti monikon toisessa persoonassa: *käykää asematunnelissa – – kävelkää edes – – kysykää sitten – –* (rivit 1–3, 7). Kenen tahansa puhuttelu nousee esiin toisessa kappaleessa, riviltä 7 alkaen, puhuttelun toisaalta jatkuessa, mutta toisaalta taas kirjoittaja yhtäkkiä konstruoi myös itsensä asianosaiseksi, keneksi vaan: *Voimme kääntää selkämme* (rivi 9). Viimeinen kappale alkaa toteamuksella *On liian myöhäistä – –* (rivi 11), jonka jälkeen nimetään ryhmä *päättäjät*, kategorisoidaan ryhmä ulkoryhmäksi *te*-pronominin kautta, ja lopuksi kirjoittaja suuntaa ryhmälle imperatiivisen pyynnön *auttakaa näitä lapsia* (rivit 14–15).

Esimerkissä 91 on toisen persoonan nimettynä viittauskohteena *päättäjät* (rivi 8). Esimerkissä tulee vielä selvemmin esiin toisen persoonan imperatiivinen puhuttelu: *poistakaa, hyväksykää* (rivit 6 ja 7). Se, mitä pyydetään (käsketään) hyväksymään – *että on muunlaisiakin ihmisiä kuin te päättäjät* (rivit 7–8) –, on vain implisiitisti suhteessa aiemmin sanottuun, johon kirjoittuvat toimijoina sellaiset kategoriat kuin ’ajoneuvolla onnettomuuteen syyttömänä joutuvat’, ’Harley Davidson -merkkisten moottoripyörien omistajat’, ’tyhmien lakien noudattajat’. Konteksti rakentaa ryhmäsuhdetta, jossa ”muunlaiset ihmiset” ovat niitä, jotka joutuvat syyttömänä onnettomuuteen, ja heistä esimerkkiryhmän muodostavat tietynlaisen moottoripyörän omistavat. Näihin ryhmiin kirjoittaja implisiitisti sitoutuu; tekstissä tuotetut kategorisaatiot kutsuvat tulkitsemaan myös kirjoittajan kategorian. *Kuka tyhmiä lakeja viitsii noudattaa* (rivi 6) toimii yleisemmässäkin ryhmäkontekstissa. Tässä lausuma ennen kaikkea perustelee kirjoittajan tekemän kehotuksen järkevyyden ja oikeutuksen.

Ylipäätään vaikuttaa siltä, että mikäli ihmisryhmää (ihmisiä) puhutellaan tekstissä *teiksi*, on kyse jollain tapaa kehottamisesta tai käskemisestä, jotka toisaalta ovat toiminnallisesta näkökulmasta pyyntöjä tehdä jotain. Poikkeuksiakin toki on. Kyse voi olla esimerkiksi palautteen antamisesta tai arvioinnista, jolloin *teiksi* kategorisoidusta ryhmästä yksinkertaisesti vain todetaan jotain. Seuraavassa esimerkissä tällainen toteava palautteen antaminen mutta toisaalta ’teiksi’ kategorisaatioon liittyvä pyytäminen, toimintaan kehottaminen, yhdistyvät. *Te*-ryhmänä on *Helsingin Teknillinen korkeakoulu*, joka on *te*-viittauksen kautta nostettu inhimilliseksi toimijaksi.

(92) (IL 2.3.99)

Ydinjätteet vaarattomiksi

1 Helsingin Teknillinen korkeakoulu, olette saavuttaneet
2 hienon kansainvälisen voiton kylmätutkimuksillanne, joten
3 luulisi että teillä on viisaita naisia ja miehiä, jotka
4 pystyisivät tutkimuksilla pelastamaan Suomen ja koko

- 5 maailman.
 6 Jos osuisitte kokeillanne napakymppiin eli saamaan
 7 ydinvoiman jätteen vaarattomiksi ja hyötykäyttöön. Kun
 8 kuuhun on päästy ja avaruutta valloitetaan, niin luulisi
 9 tiedon riittävän myös elämisen kannalta tärkeimpään
 10 keksintöön. Kaikki haihattelut ydinjätteen peruskallioon
 11 hautaamisesta ovat hölmöläisten hommaa ja rahan
 12 haaskausta.
- 13 Viisaat päät yhteen

Joka tapauksessa *te*-kategorisaatio on varsin eksplisiitti tapa osoittaa toiseus. Tässä suhteessa se poikkeaa esimerkiksi *me*- ja *he*-persoonaviittauksista, jotka molemmat voivat toimia joko sisä- tai ulkoryhmiä rakentavina.

Jos *te*-kategorisaatiota pohditaan sosiaalipsykologisen ulkoryhmä-ilmion kannalta, olisi odotuksenmukaista, että puhuja mahdollisine implisiittisine sisäryhmineen esitetään oikein ajattelevaksi ja toimivaksi kategoriaksi ja – mikä tärkeintä – ulkoryhmä väärin ajattelevaksi ja/tai toimivaksi. Tältä kannalta on luontevaa, että tätä konstruoitua ulkoryhmää neuvotaan ja opastetaan, kehoitetaan, jopa käsketään. *Te*-kategorisaatioon liittyvä imperatiivinen elementti on näin ollen motivoitu.

Aiemmin, sivulla 126. pohdin lyhyesti sitä, miten erottautumista 'me'-ryhmästä voidaan ilmaista puhumalla 'heistä'. Kuten monikon kolmannella persoonalla niin samoin myös toisella persoonalla on tällainen lingvistinen manifestatio:

- (93) (IL 29.10.99)
- 1 – –Minusta on aivan käsittämätöntä että suomalaiset
 2 järjestävät halloween-juhlia, jos eivät edes tiedä mistä on
 3 kyse ja mitä siinä oikein pitäisi juhlia. (Tietenkin on
 4 aivan ok, jos juhlitte ja tiedätte mitä halloweenissa
 5 juhlitte.) Mutta mainoksista asia ei ainakaan tunnu
 6 selviävän. ”Herätkää” ihmiset, täytyykö mennä mukaan
 7 kaikkeen markkinahömppään vain jollain suurpiirteisellä
 8 tiedolla, mitä on jostain amerikkalaisista elokuvista
 9 päätelty.– –

Tässäkin lienee kyse siitä, että ryhmästä irtisanoudutaan tietyn piirteen osalta. Kirjoittajan tuskin voi katsoa kiistävän suomalaisuuttaan, mutta kielen tasolla, kontekstuaalisesti, hänen on tarpeellista näyttää ryhmä suomalaiset monikon toisessa persoonassa.

5.3.3. Ulkoryhmä ja puuttuvat persoonat

Kuten yksilöön tai yksilön omaan ryhmään voidaan kieliopillisesti viitata siten, että persoona jätetään merkitsemättä, on tämä viittaustapa vastaavasti mahdollinen myös toisista tai ulkoryhmästä puhuttaessa. Karkeasti ottaen nämä

implisiitisti viitatus ryhmät voidaan jakaa kahtia sen perusteella, onko kyseessä tarkoitteena tunnettu ryhmä vai epämääräinen 'jotkut'. Tarkoitteena tunnettuun ryhmään voidaan viitata esimerkiksi puhetilanteisesti käyttämällä tekijätöntä passiivia, tai vastaavasti myös geneerisyyttä voidaan käyttää niin ikään (ulko)ryhmään viittaamassa. Ongelmallista sisä- tai ulkoryhmäksi tulkitsemisessa on tietysti se, että usein yksilön voidaan katsoa puhuvan omasta ryhmästään ja samalla kuitenkin erottautuvan ryhmästä, jolloin on joissain tapauksissa mahdollista vetää rajaa siihen, missä kohden on kyse oman ryhmän jäsenenä puhumisesta, missä taas ryhmästä irtisanoutumisesta tai toiseuden konstruoinnista (ks. myös luvut 5.1.2.1 ja 5.1.2.2). Kun esimerkiksi nimimerkin *Suomalainen* mielipidekirjoitus on otsikoitu *Rikollisille annetaan sympatiat*, nähdään käytännössä tämä vaikeatulkintaisuus: passiivi nostaa esiin epämääräisen persoonan, epämääräisrajaisen ryhmän, johon puhuja ei ainakaan toimijana kuulu. Esimerkissä ryhmän, toimijuuden ja puhujan kategorisaation rakentaminen on tulkintakehys, jota vasten itse kirjoitus on luettavissa:

(94) (AL 3.4.01)

Rikollisille annetaan sympatiat

- 1 Nimimerkki Vainoharhainen kirjoitti (AL 35.3.) todella
 2 hätkähdyttävän jutun, jossa rajattiin rikoksen selvittämiseksi
 3 käytettäviä keinoja.
- 4 Kun henkilö tekee rikoksen, hän astuu tietien tahtoen
 5 omalla päätöksellään lain ulkopuolelle - vai väittääkö joku,
 6 että ihminen lähtee "vahingossa" varkaksiin, murhaa toisen
 7 ihmisen tai kavaltaa konkurssirikoksessa miljoonia
 8 markkoja.
- 9 Jos yhteiskunta tällaisissa tapauksissa rupeaa rajoittamaan
 10 keinoja, joilla rikos selvitetään, se syyllistyy avunantoon. On
 11 myös muistettava, että rikoksen uhrille on harvoin olemassa
 12 "pienää" rikosta - ainakaan henkisesti.
- 13 Vainoharhaisen mielestä DNA-testien käyttö on avain
 14 fasistiseen yhteiskuntaan. Tämän mukaan fasismin
 15 vaihtoehto on yhteiskunta, joka on rikollisen puolella lakia
 16 noudattavia kansalaisia vastaan.
- 17 Nyky-Suomi lähentelee jo tätä tilannetta, sillä suurimman
 18 huomion sekä median ja vasemmiston sympatiat saavat ne
 19 rikolliset, jotka on "väärin" keinoin saatu edesvastuuseen
 20 teoistaan.
- 21 Täysin eri asia ovat sitten ne perussyyt, jotka ovat
 22 rikollisuuden takana. Niiden poistaminen on pitkällä
 23 tähtäyksellä tärkein asia.
- 24 Suomalainen

Toisaalta toimijaksi rakentuu ei-inhimillinen yhteiskunta, johon puhuja toisaalta sitoutuu, tuohan hänen käyttämänsä nimimerkki esiin myös yksilöä ryhmän

jäsenenä. Voitaisiinko nyt sitten sanoa olevan yhtä hyvin kyse sisäryhmästä kuin ulkoryhmästä? Yksiselitteistä oikeaa vastausta ei ole. Lähin vastaus tai selitys on kuitenkin nähdäkseni löydettävissä sosiaalipsykologiselta tasolta: ryhmät eivät ole joko/tai -tyyppisesti sisä- ja ulkoryhmiä ja tämä näkyy sekä kielenkäytössä että siitä tehtävissä potentiaalisissa tulkinnoissa. Kieliopillisesti passiivi otsikossa tuo esiin toimijaksi nostetun ryhmän epämääräisyyden, ja epämääräisyys puolestaan kenties sen, että kirjoittaja ei toimintaan sitoudu. Laajemmassa kontekstissa kysymys on vain (kirjoittajan oman) ryhmän yhdestä toimintapiirteestä.

Passiivin käyttö ulkoryhmän konstruoijana on helpommin tulkittavissa silloin, kun puheenalaisen asian suhteen rakentuu kaksi ryhmää, kuten seuraavassa esimerkissä 'tupakoitsijat' ja 'tupakoimattomat':

(95) (IL 2.3.99)

- 1 Tupakoimattomat tuntuvat pitävänsä itseään jotenkin
- 2 vähempiosaisina. Kuitenkin tupakoitsijat ahdistetaan
- 3 pihalle, ahtaisiin koppeihin tai muihin epäkurantteihin
- 4 paikkoihin tupakoimaan. --

Yksiyksisesti ryhmästä tupakoimattomat ei rakennu sitä ryhmää, joka on passiivilla esitetyn toiminnan (esim. pihalle ahdistamisen) takana. Siinä mielessä passiivi on jälleen merkityksensä vuoksi perusteltu: toimija on epämääräisrajainen ryhmä, jonka toiminta kohdistuu ryhmään tupakoitsijat. Kirjoituksen ensimmäinen lause *tupakoimattomat tuntuvat pitävänsä [sic] itseään jotenkin vähempiosaisina* vihjaa, että kirjoittaja ei ole ryhmän tupakoimattomat jäsen sillä tavoin, että hän sitoutuisi ryhmään tai sen toimintaan. Välttämätöntä ei siis ole, että kirjoittaja olisi itse tupakoitsija; varmin tieto on siitä, että kirjoittaja ei kategorisoi itseään siihen ryhmään, joka passiivin kautta esitetään toimijaksi. Ulkoryhmä rakentuu sellaiseksi epämääräisrajaiseksi kategoriaksi, joka ensinnäkin toimii eri tavoin kuin yksilö ja/tai hänen ryhmänsä, ja toiseksi, mikä jälleen tärkeintä, jonka toiminta näyttäytyy vääränä, perusteettomana tai epäoikeudenmukaisena.

Vastaava on myös esimerkki 96, jossa nimimerkki *Ei palveluskoiran kasvattaja* kirjoittaa toisaalta implisiitisti (jonkin) koiran kasvattajana, mutta jälleen implisiitisti passiivin taustalla oleva epämääräisrajainen ryhmä (*kasvattajat, jotka myyvät pentuja alennushintaan*) rakentuu ulkoryhmäksi, jonka toiminta on väärää.

(96) (IL 11.3.99)

Palveluskoirat kuriin

- 1 Rottweilerit tappoivat oman perheen lapset Saksassa.
- 2 Rottweiler kävi pikkukoiran kimppuun Järvenpäässä.
- 3 Saksanpaimenkoirat hyökkäsivät äidin ja lapsen kimppuun.
- 4 Dobermanni puri pahoin oman perheen lasta. Missä vika?
- 5 Kenellä vastuu? Ensisijaisesti tietysti koiran omistajalla,
- 6 mutta peräänkuulutan myös kasvattajan vastuuta.

- 7 Pentuja myydään kenelle tahansa alennusmyyntihintaan.
- 8 Tottelevaisuuskoulutuksesta ei varmasti ole moni kuullut.
- 9 Monikaan ei tiedä edes, että koiraa kuljetetaan remmissä.

- 10 Kennel-liitolta pentuekiintiöt palveluskoiraroduille. Ehkä
 11 näin säästyttäisiin ruumiilta Suomessa!
- 12 Ei palveluskoiran kasvattaja

Passiivi on kielellinen keino kuvata ja tuottaa myös ulkoryhmä. Sitä voidaan ulkoryhmän konstruoinnin yhteydessä pitää myös kielellisenä valintana. Passiivin käyttöön usein liittyvä tekijyyden hämärtäminen on tapa jättää ulkoryhmän kategoria avoimeksi mutta silti kertoa, että ulkoryhmä – väärä näkemyksiä omaava tai väärin toimiva kategoria – on olemassa.

Toki siinä kuin passiivi epäilemättä myös muut geneerisen persoonan keinot voivat tilanteisesti toimia ulkoryhmään viittaavina ja sitä rakentavina. Geneerinen kolmannessa persoonassa puhuminen ei kuitenkaan samalla tapaa rakenna toiseutta ja ulkoryhmiä kuin yksilöä tai yksilön ryhmää. Kuten Kuirikin (2000: 14) huomauttaa, geneerisesti käytetty kolmas persoona, toisin kuin passiivi, näyttää vaativan puhujan ja kuulijan mahdollista kuulumista siihen epämääräiseen tekijäjoukkoon, joka lauseen ilmoittamasta asiasta on vastuussa. Tosin usein kielenkäytössä myös geneerisiä keinoja käyttäen konstruoidaan sellaista toimintaa, joka periaatteessa koskee keitä tahansa, mutta kontekstista ymmärrämme, että puhuja tai kirjoittaja asettuu näiden potentiaalisten 'keiden tahansa' ulkopuolelle. Mutta tällaisenkin puhutavan voi kuitenkin katsoa sisältävän periaatteellisen 'me kaikki' -merkityksen, joten sikäli ulkoryhmäksi tulkitseminen ei liene aiheellista:

- (97) (IL 4.3.99)
- 1 – – Näin nyrkkisääntönä voisi todeta, että on hyvä jättää
 2 suoralla kiskoista 80 cm ja kaarteessa 140 cm niin liikenne
 3 sujuu ja lumisateessakin sadat ihmiset ovat tyytyväisiä. – –

Silloinkin, kun tekstissä ilmaistaan jokin kategoria ja puhutaan tästä kategoriasta heinä, tuo geneerisyys mukaan potentiaalista puhujan ryhmään kuulumista. Seuraavassa esimerkkitarkastelussa siteeraamani kirjoituksen nimimerkiksi on merkitty Liisanpuiston erityiskoulun vanhempainyhdistyksen johtokunta, joten *heiksi* nimetty kategoria *koulunkäyntiavustajat* voidaan todellakin mieltää kirjoittajaa (kirjoittajia) sisältämättömäksi. Tästä huolimatta geneerisyys, kuvaessaan faktuaalisesti muita kuin meitä, tuottaa yhteisyyttä, samastumista, kenen tahansa osallisena oloa:

- (98) (AL 20.6.01)
- 1 Koululaisille alkoi vihdoinkin kaivattu kesäloma.
 2 Koulunkäyntiavustajille taas alkoi vähemmän kaivattu
 3 lomautus. Tampereen kaupunki irtisanoi heidät jälleen
 4 loman ajaksi. Syksyllä voi nöyränä anoa taas töihin.
- 5 Tampere ei välitä siitä, kuinka he pysyvät leivässä kesän
 6 ajan. Jos olisi hyvää tahtoa, heidät voisi sijoittaa – –

Käsittelin luvussa 5.1.3 geneerisyyttä siltä kannalta kuin se oman ryhmän

rakentamisena ilmenee. Tässä yhteydessä esittämistäni esimerkeistäkin kävi ilmi, että yksilö tulee usein generisiä kuvauskeinoja käyttäessään esittäneeksi sekä oman ryhmänsä että jonkin toisen ryhmän. Kummankin ryhmän rajat jäävät avoimiksi, kyse näyttäisi itsen kategorioinnin ohessa olevan vain siitä, että kaksi kategoriata on olemassa. Jos itsen ja implisiitin oman ryhmän rakentuminen nähdään esimerkiksi modaalisisissa aineksissa kuten lauseessa *Karjalaa ei kannata vaatia takaisin*, voidaan samaan aikaan nähdä myös ulkoryhmän rakentuminen; implikoivathan lauseet sellaisten ihmisten olemassaolon, jotka vaativat Karjalaa takaisin. Ulkoryhmä rakennetaan myös tällaisissa tapauksissa toiminnallisen eron kautta.

5.4. Ulkoryhmä: kokoavaa tarkastelua

Ottamatta kantaa siihen, mikä on yksilön ja reaalimaailmassa (mahdollisesti) olevien ihmisryhmien suhde, voidaan sanoa, että ryhmään kuulumattomuus on samoin kuin ryhmään kuulumisenkin puhemaailman ilmiö, diskursiivista toiseuden tuottamista. Joissain tilanteissa ja joihinkin tarkoituksiin tehdään näkyväksi se, että ”en kuulu tähän tai tuohon ryhmään”. Joko suoraan tai epäsuorasti annetaan kuitenkin ymmärtää – tämä on ulkoryhmän edellytys – että ryhmä on olemassa.

Mutta vaikka jätetään tarkastelematta reaalimaailma-ulottuvuus, joudutaan silti pohtimaan, mikä on puhemaailmassa tuotetun ryhmän suhde psykologisen todellisuuden ulkoryhmään.

Sosiaalipsykologinen ryhmätutkimus on tässä asiassa ollut loppujen lopuksi sangen yksimielinen. Ulkoryhmään – jos ja kun se on olemassa – liittyy kognitiivisperustaisia ominaisuuksia, joita tiivistettynä ovat siihen kuuluvien yksilöiden homogeenisyys ja yleinen huonomuus suhteessa omaan ryhmään. Tällaiset sosiaalipsykologiset ominaisuudet kyllä usein toteutuvatkin kielenkäytössä, jossa liikutaan ryhmäkontekstissa. Ulkoryhmän kategorisaatio toimii usein niin, että hyvin laaja ryhmä tai kategoria kuvataan ikään kuin yhtenäisenä toimijana tai esimerkiksi yhtenäisesti syyllisenä. Syitä voi löytää kielen pragmatiikasta. Kielenkäytössä kuvauksen funktionaalisuus – gricelaisessa pragmatiikassa voitaisiin puhua vaikkapa määrän ja relevanssin maksiimeista – voidaan nähdä juuri esimerkiksi niin, että kategorian homogeeninen kuvaus on riittävä. Jos siis kategoriasta – tässä tapauksessa ulkoryhmästä – ilmaistaisiin jotain kategorisesti, voitaisiin olettaa, että implikaaturina on se, että kuulija pystyy ikään kuin purkamaan tuotetun kategorian homogeenisyyden. Näin ollen esimerkiksi se, että jostain etnisestä ryhmästä puhutaan kategorisoiden tyyliin *he ovat sellaisia, että* – (ks. esim. 86 ja 87), olisi sinänsä kielenkäytön periaatteiden mukaista eikä tarkoittaisi puhujan kategorisoivan puheenalaista ryhmää homogeeniseksi kategoriaksi.

Näin yksinkertaista ei sosiaalisen kategorisaation tulkinta kuitenkaan nähdäkseni ole. Ryhmän yhtenäisyyden tuottaminen voidaan nähdä toimintana, jolla on seurauksia. Konstruktionistisesti siis se, että homogeenisiä kategorioita tuote-

taan kielessä, tuottaa sellaisia asenteita ja sellaista yhteiskunnallista todellisuutta, jossa kuvatut ryhmät ovat homogeenisiä kategorioita. Toiselta suunnalta asiaa voidaan haarukoida tarkkailemalla arkisia kielenkäyttötilanteita. Kaikki puhujaa ja/tai kuulijaa ryhmiksi kategorisoivat indeksikaaliset ilmaukset ovat eittämättä varsin alttiita epäselvyyksille ja väärinymmärryksille. Esimerkiksi kun joitain ihmisiä kategorisoidaan vaikkapa *teiksi*, on varsin tuttua pyrkiä täsmentämään sitä, kenestä oikein on puhe. Tuskin jatkuvasti kuulijoina puramme tuotettua kategoriaa ajatellen, että tuo *te* on ”vain” kategorisaatio eikä pidä paikkaansa esimerkiksi juuri minusta.

Kaikesta tästä huolimatta on kuitenkin totta, että kielenkäytössä on pakko kategorisoida – myös ihmisiä ryhmiksi, joihin emme kuulu. Tältä osin kieli ja kielenkäytön tavat osittain harhauttavat siihen, että on luonnollista ilmaista ihmisistä jotain kategorioina. Kategorian tuottaminen ei sinänsä ole mitenkään välttämättä syrjivää. Kategorisaation negatiiviset piirteet ovat vasta sitä, että tuotetusta kategoriasta ilmaistaan negatiivisia asioita kategoriana. Kategorianahan puhutaan myös omista ryhmistä, ja oman ryhmän esittäminen esimerkiksi homogeenisenä kategoriana saattaa olla myös tapa nostaa esiin ryhmän positiivista yhteisyyttä. Tärkeäksi nousee se, mitä ryhmästä sanotaan.

Negatiivinen kuva ulkoryhmistä sen sijaan näkyy, kun tarkkaillaan esimerkkejä, joissa ulkoryhmä on tuotettu. Negatiivisuus voi kuitenkin tarkoittaa monia asioita. Toistuvasti oman aineistoni esimerkeissä kohoaa esiin se, että ulkoryhmän toiminta, näkemykset, asenteet tms. näytetään erilaisena kuin se, mihin yksilö itse sitoutuu. Tässä kontekstissa tämä tarkoittaa sitä, että erilaisuus on jonkinlaista ”väärässä olemista”, kun sitä vastoin oma ja oman ryhmän toiminta ja näkemykset näytetään perusteltuina, oikeutettuina ja järkevinä.

Jäykkää kategorisaatiomallia vastaan puhuu se, että kategorioiden välillä voidaan liikkua. ’Meistä’ voi tulla ’heitä’, ”omaa” ryhmää voidaan kuvata ulkoryhmänä. Kieli tarjoaa mahdollisuuden tähän ryhmien välillä liikkumiseen. Tältäkin kannalta ryhmään kuuluminen tai kuulumattomuus ovat puhemaailman kysymyksiä.

6. RYHMÄTOIMIJOITA TEKSTISSÄ

Tähän asti käsittelyssä on ollut kielenkäytön interpersonaalinen taso. Ryhmäkontekstissa tämä tarkoittaa sitä, että olen analysoinut, miten puhujasta tai kirjoittajasta rakentuu yksilö ja miten ihmiset tekstissä rakentuvat puhujan suhteen 'meiksi' tai 'muiksi kuin meiksi'. Teen tässä luvussa vielä katsauksen siihen, millaisina sosiaaliset ryhmät ja kategoriat näyttävät, kun niitä tarkastellaan irrallaan yksilö, me ja muut -tematiikasta. Täysin irrallista representatiivista ryhmätasoa en kuitenkaan esitä olevankaan, sillä toki jo nimeämiseen ja erilaisina toimijoina esittämiseen liittyy interpersonaalisuuden semantiikkaa. Perinteisesti merkityksen konnotatiiviseksi puoleksi luonnehdittu ulottuvuus tuo mukaan myös puhuvan yksilön ja yksilöiden, hänen tunteensa, arvonsa ja asenteensa.

Tekstintutkimuksen omaksumaa systeemis-funktionaalista merkityksen kuvaustapaa mukaillen voitaisiin kuitenkin tässä yhteydessä puhua ideationaalisen merkityksen ilmentymisestä. Kysymys on siitä, millaisia ryhmäksi luettavia referenttejä tuodaan tekstiin ja millaisina toimijoina ne esitetään. Tarkastelunalaisia ovat ilmituodut ryhmät ja kategoriat, se mitä on nimetty. Häilyvärajaisen alueen kuitenkin muodostavat sellaiset nimitykset ja nimeämiset, jotka jättävät tulkinnanvaraiseksi sen, onko kyse lainkaan inhimillisestä toimijasta. Ryhmiksi tällaiset tapaukset voidaan tulkita, mikäli konteksti tukee inhimillisperustaista ryhmätulkintaa.

Muista luvuista poiketen käsittelen tässä luvussa vain kirjoitettua kieltä. Puhutun kielen haastatteluaineistossa nimeäminen ja ylipäänsä kategorioiden syntyminen on ensisijaisesti sidoksissa haastattelijan valitsemiin puheenaiheisiin. Tämä vaikuttaa siis siihen, millaisia ryhmiä ja kategorioita esitetään. Teemahaastattelu-muotoisuus tarkoittaa puolestaan sitä, että haastatteluissa on puhe pitkälti samoista eri haastatteluissa toistuvista sosiaalisista kategorioista. Kirjoitetun kielen aineistossani puheenaihevalikoima on luonnollisesti laajempi, eikä puheenaiheiden valinta perustu samalla tavoin vuorovaikutukseen kuin kysymys-vastaus-tyyppisessä haastattelussa. Tämä merkitsee sitä, että kirjoitetun kielen aineistoni on nimeämisen semantiikan kannalta rikkaampi. Aineisto myös heijastelee puhutun kielen aineistoa paremmin yhteiskunnallista todellisuutta – sitä mistä ryhmitä ja kategorioista puhutaan.

6.1. Konstruointia vai representointia?

Teksteissä viitatus ihmisryhmät ja sosiaaliset kategoriat voidaan karkeasti ottaen jakaa kahtia sen perusteella, onko kyse konstruoinnista vai representoinnista. Konstruointi olisi ryhmän tai kategorian tekemistä (ainakin näkyväksi), representointi taas viittaamista kohteisiin, joiden voi sanoa olevan yhteiskunnallisesti sovinnaisesti olemassa.

Tietysti myös representointi on osaltaan konstruointia, mutta osa kategorioista on historiallisesti, kulttuurisesti ja sosiaalisesti valmiiksi ryhmiksi tehtyjä. Tässä mielessä viittaus jompaankumpaan sukupuoleen (kategoriana) olisi nimenomaan representointia samoin kuin viittaus vaikkapa jonkin maan kansalaisiin olisi sekin representointia. Tällaisiin kategorioihin viitattaessa kategorioiksi tekeminen, konstruointi, on läpinäkymätöntä, ja kategorioina puhuminen on luonnollistunut kielenkäyttöön. Joka tapauksessa, ottamatta sen paremmin representationalistista kuin konstruktionistista kantaa, saatetaan todeta, että tietyt ryhmät ovat sovitulla tai luonnollisella tavalla olemassa. Ikään kuin sovituna voidaan pitää sitä, että esimerkiksi joitain biologisia, demografisia tai sosiopoliittisia samuuksia omaavat ihmiset representoidaan ryhmänä.

Mutta ylipäätään koko kulttuurinen konteksti on mukana määrittämässä sitä, miksi jotkin ryhmän tai kategorian nimitykset ovat yleisesti ryhmäksi ymmärrettäviä ja hyväksyttäviä. Esimerkiksi sellaiset ryhmätarkoitteiset nimeämiset kuin *rikolliset*, *äänestäjät*, *alkoholistit* tai *puhelinmyyjät* lienee laskettava näitä totunnaisia kategorioita¹ kuvaaviksi. Kielen yhteiskunnallista elämää on juuri sekin, että erilaiset sosiaaliset, yhteiskunnalliset, poliittiset, taloudelliset ja uskonnolliset tekijät ohjaavat sitä, mikä ryhmänimitys milloinkin ja milläkin lailla on semantiikaltaan luonnollistunut ja vakiintunut. Mauno Koski (1993: 237) luonnehtii asiaa nimenomaan kategorisaation kautta; hän nimittää konventionaaliseksi kategorioinniksi sitä, että tarkoitteelle on kieliyhteisössä vakiintunut määränimitys.

Toki täytyy ottaa huomioon, että huolimatta vakiintumisestaan – siitä että ryhmäkäsitykset ja siihen viittaava sana tulevat kulttuurissa tunnetuiksi ja käytetyiksi sekä mahdollisesti institutioidaan esimerkiksi sanakirjamäärittelyin – periaatteessa tuttuakin käsitteitä määritellään uudelleen sen mukaan mikä on käyttötarkoitus. Yhteiskunnan mikrotasolla periaatteessa mikä tahansa ryhmä tai yhteisö joutuu tällaisen uudelleen määrittelyn kohteeksi esimerkiksi politiikan kielessä (Potter 1996: 217). Mutta toki myös makrotason laajoilla sosiaalisilla kategorioilla voidaan nähdä yhtäältä sekä konstruktiiivinen perusta että toisaalta niiden yhteisyyttä rakentavaa käyttöä (esim. Shapiro 1988; Anderson 1993, Billig 1995). Diskursiivisesta perustasta ja erilaisista retorisisista käyttötarkoituksista huolimatta osan ryhmäkäsityksistä voidaan kuitenkin katsoa institutioituneen tai vakiintuneen sellaisiksi, että ne näyttävät ”ikään kuin” representaatioina. Epäilemättä vaik-

¹ Tarkoitan tällä sitä, että näitä (ja tällaisia) nimityksiä on käytetty konstruomaan sosiaalisia kategorioita. Niiden merkitysisältö on tullut yhteiskunnallisesti (ja sitä myötä kulttuurisamme yleisesti) määritellyksi.

kapa *suomalaiset* on tällainen ryhmäkäsité; sen symbolisuutta ja kuvitteellisuutta ei enää (ole tarpeen) huomata. Tai toisaalta sellaiset tiettyinä aikoina ja tiettyjen yhteiskunnallisten tilanteiden myötä syntyneet ja merkitystään vakiinnuttaneet käsitteet kuten *työläiset* tai *sivistyneistö* voivat edelleen toimia nyky-yhteiskunnassa ikään kuin viitaten johonkin ryhmään, joka olisi olemassa ja ryhmänä jollain tapaa relevantti. Puhujalle ryhmäkäsitéet ovat käytössä representaatioina, ja niiden konstruktivisuutta voidaankin pitää toissijaisena tai piilossa olevana ominaisuutena.

Sitä vastoin ensisijaisesti konstruointina voidaan pitää sitä, kun kielenkäytössä luodaan (nimeämällä) ryhmä, joka ei ole samalla tavoin kielenkäyttöön sosiaalisesti vakiintunut. Mahdollisuudet tämänkaltaiseen nimeämisen ovat käytännössä rajattomat. Periaatteessa mikä tahansa fyysinen, aistein havaittava tai toimintaa kuvaava ominaisuus voidaan ottaa käyttöön niin, että se viittaa monikollisesti ihmisiin eli kategorisoi. Toisin sanoen kysymys on jonkin laatua tai ominaisuutta merkitsevän piirteen yhdistämisestä ihmisiin. Konstruktiona tällaista puhemaailmaan luotua ryhmää voidaan pitää silloin, kun se ei ole käsitteenä kieliyhteisössä tuttu. Tämä ei koske pelkästään yhden sanan mittaisia nimityksiä, vaikka voidaan otaksua, että uudet nimitykset syntyvät ilmaisutarpeesta, jonka käsitteen vakiintuminen luo. Mutta ryhmäksi rakentamisina voidaankin nähdä myös sellaiset kuvaustavat, joissa ryhmää ei varsinaisesti (ja välttämättä) nimetä, vaan ryhmä kuvataan jollain muulla tavoin. Tyypillinen esimerkki olisi esimerkiksi kategoriakuvaus, joka saadaan aikaan restriktiivisellä relatiivilauseen käytöllä *ihmiset, jotka* –. Tulkinnan kannalta on tietenkin hankala tehdä selväpiirteistä linjausta siihen, milloin on olemassa jokin esimerkiksi nominilausekkeen ilmaisema tarkoite, milloin taas nominilausekkeen määritteet saavat aikaan sen, että kyseessä on uusi tai erillinen kategoria (palaan tähän vielä luvussa 6.3.3). Lähinnä syntaksiin perustuva keskustelu restriktiivisyydestä (ks. esim. Pääkkönen 1988; Helasvuo 1993) ei tähän kategorioiden konstruoinnin problematiikkaan tuo valoa: kysymys on tässäkin merkityksestä, tai täsmennetymin merkityksen pragmatiikasta. Kulttuurisidonnaisesti voidaan olettaa syntyvän myös kategorioiden nimityksiä – ja mikä tärkeintä, kategorioiden tulkinta restriktiivisyyden suhteen on sosiaalista ja kulttuurista toimintaa. Hetkelliseen konstruointiin kielen rakenteet, yksinkertaisena esimerkkinä relatiivilause, antavat joka tapauksessa mahdollisuuden.

Konstruktivisuus, joka kategorioissa ja niiden kielellisessä esittämisessä ilmenee, tulee käytännössä erinomaisesti esiin, kun huomioidaan se, että lukuisia kategorioita voidaan ”liimata” toisiinsa. Myös täten on mahdollista perustella sitä, että ihmiskategorioita on (konstruktionistisesti ajatellen) käytännössä loputon joukko.

Vielä yksi konstruktivistinen ryhmien esittämisen tapa voidaan löytää siitä, miten kirjoituksessa lainausmerkein osoitetaan, että nimitetty ryhmä ei vastaa nimityksen totunnaista tulkintaa. Lainausmerkit kertovat tällaisessa tapauksessa ennen kaikkea sen, että käytetty kategorian nimitys ei ole täysin osuva tai nimitys poikkeaa tarkoitteen alaltaan sovitusta tai totunnaista:

(99) (IL 4.11.99)

1 Opintoraha on nimittäin itsenäisesti asuvalla
2 korkeakouluopiskelijalla 1 540 mk/kk ja toisen asteen
3 opiskelijalla 1 270 mk/kk miinus verot. Tästä summasta
4 pitäisi sitten maksaa vuokran ja ruoan ym. välttämättömien
5 menojen lisäksi myös koulukustannukset, joita muilla
6 ”**köyhillä**” ei ole.

(100) (10.1.00)

1 Miksi kunnat antavat äitiyslomalla ja jopa hoitovapaalla
2 olevien opettajien keskeyttää vapaansa kesänajaksi ja
3 maksavat heille palkkaa tekemättömästä työstä? Työn
4 tehnyt ja kesän palkan ansainnut sijainenhan joutuu kesäksi
5 joka tapauksessa kortistoon. Palkan ja äitiyspäivärahan
6 erotus ei tietysti ole kuin muutamia tuhansia kuukaudessa
7 ”**kesätyöläistä**” kohti, – –

99 ja 100 edustavat tapaa nostaa esiin kategoriakuvauksen ontuvuus. Kategorisaatiot ’köyhät’ ja ’kesätyöläiset’ implikoidaan olemassa oleviksi, kirjoittajat antavat merkinnällään ymmärtää, että on olemassa kategorisaatioiden sovittuja tyypillisiä tulkintoja. Nimeäminen on tällaisissa tapauksissa myös kielitietoisuutta, tietoisuutta siitä, millaisia ovat sanojen ”oikeat” merkitykset, ja sitä kautta tietoisuutta myös siitä, miten nimityksiä voidaan käyttää tuottamaan tai vääristämään todellisuutta. Aina ei tarvita edes kriittistä lingvistiä tekemään näkyväksi nimeämistä ideologisena valintana. Seuraavassa esimerkissä kirjoittaja näyttää olevan varsin hyvin perillä siitä, että hän itse rakentaa *terroristeiksi* ihmisiä, joihin *terroristin* merkitys ei täysin sovi:

(101) (IL 8.12.99)

1 Kettutyöt ja muut ”**terroristit**”. Töhriessänne viattomien
2 ihmisten turkkeja soditte omaa aatettanne vastaan. – –

Juuri tällaisin läpinäkyvin esimerkein voidaan kategorioiden luomisen konstruktiiivisuus osoittaa. Mutta on hankalaa – ja kenties aiheutontakin – täysin kieltää sitä, että kategoriat myös heijastavat sosiaalisen todellisuuden kategorioita. Mutta silloinkin, kun tarkkaillaan kielessä esitettyä, on hyvä pitää mielessä, että esitetyllä on sosiaalinen syntyperä, eikä jo yksistään tästä johtuen ole olemassa ”luonnollisia” kategorioita. Edelleen: luonnollisen viittaamisen tekee mahdottomaksi kielen luonne. Myös merkitykset kuten muukin variaatio ovat yhteydessä sosiaalisiin kehyksiin, mikä saa aikaan sen, että vakiintuneet ja ”sovitut” merkitykset vaihtelevat sekä ajallisesti että paikallisesti ja viime kädessä yksilöittäinkin. Lopullisesti kategorioiden konstruoinnin aiheuttaa pragmatiikka, se miten merkitykset neuvotellaan kielenkäyttölanteessa.

6.2. Kuvauksen kohteet

6.2.1. Puhumisen tavat

Representatiivisuutta sosiaalisia ryhmiä ja kategorioita kuvaavissa nimityksissä voidaan katsoa tarkkaillen sitä, miten nimitysten tarkoitteet heijastelevat yhteiskunnallisia ilmiöitä. Tässä asiassa tärkeitä on tietenkin jo aluksi se, mitä ja millaisia ryhmätarkoitteita nimetään.

Tällä tavoin nähtynä nimeäminen heijastaa yhteiskunnallista todellisuutta. Toisaalta se heijastaa myös tarkkailtavissa genreissä vallitsevia ryhmätarkoitteista puhumisen tapoja. Osa kategorioista on siis jollain tapaa ”ajattomia”. Tällaisina voidaan pitää esimerkiksi kategorioita ’suomalaiset’, ’naiset’ tai ’miehet’. Myös nämä ”ajattomat” kategoriat heijastavat hetkeään siten, että niitä tuodaan esiin reaktioina erilaisiin yhteiskunnallisiin keskusteluihin. Osa keskusteluun tuoduista kategorioista taas kiinnittyy vielä oleellisemmin yhteiskunnallisiin tapahtumiin ja keskusteluihin: vaalien alla puhutaan runsaasti *ehdokkaista*, *äänestäjistä*, *puolueista* ynnä muista vaaleihin liittyvistä ryhmätarkoitteista. Kuohuttavat tapahtumat tuottavat niin ikään paljon reaktioita, joissa kategorioita nimetään: *koirien kasvattajista* puhutaan, kun koira on hyökännyt ihmisen kimppuun, ampumavälikohtaus taas kirvoittaa esiin kategorioita kuten *aseharrastajat* tai *asehullut*. Jotkin kategoriat taas tulevat relevanteiksi pidemmällä ajanjaksolla. Tämäkin näkyy kielessä. Esimerkiksi *it-alan ammattilaisista* tai *optiomiljonääreistä* on tullut 1990-luvun lopussa ja 2000-luvun alussa relevantteja keskustelunaiheita suomalaiseen yhteiskuntaan ja niinpä ne myös kategorioiden nimityksinä ovat vaivihkaa hiipineet luonteviksi ja yleisesti tunnetuiksi.

Miten paljon ryhmistä sitten puhutaan tai kuinka yleistä ryhmäksi kategorisaatio on? Epämääräisesti sen voi sanoa olevan teksteissä kuten puheessakin yleistä, mutta silti ryhmätarkoitteisten kategorisaatioiden määrää tai yleisyyttä teksteissä on hankala arvioida tai laskea. Ensimmäinen ongelma on tulkintakyky sen suhteen, pitäisikö ryhmä- ja yksilötarkoitteiset kategorisaatiot erottaa toisistaan. Yksilötarkoitteista kategorisaatiota olisi periaatteessa mikä tahansa yksilön tekemä yksilöviitteinen kuvaus tai sellaisen ominaisuuden antaminen, joka kohdistuu yhteen ihmiseen. Esimerkiksi *minä olen vanha*, *Jussi on lihava*, *Antti harrastaa musiikkia*, *sinä olet kaunis* olisivat kaikki esimerkkejä yksilön (minun, Jussin, Antin, sinun) kategorisaatiosta. Mutta vaikka näille kategorisaatioille on löydettävissä yksilötarkoitteita, tuottavat ne kuitenkin myös (yleisesti) kategorioita. Toisekseen tulkinnan tekee vaikeaksi se, että ryhmätarkoitteenkin ollessa kyseessä voidaan kieliopillisesti suomessa kuten useimmissa muissakin kielissä puhua monikollisesta entiteetistä yksiköllisenä (vrt. yksikkö–tyyppi-kaksiselitteisyys, unit-type-ambiguity Cruse 1986: 50). Ja koska niin substantiiveja kuin adjektiivejakin (sekä näihin rinnastuvia verbien infiniittisiä muotoja) voidaan käyttää tällä tavoin myös yksiköllisinä ryhmätarkoitteeseen viittaamaan, hankaloituu tulkinta entisestään; sanaluokkien kautta ei ryhmätarkoitteisuutta voida määrittää. Osin

tähän liittyy se, että kategorioita voidaan nostaa esiin myös sellaisilla kielellisillä rakenteilla, jotka vasta epäsuorasti tai implisiitisti rakentavat tarkoitteeksi ryhmän. Lause *Tommi harrastaa Törhösen elokuvia* rakentaa siis implisiittia kategoriaa 'Törhösen elokuvien harrastajat'.

Tähän rinnastuvat puhetavat, joissa ryhmä rakennetaan sille annettujen ominaisuuksien kautta. Sosiaalisten kategorioiden kielellinen tuottaminen ei ole vain vakiintuneiden käsitteiden tai mahdollisesti edes niiden esiintuonnin tapojen toistoa.

(102) (IL 3.3.99)
1 Armeijan kertausharjoituksissa on tilaa niille, jotka haluavat
2 harjoitella aseenkäyttöä.

(103) (IL 17.3.99)
1 Riikinruotsia ymmärtävälle myös Norjan kieleen totuttelu
2 käy hyvin nopeasti.

Tällaisia kategoriantuottamistapoja voidaan tulkita konstruktiivisiksi: tarkoitteet eivät ole sillä tavoin vakiintuneita, että esimerkiksi yksi ryhmänimitys sisältäisi kaikki ne semanttiset argumentit, joita esimerkiksi kuvaus *jotka haluavat harjoitella aseenkäyttöä* sisältää. Osin konstruktiivisuuteen vertautuen voitaisiin puhua kreatiivisesta kategorioinnista (Koski 1993: 237). Koski puhuu kategorioinnin kreatiivisuudesta tapauksissa, jolloin ”käytettävässä rekisterissä ei ole tarkoitteelle ainakaan täysin sopivaa ilmausta tai jos rekisterissä olevaa ilmausta jostakin syystä halutaan olla käyttämättä (mp). Vastaavasti relatiivilauseita tutkinut Pääkkönen (1988: 49) korostaa sitä, että koska appellatiiveja on kielen ”varastossa” vain rajallinen määrä, täytyy kielessä olla keinoja, joilla ilmaista sellaisia käsitesisältöjä, jotka eivät ole leksikaalistuneet. Suomessa relatiivilauseet tai partisiippiattribuutit ovat epäilemättä kreatiivisen kategorioinnin keskeiset keinot; niiden avulla pystytään luonnehtimaan ja identifioimaan rajattomasti olioita käyttämällä apuna tilanteita, joissa ne ovat osallisina (mp.).

Tyypillistä konstruktiivisuutta edustaa myös uusien kategorioiden tuottaminen vanhojen pohjalta. Kategorian ominaisuuksia voidaan lisätä tai vähentää tai kategoriaa voidaan täsmentää: Esimerkiksi *miesten maailmassa pärjäävä nykyainen* tai *tummiin pukeutuvat hevirokkia kuuntelevat pitkätukat* ovat kategorioita, joissa täsmennetään puheenalaisen ryhmän koostumusta useammalla argumentilla. Tällainen kategorioiden produktiivi tuottaminen kertoo tarpeesta kategorisoida riittävän hyvin. Ennen kaikkea tarkkojen kategorioiden tuottaminen on nähdäkseni kontekstiin asettumista. Mitä enemmän ja tarkemmin kategoriaa kuvataan, sitä selvemmin kategoriakuvaus kytkeytyy sanottujen, väiteltävien ja keskusteltujen asioiden kontekstiin.

Ehkäpä ennen kaikkea se, että kielessä ei ole selviä tai rajattavissa olevia keinoja, joiden perusteella saatettaisiin todeta jokin kuvaus ihmisryhmää tai -kategorialla tarkoittavaksi, tukeekin sitä, että sosiaalinen ryhmä ei ole kognitiivinen ilmiö vaan sosiaalisesti ja kulttuurisesti neuvoteltava potentiaali. Monenlaiset

ja monenlaisilla kieliopillisilla keinoilla tehdyt kuvaukset ovat potentiaalisesti ryhmätarkoitteisia. Kun eksplisiittisiä tulkintoja ei voida tehdä, joudutaan tyytymään toteamukseen, että ylipäätään teksteissä ihmisistä puhuttaessa käytetään kategorisaatiota ja että ryhmätarkoitteisia kategorisaatioita, nimeämisiä, on aina siellä missä ihmisistä puhutaan.

6.2.2. Keskeisiä tarkoitealueita – keistä puhutaan ryhmänä?

Keistä puhutaan -kysymys on tietenkin sidoksissa kysymykseen missä puhutaan. Tässä tarkastelen keistä puhutaan -kysymystä mielipidekirjoituksista. Erityisesti edellä mainituista ryhmien ja kategorioiden konstruktivisuuteen ja yleisesti ryhmän määrittelyn ongelmallisuuteen liittyvistä syistä en pidä aiheellisena tarkoitteiden sanatason esiintymien laskemista, vaan pyrin antamaan yleiskuvan tuotettujen kategorisaatioiden tarkoitealueista.

Kenties kiintein ja usein varsin voimakkaitakin kannanottoja sisältävä tarkoitealue on sukupuoli. Voimakkaat kannanotot näkyvät usein myös voimakaina kategorisaatioina, ja osin voimakas ja kenties aiheetonkin kategorisointi onkin varmasti tietoinen valinta, jolla asioita nostetaan keskusteluun. Tietynlaiset kategorisoinnit siis aiheuttavat reaktioita nimenomaan itse kategorisoinnin oikeellisuutta kohtaan. *Miehet hakkaavat vaimojaan* aiheuttaa kategorisaatiota koskevia huomautuksia: *eivät kaikki miehet hakkaa tai minä en hakkaa*. Joka tapauksessa kategorisaatioita *miehet* ja *naiset*, *pojat* ja *tytöt* erilaisine kielellisine variaatioineen käytetään teksteissä runsaasti. Sukupuolta spesifioivat kategorisaatiot ovat yleisiä myös silloin, kun sukupuoli ei varsinaisesti ole kirjoituksen tai puheenvuoron teemana. Se tuodaan kuvauksiin myös ikään kuin pakollisena lisäinformaationa, eli kun puhutaan jostain ihmisestä, mainitaan myös hänen sukupuolikategoriansa ilman että sukupuolikategoriaa näkyvästi tematisoitaisiin.

Vielä yleisempi, joskin vähän hajanaisempi, sosiaalisen kategorisaation tarkoitealue on kansalaisuuden, (tai valtion tai ”rodun” eli etnisen taustan) perusteella tehdyt luokittelut. Mielipidekirjoituksissa yleensäkin tyypillistä on puhua *kansasta* ja *kansalaisista*, ja vaikuttaisikin siltä, että kansalaisena olo on yksi keskeinen diskurssi, joka on mukana syynä, tarpeena ja perusteluna kirjoittaa, olla jotain mieltä yhteiskunnallisesti. Kansalaisena olon diskurssi tuo tekstiin mukaan myös sellaisia ryhmätarkoitteita kuin esimerkiksi ministerit, poliitikot ja päättäjät. Osin kansalaisuuteen yhtyy niin ikään keskeinen kategoria *suomalaiset*. Suomalaisuus taas tuo mukanaan ikään kuin vertailuasetelmana esimerkiksi muita kansallisuuksia.

Myös paikka tai paikkakunta tuodaan esiin vastaavasti kuin kansallisuus. Kyse voi olla tietyistä nimetyistä paikoista kuten kategorisaatiossa *helsinkiläiset* tai yleisestä demografisesta asuinpaikan kuvauksesta kuten *kaupunkilaiset*, *landelaiset*, *pienten kaupunkien asukkaat* jne. Myös näitä paikkaan tai paikan ominaisuuksiin perustuvia kategorisaatioita voidaan pitää erityisesti mielipidekirjoitusten kontekstissa luonnollisina, sillä usein kirjoituksissa käsitellään ilmiöitä, jotka liittyvät

toisaalta ihmisen arkipäivän ympäristöihin ja toisaalta häntä arkipäivässään koskettaviin aluepoliittisiin päätöksiin.

Toistuvista tarkoitealueista voidaan vielä mainita erityisesti iän perusteella tapahtuvaa kategorisaatiota kuvastavat nimitykset. Nimitysten tasolla *nuoret* on tässä yleisin kategoria, mutta myös *lapset*, *vanhukset*, *keski-ikäiset* ym. esiintyvät teksteissä. Iän kautta kategorisoivia nimityksiä ovat myös sen kaltaiset luonnehdinnat kuin *sodanjälkeiset sukupolvet* tai *suuret ikäluokat*.

Työntekoon tai opiskeluun liittyvät kategoriat ovat niin ikään tyyppillistä ryhmätarkoitteisuuden aluetta. Sekä yleisempiä kategorioita kuten *opiskelijat*, *työläiset*, *työntekijät*, *koululaiset* että spesifisempiä kategorioita *akateemiset työläiset*, *korkeakouluopiskelijat*, *atk-alan opiskelijat*, *duunarit* käytetään kuvaamaan sosiaalisen todellisuuden ryhmäluokituksia.

2000-luvun taitteen yhteiskunnallinen keskustelu elämäntavoista ja harrastuksista näkyy sekin varsin selvästi kategorioiden käytössä. Esimerkiksi tupakkalain tiukentaminen näkyy lehtikirjoittelussa kategorioiden *tupakoitsijat* ja *tupakoimattomat* runsaana käyttönä. Yksittäiset tapahtumat puolestaan nostattavat ikään kuin ketjumaisesti kategorioita ja vastakategorioita: esimerkiksi saatananpalvelukseen yhdistetty murha nostattaa kirjoittelua rockin ystäväistä, hevemuusiikin kuuntelijoista, death metal -musiikin kuuntelijoista, mustiin pukeutuvista nuorista jne. Olennaista on, että erilaisia sosiaalisia kategorioita nostetaan esiin ikään kuin reaktioina yhteiskunnassa käytyihin keskusteluihin. Tapahtumat ja teot – onnettomuuksista virallisiin päätöksiin – herättävät esiin sosiaalisen kategorisaation.

Vielä erikseen mainitsemisen arvoisia ovat sellaiset ryhmätarkoitteet, joissa kategoria ei ole selvästi inhimillinen. Omassa aineistossani esimerkiksi *poliisi*, *Helsingin Teknillinen Korkeakoulu*, *SAK* ja *oikeuslaitos* edustavat tällaista hyvin abstraktia ihmis- ja ryhmätarkoitteisuutta². Monasti myös tällaiset abstraktin tason kategoriat luetaan sosiaalisiksi kategorioiksi tai jäsenkategorioiksi (esim. Coulter 1982: 37; Jayyusi 1984: 47–56), ja varsin perusteltua tämä onkin, sillä ihmiset itse käsittelevät näitä kategorioita ihmisryhminä. Yksinkertainen esimerkki tästä on aineistossani esimerkiksi *Helsingin Teknillisen Korkeakoulun* puhuttelemisen *teiksi* (ks. esimerkki 92 s. 129).

² Tässä yhteydessä voidaan puhua metonymiasta, jos ajatellaan, että esimerkiksi kyseiset ilmaukset ovat tarkoiteiltaan läheisiä ihmisryhmille siten, että ne voidaan ”ymmärtää” myös ryhminä. Ylipäänsä metonymiassa semanttisena ilmiönä on kyse siitä, että osa edustaa kokonaisuutta tai – kuten ehkä pikemmin näissä esimerkeissä – kokonaisuus osaa.

6.3. Kategorian koostumusta kommentoivat ilmaukset

Kategorian koostumusta kommentoidaan tyypillisesti ääri-ilmauksilla³ ja kvantto-reilla (*kukaan, kaikki, jokainen, harva* ym.) ja muilla attribuuteilla, jotka suoraan tai implisiitisti tuottavat sellaista tulkintaa, että ryhmä on osiin jaettavissa oleva kokonaisuus tai yksilötoimijoiden joukko. Kategorioiden koostumuksen kommentointi paljastaa sen, että puhujat ovat hyvin tietoisia kategorisaation yleistävistä ja stereotyyppioivista ominaisuuksista. Kommentointi on kategorisaation kielellistä käyttöä, puheenalaisen ryhmän mukailemista, täsmentämistä ja tarkentamista kontekstissa.

6.3.1. Totalitiiviset kvanttorit

Totalitiivisiä kvanttoreita ovat suomessa mm. ilmaukset *jokainen, kaikki, molemmat, kukaan, ainoakaan, yksikään*. Semantiikaltaan nämä universaalikvanttorit ja niiden kielteiset vastineet⁴ ilmaisevat kokonaisuuden osittamattomuutta, ja kvantitatiiviselta määräisyydeltään ilmaukset ovat definiittisiä (Tuomikoski 1969: 77; Suojanen 1977: 22–35). Suojanen (mts. 160) tiivistää totalitiivien semanttis-pragmaattiset ominaisuudet seuraavasti: ”Totalitiivien, kuten muidenkin kvanttorien, tehtävänä on antaa ominaislaatunsa mukainen lisä sille nominille, jota ne kvantifioivat”. Varmasti onkin niin, mutta tässä tapauksessa, puhuttaessa sosiaalisten kategorioiden kontekstissa, voidaan totalitiivien semanttis-pragmaattisia ominaisuuksia arvioida myös sen kannalta, miten puheena oleva sosiaalinen kategoria mahdollisesti kvalitatiivisesti muuttuu, kun sitä määrittää kvantifikaattori. Tarkastellaan muutamaa lyhyttä esimerkkiä:

- (104) (IL 3.3.99)
1 Kaikki Tukholman kävijät voisivat joskus istua tunnin
2 Tukholman rautatieasemalla. – –

- (105) (IL 10.2.99)
1 – –kukaan normaalituloinen ei pysty asumaan ilman
2 vuokratukea VVO:n asunnossa

³ Ääri-ilmauksiksi lasketaan ylipäätään ilmaukset, jotka ilmaisevat jollain tavoin jonkin asian suhteen ääripäätä tai totaalisuutta. Ilmauksista ja niiden käytöstä ks. esim. Pomerantz (1986); Edwards (2000).

⁴ Nimitys *kvanttori* tulee symbolisesta logiikasta, ja universaalikvanttoria voidaan kutsua kaikki-operaattoriksi, joka kielellistyy esimerkiksi ilmauksilla *kaikki* ja *jokainen*. Universaalikvanttoreista erotetaan kielteiseen lauseyhteyteen rajoittuvat kvanttorit (*kukaan, koskaan*), jotka ilmaisevat samoja seikkoja kuin universaalikvanttorit mutta kielteisessä yhteydessä. (Ks. esim. Tuomikoski 1969: 75–77; Suojanen 1977: 22–24; Hakulinen & Karlsson 1979: 81–82; Vilkuna 1996: 52.)

(106) (IL 8.6.01)

- 1 Kuvitelkaa te jokainen lukija itsenne näiden omaisten
2 asemaan – –

Esimerkeissä konstruoidut sosiaaliset kategoriat ovat *Tukholman kävijät, normaalituloiset ja lukijat*. Merkityssisällön kannalta voidaan nyt keskustella siitä, mitä totalitiivisuus tuo mukanaan lausumaan: eikö *Tukholman kävijät, normaalituloiset ja (te) lukijat* tarkoita erikseen mainitsematta kaikki kategoriaan kuuluvia? Kuten Suojanen (1977: 104) toteaa, totalitatiivi ilmaisee kategorian kvantiteetin. Mutta toisaalta kategorian kvantiteetti on tällaisissa monikollisissa kuvauksissa muutoinkin maksimaalinen, kuten Vilkuna osoittaa (1992: 47). *Tukholman kävijät* olisi siis sama kuin *kaikki Tukholman kävijät*.

Tältä kannalta esimerkiksi edellä mainituissa esimerkeissä kvantifiointi olisi tarpeetonta. Mutta ennen kaikkea asiaa voidaan nähdäkseni tulkita sen kannalta, mitä kategorioihin liittyvä kvanttori tekee kategorioille: se nostaa esiin – alleviivaa – sellaisen merkityspiirteen, että ryhmä on erillisten yksilöiden kokoelma⁵. Samaan aikaan kvanttori myös yhtenäistää eli luo ryhmän konstruoidusta kategoriasta. Tämä tapahtuu siten, että totalitiivinen kvanttori yhtenäistää kategorian jonkin kuvatun toiminnan suhteen.

Sivuhuomautuksena todettakoon, että totalitiiviset kvanttorit esiintyvät kielenkäytössä usein myös persoonapronominin kanssa: usein *meihin* tai *heihin* liitetään kvantifioiva täsmennys *jokainen, kaikki, kukaan* jne. Tällaisissakin tapauksissa kyse on ennen kaikkea ryhmän yhteisyyden osoittamisesta jossakin asiassa. Toisaalta erityisesti persoonapronomeineissa pelkkä kategorian nimeäminen ei vielä kerro kategorian rajoja, ja näin määrällisen elementin kertominen on olennaista.

Totalitiiveja kuten myös joitakin muita kvantifikaattoreita koskee myös toinen sivuhuomautus: ne esiintyvät sangen usein yksinkin, jolloin niiden määrittämä sosiaalinen kategoria jää implisiitisti ja epämääräisesti tarkoittamaan ketä tahansa. Epämääräisenkin (esim. *me, he*) sosiaalisen kategorian mainitseminen saa aikaan sen, että kvanttori yhtenäistää ryhmää kun taas pelkkä kvanttori häivyttää kuka tahansa -elementillään ryhmän rajat.

(107) (IL 26.6.01)

- 1 Hyvä kun jotkut huolehtivat siitä, että **kaikki** pysyvät leivän
2 syrjässä kiinni.

(108) (IL 6.1.00)

- 1 – – Ranskassa, jossa kulttuuriin kuuluu lasi viiniä tms.
2 ruuan kanssa, tarjoillaan alkoholijuomia, vaikkapa nyt
3 sitten hampurilaisravintoloissa. Muutenhan ei **kukaan** kävisi
4 niissä lounaalla.

⁵ *Kaikki* ja *kukaan* käsittelevät puheenalaista ryhmää kollektiivisesti, *jokainen* puolestaan poimii selvemmin ryhmästä sen jokaisen jäsenen (vrt. Leino 1993: 250). Voidaan kuitenkin ajatella, että kollektiivisena ryhmää käsittelevät kvanttorit kutsuvat jokaista (potentiaalisesti kuvattuun ryhmään kuuluvaa) yksilöä erikseenkin samastumaan joukon jäseneksi.

Huomautuksen ansaitsee vielä nimenomaan totalitiiveihin liittyen se, että niiden totaalisuutta usein kielenkäytössä lievennetään. Varausta ilmaisevat adverbis kuten *melkein, lähes(tulkoon)* tai *miltei* osoittavat, ettei kvanttorin vaikutusala kata jäännökseltään koko joukkoa (Leino 1993: 250–251). Adverbien avulla tuodaan varaus totuuteen, ja tässä tapauksessa ”totuus” koskee mahdollisia tulkintoja kuvatun kategorian homogeenisuudesta.

- (109) (IL 20.8.01)
1 Minua ihmetyttää, miksi lähes kaikki ihmiset vain puhuvat
2 lääkärin lakosta--

(110) (IL 3.12.99)
--lähestulkoon kaikki niitä palveluja käyttävät miehet--

Viitattut kategoriat ovat esimerkiksi 109 *ihmiset* ja esimerkiksi 110 *niitä palveluja käyttävät miehet*. Näitä kategorioita vahventaa ja täsmentää kvanttori *kaikki*, jota puolestaan *lähes* ja *lähestulkoon* lieventävät. Käytännössä siis totalitiivitkaan eivät välttämättä ilmaise tarkkarajaista kategoriaa, sillä totalitiivien omat määritteet voivat epämääräistää puheenalaisen kategorian rajat. Sama pätee sellaisiin ääri-ilmauksiin kuin *aina* (*melkein aina, yleensä aina*) tai *koskaan* (*tuskin koskaan, juuri koskaan*)⁶.

Vaikka totalitiiveihin liittyy periaatteessa definiittinen merkitys (määräinen paljous), ilmaisevat ne ihmisryhmästä käytettynä sitä, että ryhmää voidaan käsitellä osiin jaettavissa olevana kokonaisuutena. Definiittisen kokonaisuuden ilmaisu toisin sanoen implikoi, että ryhmä on jaettavissa myös pienempiin yksiköihin.

6.3.2. Epämääräisen määrän kvanttorit

Sanoja kuten *harva, usea, muutama* ja *moni* voidaan kutsua epämääräistä määrää ilmaiseviksi kvanttoreiksi. Ylipäätään niiden lukeutuminen indefiniittipronomineihin on selvempää kuin totaalisuutta ilmaisevien definiittisten kvanttorien. Myös epämääräisen määrän kvanttoireita käytetään luonnehtimaan kategoriaa tai ryhmää, jolloin kvanttori luonteensa mukaisesti ilmaisee kyseessä olevan epälukuisen määrän henkilöitä.

- (111) (IL 16.11.99)
1 --ja heidän kanssa keskustellessa tuli esille, että **moni** nuori
2 ei olekaan epäkohtelias--

⁶ Tällaisissakaan tapauksissa ei tietenkään merkityksen kannalta ole mielekästä jakaa ilmauksia erillisiin konstituentteihin. Esim. *melkein kaikki* on oma merkityksellinen kokonaisuutensa. Joka tapauksessa kyseisen kaltaisia konstruktioita voidaan pitää esimerkkeinä siitä, että ääri- tai totalitiivinen ilmaus ei aina ole merkitykseltään definiittinen.

- (112) (IL 16.11.99, ote samasta kirjoituksesta kuin 111)
1 – –ketkä tapakasvatusta myös tarvitsevat, meidän nuorten
2 lisäksi **moni** muu ikäryhmä kaipaisi pientä muistutusta.

Myös tällaiset epämääräistävät kvanttori-ilmaukset luovat tietyllä tapaa yhteisyyttä puheenalaiseen kategoriaan, mutta samaan aikaan ne epämääräistävät ryhmän hajanaiseksi joukoksi. Mahdollinen tulkinta on, että puhuja ei pysty esittämään esimerkiksi tarkkaa määrää (111) tai implikoi tietävänsä ryhmän tarkemmin, mutta ei halua kertoa suoraan keistä on kyse (112). Ylipäänsä kvantifikaation retoriikastahan on todettu, että lukujen käyttö lisää sanotun retorista vakuuttavuutta, ja lukumäärien käyttöön rinnastuu myös kvanttorien avulla tehty kvantifikaatio. (Ks. Potter ym. 1991.)

Täsmällisen lukumäärän käyttöä tehokkaampaa voi olla se, että käytetään hyväksi kvanttoria epämääräisen paljouden tai epämääräisen vähäisyyden merkitystä.

- (113) (IL 4.3.99)
1 – –Tulisi muistaa, että suuri osa helsinkiläisiä käyttää
2 julkista liikennettä.– –

Epämääräisen paljouden tai vähäisyyden merkitykset ovat resursseja, joihin voidaan vedota: joskus on syytä olla *monien* joukossa, joskus *harvojen*. Tavat puhua esimerkiksi yhtenä monista tai yhtenä harvoista ovat keskeisiä keinoja kuvata yksilön toimintaa sosiaalisessa ympäristössään.

- (114) (IL 29.11.99)
1 Bensiinin hintojen noustessa voin nostaa vain käteni
2 pystyyn ja tulla yhdeksi monista, eli muuttaa
3 pääkaupunkiseudulle, hankaloittaa tilannetta entisestään.

Tavanomaista on epämääräistä lukumäärää ilmaisevan kvanttoria esiintyminen kahden kategorian vertailuasetelmassa:

- (115) (IL 3.3.99)
1 Jokainen ammunnanharrastaja ja aseenomistaja on
2 potentiaalinen surmaaja, harva tietokoneharrastaja edes
3 omistaa aseensa.– –

- (116) (IL 15.8.01)
1 Yrityksissä siivotessa suurin osa edes tervehtii, mutta
2 porrassiivoojaa harva noteeraa.– –

Esimerkissä 115 kontrastoidaan totaliteetti (*jokainen ammunnanharrastaja ja aseenomistaja*) epämääräisen kvantiteetin (*harva tietokoneharrastaja*) kanssa. Tässä tapauksessa ulkoryhmä (kirjoittaja ilmoittaa myöhemmin olevansa tietokoneharrastaja) esitetään yhtenäisenä kategoriana, johon kuuluvilla on kaikilla sama ominaisuus. Omasta ryhmästä puhuja erottaa vähäisyyttä ilmaisevan osan *harva*, joka nyt siis kvantiteetiltään vertautuu ulkoryhmässä totaalisenä olevaan omi-

naisuuteen.

Esimerkissä 116 on kaksi epämääräistä kvantifikaatiota, *suurin osa* ja *harva*. Vertailun kohteena eivät ole (välttämättä) erilliset ihmisryhmät vaan implisiitisti kuvatun toimijan erilaiset roolit, jotka saavat aikaan toiminnallisen eron periaatteessa keissä tahansa. Muiden ihmisten toiminta (tervehtiminen, noteeraaminen) kvantifioidaan, ja kvantifiointi näyttäytyy tässä todistavana esimerkkinä siitä, että erilaiset siivoustyön muodot saavat erilaista sosiaalista arvostusta.

Vertailu voi olla myös sillä tavoin intertekstuaalista, että se vastaa tai ottaa kantaa joko jossain esitettyihin tai esitetyn pohjalta konstruoituihin väitteisiin, jotka koskevat ryhmän koostumusta tai ylipäänsä sen kvantifiointia. Seuraavassa esimerkissä kvantifiointi *monet, jotka eivät polta* voidaan tältä kannalta katsottuna nähdä intertekstuaalisena kannanottona konstruoituun tupakointi ja työaika -keskusteluun. Näin tulkittuna kvantifiointi nousee esiin kulttuurisena vastaperusteluna⁷ sille, että tupakoinnattomuus yhdistyisi tehokkaampaan työajan käyttöön.

(117) (IL 5.3.99)

1	Poltan tupakkaa ja nipistän aina viiden minuutin paussin
2	kahvi- tai ruokatauosta eli syön nopeammin. Ymmärrän
3	toki, että aikaa voi mennä enemmän, jos matka
4	tupakkapaikalle on pitkä tai jos jää matkalle juoruilemaan.
5	Monet, jotka eivät polta tekevät töitä hitaasti samalla
6	jatkuvasti marmattaen ja juoruillen. Eli jos keksitauko
7	toisi tehokkaampaa työntekoa ja iloisempia naamoja, niin
8	kannatan keksitaukoa!

Epämääräinen kvantifikaatio – erityisesti ihmiskategorioita määrittävä – perustuu tietenkin siihen, että usein ei ole tarvis tai mahdollistakaan esittää tarkkaa lukumäärää. Joka tapauksessa asioita on jatkuvasti tarve kvantifioida, ja varsinkin arkikielenkäytössä⁸ joudumme useimmiten tyytymään riittävään tarkkuuteen, epämääräiseen määrään tarkan sijasta. Toisaalta epämääräisyyden riittävyys kätkee varsinaisen kvantiteetin lisäksi myös muita seikkoja; joissakin konteksteissa saattaa olla olennaista, onko kyseessä tietty henkilökunta, joissakin taas, ovatko puheena olevat henkilöt tai ryhmät puhujalle/kirjoittajalle tunnettuja. Mutta siinä kuin epämääräistä keinoja on kielessä myös partikularisoinnisen keinoja, joilla voidaan osoittaa kyse olevan tietyistä henkilöistä.

⁷ Billig (1987: 219) ja van Dijk (1992: 90) puhuvat siitä, että argumentoinnissa vastataan moninaisin tavoin mahdollisiin syytöksiin, ja mahdollinen syytös tarkoittaa sitä, että syytöstä ei tarvitse löytää esimerkiksi keskustelukumppanin puheesta. Suoninen (1997: 102–103) käyttää vastatodistelun sijasta termiä itsetodistelu korostaessaan juuri sitä, että kyse on kulttuurisen tason intertekstuaalisuudesta, jota ei aina voida paikantaa tiettyyn tekstiin tai puheenvuoroon.

⁸ Esimerkiksi tieteellinen kirjoitustapa taas useimmiten suosii epämääräistenkin kvantifikaatioiden ”kääntämistä” tarkemmiksi. Sen lisäksi, että sanotaan *harva ihminen*, koetaan tarpeellisenä ilmoittaa sama asia vaikkapa prosentteissa suhteessa johonkin otoksen joukkoon. Tässä periaatteena on tietenkin näyttää *harva*-sanatulkinnan oikeellisuus, kertoa se, mitä *harva* tutkijan kontekstissa tarkoittaa.

6.3.3. Partikularisaatiot: yksittäisiksi ja tietyiksi tekeminen

Partikularisaatio, ainutkertaistaminen, voidaan ymmärtää tavaksi pilkkoa puheenalaiset sosiaaliset kategoriat pienemmiksi kokonaisuuksiksi. Hasan (1996: 62–65) kutsuu henkilöpartikularisaatioiksi leksikogrammaattisia tapoja, joilla tekstissä nostetaan näkyville kuvatun toimijan yksittäisyys tai kuvattujen toimijoiden partikulaarisuus. Partikularisaatio ilmenee siis periaatteessa siten, että henkilötarkoitetta määrittää indefiniittinen modifikaatio (vrt. mts. 62). Laajemmin ajateltuna partikularisaatio liittyy tarkoitteen tunnettuuden osalta spesieksen osoittamiseen ja osin spesiekseseen liittyen myös tarkoitteen lukumäärän osoittamiseen.

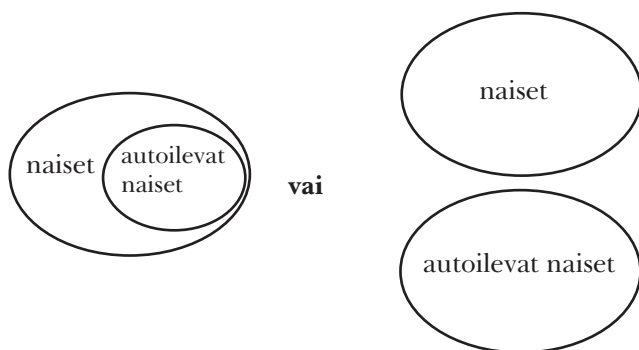
Kategorisaation kontekstissa partikularisaatio voidaan nähdä siten, että ryhmän sijasta puhutaan esimerkiksi yksittäisistä ihmisistä tai osasta ihmisryhmää. Yksi partikularisoimisen muoto on juuri ryhmän koostumuksen kommentointi niin, että laajemman kategorian asemesta kyseessä ovat joko tietyt yksilöt tai ylipäätään yksittäiset henkilöt. Kommentointi on tarkoitteen modifiointia, mutta olennaista on se, että modifiointi muuttaa toimijoiden suhteita: esimerkiksi *harva suomalainen* ei vain modifioi tarkoitetta *suomalainen* vaan siirtää puheenalaisen asian ryhmään 'harvat'.

Tällä tavoin tulkittuna partikularisaatioita tuottaviksi aineksiksi voidaan lukea epämääräisistä kvanttoreista lukumäärän vähäisyyttä ilmaisevat kvantifikaattorit kuten *harva*, *aniharva*, *tuskin kukaan*, (*vain*) *muutama*, *yksittäinen* jne. Lukumäärän vähäisyyden ilmaiseminen lienee kvanttorin tärkein tehtävä esimerkiksi Aamulehden etusivun otsikossa 26.8.01: *Digi-TV: Aniharva näkee huomenna uusia ohjelmia*. *Aniharva* on siis kvanttori, mutta suhteutettuna (implisiittiin) ryhmään suomalaiset⁹ se tekee muutakin kuin kvantifioi. Se siirtää puheena olevan asian kollektiiviselta tasolta yksittäisiin ihmisiin.

Partikularisoivina elementteinä tällaiset määrän ilmaisimet toimivatkin siten, että ne suhteuttavat jonkin puheenalaisen asian puheenalaiseen tai ajateltuun joukkoon. Esimerkiksi *harva suomalainen juo alkoholia*, *vain muutama suomalainen on rasisti* ovat partikularisaatioita suhteessa sosiaaliseen kategoriaan suomalaiset. Kuvatut ominaisuudet siirtyvät kategoriatasolta kohti yksilötasoa. Partikularisoivat ilmaukset voidaankin nyt huomata retoriseksi keinoiksi, joilla erilaisia asioita, mm. syytä ja vastuuta, on mahdollista siirtää pois ryhmästä. (Ks. Pälli 1999b)

Epämääräisen määrän kvanttorien lisäksi kielessä on koko joukko muitakin kategorian koostumusta luonnehtivia ilmauksia, joita saatetaan käyttää siten, että muodostuu ainukertaisten yksilöiden muodostamia kokonaisuuksia. Periaatteessa kaikki ryhmälle annetut attribuutit voidaan tulkita sellaisiksi, että niiden kautta muodostuu uusi sosiaalinen kategoria. Kyse ei olisikaan kategorian koostumuksen kommentoinnista vaan yksinkertaisesti kategorian nimeämisestä. Havainnollistan:

⁹ Suomalaisten ryhmä voidaan tässä katsoa implisiitiksi sen perusteella, että 27.8.2001 ensimmäiset digitaaliset TV-kanavat Suomessa aloittivat toimintansa.

Kuvio 2. Yksi vai kaksi erilaista kategoriaa.

Kuviossa vasen puoli kuvastaa sitä, että on olemassa yksi kategoria, 'naiset', ja tätä kategoriaa voidaan täsmentää attribuutilla *autoilevat*. Kuvausta *autoilevat naiset* voitaisiin nyt joissakin konteksteissa käyttää myös partikularisaationa, sillä voitaisiin ikään kuin vähentää jotain ryhmästä naiset ryhmän yksittäisiin toimijoihin, autoileviin naisiin. Oikealla puolella taas on yksinkertaistettuna kahden eri kategorian ajatus: jos kategorialle annetaan jokin ominaisuus, muodostuu uusi kategoria. On siis kaksi kategoriaa, 'naiset' ja 'autoilevat naiset'¹⁰.

Nähdäkseni kumpaakin tulkintaa käytetään: joissakin konteksteissa saattaa realisoitua toinen, joissakin toinen tulkinta. Erillisinä kategoriat voidaan tuottaa tyypillisesti esimerkiksi silloin, kun jotain seikkaa kuvataan vastaavien kahden ryhmän välisenä asiana. Ryhmät voidaan tuottaa esimerkiksi kovin erilaisina ja toisistaan poikkeavina kategoriaina. Vastaavasti taas kaksi kategoriaa voi realisoitua yhtenä, mikäli olennaista – suhteessa toisiin puheena oleviin kategorioihin – on vertailu tarkenteen kohteena olevan kategorian ja jonkin muun kategorian välillä. Kyse on ennen kaikkea diskurssissa rakentuvasta realisoitumisesta: se, miten kategoriat ovat joko erillään tai sisäkkäin ei ole tässä tutkimuksessa relevantti kysymys.

Joka tapauksessa kategorioita voivat partikularisoida teksteissä erityisesti (yleensä anaforiset) määräisyyttä osoittavat demonstratiivipronominit tai definiitin tulkinnan saavat indefiniittiset ilmaukset. Joissakin yhteyksissä tällaisina partikularisoivina elementteinä voidaan pitää myös persoonapronomineja (määräisyydestä, mainittuudesta ja tunnettuudesta ks. Vilkuna 1992: erityisesti 16–27; ks. myös Halliday & Hasan 1976 leksikaalisista koheesiokeinoista). Modifioidessaan pääsanana olevaa kategorian nimitystä nämä ilmaukset toimivat tarkentimina, jotka osoittavat ja täsmentävät puheena olevan aiemmin mainitun:

¹⁰ Esimerkin sisältö olisi toki ajateltavissa myös siten, että 'naisten' sijasta pääkategoria olisi 'autoilevat'. Voidaan joka tapauksessa otaksua, että pääkategoriakin määräytyy tilanteisesti.

- (118) (IL 29.10.99)
- 1 – Ihmettelen muuten vanhempia, jotka edes suostuvat
 2 maksamaan nuorten puhelinlaskut. 13-vuotias voi itse
 3 tienata rahat esim. lehdenjakamisella tai perheessä voidaan
 4 sopia, että lapsilisät laitetaan puhelinlaskun maksuun.
- 5 Ihmettelen suuresti näitä isiä ja äitejä, jotka kustantavat
 6 16-vuotiailleen kaiken ja sitten valittavat suureen ääneen
 7 heidän valtavia puhelinlaskuja.
- (119) (IL 8.5.01)
- 1 Bensavarkaak ovat yhä kasvava ongelma, varsinkin kun
 2 hinnat ovat nyt niin korkealla.
- 3 Kuinka nämä maksamattomat asiakkaat saataisiin sitten
 4 kuriin?– –

Esimerkeissä 118 ja 119 esiintyy tyypillinen *nämä*-tarkenne, joka on siis anaforinen viitaten tekstissä aiemmin mainittuihin tarkoitteisiin (*vanhemmat, jotka–*, *bensavarkaak*). Esimerkissä 118 *jotka*-pronomiinilla alkava relatiivilause ilmaisee jo sen, ettei kyse ole 'vanhempien' kategoriasta kokonaisuutena. Tässä relatiivilause toimii restriktiivisesti. Kategoriata 'isät ja äidit' tarkentava *näitä* voidaan tulkita tekstin koheesioin kannalta sellaiseksi, että se täsmentää kyseessä olevan edelleen saman tarkoitteen¹¹, mutta silti se toimii myös määrittämänsä kategorioin tarkentimena vahvistuen sitä, että kyseessä ovat vain tietyt kategorioin 'vanhemmat' (tai 'isät ja äidit') edustajat.

Vastaavasti myös esimerkissä 119 *nämä* yhdistää samaksi kategorioin 'bensavarkaak' ja 'maksamattomat asiakkaak'. Verrattuna esimerkkiin 118 kategorioin semanttinen yhteisyys on paljon läpinäkymättömämpi, joten siinä mielessä *nämä* on leksikaalioin koheesioin kannalta tarpeellioin. Kuten esimerkissä 118, *nämä* on kuitenkin edelleen ryhmän koostumuksen kuvauksen kannalta tarkennioin, joka korostaa tarkoitteiden olevan tiettyjä yksilöitä, jotka eivät välttämättä ole kategorioin edustajia. Kategorioin sijasta on kuvauksen tasolla 'tiettyjä ihmisiä'.

Toisaalta tarkentimella voidaan rajata ryhmää suuremmasta kategorioin, mutta silti implikoida kyseessä olevan laaja kategoria, ei ainutkertaiosten yksilöiden kokoelma.

- (120) (IL 10.2.99)
- –enkä usko edes olevani mikään harvinaisyys siinä
 kansalaisten joukossa, joka tällä kertaa jättää väliin.

Tässä *siinä* toimii tarkentimena siten, että se tekee kansalaisten joukosta tietyn kansalaisten joukon. *Siinä* ei välttämättä ole tulkittavissa ylipäätään "foriseksi": sille ei ole korrelaatioin tekstissä, eikä se myöskään suoranaisesti osoita puhetilanteen ulkopuolelle (vrt. Halliday & Hasan 1976: 61). Tulkitsen esimerkin

¹¹ *Näitä* voidaan tässä tulkita sekä anaforiseksi että kataforiseksi, sillä se viittaa toisaalta myös tekstissä eteenpäin lauseeseen *jotka kustantavat–*.

siinä-käyttöä siten, että se ohjaa tulkitsemaan tarkoitteen olevan yleisesti tunnettu (vrt. Vilkuna 1992: 134). Tämä ei tarkoita sitä, että tarkoite olisi tuttu joukkona, vaan että sen olemassaolo oletetaan tutuksi.

Partikularisoivaksi *siinä*-ilmaus on tulkittavissa siten, että se erottaa tietyn kansalaisten joukon omaksi kokonaisuudekseen. Toisaalta tarkoitteena on selvästi joukko, joten mukana ei ole tulkintaa ”yksittäistapauksellisuudesta”, ainutkertaisuudesta tai vähäisyydestä (ylipäättään paljous jää epämääräiseksi). Tältä perustalta on hankala nimittää kyseistä käyttötapaa partikularisaatioksi.

Myös indefiniittiset ilmaukset *yksi*, *eräs*, *joku* ja *muuan* voivat toimia tarkentimina, jotka yhdessä pääsanansa kanssa viittaavat johonkin tiettyyn (periaatteessa yhteen) mainitun kategorian edustajaan. Kategorian edustaja voi olla tunnettu, jolloin kyse on todellakin aidosti yksilöstä tai sitten yleistävästi indefiniittinen, jolloin kyse on kategorian kannalta geneerisesti kenestä tahansa. Kun kysymys on kuitenkin kategoriasta ja toisaalta ainakin periaatteessa yksilöstä, voidaan tällainen puhetapa nähdä partikularisoivana. Toisaalta on syytä pohtia hieman tarkemmin yksilöivän tarkentimen ja sen pääsanana olevan kategorian suhdetta. Uskottava tulkinta on esimerkiksi seuraavassa esimerkissä sellainen, että kategoriailmaus *suomalainen* on ikään kuin määrite ja tätä myötä kysymys ei oikeastaan olekaan enää kategorian tuottamisesta yksilöinä.

(121) (IL 12.11.99)

- 1 Hyvä ”Opet edellä oppilaat perässä” (IL 9.11.99). Jälleen
- 2 yksi suomalainen syyllistyy niin usein käytettyyn
- 3 yleistämiseen.

Jos suomalainen tulkitaan määritteeksi, on se tulkittava myös tavallaan valinnaksi tuoda kategoria ylipäättään esiin. Nyt *yksi suomalainen* saa nähdäkseni sellaisen loogisen tulkinnan, että kyse on tyypillisestä ”suomalaisuudesta”. Ainutkertaisesta yksilöstä puhuminen voi näin olla varsin selvästikin puhumista koko kategoriasta.

Samaan tapaan myös aidosti indefiniittiset ilmaukset voivat ikään kuin käänteisesti rakentaen geneeristä ”kuka vaan” -ryhmää:

(122) (IL 8.6.01)

- 1 Tyrmistyin lukiessani Keravan nuorisotappajista.
- 2 Karmaisevaa oli muun muassa, kuinka joku nuori oli
- 3 julkisuudessa sanonut, että he ”ilmeisesti kaipasivat vähän
- 4 actionia”. – –

Tässäkin mainittu kategoria (*nuori*) voidaan katsoa tavallaan vapaaehtoiseksi määritteeksi – valinnaksi, joka tekee juuri kategoriasta ’nuori’ sanotun kannalta relevantin. Eli puhe on implisiitisti muistakin kuin vain yksilöstä ’joku nuori’.

Myös persoonapronominit voivat toimia kategorian koostumusta kommentoivina ja tarkentavina elementteinä, joskin niiden erikoisuus on siinä, että ne tuovat tekstiin ennen kaikkea itse puhujan (tätä käsittelin laajahkosti luvussa 5). Useimmiten persoonapronomini kommentoi kategoriaa vain puhujan

position kannalta, esimerkiksi *me suomalaiset* ei (itsessään) millään tavoin sisällä sellaista elementtiä, että kyse olisi jostain tietystä suomalaisten ”alijoukosta”. Kontekstuaalisesti persoonapronomini kuitenkin voi vahvistaa puhe olevan tietystä kategorian edustajista: puhetilanteessa *me suomalaiset* tai *te naiset* voi täsmennyä tietyiksi yksilöiksi, jotka vasta toissijaisesti edustavat kategoriaa.

6.4. Kuvailu ja merkityksen konnotatiivisuus

Osaltaan kaikki sellainen aines, joka jollain lailla määrittää, tarkentaa tai muutoin kommentoi puheena olevaa sosiaalista kategoriaa voidaan katsoa kategorialle konnotatiivisia merkityksiä tuottavaksi. Myös kvanttorien kuten muidenkin kategorioiden koostumusta kommentoivien ilmausten käyttöön liittyy ainakin periaatteessa kvalitatiivistakin kuvailua. Esimerkiksi sen, että jos jotain sosiaalista kategoriaa **kuvataan** toistuvasti partikularisoivin tarkentein, voi aivan hyvin odottaa vaikuttavan siihen, millaisia semanttisia ulottuvuuksia kategorian nimityksellä on.

Useimmiten kuvailu(kentät) ja tarkenne(kentät) kuitenkin erotetaan toisistaan. Yleensä erottelu tosin tehdään ennen kaikkea syntaktisin perustein, ja syntaktisin perustein voidaan pyrkiä tarkemminkin määrittämään tarkenteiden ja kuvailevien ilmausten sisäistä ja keskinäistä järjestystä. Esimerkiksi Penttilä (1967) määrittelee tarkennekentän viiteen (-2 - -6)¹² asemaan sillä perusteella, mikä on tarkenteiden järjestys suhteessa pääsanaan, ja Halliday (esim. 1994: 185) puolestaan esittää varsin tarkan ”tyypillisen” (englannin) järjestyksen kuvaileville ja tarkentaville ilmauksille. Sen tarkemmin kuvailun ja tarkentamisen suhteeseen menemättä tydyn toteamaan, että leksikaalisella tasolla on olemassa ensinnäkin varsinaista kuvailua, jota toteuttavat attribuutit ja epiteetit, adjektiivisesti kuvailun kohteeseen liittyvät luonnehdinnat. Toisekseen, ”toissijaista” kuvailua tuottavat esimerkiksi juuri mainitut tarkenteet sekä toisaalta itse kategorioiden nimitysten semantiikka (joka taas tietenkin on puolestaan sidoksissa kaikkeen siihen kuvailuun, jonka kohteeksi kuvattu kategoria on kielenkäytössä joutunut.)

Juuri kategorioiden kuvailun kannalta tärkeässä roolissa on kategorioiden nimitysten konnotatiivinen puoli, ja konnotatiivisuutta tarkemmin tarkastellen merkityksen kollokatiivisuus: Assosiatiivista merkitystä yksityiskohtaisemmin ja otellut Leech (1981: 20) nimittää kollokatiiviseksi merkitystä, jonka sana saa sen välittömässä läheisyydessä olevien sanojen perusteella. Toisenlaista terminologiaa käyttäen voitaisiin puhua syntagmaattisista assosiaatioista, nimitystasolla sanan assosiatiivisesta yhdistymisestä sen välittömässä läheisyydessä oleviin sanoihin.

Nimitysten assosiatiivista merkitystä on tässä käytetystä aineistosta hyvin vaikea empiirisesti todentaa, sillä siinä luonnehtivat attribuuttimaiset ilmaukset ovat sosiaaliseen kategoriaan liitettynä varsin harvinaisia. Korpuksessa, johon ei

¹² Lähimpänä pääsanaa – kentässä -1 – ovat ns. kuvailukenttään kuuluvat ”puhtaan” kuvailevat adjektiivit.

ole kerätty esimerkiksi jotain tiettyä ryhmää koskevaa tekstiä tai nimenomaisesti tekstiä, jossa tämä tietty ryhmä jatkuvasti nimettäisiin, tämä on tietysti odotuksenmukaistakin. Toistuvistakin suosikkiaiheista, yleisönosastokirjoitusten ikivihreistä kategorioista 'naiset', 'nuoret' ja 'suomalaiset' käytetyt luonnehdinnat ovat niin hajanaisia, että tyypillisistä syntagmaattisista assosiaatioista ei voida puhua. Kollokaatioita ja niiden myötä ylipäättään nimitysten konnotatiivisia merkityksiä on ehkä hedelmällisempää tutkia sanakirja-aineistosta, mutta tällöin taas toisaalta etäännyttään kovin siitä, mikä on nimityksen asema ja merkitys tekstissä.

Erityisesti tämä pätee juuri sellaisiin kategorioihin, joilla on merkityksenään tietty kategoriaominaisuus – olkoon tämä ominaisuus sitten kuinka keskustelunvarainen tai konstruoitu hyvänsä (naiset, suomalaiset). Ryhmään viittaamisen osalta generisissä nimityksissä kuitenkin voidaan nähdä joitain yleislinjoja, jotka viestivät nimitysten kohteina olevien ryhmien ominaisuuksista ja toisaalta nimitysten merkitysten assosiatiiivisesta puolesta. Jälleen joudun huomauttamaan, että aineistoni on tätä koskien varsin suppea. Tavallisimmista yleisesti ryhmää merkitsevistä sanoista¹³ tekstiaineistossani esiintyvät *joukko* (20 esiintymää), *ryhmä* (25 esiintymää), *porukka* (9 esiintymää). Sanasta *jengi* on vain kaksi esiintymää ja esimerkiksi sanoista *joukkio* ja *poppoo* vain yksi. Olen toisaalla tutkinut näiden nimitysten assosiatiiivisiä merkityksiä kvantitatiivisin menetelmin lomakekyselyaineistosta (Pälli 1995). Kyselyn perusteella *ryhmä* nousi esiin varsin neutraalina ihmisten yhteenliittymän kuvaajana, ja myös *joukko* arvioitiin yleisesti varsin neutraaliksi nimitykseksi. *Porukan* koettiin kuvaavan kohtuullisen tiivistä ja positiivista ryhmää, kun taas esimerkiksi *joukkioon* liitettiin odotuksenmukaisestikin negatiivisempia ryhmäominaisuuksia.

Tämä pieni tekstiotos tukee samankaltaisia johtopäätöksiä. *Ryhmä* esiintyi mm. yhdyssanan osana sanoissa kuten *työryhmä*, *hankeryhmä*, *ammattiryhmä* ja *naisyryhmä*, ja itsenäisenä se kuvasi varsin neutraalisti ihmisryhmiä. Välttämättä sana *ryhmä* ei siis tuo mukanaan sellaista merkitystä, että kyseessä olisi sosiaalipsykologisessa mielessä ryhmä. Itse sana toimii useimmiten vain substituuttina tekstissä nimetylle ihmisryhmälle:

(123) (IL 4.11.99)
1 mistä johtuu että opiskelijat ovat ainoa **ryhmä** tässä maassa,
2 joka joutuu--

(124) (IL 28.2.00)
1 Nykyinen oikeustieteellisen pääsykoe mittaa aikalailla
2 ulkolukua. Olisiko jokin luonnetesti paikallaan? Ei mikään
3 psykologinen, vaan ihan terveeseen maalaisjärkeen
4 perustuva, jossa arvioijina olisi tavallisista kansalaisista
5 koottu **ryhmä**.

¹³ Näillä tarkoitan *ryhmä*-sanan synonyymeja tai lähisynonyymeja, joista useimpien voidaan olettaakin olevan suhteellisen harvinaisia varsinkin tyyllillisesti yleiskieltä tavoittelevassa kirjoitetussa kielessä (*sakki*, *kööri*, *revohka*, *popula*, *lössi* jne.)

(125) (IL 10.9.01)

- 1 Kunnallisverotuksen ansiotulovähennys koskee
- 2 nykyisellään vain veronalaisia palkkatuloja, eikä siten
- 3 kosketa esimerkiksi työttömiä, äitiys- ja vanhempainrahaa,
- 4 kotihoidontukea tai opintotukea saavia. Tähän **ryhmään**
- 5 kuuluu kuitenkin monia heikosti toimeentulevia,

Teksteissä useammin esiintyvistä ryhmään yleisesti viittaavista nimityksistä myös *joukko* ilmenee sillä tavoin neutraaleissa yhteyksissä ja ennen kaikkea erilaisten ryhmäkuvausten substituuttina, että sillä on vaikea nähdä esimerkiksi toistuvia, samansuuntaisia affektiivisiä merkityksiä tuottavia kollokaatioita. Merkillepantavaa kuitenkin on se, että *joukkoon* vaikuttaa yleisesti sidostuvan 'suuren koon' ja ylipäättään 'koon' merkityspiirre¹⁴. Aineistossa joukon yhteydessä mainitaan kokoluonnehdintana *suurehko*, *suuri*, *valtava* ja *lukuisa*. Myös *pieni* esiintyy luonnehtimassa *joukkoa*.

Yleisten nimitysten yksittäistapauksista otan vielä yhden esimerkin koskien aineistossani vain kerran esiintynyttä *joukkio*-sanaa. Esimerkissä ei voine puhua suoranaisesti merkityksen kollokatiivisuudesta, mutta konteksti silti tukee sitä tulkintaa, että *joukkioon* sitoutuu negatiivisia ryhmäarvoja esiinnostavia aineksia. Mielenkiintoiseksi esimerkin tekee myös se, että siinä esiintyy aluksi aineistossa harvinainen kuvailevien attribuuttien ketju. Tätä ketjua on kiinnostavaa katsoa juuri määritys-suhteiden kannalta. Kaikki liittyvät tavallaan toisiinsa. Toisaalta ne voidaan tulkita yleisiksi attribuuteiksi ja sitä myötä tyypillisiksi sen konnotatiivisen merkityksen ohjaajiksi, joka kulttuurisesti liittyy kategoriaan 'suomalainen mies'. Vaikka kuvaukset olisivat eri kategorioissa kuvailukentässä, ne ovat myös assosiatiivisella tasolla päällekkäisiä. Vaihtaakseni terminologiaa: kategoriaan 'suomalainen mies' liittyen kuvaukset *tavallinen*, *rehellinen*, *varusmiespalveluksen suorittanut*, (*suomalainen*), ja (*mies*) ovat sekä syntagmaattisia **että** paradigmaattisia assosiaatioita.

(126) (IL 26.1.00)

- 1 Tavallinen rehellinen varusmiespalveluksen suorittanut
- 2 suomalainen mies lienee valmis tarvittaessa puolustamaan
- 3 isänmaataan ja kuolemaan sen puolesta.

- 4 Nämä nahkaliiveissä patsastelevat moottoripyöräjengiläiset
- 5 ovat tarvittaessa valmiit kuolemaan joukkion puolesta,
- 6 jonka pääasiallista toimintaa on huumekauppa, prostituutio
- 7 ja väkivaltainen velanperintä.

Kun nyt kontekstista voidaan päätellä *joukkion* negatiivisuus, voidaan todeta, että negatiivisuutta tuo mukanaan ennen kaikkea se, millaiseen toimintaan osallisena ryhmä esitetään. Koko kysymys negatiivisista sivumerkityksistä ja niiden ilmenemisestä onkin nähdäkseni leksikaalisen tason ja kollokaatiotason ylit-

¹⁴ Ryhmän koko kohosi *joukon* tärkeäksi arviointikriteeriksi myös empiirisessä testissäni (Pälli 1995), jossa 'joukko' yleisesti arvioitiin kooltaan suureksi ryhmäksi.

tävä. Se, miten toimivina, millaisissa yhteyksissä ja millaisten prosessien toimijoina teksteissä mainitut kollektiivit, ryhmät ja kategoriat esitetään, kertoo käytännössä enemmän kuin mitä merkityksestä saataisiin irti vain leksikaalisen tason keinoin. Laajemmasti ymmärrettynä nimittäin kuvailua ja nimenomaan merkityksien aktuaalistamista on juuri se, millaisiin prosesseihin osallistujina ja millaisissa rooleissa kategoriat esitetään.

6.5. Ryhmät toimijoina ja toiminnan kohteina

Tarkastelen tässä luvussa toimintaa, johon teksteissä mainitut tai konstruoidut sosiaaliset ryhmät ottavat osaa. Tämä tarkoittaa myös osallistumisen tarkastelua – toisaalta sitä, millaisiin prosesseihin ryhmät toimijoina osallistuvat ja toisaalta sitä, millainen osallistujarooli tai temaattinen rooli on kyseessä. Tarkasteluni lähtökohta on tekstintutkimuksellinen transitiivisuuden tutkimuksen (esim. Halliday 1994: 106–144; Eggins 1994: 220–270) perinne, joka on toisaalta lähellä (lause)semanttista osallistumista ja temaattisia rooleja tutkivaa tapaa (ks. esim. Frawley 1992: 197–229; Saeed 1997: 139–171). Tässä pyrin semanttis-pragmaattiseen kuvaukseen, joka valottaisi relevantisti toiminnan ja osallistumisen ilmiötä ryhmätoimijoiden kontekstissa.

6.5.1. Prosessityyppejä

Kriittinen lingvistiikka ja erityisesti systeemis-funktionaalinen tekstintutkimus on kiinnittänyt paljon huomiota transitiivisuuteen, siihen millaisia prosesseja ja osallistujaroleja lause sisältää (ks. Halliday 1994: 105–161; Heikkinen ym. 2000: 132). Prosesseihin ja osallistujaroleihin liittyen Hallidayn esittämä perusjaottelu ja sitä myötä lauseiden tarkastelu perustuu kolmeen kiinnekohtaan: 1) prosessiin itsessään, 2) prosessiin osallistujiin ja 3) prosessin olosuhteisiin.

Prosesseja ilmaisevat ja tuovat esiin lauseissa verbit. Ennen kaikkea prosessien analyysi tai transitiivisuusanalyysi onkin lausetason analyysia ja perustuu finiittimuotoisten verbien käyttelyyn. Vaikka lähtökohta on verbien semantiikassa, on kuitenkin sivuhuomautuksena syytä todeta, että prosesseja voidaan inkongruentisti¹⁵ ilmaista muutoinkin kuin finiittimuotoisin verbein (Stillar 1998: 25). Heikkinen (Heikkinen ym. 2000: 133) mainitsee suomesta esimerkkinä nominaalistukset, omasta aineistostaan esimerkiksi substantiivin *hallintotutkimus*,

¹⁵ Systeemis-funktionaalisen lingvistiikan käyttämät inkongruenssin ja kieliopillisen metaforan käsitteet perustuvat sellaiseen ajatteluun, että kielen kategorioilla on tyypillisiä, tunnusmerkittäviä merkitystehtäviä (esimerkiksi verbi ilmaisee toimintaa tai adjektiivi ominaisuutta). Poikkeamia näistä tyypillisistä merkitystehtävistä kutsutaan inkongruenteiksi eli kieliopillisesti metaforisiksi ilmauksiksi. (Heikkinen ym. 2000: 57 ja siinä mainittu kirjallisuus.)

jonka siis voi katsoa sisältävän kognitiivisen prosessin ('tutkia').

Halliday jakaa prosessityypit kolmeen pääluokkaan: materiaaliin, mentaaliin ja relationaaliin – lisäksi hän erottelee käyttäytymisen prosesseja, verbaliin prosesseja ja eksistentiaaliin prosesseja (1994: 106–107). Saman jaon esittää mm. Eggins (1994: 228), ja myös Stillarin (1998: 22–25) tekemä prosessien luokittelu noudattelee pääosin samaa linjaa.

Eri prosesseiksi luokittelu ei kuitenkaan ole millään tavoin yksiselitteistä: käytännössä monet lauseet ja lausumat esittävät useita samanaikaisia prosesseja, ja usein on ylipäänsä tulkinnanvaraista, millainen prosessi on kyseessä. Eksaktia tällainen jaottelu ei nähdäkseni voi ollakaan, ja ennen kaikkea esittelenkin jaottelun tässä yhteydessä vain tapana katsoa tekstistä osallistumisen tapoja ja strategioita.

Yleisin ihmisryhmän esittämisen prosessityyppi argumentoivassa kirjoittelussa näyttäisi tämän aineiston perusteella olevan relationaaliset prosessit. Tämä on tietysti täysin loogista, kun otetaan huomioon relationaalisuuden laaja-alaisuus. Hallidayn (1994: 119) esittämä relationaalisuuden perusmääritelmä kuuluu: jonkin asian sanotaan olevan jotakin muuta ("something is being said to be something else"). Tarkemmassa määrittelyssä (mts.) relationaalisuuden määritelmä oikeastaan laajenee: relationaalisiksi voidaan laskea kaikki sellaiset prosessit, joissa on jollain tapaa kyse asioiden välisten suhteiden ilmaisemisesta. Puhuttaessa ryhmistä ja kategorioista relationaaliset prosessit olisivat luonteeltaan sellaisia, että ryhmää (lausetasolla) kuvattaisiin, sille annettaisiin joitakin ominaisuuksia. Relationaalisten prosessien laaja-alaisuuden ryhmäkontekstissa tekee hyvin ymmärrettäväksi se, että myös omistamiseen liittyvät prosessit lienee katsottava relationaalisiksi, ryhmällä ilmaistaan olevan suhde johonkin.

(127) (IL 5.3.99)

1 Todellinen ammunnan harrastaja ei ole potentiaalinen
2 surmaaja.

(128) (IL 2.3.9)

1 Tupakoitsija on jo nyt toisen luokan kansalainen, vaikka
2 on samanlainen veronmaksaja ja kuluttaja kuin
3 tupakoimatonkin.

Esimerkissä 127 kategoriasta '(todellinen) ammunnan harrastaja' ilmaistaan jotain, sillä on tässä tapauksessa kielteinen suhde kategoriaan 'potentiaalinen surmaaja'. Esimerkissä 128 kategoriasta 'tupakoitsija' sanotaan jotain, annetaan sille ominaisuus 'toisen luokan kansalainen' ja lisäksi ominaisuudet 'veronmaksaja' ja 'kuluttaja'. Tämä on tyypillinen tapa tuoda kategorioiden nimeämisen kautta merkityksiä tekstiin. Kun nimetyn kategorian ilmaistaan olevan jotain (toisia kategorioita), luodaan kontekstia ensin nimetyn kategorian merkitykselle. Esimerkissä 128 relevanteiksi ja toisiaan vastakkain oleviksi *tupakoitsijan* merkityspiirteiksi tehdään siis 'toisen luokan kansalainen', 'veronmaksaja' ja 'kuluttaja'.

Materiaaliset eli "tekemisen prosessit" ovat myös tekstin pragmaattisten merkitysten kannalta keskeisiä. Materiaaliset prosessit edellyttävät tekijöitä ja tekemisen kohteita, ja sosiaalista ryhmää voidaankin tarkastella siltä kannalta, mil-

laisena tekijänä se teksteissä esiintyy. Kun relationaalisten prosessien keskeinen ilmaisin on *olla*-verbi, materiaalisia prosesseja taas ilmaistaan kaikilla aktiivista tekemistä ilmaisevilla verbeillä.

Tyypillinen aktiivisen ryhmätoimijan sisältämä materiaallinen prosessi ilmenee siten, että jonkin konstruoidun kategorian kerrotaan tekevän jotain. Käytännössä tämä ilmenee useimmiten imperfektimuotoisessa kerronnassa, jossa jostain ryhmästä raportoidaan jotain¹⁶.

Seuraavat esimerkkilauseet kuvastavat ryhmän toimijana esittämisen kirjoja:

- (129) (IL 5.3.9)
1 Lapset menivät märkinä ja lumisina istumaan bussin
2 kangaspenkeille.
- (130) (IL 23.11.99)
1 Tämänpäivän eläkeläiset rakensivat tämän
2 hyvinvointi-Suomen.
- (131) (AL 3.7.99)
1 Viranomaiset toimivat pimeässä perustelematta järjestetyn
2 näköistä väestönsiirtelyään millään tavalla meille, jotka sen
3 maksamme.
- (132) (IL 20.8.01)
1 Tampereen poliisi kertoi, että Tampereen Tapahtumien
2 yössä silmiinpistävää oli lasten hillitön juopottelu.

Kaikissa esimerkeissä toimitaan ja toimijana on ihmisryhmä ('lapset', 'tämänpäivän eläkeläiset', 'tuhoamisvietin omaavat ihmiset', 'viranomaiset', 'lapset'). 129 edustaa edellä mainittua tyypillistä raportoivaa kerrontaa, raportoinnin kohteena on "todellinen" tai konkreettisesti havainnoitu toiminta. Sen sijaan esimerkiksi 130 toimintaa on vaikea tulkita pelkästään konkreetiksi *rakentamiseksi*, vaikka lähtökohta ja semanttinen motivaatio on *rakentaa*-verbin perusmerkityksissä 'tehdä rakennus t. rakennuksia' ja 'tehdä, valmistaa rakenne, rakennelma, esine tms.' Suomen rakentaminen on kuitenkin myös kuvaannollista toimintaa; rakentamisen kohde määrittää rakentamisen prosesseja. Rakentaminen toimintana on siis tässä tapauksessa väljä erilaisten mahdollisten toimintojen abstraktio.

Tietenkin itse verbin merkitys voi määrittää kuvatun toiminnan luonteen epämääräiseksi. Esimerkissä 131 verbi *toimia* ei täsmenny. *Viranomaiset toimivat*, mutta itse toimintaprosessin luonne – se millainen tekeminen on kyseessä – ei selviä.

Esimerkki siitä, miten toiminnallinen prosessi voi kätkeytyä kieliopilliseen metaforaan, on nominalisaatio *lasten hillitön juopottelu* esimerkissä 132. Inkongruenttia ilmaisua voidaan toisaalta pitää valintana – toki *lapset* olisi voitu nostaa näkyväksi toimijaksi ja kuvata toimintaa verbillä (esim. *lapset juopottelivat*).

¹⁶ Tällainen materiaallinen prosessi on erityisen hallitsevasti näkyvillä uutisteksteissä (*hallituksen joukot tulittivat, pakolaiset saapuivat, kapinalliset pakenivat*).

Toisaalta nominalisaatio valintana ei nähdäkseen kuitenkaan sen kummemmin kätke tai muunna kuvattua toimintaa tai sen osallistujia. **Käyttöyhteydessään** *lasten juopottelu* voi olla aivan aivan vastaavassa roolissa kuin *lapset juopottelivat*. Mikäli asiaa pohdittaisiin käyttökontekstittomasti, voitaisiin tietenkin ajatella, että nominaalitus *lasten juopottelu* viittaa yleisemmin kategoriaan 'lapset', *lapset juopottelivat* vain kategorian tiettyihin edustajiin. Tämä alleviivaa sitä ajatusta, että toiminnan nominaalistamisella on potentiaalisia merkityksiä.

Prosessit ovat tekstissä usein rinnakkaisia ja samanaikaisia; yksi prosessi lankeaa yhteen jonkin toisen prosessin kanssa. Sivulause kertoo seuraavassa esimerkissä materiaalisen prosessin, mutta tämä prosessi voidaan katsoa ikään kuin alisteiseksi mentaalille havaitsemisen prosessille:

- (133) (IL 5.3.99)
- 1 Olen nuorena ja ahkerana huomannut, että keski-ikäiset
2 eivät työpaikalla turhia rehki. – –

Tällainen materiaalisen ja mentaalisen prosessin esiintyminen on tässä kiintoisaa yksilön ja ryhmän suhteen esittämisen kannalta. Esimerkki 133 sisältää itse asiassa koko kognitiivisen sosiaalipsykologian ryhmäajattelun keskeisen sisällön itsen kategorisaatiosta sisä- ja ulkoryhmien differentioitumiseen:

- Ulkoryhmä nimetään ja kategorisoidaan (*keski-ikäiset*).
- Ulkoryhmäksi tekeminen tapahtuu ominaisuuden antamisen kautta; tässä tapauksessa puhuja kategorisoi itsensä iän perusteella (*Olen nuorena*–) suhteessa *keski-ikäisiin*.
- Ulkoryhmä on toimijana materiaalisessa prosessissa, jossa se tekee jotakin yleisesti negatiiviseksi katsottavaa (tai tässä tapauksessa tekemättä jättäminen on tulkittavissa negatiiviseksi).
- Ulkoryhmän ilmaistaan implisiitisti olevan yhtenäinen homogeeninen kategoria (toiminnan kuvauksen kautta).
- Toiminnan havainnointi (mentaalinen prosessi) on perusta differentioitumiselle.
- Oma ja sisäryhmän käyttäytyminen ja toiminta näyttyy implisiitisti erilaisena (oikeampana, parempana) kuin ulkoryhmän.

Olennaista on nyt tällaisissa tapauksissa tarkkailla nimenomaan prosessityyppien limittymistä toisiinsa. Tekstiin tuodun toiminnan kautta on mahdollista tulkita osallistujien, yksilöiden ja ryhmien, suhteiden rakentumista. Tällä tavoin tekstin prosesseja purkava kielentutkimus voi yhdistyä juuri sosiopsykologiseen kontekstiin.

Palaan vielä hetkeksi tekstistä erotettavissa oleviin prosessityyppeihin, joista juuri edellä materiaalistien prosessien yhteydessä viittasin mentaalisiin pro-

sesseihin. Mentaaliset prosessit¹⁷ vaativat, nimensä mukaisesti, mentaalisia prosesseja kuvaavia verbejä, eli verbejä jotka liittyvät kognitiivisiin toimintoihin, kyyhiin tai muuten kognitioon sijoitettavissa oleviin asioihin kuten ajatteleva, havaitseminen, muistaminen, tietäminen, jne.

Käytännössä tällaiset ”perusmentaaliset” toiminnot eivät kovinkaan usein ilmene yhteyksissä, joissa toiminnan tekijänä tai kohteena olisi tekstissä ryhmäksi nimetty kollektiivi. Toki löytyy esimerkkejä, joissa ilmaistaan kollektiivin esimerkiksi ”ajattelevan” tai ”tietävän”:

(134) (IL 12.1.00)
1 Onko todella niin, että Suomen kansa on niin
2 vanhanaikaista, että se ajattelee sukupuolella olevan
3 merkitystä?

(135) (IL 20.8.01)
Rikolliset tietävät tekojensa seuraukset uhreilleen –

Joka tapauksessa leksikaalisella tasolla näyttäisi tässä tarkastelemassani mielipidekirjoitusten genressä olevan suhteellisen harvinaista mm. *tietää*, *havaita*, *huomata*, *tajuta*, *kokea*, *luulla*, *tuntea* ja *ajatella* -verbien käyttely siten, että toimijana tai toiminnan kohteena olisi kollektiivi.

Tämä havainto voidaan tehdä ennen kaikkea suhteessa kahteen muuhun: *haluta*-verbi esiintyy edellä mainittuihin verrattuna usein, ja vielä yleisempi (ryhmäkontekstissa)¹⁸ käytetyistä verbeistä on *ymmärtää*.

(136) (IL 30.8.01)
Työttömät eivät ole vailla työtä vain koska haluavat niin.

(137) (IL 12.3.99)
1 Nykynainen haluaa päästä älyllään ja sisäisellä
2 sivistyksellään elämässään eteenpäin; itsetuntoa ei haluta
3 enää rakentaa ulkonäön varaan.

Kognitiiviseksi tulkittuna ’haluaminen’ on alistesta muille prosesseille. Halutaan tehdä jotain tai olla jotain, päästä johonkin olotilaan. Tekstityypin kannalta ’haluaminen’ on motivoitua; onhan kirjoituksissa usein kyse asioista ja ilmiöistä, joihin halutaan parannuksia tai muutoksia. Nimenomaan ryhmäkontekstissa ’haluaminen’ on nähdäkseni kuitenkin ennen kaikkea esiin nostettu kategorian kognitiivisen toiminnan tulkinta. Kategorian tulkitaan haluavan tai ei haluavan (tehdä tai olla) jotain tai tulla joksikin – ja sanon *tulkitaan* siksi, että kyse on yksilöä laajemman ryhmäkokonaisuuden intension konstruoinnista.

¹⁷ Mentaalisten prosessien erottaminen materiaalisista on tosin vähintäänkin kyseenalaista, mikäli korostetaan kognition sosiaalisuutta ja käyttöä. Kuvauskeinona ja retorisenä keinona voidaan tietenkin perustellusti erottaa kognitiivisen toiminnan käyttäminen ”fyysisestä” toiminnasta.

¹⁸ Tavanomaisia tarkastelemissani teksteissä olivat toki myös kyseisten verbien yksikölliset ja generiset käyttötavat.

Tekstityypin piirteiden voi nähdä motivoivan suuressa määrin myös 'ymmärtämisen' käyttöä mielipidekirjoituksissa. Kirjoittajat kommentoivat joko suoraan jotain toista tekstiä tai jotain yhteiskunnallisen keskustelun teemaa. Näin ollen ymmärtäjinä ja ei-ymmärtäjinä näyttäytyvät usein ihmiset, ja jälleen on kyse 'ymmärtämisen' kognitiivisen kyvyn konstruoimisesta sosiaalisille ryhmille:

- (138) (IL 7.12.99)
- 1 Miehet eivät edelleenkään näytä ymmärtävän että
2 naisillakin on tarpeita.
- (139) (IL 8.5.01)
- 1 Näyttää siltä, että tavalliset ihmiset ymmärtävät asioita
2 paremmin kuin valtaapitävät.
- (140) (AL 19.6.01)
- 1 Kylläpä naiset olivat ymmärtäneet väärin kirjoitukseni
2 yllytyksestä! Pahiten väärin sen oli ymmärtänyt nimimerkki
3 Mielenterveys kunniaan--

Tyypillisistä 'ymmärtämisen' käytölle on tapa viitata siihen, että kyseessä on jonkinlainen ilmeinen tosiasia tai loogisesti tehtävissä oleva päätelmä. Sekä esimerkissä 139 että 140 puhujan tulkinnan tekstiin tuova elementti on *näyttää*-verbi. Se kertoo suoraan ryhmille (tässä 'miehet', 'tavalliset ihmiset', 'valtaapitävät') konstruoidun kognitiivisen prosessin olevan tulkittu, ensi sijassa puhujan tulkitsema mutta toisaalta havaintoon perustuva yleinen ("oikea") tulkinta.

Vielä erityisenä huomiona kognitiivisen toiminnan käyttämisestä tekstissä voidaan esittää se, että kognitiota kuvataan jo lähtökohtaisesti kognitiivisen kuvittelumaailman kautta. Jokin kognitiivinen toiminto – vaikkapa ymmärtäminen, tajuaminen tai tunteminen – kuvataan potentiaaliseksi. Kognitiiviset tilat voidaan näyttää pyrkimyksinä, ja konditionaali kertoo kyseessä olevan saavutettavissa olevan kognitiivisen tilan jonkin tapahtuman suhteen:

- (141) (IL 3.1.00)
- 1 – useimmissa kodeissa juuri nainen tekee kaikki kotityöt,
2 hoitaa lapset, siivoaa, laittaa ruokaa ja lisäksi käy ansiotyössä
3 kodin ulkopuolella. Vastineeksi tästä raadannasta nainen
4 haluaisi tuntea olevansa miehelle tärkeä--
- (142) (IL 3.3.99)
- 1 Kaikki Tukholman kävijät voisivat joskus istua tunnin
2 Tukholman rautatieasemalla. Miksikö? No siksi, että
3 suomalaiset tajuaisivat, miten ruotsalaisten Suomi-kuva on
4 muodostunut puukkojuttuineen.
- (143) (IL 13.4.00)
- 1 -- on tietenkin aina hyvä syyttää vanhempia tästä
2 [alaikäisten alkoholin käytöstä], mutta toivon mukaan hyvät
3 nuoret ymmärtäisivät itsekkin mitä he ovat tekemässä. --

Kovin tulkinnanvaraista on, sijoittuvatko verbaaliset "sanomisen" prosessit

osaksi kognitiivisia prosesseja. Pelkistetyssä jaottelussaan näin esittää Stillar (1998: 22–25), mutta tarkemmassa jaottelussa Halliday erottaa verbaaliset prosessit omaksi alaryhmäkseen. Ne erottuvat kognitiivisista siten, että kognitiiviset prosessit vaativat tietoisien osallistujan, verbaaliset eivät (1994: 140)

Tyypillistä verbaalisten prosessien käyttöä on ryhmädiskursseissa se, että puhuja erottaa itsensä eräänlaiseksi sanomisen välittäjäksi. Sanoja (engl. sayer) voi olla implisiitisti ihmisryhmä (144) tai laajentua hyvinkin epämääräisrajaiseen joukkoon passivoinnin kautta (141). Esimerkissä 144 konstruoidaan ryhmää 'yksityisyrittäjät' siten, että kyseinen ryhmä on sanojan roolissa. Esimerkissä 145 ryhmä 'suomalaiset naiset' on sanomisen kohteena:

(144) (IL 9.3.99)
1 olen kuullut monen yksityisyrittäjän sanovan, että töitä
2 kyllä olisi—

(145) (IL 3.3.99)
1 Suomalaisia naisia olen taas aina kuullut maailmalla
2 kauniiksi kehuttavan ja suomalaisnaisia haikailtu aina
3 USA:ta myöten.

Molemmissa esimerkeissä mainittu 'kuuleminen' nostaa esiin sitä tulkintaa, että kyse on suorasta verbaalisesta prosessista, jossa joku on siis sanonut jotain, jota puhuja nyt suoraan tai epäsuorasti referoi. Referointi tai tulkintojen teko on sanomisen tavan tulkintaa, ja hankala on nyt tältä pohjalta tulkita sitä, missä määrin esimerkissä 145 esiintyvä 'haikaileminen' on verbaalisen prosessin tuomista tekstiin. Joka tapauksessa selvää on, että verbaaliselle prosessille ei voida asettaa selviä rajoja, vaikkakin voidaan puhua asioiden esittämisestä verbaalisina prosesseina.

Verbaaliset prosessit kietoutuvat sillä tavoin kognitiivisiin prosesseihin, että kognitiiviset prosessit tekstissä tavallaan edellyttävät verbaalista toimintaa. Esimerkissä 145 kysymys oli 'haikailemisesta', ja vastaavia psykologisen tilan kuvauksia olisivat tyypillisesti sellaiset, joissa jonkun toisen (ihmisen tai ihmisryhmän) kerrotaan esimerkiksi haluavan, toivovan, pitävän tai inhoavan. Tällaisia kielenkäytössä esiin nostettuja kognitiivisia tiloja voidaan pitää suurelta osin, usein epäilemättä enimmiltäkin osin, jossain sanotun ja kuullun kognitiivisina tulkintoina.

6.5.2. Toimijoista toiminnan kohteiksi

Edellisillä sivuilla olleissa esimerkeissä on ihmisryhmiä esiintynyt sekä toimijoina että toiminnan kohteina. Otan nyt pienen kokonaisen tekstin esimerkiksi siitä, miten ihmisryhmien toimijarooleja voidaan tekstistä tulkita:

(146) (IL 2.3.99)
Narkomaanien hoitoon oppia ulkomailta
1 Poliisi on jälleen julkistanut uudet luvut

- 2 huumerikollisuudesta, jotka osoittavat melkein
3 viidenneksen kasvua edellisvuotisiin. Eräs keino
4 huumerikollisuuden vastaisessa taistelussa on
5 narkomaanien hoito. Nämä seikat olivat yhtenä
6 taustatekijänä, kun sosiaali- ja terveysministeriön
7 määräykset hoidosta astuivat voimaan syksyllä 1997.
8 Määräysten mukaan heroinisteja voidaan hoitaa myös
9 buprenorfiinia sisältävillä lääkkeillä, vaan kuinkas kävi?
- 10 Mainitusta syksystä lähtien hoitoa on saanut vain muutama
11 kymmenen potilasta, koska ensinnäkään sitä ei ole ollut
12 tarjolla läheskään tarvetta vastaavasti. Potilaita on myös
13 potkittu hoidosta pois ties millaisin verukkein, ja potilaalle
14 kohtuuttomien hoitosopimusten, hoidon kankeuden ja
15 sanktioiden vuoksi monille narkomaaneille sitoutuminen
16 hoitoon on mahdotonta, vaikka tahtoa olisikin.
- 17 Esimerkiksi jokapäiväiseen lääkkeenhakuun hoitopaikasta
18 voi monilla mennä useita tunteja. Miten potilas voi käydä
19 töissä tai opiskella? Tällä hetkellä ministeriön määräysten
20 mukaisessa buprenorfiinihoidossa on muun muassa
21 Helsingissä vain puolenkymmentä potilasta.
- 22 Kun Ranskassa muutama vuosi aikaisemmin otettiin
23 heroinistien buprenorfiinihoito käyttöön, siellä
24 huumerikollisuus laski noin kolmanneksen. Varmaan
25 kaikille onkin nyt parempi jatkaa vain sarvikuonomaisesti
26 maamme ikiomaa hoitolinjaa ja kauhistella rikollisuuden
27 kasvua, eikä vahingossakaan ottaa oppia muualta
28 maailmasta, vai mitä ministerit ja muut päättäjät?

Jo temaattisesti kirjoituksessa on toiminnan kohteena otsikossakin nimetty ryhmä *narkomaanit*. Samaan ryhmään tai sen osaryhmiin viitataan kirjoituksessa *narkomaanien* lisäksi sanalla *heroinistit* (rivit 8 ja 23) ja useampaan otteeseen sanalla *potilaat* (riveillä 11, 12, 13, 21) (myös yksiköllisesti kollektiiviin viittaava *potilas*). Eksplisiitisti nimetyt ryhmät tai instituutiot ovat *poliisi* (rivi 1), *sosiaali- ja terveysministeriö* (rivi 6) ja *ministerit ja muut päättäjät* (rivi 28).

Nämä eksplisiitisti nimetyt ryhmät ovat tekstissä toimijoita tai potentiaalisia toimijoita. *Poliisi on julkistanut* (rivi 1), *sosiaali- ja terveysministeriön määräykset hoidosta astuivat voimaan* (rivit 6–7) ovat toimijuuden esittämistä. Poliisin lukujen ”julkistaminen” ei tosin ole teeman kannalta olennainen, sen tehtävänä on vain retorinen kirjoituksessa käsitellyn asian relevanssin kertominen. Sosiaali- ja terveysministeriö on sen sijaan tekstissä olennainen toimija, ja (sen) *määräykset hoidosta astuivat voimaan* kuvastaa toisaalta asioiden tapahtumista itsestään. Toisaalta taas sosiaali- ja terveysministeriö on toimija – *määräykset astuivat voimaan* -lausuma vain nominaalistuksen kautta osin kätkee aktiivista ja seurauksellista prosessia, jossa toimijana on ollut mainittu instituutio. Lopussa mainittu ministerit ja muut päättäjät puolestaan nousee asetetun kysymyksen kautta nousee potentiaaliseksi toimijaksi. Tällainen potentiaalinen toimijuus ei ole enää tulkittavissa muuten kuin sekä tekstikontekstin että yleisemmän kulttuurikontekstin kannalta. Teks-

tikonteksti ja sen kielelliset valinnat kertovat siitä, että kuvatussa toiminnassa on jotain väärää, kulttuurinen konteksti kertoo, että juuri ministereillä ja päättäjillä olisi mahdollista olla asiassa toimija, tehdä asialle jotain.

Mutta palaan temaattisen tason toiminnan kohteisiin eli tekstissä narkomaaneiksi ja potilaiksi nimettyjen kategorioiden toimijarooliin. Ensinnäkin temaattisen tason lisäksi 'narkomaanien' toiminnan kohteena oleminen on myös lausetason kysymys. Katsotaan tarkemmin mainitun ryhmän sijoittumista toiminnan kohteeksi:

– keino huumerikollisuuden vastaisessa taistelussa on **narkomaanien** hoito (rivit 3–5).

Määräysten mukaan **heroinisteja** voidaan hoitaa myös buprenorfiinia sisältävillä lääkkeillä (rivit 8–9).

– hoitoa on saanut **vain muutama kymmenen potilasta**, – (rivit 10–11).

Potilaita on myös potkittu hoidosta pois – (rivit 12–13).

– **potilaalle** kohtuuttomien hoitosopimusten, hoidon kankeuden ja sanktioiden vuoksi **monille narkomaaneille** sitoutuminen hoitoon on mahdotonta (rivit 13–16).

– jokapäiväiseen lääkkeenhakuun hoitopaikasta voi **monilla** mennä useita tunteja (rivit 17–18).

Miten **potilas** voi käydä töissä tai opiskella? (rivit 18–19).

– buprenorfiinihoidossa on muun muassa Helsingissä **vain puolenkymmentä potilasta** (rivit 20–21).

Kun Ranskassa muutama vuosi aikaisemmin otettiin **heroinistien** buprenorfiinihoito käyttöön – (rivit 22–23).

Varmaan **kaikille** onkin nyt parempi jatkaa vain sarvikuonomaisesti maamme ikiomaa hoitolinjaa – (rivit 24–26).

Ylle on luettelonomaisesti koottu ne kohdat, joissa puheenalainen ryhmä toiminnan kohteena esitetään. Pariinkin otteeseen tekstissä toistuu nominaalinen *hoito* – näissä tapauksissa kategorioina mainitut *narkomaanit* ja *heroinistit* saavat luontevasti tulkinnan, jossa ne ovat passiivisia 'hoidon' kohteita, ja koko prosessi on jonkinlainen automaatio, se ei vaadi aktiivista tekijää. Ylipäätään se, että tekstissä on kautta linjan nostettu esiin kategorioita toiminnan kohteina, kulkee käsi kädessä sen kanssa, että toiminnan aikaansaajat – toimijat – jäävät epäselviksi tai implisiiteiksi. Lienee tosin yleinen diskursiivinen strategia, että jotkin asiat ja niiden tekeminen rajataan hämärästi yhteiskunnallisiksi eikä niille kunnolla löydy nimettävissä olevaa tekijää. Esitetty toiminta on tällöin implisiitisti yhteiskunnallista, ja esitetty toimija on epämääräinen.

Potilaat ovat muunkin aktiivisen toiminnan kuin hoitamisen kohteina, *potilaita on myös potkittu hoidosta pois* (rivit 12–13). Toiminnan kohde *potilaita* on siis

tematisoitu. Tämä liittyy juuri mainittuun: toiminnan kohden nousee fokukseen toimijan epämääräisyyden kautta.

Kohteena olo on kuitenkin myös eräällä tapaa potentiaalista. On olemassa asioita, jotka merkityksellistyvät tekstin rakentamassa ”narkomaanien hoito -kontekstissa”. Paikallissijaisuus, esimerkiksi *potilaalle, narkomaaneille, monilla, kaikille*, on tässä kohteena olon merkityksellistymistä: yksilöistä tai ryhmistä käytettyinä paikallissijat voivat näin aktivoida toiminnan merkityksen jollekin yksilölle tai ihmisryhmälle. Huomiota herättävät tässäkin yhteydessä nominaalistukset, jotka rakenteen tasolla ovat kiinteässä yhteydessä yksilön tai ryhmän esittämiseen toiminnan kohteena.

Erillisenä seikkana tekstistä voidaan vielä nostaa esiin aiemmin tässä luvussa tarkemmin käsittelemäni kvantifiointi kvanttorien avulla. Tekstissä korostuu kvantifoinnin retoriikka: vain muutama, vain puolenkymmentä kuvastavat ei-toivottua vähäisyyttä, yleisellä tasolla *monilla* ja *monille* perustelevat ja argumentoivat ”riittävää” yleisyyttä. Erikseen jutun lopussa esiintyy totalitiivikonstruktio *kaikille*, joka yhdessä monikon ensimmäisen persoonan (maamme) kanssa rakentaa asiaa epämääräisellä tavalla yhteiseksi, kaikkia asianosaisiksi.

Vielä lopuksi muutama huomio tekstin leksikaalisista valinnoista; leksikaaliset valinnat nimittäin osaltaan nekin laajemmalla diskurssin tasolla tukevat sitä, miten ja millaiseksi toimijan tai toiminnan kohteen rooli rakentuu. *Potilaat* on ensimmäinen huomiota kiinnittävä sanavalinta ja tässä huomiota herättävä erityisesti siksi, että se toimii yhdessä ja ainakin osin samaviitteisesti *narkomaanien* ja *heroimistien* kanssa. Jälkimmäiset eivät sisällä samaa merkitysainesta etenkin toiminnan oikeuttamisten kannalta, mikä on siis tässä tapauksessa osa nimitysten konnotatiivista merkitystä¹⁹.

Mutta jo pelkkää *potilasta* voidaan pitää ideologisena valintana, joka kuvaa puheenalaisen ryhmän institutioidusti ja legitimisti ’sairaana’. Tähän liittyy luontevasti se, että potilaalla on yhteiskunnallisesti erilaisia oikeuksia ja myös kohteen asema. Leksikaalisen valintana *potilas* sisältää sisäänkirjoitetusti suhteen lääkäriin tai hoitajaan, ja nimenomaan tätä kautta myös kohteena olo on sisäänkirjoitettua. Näinpä tekstissä esimerkiksi verbivalinta – *on saanut hoitoa* – näyttäytyy luonnollisena. Tietenkin myös irrallaan ’potilas’-kategorian kehuksesta tarkasteltuna mainittu verbivalinta on tärkeä. Se on hyvä esimerkki tapauksista, joissa periaatteessa ja merkityksen muuttumatta voitaisiin käyttää komplementaarista vastakohtaa. Tässä tapauksessa valinta *saada – antaa* on olennainen siltä osin, että se muuttaa toimijoiden ja toiminnan vastuusuhteita (myös yhteiskunnallisesti).

Muista valinnoista huomiota kiinnittää kirjoituksen viimeisen kappaleen ironisoiva toteamus, jossa *kaikille* ja *maamme* rakentavat yhteisyyttä ja erityisesti suomalaisuutta. Valintana adverbi *sarvikuonomaisesti* taas viittaa sarvikuonon kaltaiseen jäärapäisyyteen tai sivulle katsomattomuuteen. Tässä kontekstissa mainittu merkitys näyttäytyy negatiivisena, olkoonkin kyse viimeisessä kappaleessa

¹⁹ CD-Perussanakirja (1997) ilmoittaa *narkomaanin* merkitykseksi ’huumeiden väärinkäyttäjä’ ja *heroimistin* merkitykseksi ’heroiinia huumeena käyttävä henkilö’.

ironiasta, jota erityisesti *varmaan*-adverbi puhujan kommenttina tekee näkyväksi.

Tällä lyhyellä yhden tekstin analyysillä olen halunnut osoittaa, että toiminnan prosessit ja erilaiset toimija- ja osallistujaroolit ovat myös ja oikeastaan ennen kaikkea laajemman tekstiyhteyden ja jopa diskurssin tason asioita. Ilmiön tarkastelu lausetasolla ei sinänsä ole kovin mielenkiintoista; varsinaisesti vasta laajemmassa diskurssin kehyksessä jako toimija-toiminnan kohde on mielekäs. Itse asiassa pelkkä kokonainenkaan teksti ei siis ole diskursiiviselta kannalta kiinnostava. Toiminta, sen luonne ja osallistujat, on tulkinnan kannalta ei tekstin vaan diskurssin tason ilmiö. Tässä kohden lingvistinen prosessityyppien ja osallistumisen tutkimus voi mielekkäästi yhtyä esimerkiksi sosiaalitieteelliseen diskurssianalyysiin. Lingvististä pohjaa nimenomaan toimijuuden ja prosessityyppien kautta on työnsä hakenut mm. van Leeuwen (1995, 1996) analysoidessaan lehti uutisen (mahdollisesti) esittämää rasismia.

Otan vielä toisen esimerkin kotimaisesta analyysistä: Suonisen (1997: 69–74) eräästä lehtijutusta tekemä diskurssianalyttinen analyysi operoi pitkälti sen varassa, millainen toimija (ja millaisessa diskurssissa) jutussa esitetystä kertojasta rakentuu. Suoninen (mts.) tunnistaa jutusta esimerkiksi rikollisuusrepertuaarin, uhrirepertuaarin, individualistisen repertuaarin, familistisen repertuaarin ja psykologisen repertuaarin. Tällaisessa tunnistamistyössä ilmiselvästi tarvitaan sosiaalipsykologista silmää, mutta yhtä lailla selvää on, että tarkasteltavana on sellainen toiminta, jota voidaan löytää ja perustella sekä prosessityyppien analyysillä että osallistumisen lingvistisellä analyysillä. Repertuaarien (tai diskurssien) tunnistaminen on nähdäkseni puuhaa, johon lingvistillä on tässäkin mielessä tähdellistä annettavaa – olkoonkin, että diskurssintutkimusta tekevä lingvisti ei voi pitäytyä lingvistisesti vain kielen tasolla. Diskurssianalyysin kohteena olevat ilmiöt tunnistetaan, kuten Fairclough (1992: 227) antaa ymmärtää, lähtökohtaisesti jonkin muun tieteenalan kautta.

7. RYHMÄ DISKURSSISSA

Olen tähän saakka puhunut ihmisryhmästä siten, että lähtökohtana ovat olleet kielenkäytössä tarkastellut kielen keinot, jotka eri tavoin toteuttavat ryhmäilmiötä – jonkin kategorian ryhmäominaisuuden merkityksellistämistä, sisäryhmä- tai ulkoryhmäominaisuuksien antamista, puhujan omaa ryhmään asettumista tai siitä erottumista jne. Lähtökohtana on toisaalta tietysti ollutkin sosiaalipsykologinen ryhmäilmiö, mutta tarkastelun painopiste on ollut kielessä, kielellisissä keinoissa ryhmän ja kategorisaation toteuttajana.

Tässä luvussa asetelma on toisenlainen: analyysin kohteena ja kiintopisteinä eivät ole kielelliset seikat, vaan ryhmäilmiö diskurssina. Kartoitan luvussa sitä, miten erilaiset sosiaalipsykologisiksi katsotut ryhmän muodostukseen, toimintaan ja vaikutukseen liittyvät seikat rakentuvat erilaisten kielellisten keinojen varassa. Tavoitteena on osoittaa nimenomaan se, että nämä sosiaalipsykologisiksi katsotut ilmiöt ovat puhemaiden ilmiöitä – niiden rakentuminen ja luonne on kielenkäyttöä. Tästä perspektiivistä kielenkäyttö on seurauksellista: se muotoilee ja nostaa erilaisin tavoin esiin sosiaalisen todellisuuden asioita kuten tässä tapauksessa ryhmäilmiötä.

Myös siinä mielessä luku on tämän kirjan diskurssianalyttisin, että analysoin toisaalta diskursseja, toisaalta niiden realisoitumina pidettäviä tekstejä. Analyysin taso on siis lausetason yläpuolella ja myös tekstin rakenteen tason yläpuolella. Diskurssianalyttisena ja toisaalta myös yleisemmin kriittisen lingvistiikan vaateen mukaisena voidaan lisäksi pitää erityisesti sitä, että analyysi(t) kohdennetaan sosiaalisesti merkittäviin teemoihin. Analyysseissäni tämä sitoumus näkyy tutkimuksellisinä valintoina ja painotuksina tarkastella etenkin kansallisuuden ja etnisyyden sekä sukupuolen rakentumista. Monenlaisia muitakin yhteiskunnallisesti ja sosiaalisesti merkittäviä ryhmädiskursseja olisi yhtä hyvin ollut mahdollista nostaa näkyville.

7.1. Yksilön ja ryhmän merkityksellistymiä

Diskursiivinen näkökulma on siis se, että ryhmä – on se sitten olemassa reaali-todellisuudessa tai sosiaalisessa todellisuudessa tai vain kielenkäytössä – merkityksellistyy diskurssissa. Tämä tarkoittaa sitä, että ryhmä ilmiönä on kielenkäytön resurssi. Ryhmä samoin kuin sen rajat ”tehdään” kielenkäytössä. Ryhmän rajojen

merkityksellistäminen on puhujan resurssi ja retorinen keino näyttää jokin puheena oleva asia sellaisena, että se koskee ihmisryhmiä. Resurssi on kuitenkin tekemissä sosiaalisen todellisuuden kanssa. Ryhmiä ja ryhmäsuhteita käytetään, luodaan ja muokataan diskurssissa, mutta diskursiivisuus ei rajaa niitä vain puhe-tilanteessa merkitseviksi. Diskursiiviset käytöt ulottuvat laajempaan kulttuuriseen kontekstiin; ne rakentavat kulttuurista ja yhteiskunnallista todellisuutta, jossa on ihmisryhmiä ja ryhmien välistä käyttäytymistä.

Jos otetaan esimerkiksi vaikka sellainen ryhmätason ilmiö kuin miesten ja naisten välinen epätasa-arvo, voidaan diskursiiviseltakin kannalta hyväksyä, että kyse on yhteiskunnallisesti tai kulttuurisesti olemassa olevasta ilmiöstä. Tämä ilmiö on kuitenkin kielenkäytön eli diskurssin ilmiö heti, kun siitä aletaan jollain tavalla puhua. Se ei kuitenkaan heijastu kieleen niin, että voitaisiin katsoa jommankumman sukupuolen yhteiskunnallisen aseman heijastuvan kielenkäyttötilanteeseen. Kielenkäyttötilanteessa sillä, mitä ja miten sanotaan, voi esimerkiksi vuorovaikutuksellisista syistä olla erilaisia, vaihtuvia ja kenties osin ristiriitaisiakin päämääriä. Esimerkiksi haastattelussa henkilö voi muotoilla kantaansa riippuen haastattelijasta ja tämän esittämistä kysymyksistä. Tämä tarkoittaisi tulkinnan kannalta sitä, että esitetyt kannanotot olisi pyrittävä lukemaan yhtäältä osana sitä tilanne- ja vuorovaikutuskontekstia, jossa ne erilaisissa tehtävissä toimivat. Toisaalta ne tulisi lukea osana kulttuurista kontekstia, jossa ne ”keskustelevat”, ovat puheenvuoroja osana kaikkea potentiaalista asiasta käytyä keskustelua.

Ryhmän diskursiivista käyttöä voidaan havainnollistaa ajattelemalla kiistanalaisia tulkintoja siitä, onko jossakin asiassa kyse yksilön vai ryhmän toiminnasta. Näkyviä esimerkkejä ovat etenkin tavat käyttää pronominia ”väärin”: ei ole vaikea keksiä tilannetta, jossa itse on kokenut olevansa aiheettomasti vaikkapa *te*-viittauksen piirissä tai puhunut *meidän päätöksestä*, vaikka tosiasiallisesti on puhunut vain itsestään. Kovin hankalaa ei ole ylipäänsä keksiä esimerkkejä, joissa jokin ryhmä esiintyy mahdollisesti aiheettomasti ryhmänä – aiheettomasti siltä osin, että puheenalainen asia ei liity ryhmään. Kysymys on tavallaan kahden asian liittämistä toisiinsa, ryhmän ja jonkin ilmiön. Ilmiön ei tarvitse välttämättömästi liittyä ryhmään, ja tietyissä tilanteissa saattaakin käydä niin, että jonkin asian ryhmätasoon liittyminen kiistetään. Sosiaalisen elämän kannalta keskeistä keskustelua ja jopa väittelyä onkin se, milloin jonkin asian taustalla on ryhmä tai muuten ihmisten laajempi yhteenliittymä, milloin taas yksilö. Yksilön ja ryhmän suhteen lisäksi tietenkin keskeistä on myös se, onko ylipäänsä jonkin asian yhdistäminen ryhmätasoon olennaista ja jos on, onko kielellisesti esiin nostettu ryhmä aiheen kannalta relevantti.

Useimmiten keskustelu ryhmäksi tulkitsemisen relevanttiudesta tai oikeellisuudesta ei kuitenkaan nouse esiin, näkyväksi: lienee kerta kaikkiaan niin yleistä ja ”arkipäiväistä”, että ryhmiin viitataan ja niistä sanotaan jotain, että tämän ilmiön tilanteisuuteen ja konstruktiviseen luonteeseen tartutaan vain silloin, kun ryhmätulkinnasta tulee ongelma. Näkyviäkin tilanteita toki riittää, ja erityisen selvästi ryhmä ja sen mahdollinen relevantti liittyminen johonkin asiaan tai ylipäänsä se, että se on ryhmä, näkyy haastattelutyypissä keskusteluissa,

joissa nostetaan esille jokin ryhmä ja tämän jälkeen kommentoidaan merkitystä 'ryhmä':

(147) (**Sanasto ja maailmankuva -haastattelut**)

(haastateltavalle näytetään valokuvaa)

- 1 H sanov vähem mitä siinä kuvassa on ensinnäki.
2 P n- tää johanna raunio jossai, viljapellon syrjällä pyörällä, miestem
3 pyörällä näköjääv viä kaikel lisäks.
4 H minkälaisia ajatuksia se herättää?
5 P em mä osaat tästä oikein ajatellam mitä.
→ H onks suomalaiset juuri tuommosia?
7 P jaa siis mitä tää kuva antaa niin kun, ymmärtää. jokkut harvat
8 mutta, ei voi yleistää.

Esimerkissä näytetään haastateltavalle valokuvaa ja pyydetään kertomaan valokuvasta. Ajattelun haastattelijan kysymystä (rivi 4) ja haastateltavan vastausta (rivi 5) vieruspareina (ks. Raevaara 1997), voidaan ajatella, että parin jälkijäsenen ei ole preferoitu (yleisesti preferenssijäsennyksestä Tainio 1997). Vastaus *em mä osaat tästä oikein ajatella mitä* ei ikään kuin riitä, ja haastattelija jatkaa seuraavalla kysymyksellä, joka siis suhteessa edelliseen osoittaakin sen mahdollisen tai toivotun suunnan, joka haastateltavan vastauksessa aiemmassa vierusparissa olisi ollut toivottu.

Tältä keskustelun kannalta kuten laajemmin ryhmädiskurssin kannalta rivillä 6 tuotettu kategoria *suomalaiset* on mielenkiintoinen. Keskustelun kannalta se voidaan tosiaankin nähdä esimerkiksi siten, että haastattelija – edelliseen vieruspariin liittyen – kategorian esiin nostaessaan ilmaisee sen olevan relevantti odotuksenmukainen tematiikka. Tämä liittyy siis haastattelijan rivillä 4 esittämään kysymykseen kuten myös puhujan hänelle näytetystä kuvasta esittämään kuvaukseen riveillä 2–3. Tämä kaikki mielessä pitäen haastattelijan konstruktio *suomalaiset* näyttäytyy odotettuna, ikään kuin olisi ennalta arvattavaa, että haastateltava sanoisi kuvan nähtyään jotain suomalaisista.

Kategorian esiinnostoa voidaan esimerkissä tulkita myös siten, että se on jollain tavalla ollut esillä jo aiemmin ja olisi tällä tavoin kontekstuaalisesti läsnä käytettäväksi tai esiin nostettavaksi. Suomalaisista ja suomalaisuudesta on kyllä puhuttu haastattelussa aiemmin, mutta kyseinen esimerkki on jo melko kaukainen, monen topiikin vaihdon takana. Tulkinta enemmän paikalliseksi teemaksi onkin nähdäkseni tässä relevantti.

Mutta tässä kiinnostukseni kohde ylittää sen, mitä keskustelun kontekstissa tapahtuu: olennaista on mielestäni se, että kategoria 'suomalaiset' nostetaan esiin. Kontekstina on se, että haastateltavalle näytetään kuvaa, jossa nainen ajaa polkupyörällä viljapellon syrjällä, kuten haastateltava kuvasta kertookin. Kulttuuristen vihjeiden (tyypillinen maalaisromanttinen kuvaus) perusteella olisi mahdollista todellakin merkityksellistä suomalaisuus tai ryhmä 'suomalaiset', mutta haastateltava ei tätä tee. Niinpä haastattelija tekee tämän merkityksellistämisen itse. Ryhmä siis tuotetaan haastattelijan toimesta ja tehdään implisiitisti olennaiseksi suhteessa puheenaiheeseen. Mielenkiintoista on, että haastateltava

nyt pyydettyessä (rivit 7–8) kommentoi ryhmäasetelmaa, mutta kiistää merkityksen 'ryhmä' merkityksellisyyden epämääräistävän kvanttorin *jokkut harvat* avulla. Joka tapauksessa ryhmä on tehty keskustelussa olennaiseksi, ja oikeastaan juuri sen olennaisuuden kiistäminen tekee näkyväksi ryhmänä ja ryhmästä puhumisen ongelmallisuuden.

Toisella tapaa näkyvää ryhmän tilanteista ja vuorovaikutuksellista määrittymistä sekä merkityksellistymistä kuvastaa esimerkki 148, jossa ensinnäkin puhutaan Suomen tasa-arvoisuudesta, ja haastateltava kuvaileekin pitkähkösti sitä, miten asian näkee. Tähän yhteyteen haastattelija merkityksellistää ryhmän 'feministit'. Kiintoisa tilanne syntyy, kun haastateltava rivillä 9 kysyy, mikä feministi on. Nyt haastattelija joutuu tavallaan yllätetyksi, ja *ahaa*-partikkeli tuokin tässä esiin sitä, että haastattelija ymmärtää tilanteessa joutuvansa määrittelemään puheenalaisen kategorian. Tämä määrittely on *kiihkoisa naisasianainen*. *Kiihkoisa naisasianainen* on siis tässä puheenalainen jäsenkategoria, josta haastateltava esittää pyydetyn mielipiteensä.

(148) (Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)

- 1 H joo. no hyvä. sitte, tasa-arvo. onks Suomi tasa-arvonem maa?
2 P noo, kyllä se aika hyviri rupee oleen. mutta kyllä nin kum
3 miähiä enemmän, kaikem mailmaj johtajiem paikoill on. ja
4 sittes sitä katotaav vaam pitkäaj jos joku nainen oj joku pääjohtaja
5 että, -ta kylä tää siis sillair ruppee verrattuna johkim muuhum
6 maahan ni, on hyvi. -tei täällä enään oo, sillain niin kun naisten
7 työt ja miesten työt.
8 H mitä mieltä olet feministeistä?
9 P mikä of feministi?
→ H ahaa feministi onn, kiihkoisa naisasianainen.
11 P no, ei (muun) nyt sis, kylä mum miestä naisia, niin kun saa,
12 pualustaa, ja, ollan nin kun että naisellekin, kuuluis hyväp
13 paikat ja palkat ja tälläi, mutta jos se menee liällisuuksiin ni, sit
14 siitä tulee vaan että noi naiset yrittää liikaa ja.– –

Olennaista on ensinnäkin se, että kategoriat 'feministit' ja 'kiihkoisa naisasianainen' tuodaan esille. Puhetta on ollut tasa-arvosta, joten tietenkin siirtymä "feminismikeskusteluun" on yleisesti samaan tematiikkaan liittyvänä mahdollinen. Tästä huolimatta feministien tuominen keskusteluun on valinta, jolla mainittu ryhmä tehdään puhutun asian kannalta relevantiksi. Määrittely tai toinen kategoria 'kiihkoisa naisasianainen' ja haastateltavan osaltaan sen pohjalta antama kuvaus (11–14) kuuluvat diskurssiin, jossa tietty naisten joukko (feministit) on ole-massa, ja joukko myös toimii ryhmänä.

Valinnat ryhmien suhteen ovat toki lähtökohtaisesti sangen erilaisia puhuttaessa kirjoitetuista lehtiteksteistä. Ryhmien merkityksellistyminen ylipäänsä puheenaiheeksi heijastelee yhteiskunnallisia ja kulttuurisia teemoja (keistä puhutaan ja millaisissa ryhmäkonteksteissa). Yhteiskunta ja kulttuuri tunkeutuvat teksteihin toisaalta myös sen kannalta, miten ryhmäsuhteita tekstuaalisesti merkityksellistetään. Toisaalta tekstuaalinen merkityksellistäminen on vain itse tekstin kontekstissa tapahtuvaa; ryhmä rajoinen on siis myös tekstuaalinen ilmiö. Katso-

taan seuraavaa kirjoitusta:

(149) (IL 19.9.01)

Kiitos, ettei Suomi kuulu Natoon

1 Muuten me äidit saattaisimme joutua kantamaan monella
2 tavoin raskasta taakkaa. Surua täysin turhaan menetetyistä
3 pojistamme, kun kostonvimman sokaisema suurvalta
4 hyökkää kuin silmään ammuttu karhu ensimmäisen
5 vähänkin viholliselta näyttävän kimppuun. Ja syyllisyyttä
6 siitä, että samalla todennäköisesti tuhoaisimme jälleen
7 maailman vanhimpien kulttuurien arvokkaita synnyinsijoja,
8 oman sivistyksemme kehtoa. Ja pojistamme tulisi
9 murhamiehiä, jotka joutuisivat surmaamaan kenties
10 viattomia, ennestäänkin puutteellisissa oloissa eläviä
11 ihmisiä.

12 Sotimisen sijaan meidän läntisten maiden tulisi katsoa
13 peiliin. Miksi valitsemme sellaisia johtajia, jotka oman
14 valtansa pönkittämiseksi haluavat kasvattaa suurvaltoja ja
15 alistamalla puuttua toisten maiden sisäisiin asioihin,
16 synnyttää vihaa ja katkeruutta. Eikö itsenäisten kansojen
17 rauhallinen rinnakkainelo olisi arvokkaampaa?

18 Äiti

Esimerkin puheenaihe ja siihen liittyen relevanteiksi konstruoidut ryhmät ovat tässä helposti motivoitavissa yhteiskunnallisesti ja poliittisesti. Kirjoituksessa on julkituotuna yhteiskunnallinen keskustelu, jota on käyty Suomen mahdollisesta liittymisestä Natoon. Lisäksi 19.9.2001 julkaistussa kirjoituksessa heijastuu maailmanpoliittinen tilanne ja keskustelu, jota tiedotusvälineissä käytiin sen jälkeen, kun New Yorkin WTC-torneihin oli tehty terrori-isku 11.9.2001. Nämä seikat ovat siis taustalla motivoimassa kirjoituksen ryhmäkontekstia.

Kirjoituksessa reaalistuvat ainakin ryhmät 'äidit', 'suomalaiset' ja 'länsimaalaiset'. Näistä 'suomalaiset' on tosin tietyllä tapaa implisiitti, ja sen tulkinta kirjoituksesta perustuu ennen kaikkea otsikkoon ja otsikon koherenttiin liittymiseen muuhun kirjoitukseen. Implisiittiä on toisaalta myös ryhmän 'äidit' rajautuminen edelleen samaan perustuen 'suomalaisiin äiteihin'. Puhuminen *pojistamme* on puhumista 'suomalaisista pojista', mutta samaan aikaan kulttuurinen tapa ja valinta kirjoittaa aiheeseen liittyen äitinä laajentaa äitien ja poikien kontekstin yleisemmäksi, jonkinlaiseksi yleispäteväksi ja kulttuurien rajat ylittäväksi merkityksellistämiseksi. Puhuja siis puhuu 'äitinä' ja äitinä yhtenä 'meistä äideistä'. Retorisesti 'äitien' ryhmä merkityksellistyy; nimenomaan äidillä on oikeus ja mahdollisuus olla puheenalaisesta asiasta jotain mieltä. Tässä on kyse mitä suurimmassa määrin kulttuurisesta ilmiöstä, joka palautuu siihen, kuka saa puhua ja kenen sana on milloinkin ja mihin asiaan liittyen relevantti.

Eri tavoin suoraankin nimettynä ryhmä 'länsimaalaiset' on sekin yhteiskunnallis-poliittisen puheen tunkeutumista tekstiin. Yhteiskunnallis-poliittinen puhe tunkeutuu tässä tekstiin juuri sen kannalta, että mediapuheessa iskusta lähtien on varsin selvästi ja voimallisesti harjoitettu maapallon jakamista 'meihin' ja 'muihin

kuin meihin' esimerkiksi akselilla länsimaalaiset – muslimit (ks. Lehtonen 2001). Puhuminen näistä kaikista erilaisista 'meistä' palvelee sellaista intersubjektuaalista merkitystä, että kirjoittaja osallisena on oikeutettu puhumaan ja asianosaisena jollain tapaa myös asiantuntija.

Tekstissä merkityksellistyy siis kirjoittajan ryhmään kuuluminen, mutta yksilön ja ryhmän suhteen lisäksi myös ryhmien välinen suhde merkityksellistyy. Yhtä aikaa myös ryhmien rajat tulevat olennaisiksi. Tältä pohjalta onkin olennaista nähdä tekstissä mainitun kategorian 'me länsimaalaiset' konstruktionistisuus: on nimenomaan tekstuaalista tuottaa kategoria 'me'-ryhmänä. Suurvalloista ja (suurvaltojen) johtajista olisi mahdollista asiasisältöisesti puhua 'he'-ryhmänä. Nähdäkseni 'me'-ryhmästä puhuminen ja sitä kautta ryhmäsuhteitten merkityksellistäminen onkin ennen kaikkea tekstuaalista – 'meinä' puhuminen on kirjoituksen temaattisessa rakenteessa, olkoonkin, että kirjoituksessa *me* rakentaa erilaisia ryhmiä. Pysyvää ja olennaista on myös temaattiselta kannalta puhujan osallisuus, joka onkin *me*-pronominin periaatteessa ainoa merkitystehtävä.

Otan vielä esimerkin siitä, miten kirjoitetuissakin teksteissä on mukana vuorovaikutuksellisuus myös konkreettisella tasolla. Mielipidekirjoitusten genressä nimittäin useinkin vastailaan suoraan henkilöille tai ryhmille ja toisaalta, mikä lienee vielä tavallisempaa, nostetaan esiin eli merkityksellistetään ryhmiä suhteessa johonkin aiempaan puheenvuoroon. Tällaisesta tyyppiesimerkki on seuraava kirjoitus:

(150) (IL 21.9.01)

Samanlainen erilainen

- 1 Nimimerkki "Erilainen Nuori-83" kertoi käyneensä
2 Lontoossa ja ihailleensa, miten ihmiset "ihailevat toisten
3 persoonallisuutta ja ihmisiä jotka ovat omia itsejään."
4 Kirjoituksesta näkyy selvästi, että turisti kokee kaupungin
5 sinisin silmin ja kaikki on varmasti tuntunut sikasiistiltä.
- 6 Asun Lontoossa ja kyllä "erilaisia nuoria" löytyy varmasti,
7 jos tietää missä he liikkuvat. Ns. perusbritti on laumaa
8 siinä missä suomalainenkin. Tuulipukuja ei täällä näy,
9 mutta pukukoodi on silti olemassa.
- 10 Brittiläinen kaverini kävi Suomessa ja ihmetteli, miten
11 siellä on niin paljon pitkätukkaisia miehiä ja persoonallisen
12 näköisiä ihmisiä.
- 13 Jos sinusta tuntuu oudolta kulkea kaupungilta [sic] omana
14 itsenäsi, niin kannattaa katsoa peiliin niin kauan, että
15 hyväksyt ensin itse oman persoonasi ja ulkonäkösi. Et sinä
16 niitä muita ihmisiä välttämättä niin paljon kiinnostu kuin
17 ehkä luulet/haluaisit.
- 18 Mr. Smith

Tekstiin tulevat kategoriat kuten *suomalainen*, *brittiläinen*, *turisti* ja "erilaiset nuoret" ovat sekä vastauksia että tulkintoja. Vastauksella ja tulkinnalla tarkoi-

tan sitä, että kategoriat ovat nousseet – ainakin kirjoittajan tulkinnan mukaan – olennaisiksi tässä tapauksessa tietyssä aiemmassa kirjoituksessa. Kategorioiden mainitseminen tai ylipäänsä kategorioista puhuminen ei näin näyttäydy puhujan tekemänä kategorisaationa, vaan yksinkertaisesti teeman jatkamisena. Tästä näkökulmasta kirjoituksessa mainittujen kategorioiden merkityksellistäminen on ennen kaikkea vuorovaikutuksellista. Toistamisesta ei ole tai tarvitse olla kyse; esitetyt kategoriat eivät ole sillä tavoin suoran intertekstuaalisia, että ne olisi välttämättä mainittu aiemmin.

Fairclough'n (1992) kehrittelemää intertekstuaalisuuskäsitystä mukaillen voidaan ajatella, että tällainen intertekstuaalisuus on 'diskurssin' tason asia, sikäli kuin 'diskurssi' määritellään väljästi 'sisällöksi', 'ideationaaliseksi merkityksiksi' 'topiikiksi' tai 'sisältöaineksiksi' (subject-matter) (mts. 127–128). Fairclough'n omin sanoin:

– – a discourse is a particular way of constructing a subject-matter, and the concept differs from its predecessors in emphasizing that contents or subject-matters – areas of knowledge – only enter texts in the mediated form of particular constructions of them (mts. 128.)

Eli vastaavasti voitaisiin ajatella, että kategoriatkin voivat olla sellaista tekstin sisältöä, joka on interdiskursiivista eli ei suoraan paikannu tiettyihin teksteihin tai etenkin tiettyihin toisessa tekstissä oleviin aineksiin. Juuri tämän jälkimmäisen korostuksen myötä katsoisin tällaisen tekstin vuorovaikutteisuuden olevan interdiskursiivista. Tässä kontekstissa tämä tarkoittaa sitä, että ryhmien ja niiden rajojen merkityksellistäminen tekstiin on paljossa myös interdiskursiivinen prosessi.

7.1.1. Yksilöksi erottuminen

Luvussa 4 käsittelin muutamia keskeisiä kielenkäytön tapoja, joiden avulla puhuja voi asettua yksilöksi, ilmaista kielellisesti oman yksilöytensä. Kielen keinojen pohtiminen osoittaa yksilönä olemisen ja yksilöksi erottumisen ongelmallisuuden: toisaalta yksilönä puhuminen on usein samanaikaisesti tulkittavissa ryhmän jäsenenä puhumiseksi. Sinänsä pelkkä kielen rakenteellinen taso, vaikkakin tarjoaa tapoja sanoa (ja olla?) minä tai yksilö, ei auta tekemään tulkintaa yksilöksi erottumisesta.

Nähdäkseni yksilöksi erottumisessa on siinäkin olennaisilta osin kyse ryhmädiskurssista, tavoista, joilla omaa identiteettiä tuotetaan suhteessa sekä omaan ryhmäämme että ryhmiin, joihin emme kuulu. Yksilönä olo on tältä taustalta ymmärrettävä erottautumiseksi yhtä aikaa yksilöksi että ryhmän jäseneksi. Niinpä esimerkiksi yleisönosastokirjoituksen jäljessä oleva nimimerkki *Tappara-fani* olisi sekä yksilöyden että laajemman sosiaalisen kuuluvuuden, identiteetin, kielellinen ilmaisin. Mutta vaikka puhujaa tai kirjoittajaa yksilöivät tavat kertovat myös ryh-

mästä, on erikseen vielä erotettavissa yksilön toiminnan taso. Yksilönä oleminen merkityksellistyy yksilöllisen toiminnan kautta.

Esimerkiksi seuraavassa kirjoituksessa on kyse ryhmän konstruoimisesta, ja lopussa oleva nimimerkki tekee relevantiksi sosiaalipsykologisen ryhmään kuulumisen eli sisäryhmän merkitysulottuvuuden.

(151) (IL 9.3.99)

Oikeuksia myös isille

1 Ruotsissa ilmitulleen pedofiilitapauksen yhteydessä
2 nähtiin, kuinka isä on heikoilla suhteissa lapsiinsa.
3 Turhaan hän oli yrittänyt saada lapsiaan turvaan yli vuoden
4 ajan. Voi vain kuvitella isän tuskan ja hädän tietäessään
5 tapahtumista, joille ei voi mitään. Ehdotankin näin vaalien
6 kynnyksellä jonkin julkisen ja näkyvän rangaistuksen
7 käyttöönottoa lapsiin sekaantujille.

8 Isä

Ryhmään kuuluvasta yksilöstä erottuva minä tulee tässäkin esiin aktuaalisen toiminnan kautta. Toiminta – puheakti – on tässä nimetty, se on ehdottaminen. Yksilö toimii eli *ehdottaa*, ja hänen toimintaansa reunustaa tai sille antaa kontekstia se, että hän on ryhmän 'isät' jäsen. Modaaliset elementit kuten esimerkissä lauseessa *Voi vain kuvitella* – nostavat nekin implisiitisti esiin yksilöyttä, mutta nimenomaan sitä yksilöä, joka on ryhmän jäsen.

Mutta tehtäessä tulkintoja ryhmään kuulumisesta näyttää varsin olennaiselta, että tehdään kytkös yksilön ja hänen edustamansa ryhmän välille. Kytkö voi olla sellainen, että yksilö sulautuu ryhmäänsä. Näin olisi sellaisessa perustilanteessa, jossa tulkinta ryhmän jäsenenä puhumisesta olisi ensisijainen. Kohtaamme jatkuvasti tilanteita, joissa on olennaista tai vaikka ei olennaista niin jotenkin huomaamattomasti ”normaalia” määritellä jonkin asian sanoja ryhmän jäseneksi. ”Lääkäri sanoi sitä”, ”ekonomi sanoi tätä” ja ”lingvisti sanoi että” -kuvaukset ovat useimmiten niin luonteavia, että jäsenkategorian tuottamista tai sen tuottamisen relevanssia ei voi kiistää. Ja tietysti ennen kaikkea kulttuurista on se, millaisia yksilön jäsenkategorioita pidetään minkäkin puheenaiheen kannalta relevantteina. Mutta yksilön ja ryhmän suhde siltä osin, että yksilö olisi ryhmänsä jäsen ja puhuisi ryhmänsä suulla, voidaan myös kiistää tai se voidaan näyttää ongelmallisena. Tämä tapahtuu siten, että implisiitisti sekä yksilöä että potentiaalista ”kuka tahansa” -tulkitsijaa esiin nostavat asiat ja niiden tulkintojen oikeellisuus asetetaan epäilyksenalaiseksi.

Seuraavassa kirjoituksessa tällaisia potentiaalisia aineksia ovat ennen kaikkea kvantifioitu subjektitarjoite *moni nainen* ja siihen liittyvä kognitiivisten verbien käyttö (rivit 3–7: *moni nainen ei halua mennä [Playboy-lehteen – ei halua olla objekti. Nykynainen haluaa – poseeraaminen tuntuu*). Nämä seikat rakentavat tulkintakehystä, jossa yksilön ja ryhmän suhteen tulkinta ja siihen liittyen esitettyjen väitteiden oikeellisuus asettuu keskustelunalaiseksi. Tämä näkyy kirjoituksen ”vastauspuheenvuorossa” (153):

(152) (IL 12.3.99)

Nainen ei halua olla objekti

1 Linda kertoi (IL 8.3.) olevansa ylpeä nakukuvistaan.
2 Uskomatonta! Moni nainen pääsisi varmasti
3 Playboy-lehteen, mutta ei yksinkertaisesti halua mennä,
4 koska ei halua olla objekti. Nykynainen haluaa päästä
5 älyllään ja sisäisellä sivistyksellään elämässään eteenpäin;
6 itsetuntoa ei haluta enää rakentaa ulkonäön varaan.

7 Nakulehdessä poseeraaminen tuntuu lähinnä
8 painajaismaiselta vaihtoehdolta, joka ruokkii vanhaa
9 passiivista ja aivotonta naisenkuvaa. Linda, teit sen vain
10 rahasta ja halusit vain lisää tunnettuutta keinolla millä
11 hyvänsä!

12 Moderni nainen

(153) (IL 16.3.99)

Naisen on vaikea saada arvostusta

1 Sinulle hyvä moderni nainen (IL 12.3.). Anna Lindan
2 hankkia kuuluisuutta kuten haluaa. Kukaan ei pakota
3 tekemään samoja valintoja kuin hän. Itse tiedän kuinka
4 vaikeaa on naisen saada arvostusta miesmaailmassa.

5 Tiedän myös että joskus on käytettävä naisten avuja, kuten
6 ulkonäköä saadakseen huomiota. Mielestäni Linda osoitti
7 älykkyyttä hankkimalla kuuluisuutta uralleen. Miten voit
8 sanoa itseäsi moderniksi, jollet osaa antaa toisten tehdä
9 omia valintojaan. Pahin vastus naiselle on toinen nainen.

10 Miesten maailmassa pärjäävä nainen

Paljastavaa yksilö–ryhmä-suhteen epäsymmetrisyyden suhteen on erityisesti esimerkin 153 toisessa kappaleessa oleva lause *Miten voit sanoa itseäsi moderniksi, jollet osaa antaa toisten tehdä omia valintojaan*. Tässä kategoriailmauksen epiteetti *moderni* asetetaan epäilyksenalaiseksi. Implisiitisti tässä lauseessa nousee esiin se, että 'moderniuden' määritelmä on ristiriidassa sen kanssa, mitä aiemmassa kirjoituksessa on todettu. Samalla kun epiteetti 'moderni' nähdään epäsopevana, koko 'moderni nainen' -kategoria näyttäytyy epäsopevana. Toisaalta pelkkä jäsenkategoria 'nainen' on kummassakin kirjoituksessa olennainen, ja se merkityksellistetään sekä yksilön jäsenkategoriana että irrallaan yksilöstä olevana yleisenä ryhmänä. Tästä on kummassakin kirjoituksessa lukuisia esimerkkejä, potentiaalisesti kirjoittajan jäsenkategoriana toimivat viittaukset *moniin naisiin* ja *nykynaiseen* (152) ja *naisen avuihin* ja *arvostukseen miesmaailmassa* (153). Jälkimmäisissä kirjoittaja implisiitisti tekee itseään yksilönä osalliseksi tai kategoriajäseneksi viitatessaan näiden asioiden omakohtaiseen tietämiseen. Implisiittiä yksilön ryhmäjäsennyttä edustavat lisäksi esimerkin 152 *nykynainen* ja 153 *miesten maailmassa pärjäävä nainen* – ne ovat puhujan valintoja itsensä kuvaamiseksi eli siinä yleisiä kategorioita missä puhujan jäsenkategorioitakin.

Palaan vielä lyhyesti yksilön ja ryhmän yhteenkietoutuneisuuteen ja yk-

silöksi erottumiseen toisenlaisen esimerkin kautta. Seuraavassa haastattelun katkelmassa suomalainen Yhdysvalloissa työskentelevä mies puhuu sopeutumisestaan amerikkalaiseen kulttuuriin:

(154) **(Ulkomailla työskentelevien haastattelut)**

- 1 kun sä matkustat ni ei täällä kukaan kysele että minnekkä
2 oot matkalla, – jos sä- jos sä le-, jossain paareissa jossain
3 hotellim baarissa roikut siinä paaritiskillä juot viskiä ja rupeet
4 miehen kanssa jutteleen ni ei niillä oo niinku, jos et sä juttele
5 urheilusta ni, sittes se on niinkum melkeen ainut asia mistä
6 sä pystyt jutteleen.

Katkelmassa yksikön 2. persoona geneeristää sanottavan kenen tahansa kokemukseksi, vaikka puhuja toisaalta peilaa amerikkalaisuutta oman kokemuksensa kautta. Puhuja on kuitenkin tässä vain implisiitisti esittämänsä havainnon tekijä tai jonkinlainen objektiivinen havainnoija.

Puhujan ja ryhmän kannalta on tehtävissä sellainen tulkinta, että kysymyksessä on yhtä aikaa sekä oman itsen esittäminen että myös laajemman kuka tahansa -ryhmän esittäminen. Olennainen tekijä puhujan asianosaiseksi kirjoittamisella on nähdäkseni juuri puhujan potentiaali yhdistyminen omakohtaiseksi havainnon tekijäksi. Tällöin puhuja voidaan nähdä sillä tavoin yksilöllisenä toimijana, että juuri hän on ollut se yksilö, joka siellä hotellin baaritiskillä on roikkunut ja jutellut.

Esitetystä kertomuksesta on luettavissa yksilöllinen toimija, mutta yksilö olisi toki löydettävissä silloinkin, jos kyseinen yksilö ei olisi ”todellisuudessa” ollut omakohtainen havainnoija esittämässään tilanteessa. Tällöin yksilöys siirtyy toiminnan tasolta mielipidetasolle, ja puhujan yksilöksi rakentuminen on ennen kaikkea hänen olemistaan yksilöllisen lähiminän sijasta toinen tai yleistetty toinen – G. H. Meadin käsitteitä tähän yhteyteen lainatakseni (ks. Pälli 2002). Mutta varsinaisen toiminnan tason lihaa ja verta olevan yksilön nostaa näkyville (tässä tapauksessa) tiedetyn kontekstin¹ ja kuvatun toiminnan ja henkilön suhteiden uskottavuus. Esimerkiksi arkikeskusteluissa vastaavia kertomuksia saatettaisiin hyvinkin epäillä: *mistä sen tiedät?, oletko muka käynyt siellä?* yms. ovat varmasti jokaiselle tuttuja monissa keskusteluissa esitettyjä kysymyksiä. Monesti ainakin mielessämme haemme todennäköisyyttä sille, olisiko puhuja ollut itse mukana vai onko kyse esimerkiksi toisen käden evidenssistä.

Eri asia ja pitkälti filosofinen kysymys sitten on, onko oman kokemuksen ulkopuolinen evidentialinen tieto sen vähempää ”yksilön” tuottamista. Joka tapauksessa toiminnan kuvauksen kannalta ei ole olennaista, onko puhuva yksilö ollut subjektina itse toimija tai havainnoija vai puhuuko hän toisen käden kautta. Olennaista sen sijaan on, että omaa havaintoa tai kokemusta ja yksilöiviä esimerk-

¹ Tässä tapauksessa koko haastattelupuheen kontekstissa on olennaista, että puhuja puhuu omista kokemuksistaan ja hänellä on työnsä kautta omia kokemuksia esimerkiksi juuri hotelleista Yhdysvalloissa.

kejä käytetään retorisisina keinoina tuottamassa erilaisia asiointiloja ja oikeutuksia; ikään kuin sivutuotteena ne tuottavat joko yksilöllistä toimijaa tai ainakin mielipide- tai asennetason yksilöyttä.

Selvää joka tapauksessa on, että yksilöys on implisiitisti myös ryhmään sitoutumista. Yksilötoimija tai puhuva subjekti voidaan erottaa teksteissä omaksi inhimilliseksi ”yksikökseen”, mutta tästä huolimatta makrotason tulkinnassa kyse on sitoutumisesta johonkin yksilöä laajempaan kokonaisuuteen. Tämä voi olla ryhmä tai sitten jokin implisiitisti ryhmän olemassaolon vaativa käsite kuten ideologia tai yleinen totuus. Tilanteisesti voi olla tärkeitä ja riittävää lukea, tunnistaa jostain tekstistä tietty yksilö tai ylipäänsä yksilöys, mutta yleistettäessä, luokiteltaessa tai määriteltäessä yksilön tekemää puhetekoa, siirrytään sellaiselle diskursiiviselle alueelle, jossa tulkintakehyksenä on nimenomaan ja laajasti ottaen ryhmän jäsenyys, sen arvot, asenteet ja ideologia.

7.1.2. Oma ryhmä

Siitä huolimatta, että olen läpi koko työn painottanut ryhmän olemassaoloa ja muotoutumista diskurssimaailmassa, luon tässä vielä katsauksen siihen, miten diskursiivinen ja kielenulkoinen todellisuus voitaisiin yhdistää. Omasta ryhmästä puhuttaessa voidaan siis diskursiivisesti korostaa sitä, että esimerkiksi ryhmään kuuluminen rakennetaan argumentatiivisesti, sillä on kontekstissaan retorisia tarkoituksia. Toisaalta kielenulkoisen todellisuuden ryhmien olemassaolon korostaminen tarkoittaisi karkeasti ottaen sitä, että esimerkiksi erilaiset ryhmäjäsenyydet ovat todellisia, vaikka ovatkin alun perin diskursiivisia konstruktioita. Todellista olisi siis olla vaikkapa omassa tapauksessani suomalainen, mies ja kielitieteilijä.

Todellisuudesta olostaan huolimatta ryhmä silti luodaan ja sitä käytetään diskurssissa. Se, että kyse on omasta ryhmästä – oman ryhmän merkitysulottuvuus – ei välttämättä aktivoitu diskurssissa. Oma ryhmä tai ryhmään kuuluminen todellisinakin sosiaalipsykologisina tekijöinä ovat tulkinnallisia resursseja, joihin sanotun tulkinta voidaan perustaa. Retorisesti ne ovat resursseja myös puhujalle, joka voi sekä kytkeä sanottavaansa laajemman ryhmän kannan että ilmaista olevansa asianosainen. Sosiaalisen identiteetin kannalta tärkeät ryhmäominaisuudet kuten attraktio tai koheesio ovat niin ikään tällaisia potentiaalisen oman ryhmän tuottamisen resursseja. Esimerkiksi ryhmän ilmaistu positiivinen yhteisyys yhdistyy luontevasti yksilön ryhmään kuulumiseen. Kognitiivisen sisäryhmä–ulkoryhmä-ajattelun ja siihen kytkeytyvän sosiaalinen identiteetti -käsitteksen kannalta on jopa odotuksenmukaista, että puhuja omasta ryhmästä puhuessaan kuvaa ryhmää positiivisesti, mikä kääntäen merkitsee sitä, että positiivisesta ryhmäkuvauksesta olisi implisiittisesti luettavissa ainakin jonkinlainen diskursiivinen ryhmään kuuluminen. Näin tulkitsen esimerkiksi van Dijkin (esim. 1987; 1991; 1998) ajatuksia positiivisesta itsen (ja oman ryhmän) ja negatiivisesta toisten representoinnista. Tässä ajattelussa siis sitoudutaan siihen, että ryhmään kuuluminen ja sisäryhmä–ulkoryhmä-jako ovat kognitiivisia ja kognitiivisesti seurauksel-

lisia. Mutta kielen tasolle tultaessa on kyse paljon muustakin kuin kognitiivisesta seurauksellisuudesta. Kognitio eli se miten suhtaudutaan, mitä ajatellaan ym. olisi yhteydessä kielellisen kuvauksen positiivisuuteen tai negatiivisuuteen, mikä tarkoittaisi sitä, että representoinnin erot juontuvat tai ovat yhteydessä sisäryhmän ja ulkoryhmän differentioitumiseen.

On kuitenkin liian yksioikoista yhdistää ”todellinen oma ryhmä” yhtäältä kognitiiviseen sisäryhmä–ulkoryhmä-ajatteluun ja toisaalta kielenkäytön representoi vuuteen. Kumpaakin kohtaan on esitetty paljon kritiikkiä, jota olen esitellyt myös tässä kirjassa erityisesti luvuissa 2 ja 3. Tyydyn tässä ottamaan esiin pari käytännön esimerkkiä aineistosta.

Luvuissa 5.1.1.4 ja 5.3.1.3 esittelin tapauksia, joissa pronomini viittaus on ristiriidassa puhujan ”todellisen” ryhmän kanssa. Tällaisia olivat *me*-muodosta tapaukset, joissa puhuja referoi, puhui *meinä* konstruktioista, johon tai nimenomaan jonka kuvattuun toimintaan ei itse (ainakaan välttämättä) sitoudu: *tyttöporukan on helpompi väittää että ei me oltu tupakilla tai lähimmistä ihmisistä välittäminen ei kuulu vahvuusiimme*. Monikon kolmannessa persoonassa taas puhuttiin suomalaisista siten, että suomalaiset puhujat totesivat asioita kuten *ne eivät osaa käyttää alkoholia tai ne eivät matkustele ulkomailla*.

Nämä ovat yksinkertaisia esimerkkejä siitä, että kielessä tuotettu asianosaisuus tai -osattomuus eivät erilaisista potentiaalisista syistä johtuen korreloi ryhmään, johon puhuja kielenulkoisesti on sijoitettavissa. Mutta asiaan on löydettävissä myös selityksiä, jotka tukevat diskursiivista tulkintaa siitä, mikä on oma ryhmä tai sisäryhmä. Toisaalta selityksiä voidaan etsiä keskustelun kontekstista, siitä, miten keskustelullisesti muotoutuu sellainen osallistumiskehys, jossa puhuja, esimerkissä haastateltava, omaksuu diskurssi-identiteetin, jossa ’meistä’ tulee ’heitä’.² Toisaalta vailla keskustelun kontekstia asiaa voidaan katsoa siten, että se minkä puolesta puhuja argumentoi, vaatii tai luo mahdollisuuden tietynlaiselle sosiaalisen identiteetin konstruoimiselle ’me’ ja ’muut’-tasolla. Katsotaan tarkemmin esimerkkiä:

- (155) (**Sanasto ja maailmankuva -haastattelut**)
1 H	löydäk sä mitään huonoo Suomesta?
2 P	kyllähän niitäkin nyt varmaal löytyy mutta mitähän niitä nyt
3	olis. em mää nyt näin äkkiä keksi oikeim mitää hyvä maa.
4 H	se om mukava. no, mites sä mitä sä ajattelet meistä

² Osallistumiskehikon käsite (ks. myös s. 62) liittyy puhujan ja kuulijan rooleihin, jotka käsitteen kehittänyt Goffman totesi vuorovaikutuksen tutkimisen kannalta riittämättömiksi. (1981: 188). Goffman korvasi juuri kuulijan osallistumiskehikolla: kuulijan sijasta voidaan nähdä vaihteleva joukko osallistujia, joiden suhde sanottavaan vaihtelee (mts. 131–132; ks. myös Seppänen 1997: 159). Osallistumiskehikon ideaa esitellyt Seppänen (mts. 160) korostaa, että keskusteluanalyyseissa käsite kattaa sekä puhujan että kuulijat. Osallistujaroolien lisäksi puhutaan diskurssi-identiteeteistä silloin, kun halutaan korostaa sitä ajatusta, että läsnäolijoille muotoutuu keskustelussa esimerkiksi oman kokemuksen tai kulttuurisen tiedon pohjalta pääsyjä tai paikkoja erilaiselle osallistumiselle. (Goffmaniin pohjautuvasta käsitteistöstä tarkemmin ks. Seppänen 1997.)

5 suomalaisista millasia me suomalaiset ollaan?
6 P vaikka ulkomaalaiset sanoo että suomalaiset on ystävällisiä ja,
7 mukavia muutenkin ni, mun henkilökohtanen mielipiteeni
8 on että suomalaiset on hiljasia ja epäystävällisiä ja, mitähän
9 siihen nyt viä lisäis, ehkä ulkomaalainen net- näkee tän
10 Suomej jotenki, ihmiset valosammin kum mem, täällä mutta,
11 ei mum mielestä suomalaiset nym mitenkää ylitsevuotavan
12 ystävällisiä oo että ku, niitä verrataa etelän ihmisiin ni,
13 kyllä ne om paljon ystävällisempiä ja välittömämpiä. että
14 täällä ku, hyvä kun naapurik kut tulee vastaan ni, ei kovim
15 moni ees, tervehdit taim mitään että tua, ulkomaillakin ni siä
16 saattaa ihan tuntematonkin ni, tervehtiäj ja tollaim mutta,
17 sittet täällä monestin nin katotaan iham pitkäaj jos, jotain nin
18 ku, jos, niin kaikilla ov viä nii hirvee kiire että jos tua nin kum
19 menee vaar rauhassa ja hymyilee itteeseen nim monet jää
20 ihan kattoon että mikäs tolla ny on kus se, noin tossa hymyilee
21 ja menee yksikseen et sitä katotaav vähän nin ku hullua.

Diskursiivisen sosiaalisen identiteetin kannalta olennaisena voi nähdä haastattelijan kysymyksen riveillä 4–5 – *–millasia me suomalaiset ollaan?* Sinänsä kysymys ei ole kontekstissa, jossa puhutaan suomalaisuudesta, Suomesta ja suomalaisista, mitenkään outo. Kuitenkin se luo mielenkiintoisen osallistajuuden, osin ristiriitaisen diskurssi-identiteetin, jossa pyydetään arvioimaan a) suomalaisia ja b) puhujan ja kuulijan ryhmän osallisina oloa. Jälkimmäistä korostaa pronomini *me*, joka nyt laajenee merkitsemään paitsi läsnäolijoita myös laajempaa epämääräisrajaista suomalaisten kategoriaa. Hienoinen ristiriitaisuus tulee juuri tästä osallisuudesta eli toisaalta ryhmäjäsenyydestä ja toisaalta pelkästään objektiivisesta suomalaisten arvioinnista. Pyyntö (a) ”arvioi suomalaisia” siis osaltaan luo sellaista kontekstia, jossa arviointi kohdistuu kategoriaan ’suomalaiset’ myös ilman läsnäolijoiden osallisuutta kyseisessä ryhmässä. Ja haastateltava myös tuottaa arvioinneissaan tältä kannalta odotuksenmukaisia valintoja: hän kuvaa suomalaisia objektiivisesti ilman ’me’-merkitystä esiin nostavia kieliopillisia aineksia (esim. rivit 8 ja 11) ja käyttää suomalaisiin viitatessaan myös *ne*-pronominia. Puhujaminä tulee näkyviin esimerkiksi mielipidettä omaksi merkitsevillä operaattoreilla *henkilökohtanen mielipiteeni on* (rivi 7) ja *mum mielestä* (rivi 11), jotka nekin osaltaan erottavat puhuvaa yksilöä ryhmästä irralliseksi agentiksi.

Toisaalta haastateltavan diskurssi-identiteettiin liittyy voimakkaasti osallisuus omien kokemusten ja havaintojen kautta. Tietoja esitetään evidentialisina eli puhuja suhteuttaa sanottavaansa omiin kokemuksiinsa. Oma kokemusta paikallistaa *täällä*-adverbi, jonka puhujalähinen merkitys (ks. Larjavaara 1990: 120–121) näin aktivoituu. Puhujan oma ryhmään kuulumisen kielen ulkopuolisen kontekstitietona on resurssi, johon evidentialisuus puolestaan ankkuroituu: siis siitä syystä, että puhuja on suomalainen, hänen kokemuksensa ja havaintonsa suomalaisten toiminnasta voidaan ainakin periaatteessa katsoa relevanteiksi.

Nimimerkki ”Villiorhin” kirjoituksessa ”Irtoseksi on oikeaa seksiä” korostuu myös oma kokemus. Merkitsevä on ryhmään kuulumisen tematiikan kannalta ennen kaikkea kirjoituksen viimeinen kappale, jossa kirjoittaja yleistää ryhmään

miehet esittämänsä yksilötason kokemuksen:

- (156) (IL 11.1.00)
Irtoseksi on oikeaa seksiä
- 1 Nimimerkki Kalle-71 kehui (IL 31.12.) irtosuhteita. Olen
2 samaa mieltä. Yhden naisen kanssa piehtarointi
3 vuodesta toiseen on tappavan tylsää.
- 4 Olin aviossa kymmenen vuotta. Menetin kaiken elämässä.
5 Menetin oikeuden mielipiteisiin, ajankäyttöön, menetin
6 rahani, menetin seksin. Sain vain häväistystä, nöyryytystä,
7 nalkutusta, tylsyyttä, yhden naisen jynssäämistä.
- 8 Nyt olen ollut yli viisi vuotta vapaa mies, enkä mene uusiin
9 liittoihin ennen kuin vanhuksena. Menen ja tulen ihan niin
10 kuin haluan, lemmin paljon ja ketä lystään, ja heti, jos joku
11 eukko alkaa aiheuttaa pienintäkään ongelmaa, niin ulos
12 vaan. Uusia löytyy pilvin pimein.
- 13 Seksi on taitolaji, aika harvoin löytyy tosi osaajia, ei siihen
14 rakkaus auta yhtään. Ilman rakkautta tai rakastuneena voi
15 saada hyvää tai huonoa seksiä, ihan samoin kuin
16 vaikka lihapullia tai tukanleikkuun.
- 17 Mies tarvitsee vapauden, itsemääräämisoikeuden
18 ja monia, monia seksisuhteita. Vakiosuhde on miehelle
19 itsepetosta ja äärimmäisen alistumisen merkki.
- 20 Villiorhi

Argumentatiivisesti esimerkkiä voidaan tulkita siten, että lopussa esitetty ryhmä 'miehet' on kirjoittajan ryhmätason tulkinta henkilökohtaisesta toiminnasta tai kokemuksista. Toiselta suunnalta katsottuna taas korostuu se, että kategorijäsenyys määrittää kirjoittajan esittämää toimintaa. Kyse ei tällöin ole yksilön vaan nimenomaan miehen toiminnasta. Erikseen tarkasteltuna toimijana *mies* on viimeisessä kappaleessa kognitiivisen "tarvitsemis-toiminnan" kuvauksen kautta kohde: tarvitseminen automaattisesti kohdistuu kategoriaan 'miehet' (rivi 17). Automaattisuus ja kohteenomaisuus nousee edelleen esiin muotoilussa *Vakiosuhde on miehelle itsepetosta-* – (rivit 18–19). Toimijuuden analyysissä huomio kiinnittyy kokonaisuutena siihen, että yksilö on toimija, mutta yksilö ryhmän jäsenenä esimerkiksi kognitiivisten prosessien vastaanottaja, kokija tai kohde. Kollektiivisestikin "kohteena olo" taas ikään kuin selittää ja oikeuttaa yksittäisen toimijuuden.

Ryhmäjäsenyyden diskursiivista luonnetta voidaan yksinkertaistaen muotoilla seuraavasti: se, että miesten ryhmä kategorisoidaan ja esitetään puhujan ryhmänä, on tarpeen sen keskustelun ja argumentaation kannalta, johon kirjoitus osallistuu. Mikrotasolla ryhmän jäsenyys toimii kirjoituksen kontekstissa siten, että argumentointiin tulee yksilön mielipiteen lisäksi hänen edustamansa ryhmä. Kun osallisuus ryhmässä tekee omasta kokemuksesta laajemman, liittyy kokemuk-

sen osaksi muita yksilöitä, on makrotasolla osallisuus tai jäsenyys nähtävillä asiana, joka oikeuttaa puhumaan, osallistumaan keskusteluun siten, että esitetty on ainakin periaatteessa relevanttia.

Ryhmään kuuluminen ja kuulumattomuus voivat olla myös yhtäaikaisia asioita, molempia voidaan rakentaa samaan aikaan. Seuraava kirjoitus on tästä valaiseva esimerkki.

(157) (IL 19.1.00)

Miksi nuoret ryyppäävät ja tupakoivat?

- 1 Järkyttävää, kun minun ikäiseni nuoret eli n.
2 15–17-vuotiaat polttavat ja juovat joka viikonloppu. Ja
3 sitten vielä kehuvat koulussa, että minä tein sitä ja minä
4 tein tätä.
- 5 Miksei nykynuoriso voi edes ajatella tulevaisuuttaan olla
6 polttamatta tai juomatta? Itse en juo enkä polta ja minun
7 kaveripiiriiniikin kuuluu ns. raittiita eli jotka eivät
8 harrasta dokaamista ynnämuuta idioottimaista.
- 9 Minusta on oikein, että koulussa polttaminen on kiellettyä,
10 vaikka oppilaat siitä nurisevatkin. Nykyäänhän on niin
11 hienoja liikuntalajejakin, että mikseivät nuoret voi
12 harrastaa liikuntaa ryyppäämisen sijasta?
- 13 Ovatko nykynuoret todellakin liian laiskoja vai onko tuo
14 juominen varteenotettavampi vaihtoehto kuin terveysttä
15 ylläpitävä liikunta?
- 16 Paremmen tulevaisuuden puolesta ajatteleva nuori

Esimerkissä on siis selvästi tuotu esiin todellinen ryhmään kuuluminen, mutta toisaalta kuvattu ryhmä 'nuoret' näytetään myös toisina. Ryhmä kategorisoidaan ikään kuin se olisi yhtenäinen – tähän viittaa etenkin täsmentävä jäsenkategoria 'nykynuoret'. Ryhmä kategorisoidaan kuten homogeeninen ulkoryhmä. Tätä tukee se, että ryhmästä ainutkertaistetaan yksittäisiä tapauksia (itse ja kaveripiiriin kuuluvat "raitit").

Esimerkin voi nähdä ilmentävän sellaista samastumiskonfliktia, jossa jokin oman ryhmän piirre tai piirteet nähdään niin leimaavina, että yksilö sanoutuu irti ryhmästään ja samalla kategorisoi ryhmän homogeeniseksi ulkoryhmäksi. Diskursiivisessa tulkinnassa tärkeää on korostaa sitä, että kategoriointi tehdään tekstikontekstissa: juuri tässä tekstissä ja valitsemansa argumentaation kannalta kirjoittaja kategorisoi oman ryhmänsä 'nuoret' ulkoryhmäksi ja toisiksi. Omakin ryhmä voidaan näyttää toisina, toisenlaisessa kontekstissa se voitaisiin näyttää yksilön sisäryhmänä.

Lyhyehkön analyysin tarkoitus on ollut esittää, miten sinänsä täysin mahdollinen "todellinen" ryhmäjäsenyys voidaan nähdä tulkinnallisesti toisenlaisessa kehityksessä, diskursiivisena asiana. Muunkinlaisia esimerkkitapauksia voi toki

löytää kosolti. Tavoitteeni on yksinkertaisesti ollut tehdä näkyväksi diskursiivisen tulkinnan mahdollisuuksia sisäryhmä-diskurssin kannalta. Mutta miten diskursiivinen, esimerkiksi diskurssi-identiteetin, osallistumisen tai argumentatiivisuuden käsitteisiin nojaava näkemys sitten poikkeaa perinteisen ja kognitiivisen sosiaalipsykologian oma ryhmä- tai sisäryhmä-ajattelusta? On ensinnäkin sanottava, että välttämättä mitenkään vastakkainen se ei ole. Jos siis ajatellaan, että oma ryhmä on positiivinen asia ja positiivisuus näkyy myös kielenkäytössä, voidaan tämä periaatteessa diskursiiviseltakin kannalta hyväksyä. Diskursiivinen ajattelu omasta ryhmästä ja itsen kategorisaatiosta kuitenkin korostaa sitä, että se, mikä koetaan tai muutoin jäsennetään omaksi, rakentuu diskursiivisissa prosesseissa. Oman ryhmän kolme tasoa, reaalin, psykologinen ja diskursiivinen ryhmään kuulumisen, eivät yhdisty siten, että kaksi ensin mainittua edeltäisivät tai determinoisivat jälkimmäistä, sitä miten puhutaan. Tämä ei poista sitä mahdollisuutta, että olisi olemassa tarve tai tapa näyttää oma ryhmä positiivisessa valossa tai ajatella omasta ryhmästä positiivisesti. Sen sijaan se, että oma ryhmä tai sisäryhmä nähdään diskursiivisina, paljastaa sen joustavuuden ja vaihtelevuuden, jolla yksilö niin reaali maailmassa kuin mahdollisessa psykologisessa maailmassa rakentaa erilaisia sosiaalisia identiteettejä.

7.1.3. Toiset

Samoin kuin omaa ryhmää voidaan myös toisia tarkastella yhdistäen ”todellinen” toisuus ja diskursiivinen näkemys toisien rakentumisesta. Joissain suhteissa asia on tietysti diskursiivisesti lähtökohdiltaan kyseenalainen: diskursiivinen käsitys ei ota siis sen paremmin ryhmään kuulumista kuin kuulumattomuuttakaan annettuna ja kielenkäytön ulkopuolisena asiana. Mutta käytännössä lähtökohdaksi otetaan diskurssianalyyseissä se, että on olemassa ryhmiä, niihin kuulumista ja kuulumattomuutta. Jos siis diskurssianalyysi kohdistuu esimerkiksi suomalaisten puheisiin pakolaisista (Pälli 1999b), on mukana ikään kuin kieltä edeltävänä ryhmään kuulumisen ja kuulumattomuus; tarkkaillaan sitä, miten ryhmään kuuluvat puhuvat ryhmään kuulumattomista. Tällaista lähtökohtaista toiseutta tahi omaa ryhmää on tutkimuksellisesti käytännössä varsin hankala välttää.

Mutta toiseudestakaan puhuttaessa tämä ei nähdäkseni ole ongelma. Edelleen voidaan myöntää sellainen realismi, joka korostaa olevan olemassa ryhmiin kuulumattomuutta ja sitä kautta ryhmien toiseutta. Suomessa on pakolaisia ja suomalaisia ja – vielä selvempi esimerkki – Suomessa on naisia ja miehiä. Kun näin on, on olemassa myös puhetta meistä ja toisista, ja tarkastelun kohteeksi voidaan ottaa esimerkiksi puheet ryhmästä, joka on puhujan kannalta määriteltävissä ulkoryhmäksi tai toisten ryhmäksi. Tällöin voidaan tarkastella sitä, millaisia piirteitä toisille attribuoidaan, millaisia strategioita toiseuden rakentamisessa käytetään ja mihin tarkoituksiin toisia käytetään. Vaikka ’meitä’ ja ’toisia’ olisi edellä kuvatun kaltaisesti olemassa, ei diskursiivisesti ajatellen yritetä kuvata näitä tosielämän ryhmiä ja ryhmäerotteluja vaan sitä, miten eri tavoin ja erilaisiin tarkoi-

tuksiin ryhmiä kielellisesti rakennetaan. Tämä ei tarkoita irtautumista esimerkiksi todellisen toiseuden tarkastelusta, vaan kyse on sellaisen näkökulman valinnasta, joka mahdollistaa asian merkitysten tarkastelun. Niinpä kiinnostavaa ei sinänsä ole esimerkiksi puhujan ja hänen tuottamansa ulkoryhmän suhde. Kiinnostavia sen sijaan ovat tavat, joilla puhuja rakentaa ja käyttää toiseutta.

Tässäkin kuitenkin tarkastelen esimerkkejä, joissa kyse on myös todellisesta toiseudesta siinä kuin todellisesta ryhmään kuulumisestakin. Vaikka kääntäen kysymyksessä ovat analyysin ja tulkinnan kannalta paljolti samat asiat kuin edeltäneessä 'oman ryhmän' analysoinnissa, on toiseuden tarkastelussa eräs erityispiirre. Nimittäin omasta ryhmästä puhuminen tai diskursiivinen sisäryhmä näyttäisi olevan helpommin näytteillä omana yksikkönään, ilman vastapooliaan toisten ryhmää, kun ryhmä 'toiset' puolestaan nivoutuu tai asettuu selvemmin suhteeseen oman ryhmän kanssa. Potentiaalinen selitys tähän on se, että omasta ryhmästä puhuminen sisältää jokseenkin automaattisesti merkitysulottuvuuden (puhujan) 'ryhmään kuuluminen', kun taas toisista puhuminen on puhujan sijoittumisen suhteen toisella tasolla. Toisista puhuminen vetää siis ikään kuin automaattisesti mukaansa puhujan itsensä lisäksi puhujan oman ryhmän. Eli toisista puhuminen aktivoi oman ryhmän olemassaolon, kun taas omasta ryhmästä puhuminen ei tee samalla tavoin ryhmälle 'toiset'.

Otan esimerkiksi katkelman haastattelusta, jossa haastateltava puhuu sopeutumisestaan amerikkalaisen kulttuuriin. Taustana on esitetty kysymys (pyyntö) kertoa "henkilökohtaisia fiiliksiä" ja sitten kysymys on kohdistunut täsmennetympiin juuri kulttuuriin sopeutumiseen³ (esimerkki on pidempi katkelma samasta kohdasta haastattelua kuin esimerkki 154 s. 176):

(158) (Ulkomailla työskentelevien haastattelut)

1 – periaatteessa Yhdysvaltioilla on se ongelma että ne on-,
2 niill+on, niin kauan, pojat tipahtanup puusta niim paljon
3 aikasemmin kus Suomem miehet, niill+ei oo niin kum
4 minkäänäköstä semmosta tarvetta, eikä toiveita sinun
5 suhteen.– kun sä matkustat ni ei täällä kukaan kysele että
6 minnekkää oot matkalla, se on luontevaa että ihmiset
7 matkustaa ja sillä siisti. jos sä- jos sä le- jossain paareissa
8 jossain hotellim baarissa roikut siinä paaritiskillä juot viskiä
9 ja rupeet miehen kanssa jutteleen ni ei niillä oo niinku, jos
10 et sä juttele urheilusta ni, sittes se on niin kum melkeen
11 ainut asia mistä sä pystyt jutteleen. – miehet tekee paljo
12 hommia, pitkää päivää ja sattet tota, sitten niinku, se vaan
13 ett ei oo kiinnostusta. ei oo niinkus suomalainen-, Suomeen
14 tulee joku baaritiskille ni, aina löytyy joku joka on
15 samanhenkinen ja, ja tota, löydetää heti jotai yhteistä
16 keskusteltavaa ja jos toisella on hyviä tarinoita ni niitähän
17 kuunnellaam mielellään ja muuta tämmöstä.

³ Haastattelussa on käyty tähän mennessä läpi haastateltavan omaa työuraa sekä haastateltavan työpaikkana olevan yrityksen toimintaa ja yrityskulttuuria.

Totta kai voidaan sanoa, että tässä haastattelun konteksti ylipäänsä jo ohjaa puhumaan myös suomalaisista. Siitä huolimatta tällaisesta puheesta on tehtävissä sellainen tulkinta, että ryhmä 'amerikkalaiset' aktivoi "omasta ryhmästä" eli suomalaisista puhumisen. Rivin 13 *ei oo niinkus suomalainen* on tekstin temaattisen kontekstin (aiemmin on puhuttu amerikkalaisuudesta ja amerikkalaisista) ja kielenulkoisen jäsenkategoriakontekstin (puhujalla on suomalainen, jolla on kulttuurista tietoa sekä suomalaisuudesta että amerikkalaisuudesta) huomioon ottaen motivoitua. Puhujan jäsenkategorian 'suomalainen' esittäminen on sinänsä jopa odotuksenmukaista, sillä tällaisiin kulttuurin kuvauksiin sisältyy implisiitisti vertailuasetelma. Eli vaikka puhujaa pyydetäisiin kertomaan vain amerikkalaisesta kulttuurista, on odotettavaa, että hän kontrastoi esittämäänsä johonkin toiseen ryhmään, josta hänellä itsellä on omakohtaista kokemusta.

Mutta millä tavoin ulkoryhmä on (vain) diskursiivinen asia? Voisihan ajatella, että esimerkin puhujalla ei olisi suomalainen eikä amerikkalainen vaan "ulkopuolinen" kommentaattori, joka kommentoisi kahta kansallisuusryhmää, joista omaisi kokemusta. On todettava, että mitään pitävää evidenssiä puhujan sisäryhmästä ja ulkoryhmästä ei ainakaan kielellisessä esityksessä voi ollakaan, semminkin kun kyse on, jos emme hyväksy äärimmäistä konstruktionistista tulkintaa, vähintäänkin psykologisesta asiasta. Mutta tässäkin yhteydessä ei asiaan – todelliseen ryhmään kuulumiseen tai kuulumattomuuteen – ole tarpeen yrittääkään puuttua. Olennaista on, että puhujalla tuottaa kaksi ryhmää, joista toinen kielellisin valinnoin rakentuu 'toiseksi', toinen taas implisiitisti 'meksi'. Implisiittinen "meisyys" on sitä, että puhujalla kuvaa toimintaa, josta hänellä on ryhmän jäsenenä tietoa. Griceen määrän maksiimin (Grice 1975: 45) käsitteeseen perustuen voitaisiin sanoa, että puhujalla tarjoama informaatio on ryhmäjäsennyden kannalta riittävä, kuvauksessa ei erikseen tarvitse enää korostaa merkitystä 'minä yhtenä muista suomalaisista' esimerkiksi *me*-pronominin avulla. Amerikkalaiset sen sijaan ovat *niitä*; *ne*-pronomini toimii tässä siis perusermerkityksessään ilmaisten puhujan ryhmään kuulumattomuutta.

Erityisen kiintoisa tulkittava on esimerkin 2. persoonan käyttö. Persoonaviittaus on 'suomalaisten' ryhmän kontekstissa tulkittavissa siten, että se rakentaa nimenomaan suomalaisten ryhmää ja puhujalla "vain" tämän ryhmän edustajana. Hänen esittämänsä mielipiteet olisivat kenen tahansa suomalaisen mielipiteitä ja suhtautuminen siis ennen kaikkea 'suomalaisten' ryhmän suhtautumista.

Toiseuden tai ulkoryhmän käsitteet kiinnittävät (puhuvan) yksilön tarkastelun keskipisteeksi. Toisaalta taas yksilö on ryhmän jäsen, ja sitä kautta yksilönkin tai yksittäisen kielenkäyttötilanteen kielen analyysi laajenee yhteiskunnallis-kulttuuriseen tasoon. Vaikkei voitaisi löytää "todellista" toiseutta ja painotettaisiin sen sijaan toiseuden tilanteista rakentumista, voidaan silti kielestä analysoida toiseuden tekemisen tapoja. Näissä tavoissa näkyvät ne merkityspotentialit, jotka ovat "käyttökelpoisia" ryhmien välisiä suhteita konstruoidessa. Potentialit on kuitenkin pidettävä erillään toteutumista; ulkoryhmäksi tai sisäryhmäksi konstruoinnin kielelliset keinot eivät täysin määrää sitä, miten ryhmät tämän ominaisuuden suhteen diskursiivisesti rakentuvat. Sama pätee ajatukseen kielellisistä

merkityspotentiaaleista, joiden korostetaan olevan riittämättömiä määrittämään merkitystä kommunikatiivisessa tilanteessa (Linell 1998: 113).

7.2. Kaksi esimerkkiä diskursiivisesta ryhmästä

Pitkin matkaa on tässä luvussa ollut puhetta ryhmistä, joilla ja joiden määrittämisellä ja määrittymisellä on yhteiskunnallista merkitystä. Otan vielä tarkempaan tarkasteluun kaksi esimerkkiä: suomalaiset ja naiset. Edelleen jatkan diskursiivista tulkintaa, sillä en yritä määrittää esimerkiksi suomalaisuutta sen kautta, mitä suomalaisista sanotaan. Sen sijaan kuvaan sitä, miten suomalaisuutta voidaan käyttää diskurssissa. Tältä osin tarkasteluni painopiste on eri kuin esimerkiksi Päivi Rantasen (1997) diskursiivisessa analyysissa, jossa pyritään kartoittamaan suomalaisuutta tunnistamalla teksteistä erilaisia diskursseja tai tulkintarepertuaareja. Tulkintani eroaa myös esimerkiksi Petri Ruuskan (2001) kulttuurintutkimusta lähestyvistä suomalaisuuden rakentumisen analyysistä siltä osin, että tarkastelen empiirisesti kielenkäytön yksityiskohtia, minkä kautta liikun diskurssin suuntaan. Mutta ennen kaikkea esimerkkitapaukset 'suomalaiset' ja 'naiset' ovat esimerkkejä ryhmistä ja kategorisaatiosta, eivät niinkään sovitusti edustamistaan kielenulkoisen todellisuuden kategorioista.

7.2.1. Suomalaiset

Nojautuen edelliseen lukuun todettakoon aluksi, että suomalaisia voidaan rakentaa omana ryhmänä, toisina tai periaatteessa vain (puhujaa sisältämättä) objektiivisesti ryhmänä 'suomalaiset'. Kaikkia näitä tasoja voidaan nähdä seuraavassa esimerkissä:

(159) (IL 29.10.99)

Mitä halloweenissa juhlitaan?

1	Meille suomalaisillekin on viime vuosina kovasti
2	markkinoitu uutta juhlaa - halloweenia, mutta moniko
3	meistä tietää mistä siinä on kysymys, miksi sitä juhlitaan?
4	Olemme keskustelleet asiasta työpaikallani, jossa suurin osa
5	ihmisistä on melko lailla matkustelleita ja koulutettuja,
6	mutta kukaan meistä ei silti oikein varmaksi tiennyt, mistä
7	tarkalleen ottaen on kysymys.
8	Yleinen käsitys on jotain "kuolemaan ja kuolleisiin
9	liittyvää" ja jopa Aamulehti kirjoitti 27.10. että kyse on
10	"irvokkaasta kuoleman juhlasta" - mutta mitä se tarkoittaa
11	ja mikä on koko jutun idea?
12	Minusta on aivan käsittämätöntä että suomalaiset

13 järjestävät halloween-juhlia, jos eivät edes tiedä mistä on
 14 kyse ja mitä siinä oikein pitäisi juhlia. (Tietenkin on aivan
 15 ok, jos juhlitte ja tiedätte mitä halloweenissa juhlitte.) Mutta
 16 mainoksista asia ei ainakaan tunnu selviävän. ”Herätkää”
 17 ihmiset, täytyykö mennä mukaan kaikkeen
 18 markkinahömppään vain jollain suurpiirteisellä tiedolla,
 19 mitä on jostain amerikkalaisista elokuvista
 20 päätelty.

21 K.R. 30 v.

Kuvattujen ’suomalaisten’ ja puhujan tulkinnan suhteen on siirtymä ’me’-’te’ mielenkiintoinen. Kirjoituksen aluksi (rivi 1) kategoria ’suomalaiset’ on ’me’, lopuksi ’te’ (esim. rivi 15). Tähän on nähdäkseni jokseenkin selvä selitys: Ensimmäisessä *me*-muotoisessa kappaleessa suomalaiset on toiminnan kohteena: *meille suomalaisillekin on viime vuosina kovasti markkinoitu uutta juhlaa* – (rivit 1–2), viimeisessä itse toimijana: *suomalaiset järjestävät halloween-juhlia* – (rivit 12–13). Kysymys on ikään kuin eri ryhmistä, suomalaisista kokonaisuutena ja niistä suomalaisista, jotka järjestävät halloween-juhlia ym. Puhuja ilmaisee samastumisensa kokonaisuuteen, joka siis on kohteena esiin nostettu. Tämähän on toiminnallisella tasolla loogista, kuten myöskin toiminnallinen erottuminen jälkimmäisestä ryhmästä ’suomalaiset’. Suomalaisia voitaisiin lisäksi tarkastella puhujasta irrallisena, jolloin se edelleen näyttäytyisi sekä toimijana että toiminnan kohteena. Tätä ajatusta voidaan kehittää siihen suuntaan, että kohteena tai toimijana olo määrittää kyllä yhtä ryhmää mutta luo jonkinlaista osa-kokonaisuus-asetelmaa.

Tämäkään tulkinta ei voi olla mahdollinen täysin irrallaan puhujasta ja häntä paikantavasta deiktisyydestä. Ylipäänsä puhujan mukanaolo on kirjoituksen merkityksen kannalta keskeinen. Interpersonaalinen puhujaa asemoiva merkitys nousee kirjoituksen tulkinnan kannalta siinä määrin tärkeäksi, että oikeastaan mitään tulkintaa puheenalaisesta ryhmästä ei voida tehdä huomioimatta puhujaa.

Tämä liittyy olennaisesti siihen, mitä nyt voidaan sanoa suomalaisten ryhmästä diskurssissa: vaihdellen puhujan sijoittumisen mukaan näkyy erilaisia – myös toiminnallisella tasolla – ryhmiä ’suomalaiset’. Tällöin puhujan ryhmään kuuluminen tai siitä irtisanoutuminen tulee tärkeänä näkyviin; se on esimerkin kaltaisissa tapauksissa ydinkysymys tehtäessä tulkintoja puheenalaisesta ryhmästä. Jos tällä tavoin yritetään purkaa suomalaisuutta, joudutaan sellaiseen päätelmään, että on monia jopa yhtäaikaisia ja kilpailevia suomalaisuuksia, joista erilaiset puolet aktivoituvat puhujan mukaan, ja puhuja taas asemoituu kuvatus toiminnan perusteella.

Mielenkiintoista on, että esimerkin ja sen tulkinnan perusteella puhutapa ja kielen keinot tuntuisivat olevan varsin hyvin sopusoinnussa sen ajatuksen kanssa, että ryhmästä irtisanoudutaan tarvittaessa, eli silloin kun sen toiminnassa on piirteitä, joihin yksilö ei voi katsoa sitoutuvansa. Suomalaiset ovat puhujalle ’meitä’ niin kauan kuin hän on ”pakonomaisesti” mukana toiminnan kohteena olevassa ryhmässä. Tekstin aktiivisena subjektina hän taas kuvaa suomalaiset ’teiksi’.

Yksinkertaista puhujan position kannalta tehtävä tulkinta ei kuitenkaan

ole. Esimerkissä 160 puhuja kertoo suomalaisista edustamansa monikansallisen yhtiön kontekstissa:

(160) (Ulkomailla työskentelevien haastattelut)

1 –no esimerkiksi se että lasketaan nyt joku asia niinku, että
2 tota tällai teill+on kustannukset ja näij ja näin on se mikä
3 asia tahansa, tai sanotaan että, et joku- ((1.0)) oikeem mikä
4 tahansa semmonen niinku organisatorinel liit- tyvä asia tai
5 semmonen niinkuj just Xxxx:n periaate. laskentatoimi
6 tai joku ohje tai joku tämmönen näin. Suomem miehet otti
7 heti että no sen takiahan se pitkälti johtu että Xxxx niinku
8 aika nopeesti käänty kannattavaks ni se että jaa-a niin niij
9 just että vähennetään niinkuv vähennetään tavaraa
10 l- lattialta, sanotaan (ihan on), tuohom pistetään aita ja
11 sanotaan että nää on niinku pois pelistä ja, sit tulee parempi
12 tulos hyvä. tai että näyttää kivalta. Sveitsin miehille niin
13 tota, siin+on vaikka, se om mikä tahansa asia ni se oli, jotka
14 on niinku ollu ihan yksinkertasia asioita ja tota budjetointia,
15 laskentaa ja tämmöstä näin niin, siihen niinku tosisaar
16 ruvettiin, ruvettiin miettiin sitä että onk tää nyt oikein ja
17 voiko tää mitenkää onnistua ja, ((1.0)) et suo-, suomalainen
18 on kuitenkin sittev vähä semmonen, et se niinkut tulee,
19 sana tulee ylhäältä ni ei se sitte enää kapinoi, se on tarpeeks
20 vahva käsi ni se niinkut tavallaan et jaha, no tää ov
21 varmasti sitte, hyvä et katotaanko nyt tämä. ((1.0))
22 suomalainen on ehkä valmis kattoon asioita jos ne on hyviä
23 ja suomalainen sanoo et eihät täs (o) mitääj järkee, jossei,
24 jossei siinä oo mitääj järkee mut jos siinä on jotaij järkee ne
25 on niinkuv valmiita yrittään.

Suomalaiset mainitaan muodoltaan yksiköllisenä kategoriana (riveillä 17, 22, 23), ja myös tässä tekstistä löytyy muodollisesti toiseutta, puhujan kuulumattomuutta, osoittavia *ne-* ja *se-*pronomineja (rivit 19, 20, 24). Puheen konteksti, yritys, jossa puhuja itse työskentelee ja työ, josta hänellä on omakohtainen kokemus, kuitenkin tukee toisenlaista ryhmätulkintaa eli sitä, että kyse on omasta ryhmästä. Mikään ei nähdäkseni muutenkaan tue sitä johtopäätöstä, että kyse olisi jollain psykologisella tavalla 'toiseudesta'. Selitystä voidaan silti hakea sisäryhmän ja ulkoryhmän käytöstä. Jos ulkoryhmä todellakin käsitetään, kuten sosiaalipsykologinen tutkimus monin tavoin on osoittanut (esim. McGarty 1999: 156–157 ja siinä mainittu kirjallisuus), homogeeniseksi sosiaaliseksi kategoriaksi, on se sellaisenaan myös kielenkäytön resurssi. Haluttaessa korostaa minkä tahansa ryhmän tai kategorian olevan joiltain osin yhtenäinen, voidaan se kielenkäytössä kuvata ulkoryhmäksi. Ryhmän homogeenisyyden tulkintaa tukee nähdäkseni myös kollektiiviyksikkönä esitetty *suomalainen*. Kokonaisuutena tällainen toisina puhumisen strategia siis esittää yleistyksen. Esimerkissä 160 yleistys ei olisi niin ilmiselvä, mikäli puhuja puhuisi suomalaisista *meinä*. Tällöin, konteksti huomioon ottaen, potentiaalinen ja jopa enemmän todennäköinen tulkinta olisi se, että kyse olisi rajatusti vain joistakin tietyistä 'meistä' tai suomalaisten osajoukosta, esimerkiksi kyseisessä työpaikassa tai vastaavissa työtehtävissä olevista suomalaisista.

Sisäryhmän ja ulkoryhmän ominaisuuksien ”käytön” lisäksi oman ryhmän *teiksi* tekeminen on kuitenkin usein selitettävissä juuri samastumisen ja irtisanoutumisen sosiaalipsykologisilla prosesseilla. *Meistä* tehdään *teitä* tai *heitä* toisaalta jonkin asian suhteen ja toisaalta taas sen suhteen, miten puhuja asemoituu suhteessa sanottavaan. Sosiaalipsykologiassa vastaavaa asiaa on painottanut sellainen kategorisaationäkemys, jossa sisäryhmän ja ulkoryhmän kognitiivisen konstruoinnin katsotaan vaihtelevan sen mukaan, miten puhuja kulloinkin itseään asemoi (esim. Simon 1993). McGarty (1999: 162) kirjoittaa:

the distinction between 'me' and 'not-me' is blurred for ingroups because at sometimes ingroup members are considered to be interchangeable or identical with self and at other times ingroup members are considered to be distinct from self.

Kategorisaation (kognitiivinen) tutkimus on tällä tavoin ajatellessaan täysin samalla tulkinta-apajalla kuin diskursiivinen kielenkäytön tutkimus. Molempien kautta päästään siihen tulokseen, että yksilön oma kategorisaatio on keskeistä, mutta diskursiivinen tutkimus tarjoaa mahdollisuuden tarkastella asiaa kielenkäytössä näkyvillä olevana ja myös – ainakin osin – kielenkäytöstä selittyvänä ilmiönä. Tätä kautta päästään puhumaan myös tietyistä ryhmistä. Diskursiivisessa näkökulmassa esimerkiksi suomalaisuuteen ei siis voida jättää täysin huomiotta puhuvaa yksilöä ja hänen itsensä kategorisaatiota. Tarkasteltaviksi jäävät erilaiset suomalaisuudet. Silti suomalaisuudesta voidaan puhua – mutta ryhmän ’suomalaiset’ sijasta on suomalaisuutta ja suomalaisia konstruoivia puhetapoja, mikä tarkoittaa sitä, että ’suomalaiset’ on kielenkäytön ilmiö. Tämä ei tee ryhmästä yhtään sen vähemmän todellista kuin sellainen malli, jossa ryhmä määriteltäisiin kognitiivisesti. Kysymys ei liene myöskään välttämättä diskursiivisen ja kognitiivisen näkemyksen eriävyydestä. Mahdollisesti samansuuntaisiin käsityksiin kategorisaation kautta tapahtuvasta persoonallisen ja sosiaalisen identiteetin muotoutumisesta saavutaan erilaisia reittejä, mutta olennainen ero on annetuissa tai ”sisäänkirjoitetuissa” selityksissä. Diskursiivinen lähestymistapa löytää selitykset kielenkäytöstä ja kielenkäytön kontekstista, kognitiivinen näkökulma puolestaan ihmisen yksilötason kognitiosta.

Palaan tämän luvun pääteemaan eli ryhmään ’suomalaiset’ edelleen ryhmään kuulumisen tematiikan kannalta. Haluan kuitenkin vielä ottaa esille muutaman erilaisen tavan katsoa sitä, miten kategoria ’suomalaiset’ on puhujan resurssi.

Luvussa 4.4 esittelin yleiseltä kannalta tapaa asettua rooliin, yhtä aikaa yksilöksi ja ryhmän jäseneksi. ’Suomalaiset’ ei tee tässä poikkeusta:

(161) (IL 8.12.99)

Hyvää on helppo kehua

- 1 Haluaisin toistamiseen kiittää (aik. 1998) Iltalehteä
- 2 siitä, että te annatte mahdollisuuden lukea lehteänne
- 3 internetin kautta ilman mitään rajoituksia (kuten eräillä
- 4 on?). Tällä on suuri merkitys erityisesti sellaisten
- 5 ihmisten osalta, jotka joutuvat paljon matkustamaan ja

- 6 olemaan useita viikkoja tai kuukausia poissa. Suomessa
7 ollessani en koskaan lue lehteä internetistä vaan ostan sen
8 ruokapöytään, koska se leppoisampi lukea ns. syödessä.
- 9 **Suomalainen kun olen**, totean, että tarvitsen näitä uutisia
10 - niin pieniä kuin suuriakin. Jos ja kun aina saa toivoa,
11 haluaisin lukea matkoilla ollessani myös viikonlopun
12 lehdet.
- 13 Sydämellinen kiitos ja hyvää jatkoa.
- Perhe Floridasta
- (162) (IL 6.3.01)
- 1 **Dopingskandaali vaikuttaa jo työnhakuunkin**
2 **Suomalaisena on ollut hienoa** olla maailmalla.
3 Matkusteltaessa ja työskennellessä ulkomailla on aina
4 törmännyt hyvään vastaanottoon. Meistä on muodostunut
5 hyvä kuva maailmalle. Meillä on nopeita Mikoja ajamassa
6 formuloita, Nokia yhdistämässä ihmisiä, joulupukki
7 jakamassa lahjoja sekä sinisiä järviä silmäkantamattomiin.
8 Yleensäkin meitä pidetään rehellisenä, avoimena ja
9 puolueettomana kansakuntana. Olen ylpeä kotimaastani.
- 10 Nyt monien Suomea kohottavien small talk -aiheiden
11 rinnalle on rymissyt yksi, ei niin mukava aihe:
12 dopingskandaalit.
- 13 Ei ole hienoa **olla suomalaisena** maailmalla, kun lööpeissä
14 ja uutisissa kuohutaan Suomen petturihiihtäjästä. Ei auta
15 kertominen, että kärynnyt on vain 6 hiihtäjää 16:sta eli
16 vain 38 prosenttia hiihtäjästä.
- 17 Skandaalit ovat järisyttäneet koko Suomi-kuvaa maailmalla.
18 Näin törkeät skandaalit eivät vaikuta vain Suomen
19 urheiluun, vaan ne vahingoittavat koko Suomea ja
20 suomalaisuutta. Itse olen tällä hetkellä hakemassa töitä
21 Itävallassa, eikä ole hienoa kun työhaastattelu alkaa tällä
22 aiheella.
- 23 Siitä kärsii täällä vain yksi yksilö, ei hätää. Enemmän
24 olen huolissani koko Suomesta ja suomalaisista yrityksistä
25 ja niiden liiketoiminnasta maailmalla. Ei ole helppoa
26 edustaa Suomea nyt. Toivon, että tehdyt asiat tiedostetaan
27 ja koko skandaali käydään läpi.
- 28 Xxx Xxxx - Itävalta

Tällainen kategorian 'suomalaiset' käyttö (esimerkit 161 ja 162) näyttää sen, miten jäsenyys kategoriassa voi toimia yksilön resurssina. Jos katsotaan tarkemmin esimerkkiä 161, voidaan sanoa, että kategoria 'suomalaiset' ei ole kirjoituksen teeman kannalta välttämätön. Kategorian esiin nostava ilmaus *Suomalainen kun olen* (rivi 9) on tekstissä toimijan luonnehdinta tai häntä yleisesti asemoiva roolin

ilmaus. Ryhmä ei varsinaisesti tee mitään tai ole toimija, eikä se ole myöskään kuvauksen sen paremmin kuin kuvauksessa esitetyn toiminnan kohteena. Silti sen esittäminen ei ole millään muotoa merkityksetöntä tai vähäpätöistä tekstin kannalta. Antaessaan tai konstruoidessaan kirjoittajalle sosiaalisen identiteetin se tekee ymmärrettäväksi ja perustelee hänen henkilökohtaisesti esittämänsä (*tarvit-sen näitä uutisia*) (rivi 9). Ryhmän esittäminen ikään kuin lisää yhden tason tulkin-taan; kyse ei ole vain kyseisen yksilön – tai hänen perheensä, kuten nimimerkki vihjaa – ”tarvitsemisesta” vaan laajemmasta suomalaisten ”tarvitsemisesta”. Näin ’suomalaiset’ tulee tavallaan piilotetusti toimijaksi yksilön ollessa vain ryhmän jäsen. Kategoria tehdään olennaiseksi. Toisaalta ’suomalainen’ näyttäytyy myös kategoriana, joka on itsestään selvä, johon liittyy valmiiksi ladattuja olettamuksia, perusteluja ja oikeutuksia, jotka aktivoituvat eri tavoin erilaisissa konteksteissa. *Kun olen suomalainen* konstruoi puheenalaisen asian ryhmäominaisuutena. Tätä kautta se, mistä puhutaan, on ryhmätason ilmiö.

Näinpä sitten voi käydä kuten jälkimmäisessä esimerkissä: suomalaisena ei ole hienoa olla maailmalla silloin, kun hiihtäjät jäävät kiinni dopingista (ks. rivit 2 ja 13). Kysymys on siis läpinäkyvästi esitetystä yksilön ryhmäjäsenyydestä. Juuri kuvatun asian suhteen puhujan suomalaisuus aktivoituu; tässäkin kategoria ’suomalaiset’ on piilevä resurssi, joka nousee tekstissä merkitykselliseksi yhtäältä puhuvan yksilön jäsenkategoriana ja toisaalta ylipäätään merkityksellisenä kate-goriana.

Nämä esimerkit riittäkööt kertomaan sen, että ryhmää ’suomalaiset’ käytetään. Korostan ja toistan: ryhmäominaisuus on puhujan resurssi. Tältä kannalta on toissijaista pohtia esimerkiksi sitä, millä tavoin ryhmä ’suomalaiset’ on olemas-sa diskurssin ulkopuolella tai sitä, millainen ryhmä kielellisten kuvausten perus-teella on. Suomalaiset on monella tapaa tosiasia, on historiallisia, kulttuurisia ja esimerkiksi lainsäädännöllisiä toimia ja määritteitä, jotka rakentavat suomalaisista resurssin. Puhujalle, puhetilanteelle ja etenkin puheen tulkinnalle suomalaisten ryhmäominaisuus, hankalasti sanottuna ryhmänä olon potentiaali, on diskursii-vista: se voidaan aktualistaa käyttöön erilaisiin tarpeisiin. Tarpeita määrittää ja muuntaa yksilö–ryhmä-suhde, mikä tekee puhujan itsen kategorisaatiosta diskur-siivisen tulkinnan kannalta mitä olennaisimman asian.

7.2.2. Sukupuoli

Myös sukupuolen kategoriasta on ollut puhetta monessa tässä tutkimuksessa ja tässä luvussa käsitellyssä empiirisessä esimerkissä. Nostan kuitenkin vielä esiin ja erilliseen tarkasteluun kulttuurisen sukupuolikategorian diskursiivisuuden siltä osin kuin se ilmenee jommastakummasta tai kummastakin sukupuolikategoriasta puhuttaessa. Rajaan käsittelyni tapauksiin, joissa sukupuoli on temaattisesti olen-nainen. Vastaavasti kuin suomalaisten tapauksessa, kyse on diskursiivisen ryhmä-ja kategorisaationäkemyksen kohdistamisesta tiettyyn ryhmään. En kuitenkaan tee varsinaisesti analyysia tarkoitettodellisuuden ryhmistä ’naiset’ tai ’miehet’,

vaan lähestyn asiaa nimenomaan ryhmän rakentumisen ja käyttämisen eli diskurssiivisuuden kannalta.

Varsin usein on sukupuoli topiikkina sellainen, että se aktivoi tekstissä molemmat sukupuolet ja lisäksi puhujan itsensä. Seuraavassa rakentuvat mielenkiintoisesti sekä puhuja että molemmat sukupuoliryhmät, ja erityisen kiinnostavaa on vielä ryhmien partikularisoiminen ja tarkentaminen:

(163) (IL 3.12.99)

Seksin ostaminenko rikos?

- 1 Mihin kummaan voi perustua naisryhmän vaade, että
2 seksin ostaminen tulisi lainvastaiseksi? Ajatelkaa hyvät
3 naiset maalaisjärjellä. Ensinnäkin suurin osa näistä naisista
4 myyvät palveluja omasta tahdostaan (Suomessa ei tunneta
5 sutenööritoimintaa laajemmin). Ja toiseksi, lähestulkoon
6 kaikki niitä palveluja ostavat miehet eivät saa seksiä
7 mistään muualta kuin sitä myyviltä naisilta: vaimo ei anna,
8 vaimo ei kiihota miestä, mies ei kiihota vaimoa, ei ole
9 vaimoa tai yksinkertaisesti on jokin este (ruumiillinen?),
10 että tavallisen seksinhalun normaali tyydytys ei ole
11 mahdollista.
- 12 Nyt te naiset haluatte kieltää mieheltä kotiseksin lisäksi
13 ostoseksinkin. Millä oikeudella? Ja todennäköisesti nämä
14 samat tädit ovat omien 'tasa-arvo'aatteidensa uskollisimpia
15 kannattajia. Miksei Suomi/Helsinki mene
16 yleismaailmalliseen tapaan järjestää tälle ilmiölle omaa
17 aluetta, jossa se ei häiritسی teidänlaisia laput silmillä
18 kulkijoita, jotka itseään kutsuvat kansan'edustajiksi'.
- 19 Kaikkein parhaiten seksintarjonta on maailmalla hoidettu
20 niissä paikoissa, joissa siihen on osoitettu oma alue.
21 Avatkaa silmänne ja havainnoikaa. Eiköhän anneta jokaisen
22 itse päättää tyydytyksestään.
- 23 Suomi-kieltoyhteiskunta

Ylipäätään mielenkiintoista on se, että kategoria 'nainen' näyttäytyy kirjoituksessa sangen monimuotoisena. On tiettyjä naisia: *naisryhmä* (rivi 1), *suurin osa näistä naisista* [jotka myyvät palveluja] (rivi 3), *nämä samat tädit* (rivit 13–14). Toisaalta on implisiitisti keitä vaan naisia: *ajatelkaa hyvät naiset* (rivit 2–3) ja toisaalta miehen kautta määritettyjä "keitä vaan naisia", 'vaimoja' (rivit 7–9). Tällainen monimuotoisuus kertoo erinomaisesti sen, miten periaatteessa yhdestä kategoriasta puhuminen nostaa helposti esiin monenlaisia kategorioita tai yhden kategorian sisäisiä alakategorioita. Kummassakin tapauksessa komponentti 'nainen' on kuitenkin sosiaalisen kategorian olennainen piirre.

Vaikka mitään todellista faktaa puhujan sukupuolesta ei tietenkään voida esittää, voidaan tekstistä kirjoittajaksi herkästi lukea mies. Tätä tukee etenkin se, että naisia puhutellaan tekstissä *teiksi* (esim. rivit 2 ja 12). *Tē* kertoo puheena olevan toiseuden, mutta asiaa monimutkaistaa hieman se, että ei ole selvää, onko kyse – edellä toteamaani monimuotoisuuteen viitaten – sellaisesta osajoukosta,

joka viittaisi vain tiettyihin naisiin vaiko sellaisesta (osa)joukosta, joka edustaisi laajempaa ryhmää. Vaikka yksiselitteisen selvää vastausta asiaan ei ole, voidaan merkityksen tulkinnan avulla perustella sitä, että kyse olisi jollain tapaa yleisestikin naisista. Jos nimittäin ajatellaan, että puhuja valitsee tarjolla olevista referenteistä ja toiminnoista ne, joihin on olennaista viitata (ks. Heikkinen 1999: 49), on sukupuolikategorian mainitseminen olennaista. Voitaisiinhaan tekstissä puhua esimerkiksi *henkilöistä* tai *ryhmästä* mainitun *naisryhmän* sijasta. Valintojen kautta tulkittuna se, että kategoria 'nainen' mainitaan, tekee juuri kategoriasta olennaisen, olkoonkin, että viittaus "naisryhmän vaateeseen" on todellakin viittaus joidenkin tiettyjen sukupuoleltaan naisten esittämään vaateeseen. Toinen semanttinen peruste on löydettävissä jo aiemmin luvussa 6 mainitsemastani yksikkö–tyyppi-kaksimerkityksisyydestä (Cruse 1986: 50; ks. myös Lyons 1977: 187–191 referenssin tulkinnasta). Yksikkö–tyyppi-referenssi selittää sen, että *naisryhmä* samoin kuin viittaus *hyvät naiset* voidaan ymmärtää yhtäaikaan tiettyjä naisia ja koko 'naisten' kategoriaa koskevaksi. Mainitut perusteet sopivat lisäksi yhteen toistensa kanssa. Puhuja tekee leksikaalisia valintoja ja näin nostaa joitakin asioita olennaisiksi, ja näiden valintojen tulkinta voidaan perustaa kielelliseen referenssiin.

Esitettyjen sukupuoliryhmien suhteen liikutaan spesifisyyden ja ei-spesifisyyden välillä. *Suurin osa näistä naisista* (rivi 3) ja *lähestulkoon kaikki niitä palveluja ostavat miehet* (rivit 5–6) rajaavat puheenalaiset naiset ja miehet tietyiksi, kyse on siis ryhmän sijasta rajatusta osasta ryhmää, jonka kokoa tai muuta suhdetta sukupuoliryhmiin ei eksplikoida. Olennaisia ovat ryhmästä erottamisen kannalta täsmennykset *nämä naiset* ja *niitä palveluja ostavat miehet*. Kvantifioivat *suurin osa* ja *lähestulkoon kaikki* taas toimivat retorisisina keinoina, joilla puheenalainen täsmennetty ryhmä näytetään yhtenäisenä, jolloin puhujan tekemä kategorisaatio ryhmätason argumentaationa näyttää oikeutetulta.

Tekstin toinen kappale sisältää lukuisia mielenkiintoisia vihjeitä tekstissä implikoiduista kategorioista. Viittaus *te naiset* (rivi 12) on tässä yhteydessä mitä ilmeisimmin samaviitteinen kappaleessa mainittujen *nämä samat tädit, teidänlaiset laput silmillä kulkijat ja kansan'edustajat'* (rivit 13–14 ja 17–18) kanssa. Tällainen tulkinta on ainoa mahdollinen tekstin koherenssin kannalta. Kappaleessa esitettyjen referenttien perusteella voitaisiin katsoa, että koko tekstissä on puhe todellakin vain tietyistä naisista. Mutta kuten sanottua, tämä ei poista sitä asiaa, että sukupuoli, yleisesti ryhmä 'nainen', on valittu relevantiksi. Puheenalaisesta asiasta on tehty tällä tavoin ryhmien välisten suhteiden kysymys. Kappaleen ensimmäinen lause tukee tätä; naiset, (*tädit*), näytetään toimijana, jonka kohteena on mies: *nyt te naiset haluatte kieltää mieheltä kotiseksin lisäksi ostoseksinkin* (rivit 12–13). Prosessityyppinä kyse on mentaalista prosessista, joka kuitenkin kietoutuu performatiiviseen puheaktiin tai toisena prosessina verbaaliseen prosessiin.

Huomiota herättävä seikka lauseessa liittyy vielä siihen, miten kirjoituksen kontekstissa kokonaan uusi asia, 'kotiseksi', nostetaan *lisäksi*-rinnastuksen (rivi 12) kautta esille. Esimerkiksi Jyrki Kalliokosken (1989: 99) käyttämän rinnastusten jaottelun mukaisesti *kotiseksi* ja *ostoseksi* olisivat kohyponyymeja yläkäsitteelle 'seksi'. Kohyponyymeistä 'ostoseksin' käsite on tulkittavissa kirjoituksessa (kotekstissa)

määritellyksi, 'kotiseksi' on sen sijaan käsite, joka tuodaan esille uutena asiana ja vain tässä lauseessa. Se että asiaa ei täsmennetä tarkemmin, ohjaa tulkintaa siihen suuntaan, että lukijalla olisi tiedossa, että "naisryhmä haluaa kieltää kotiseksiin". Tämä olisi siis kulttuurista tietoa – joko niin, että intertekstuaalisesti viitattaisiin jossain mahdollisesti käytyihin keskusteluihin tai esimerkiksi peräti lakialoitteisiin asiasta tai sitten niin, että viitattaisiin jonkinlaiseen yleiseen kenen tahansa (miehen?) kokemukseen asiasta. Vaikka 'kotiseksi' tuodaan lauseessa esille tavallaan uutena käsitteenä, on se kuitenkin tekstin tasolla tunnettu, tai tunnettuna esitetty. Tämä ei tarkoita tekstissä mainittuutta vaan oikeastaan päinvastoin: tekstissä ei tuoda esiin asiaa koskevaa argumentaatiota, koska se oletetaan lukijan tuntemaksi.

Sinänsä itse rinnastamista voidaan lähestyä relevanssin kannalta. "Kahden tai useamman käsitteen rinnastaminen perustuu siihen, että puhuja tai kirjoittaja pitää niitä yhtä aikaa relevantteina" (Kalliokoski 1989: 89). Ajatusta relevanttiusdesta voidaan katsoa lisäksi myös siten, että puhuja tai kirjoittaja tekee rinnastamalla relevantiksi ja konstruoi tekstikontekstin ulkoisia tapahtumia ja asiointiloja.

Retorisesti ihmisryhmästä ja implisiitisti sukupuolesta puhuminen saa vielä uuden sävyn kirjoituksen viimeisessä kappaleessa, jossa edelleen puhutellaan geneerisesti joitakin toisia (rivi 21: *avatkaa silmänne ja havainnoikaa*) ja tämän jälkeen asettaudutaan passiivin kautta keneksi tahansa, kuitenkin osalliseksi: *Eiköhän anneta jokaisen itse päättää tyydytyksestään* (rivit 21–22). Osallisuus on yhtä hyvin tulkittavissa edelleen muista puhumiseksi, jolloin passiivi tässäkin kohdistuisi ulkoryhmään (ks. luku 5.3.3.). Mutta jälleen kielen keinona katsottuna passiivi osoittautuu persoonaiseksi kategoriaksi, jonka referenssi jää lopulta avoimesti konstruoitavaksi (vrt. Helasvuo 2001: 67–72).

Ryhmädiskurssin kannalta lause on vielä siitä mielenkiintoinen, että se indefiniitin *jokainen itse* -muotoilun kautta nostaa esiin yksilöyden arvostuksen. Strategia siis kiistää sen, että ylipäänsä olisi kyse ryhmätason asiasta, jossa ryhmä lisäksi on argumentaation ja toiminnan kohteena. Yksilöyttä korostava argumentaatio ja yksilöiden toimijoiksi nostaminen näyttää kulttuurisestikin positiivisena, kun "jokaisen annetaan itse päättää".

'Jokainen itse' on muutenkin diskursiivinen strategia, joka hypähtelee esiin siellä täällä ryhmistä puhuttaessa. Seuraavassa esimerkissä se liittyy ennen kaikkea sukupuoliryhmän kiistämiseen:

(164) (IL 18.3.99)

Itsetuntoa naiset

1	Miesten maailmassa pärjäävä nainen (IL 16.3.) on oikeassa.
2	En jaksakaan uskoa tasa-arvon olevan nyky-Suomessa ongelma.
3	Jos näin on, löytyisikö vika ihan sieltä naisen omasta
4	päästä?
5	Olen nuorehko nainen ja olen pärjännyt erittäin hyvin tässä
6	"miesten" maailmassa. Naiset tekevät itsestään
7	tarpeettomasti uhreja. Kuka on määrännyt naiset tekemään

- 8 heikosti palkattuja töitä? Käsitykseni mukaan jokainen
 9 valitsee itse alan, jota lähtee opiskelemaan. Turha
 10 rutista, jos sisar hento valkoisena ei tienaakaan yhtä
 11 hyvin kuin naapurin metallimies.
- 12 En ihmettelisi, jos jälleen kerran eduskuntaan valikoituu
 13 miesenemmistö. Kaikki naisehdokkaat vaikuttavat
 14 katkeroituneilta feministeiltä; naiseutta korostetaan aivan
 15 liikaa. Eikö kuitenkin enemmän merkitse se, mitä siellä
 16 korvien välissä on?
- 17 Näissä vaaleissa äänestän miestä, kuten aina ennenkin.
- 18 Herra tai rouva, aivan sama

Kirjoituksessa nousee mielenkiintoisella tavalla esiin se, miten sukupuolen relevanssi voidaan yhtäaikaan kiistää mutta silti tuoda sukupuoliryhmä relevanttina esiin. Keskeistä on sen kiistäminen, että naiset ryhmänä olisivat toiminnan kohteina. Tämä tulee esille toisen kappaleen argumentaatioissa: *Naiset tekevät itsestään tarpeettomasti uhreja* (rivit 6–7), *Kuka on määrännyt naiset tekemään heikosti palkattuja töitä?* (rivit 7–8), *Käsitykseni mukaan jokainen valitsee itse alan, jota lähtee opiskelemaan* (rivit 8–9), *Turha rutista, jos sisar hento valkoisena ei tienaakaan yhtä hyvin kuin naapurin metallimies* (rivit 9–11). Argumentaatio on nyt juuri toimijuuden analyysin kannalta erityisen mielenkiintoinen. Kun uhrina olo eli kohde implikoi toimijan, esitetään toimijaksi kategoria ’naiset’, jolloin tietenkin myös ”vastuu” on kategoriassa. Kysymykseen *Kuka on määrännyt* – annettu epäsuora vastaus (rivit 8–9) implikoi, että kyse ei ole määräämisen prosessista eivätkä prosessiin osallistujat ole olennaisia. Tältä osin adverbi *tarpeettomasti* sitoo kyseisiä lauseita: tarpeetonta uhriksi tekeminen on siksi, että kukaan ei ole määrännyt naisia tekemään heikosti palkattuja töitä. Yksilöllinen toimijuus ja sukupuolen epäolennaisuus korostuu sanottaessa – *–jokainen valitsee itse* – . Tämän kautta päästään käytännön esimerkkiin ammasteista, joista ”sisar hento valkoisena” olo – loogisesti argumentaation mukaan – on jälleen kohteena ja roolissa oloa. Tässä predikatiiviadverbiaali on merkityksellinen valinta, joka tukee valittua teemaa. Teema voidaan yksinkertaistaa esimerkiksi seuraavasti: tilanteeseen (josta naiset valittavat) ovat syyllisiä he itse, eikä kysymys ole ryhmä- vaan yksilötason asiasta.

Kaikesta huolimatta sukupuoliryhmä on esillä ja merkityksellinen kirjoituksessa. Naisten ryhmän merkityksellisyys kiistetään siltä osin, että naiset olisivat ryhmänä jollakin tapaa toiminnan kohteena. Puheenaiheen kannalta naiset ei näin ole merkityksellinen ryhmä. Yhtä aikaa kategorisaatiota *nainen* ja *naiset* kuitenkin käytetään, joten se voidaan tulkita ryhmänä myös olennaiseksi. Tässä näkyy hyvin sellainen puhetapa, jossa ryhmän kategorisaatiota ei sinänsä kielletä tai kyseenalaisteta. Sen sijaan kyseessä olevan kategorian relevanssi kyseenalaistetaan puheenalaiseen asiaan nähden.

Irrallaan puhujasta ja puhujan ryhmästä on tällaistaakin esimerkkiä vaikea hahmottaa. Ensinnäkin puhuja ilmoittaa olevansa nainen, mikä tässä on olennaisella tavoin, että naisena hänen voi katsoa olevan asianosainen ja niinpä oikeu-

tettu tulkinnan tekijä. Toisekseen hän mainitsee itsensä perustelevana esimerkkinä esittämänsä näkemyksen oikeellisuudelle. Niinpä hänen asianosaisuutensa on siis todellakin suoraa 'asianosaisuutta', ei pelkästään ryhmäjäsennyden kautta perusteltua.

Puhujaan, hänen oikeutukseensa ja esittämänsä todisteluun liittyy myös kulttuurisia tulkintoja. Läsnä on tulkintapotentialiaali, jossa miehen sanoma saattaisi tulla tulkituksi esimerkiksi sovinistisena tai ylipäänsä jotenkin epätasa-arvoa kannattavana tai ylläpitävänä. Puhujan asemoituminen naiseksi on tässä valossa ainakin retorisesti suotavaa, varautumista potentiaaliin syytöksiin. 'Nainen' on siis kategoriana olennainen, mutta tärkeää on huomata, että sitä ei voida erottaa itsenäiseksi kategoriaksi ilman muuta asianosaisuutta ("miesten maailmassa pärjääminen"). Toisaalta kuitenkin juuri mukanaolo kategoriassa ohjaa kulttuurista tulkintaa sellaiseksi, että puhujan mielipide on oikeutettu.

Kulttuuriset ja potentiaaliset tulkinnat puhujasta ja hänen luokiteltavuudesta ovat erityisen selvästi näkyvillä sellaisissa diskursseissa, joissa perustellaan jotain näkemystä ryhmien erilaisuudesta. On pantu merkille, että tällaisissa diskursseissa operoidaan paljolti sen kautta, että kulttuurisia tulkintoja pyritään jo valmiiksi kiistämään. Tyypillisimmillään ilmiö esiintyy *mutta*-sanan yhteydessä, esimerkiksi *en ole rasisti, mutta* – (Van Dijk 1992; Verkuyten ym. 1994). Lähtökohdista on se, että puhuja tunnistaa puhe olevan potentiaalisesti epätasa-arvoisesta puheesta ja ohjaa tämän vuoksi tulkintakehystä oman luokiteltavuutensa tai kategorisoimisensa suhteen. Sillä mitä sanotaan, tunnistetaan olevan kulttuurinen tulkinta 'sanottu on epätasa-arvoista ja – tästä johtuen – sanoja on epätasa-arvon kannattaja'. Tulkinnan kiistäminen kohdistuu jompaankumpaan edellisistä.

(165) (Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)

- 1 H sittep paljo on, Suomessa jauhettu tasa-arvosta onko täällä,
2 miehet ja naiset nyt sitte tasa-arvosia?
3 P toisaalta mua ärsyttää se tasa-arvoasia sem puol-, sem
4 puolesta että kum mies ja nainen on luotu, (=) (=)
5 sanoisin tämän asiam mitä mä nyt sanon nin uskallan,
6 sanook kenen tahansa edessä, että kum mies ja nainen
7 on, pelkästääj jo ruumiir rakenteeltaa erilaisia, ja se asia
8 että, en nyt sittej jälleenkä om mikään sovinisti kun
9 sanon että naisten, aivokapasiteetti om pienempi
10 luonnostaan. ni sem puolesta, sem puolesta on varmasti
11 aina, ja tulee olemaan aina eroja, nin joka asiassa, kuten
12 tällä hetkellä on, se tasa-arvon jauhaminen on on typerää.
13 H – – joo-o. no miten sä näät tänn aivokapasiteettiasian?
14 miestej ja naisten erona.
15 P sem mä mainitsiv vain ihan sen että se on **yks ero** mikä on
16 olemassa. em mä sittes sitä, sitä ei vois sanoo ettäkö
17 naiset on tyhmempiä ei se pidäp paikkaasas sillä tavalla,
18 mutta se tällä tarkotin sitä että eroja on. monessakin
19 suhteessa. ja sem puolesta ei koskaan tullas saamaan
20 tasa-arvosiks miestä ja naista. -t sem puolesta.
21 H voisit sää täsmentääm mitä nää erot on?
22 P hhh no esimer- no se aivokapasiteetti on yks ja sitten
23 pienempi ja sitten tää aivojen koko, [H: mm] om

24 pienempi, samaten sitten hennempi rakenne yleensä
 25 [H: mm] tukirakenteet ja kaikki biologiset tai
 26 fysiologiset erot. niitä mä tarkoitan ja ne luo sen eron. ne
 27 luo sen eron siihen ja, sem puitteista ei saadat tasa-arvoa.

Ensinnäkin jo haastattelijan kysymyksen (rivit 1–2) voi nähdä pohjustavan maaperää sille, että haastateltavan puheenvuoro suhteutuu kulttuurisiin ja yhteiskunnallisiin keskusteluihin ja niissä esitettyihin tulkintoihin asiasta. *Suomessa on jauhettu tasa-arvosta* viittaa implisiitisti *jauhaa*-verbin merkityksen⁴ kautta siihen, että aiheesta on keskusteltu paljon, ja että keskustelu on ollut jollain tapaa turhaa tai epäolennaista. Rivillä 12 haastateltava merkitseekin puhuvansa ”tasa-arvon jauhamisesta”. Muotoilu *se tasa-arvon jauhaminen* kertoo haastateltavan hyväksyvän haastattelijan ehdottaman ’jauhamisen’ kontekstin. Edelleen teemaa ”tästä on keskusteltu paljon” jatkaa haastattelijan käyttämä konstruktio *nyt sille*, joka tässä kontekstissa aktualisoituu pragmaattisesti merkitsemään ’pyyntöä (haastateltavalle) esittää oma kantansa suhteessa asiasta käytyyn keskusteluun’. *Nyt sille* -konstruktiota voitaisiin täydentää tässä tulkinnassa esimerkiksi seuraavasti: ’(nyt sille) kun tasa-arvosta on Suomessa keskusteltu ja tehty sen ja sen laisia tulkintoja’.

Joka tapauksessa tällaisen pohjustuksen voi osaltaan katsoa luovan kontekstia, jossa kulttuurisia tulkintoja pyydetään kommentoimaan. Ja näin juuri haastateltava tekeekin todetessaan heti alussa (rivi 3) *toisaalta mua ärsyttää se tasa-arvoasia* –. Kulttuuriseen luokittelevaan merkitysluentaan haastateltava viittaa riveillä 5 ja 6 kommentoidessaan sanomistansa ja sen potentiaalisia sanktioita: *mitä mä nyt sanon nin uskallan, sanook kenen tahansa edessä*. Nimenomaan *uskaltaa*-verbin käyttö viittaa siihen, että puhuja tunnistaa esittämänsä olevan alttiina voimakkaalle kritiikille; samalla hän tunnistaa sen, ettei hänen esittämänsä ole välttämättä kulttuurisesti suotavaa. Tätä kautta kyse on ”uskaltamisesta”. Ilmaus *kenen tahansa edessä* (rivi 6) on puolestaan tulkittavissa niin, että joissain tietyissä (vuorovaikutus)konteksteissa puhujan esittämä olisi voimakkaassa ristiriidassa toisten mielipiteiden kanssa.

Kysymys on itsetodistelun ilmiöstä (nimityksestä ja ilmiöstä Suoninen 1997: 102–103; ks. myös tämän teoksen s. 148, alaviite), joka tulee vielä uudestaan ja selvemmin esille riveillä 8–9, kun puhuja pohjustaa sanottavaansa *en nyt sillej jälleenkä om mikään soviniisti kun sanon että* –. Puhuja siis tietää, että se, mitä hän esittää, on potentiaalisesti soviniistista ja varautuu tähän kiistämällä kulttuurisesti olemassa olevan tulkinnan.

Mitä sitten ovat kulttuurisesti arkaluonteiset tulkinnat, joihin puhuja viittaa? Tätä kysyttäessä kysytään siis kiistämisen vaikutusalaa. Epäilemättä mitään selvärajaista kiistämisen kohdetta ei voida rajata ja kysymys on pitkälti tulkinnanvarainen, mutta tulkinnassa voidaan kuitenkin tukeutua joihinkin kulttuurisiin

⁴ CD-perussanakirja (1997): käsitellä, puhua t. ajatella alinomaa samaa, vatvoa, märehtii, jankata, jaanata, jahnata. *Valmiiksi jauhettuja oppeja. Sitä nyt jaksetaan jauhaa. Keskustelu oli yhtä tyhjän jauhamista. Jauhaa paskaa ark.* puhua tyhjänpäiväisiä.

perusteisiin. Esiin tulee ja itse asiassa koko katkelmaa hallitsee 'erilaisuuden' tulkintarepertuaari. Esimerkiksi riveillä 6 ja 7 – *mies ja nainen on, pelkääjä joruumiir rakenteeltaa erilaisia*, – rivi 15 – *mainitsiv vain ihan sen että se on yks ero mikä on* – , rivi 18 – *eroja on* – . Ero ja erilaisuus täsmennetään ”aivokapasiteettiin”, ”aivojen kokoon” ja ”fysiologiaan ja biologiaan”, jotka rakentavat sellaista tulkintakehystä, jossa biologiset erot ovat tasa-arvon kannalta merkityksellisiä. Biologisten erojen korostaminen mielipiteen perustelussa ei pelkää perustele vaan myös tuottaa tasa-arvon käsitteellistä sisältöä.

Tulkinnan kannalta tärkeitä on myös sen huomioiminen, että puhujan antamat biologiset perusteet näyttävät loogisilta. Retoriselta kannaltahan on tehokasta perustella asiat mahdollisimman tosiksi ja todistettaviksi. Biologiset ja fysiologiset faktat ovat epäilemättä tällaista kelpo todistusaineistoa. Ne todistavat, että miesten ja naisten välillä on ero. Mutta se, että ero ja tasa-arvo ovat keskenään yhteydessä, on puhujan tekemä tulkinta. Tyhjästä tämä ei kuitenkaan tule, ja potentiaalisesti uskottavaksi tai relevantiksi perustelun ja ”ero-diskurssin” tekee se, että tasa-arvoa on kulttuurisesti tapana jäsentää erilaisten erojen kautta.

Tässä kohden voitaisiin puhua myös kulttuurisesta ryhmien tuottamisesta; sitä olisivat nimenomaan tavat tuottaa ryhmät erilaisina. Vaikka erilaisuus ja erilaistaminen on ylipäänsä keskeinen tekijä ryhmien välisten suhteiden rakentumisessa, voidaan se nähdä erityisen merkityksellisenä juuri sukupuolesta ja tasa-arvosta puhuttaessa. Puheenaiheen voi katsoa ikään kuin valmiiksi sisältävän keskusteluja ja erilaisia väitteitä ja perusteluja miesten ja naisten erilaisuudelle. Edellisessä esimerkissä puheena oli biologis- ja fysiologisperustainen erilaisuus, jota voidaan pitää jopa varsin perinteisenä ryhmien erilaistamisen perusteena⁵. Mutta erilaisuutta rakennetaan monien muidenkin tekijöiden varaan. Otan vielä yhden esimerkin, jossa kyse on ennen kaikkea erilaisesta toiminnasta, sinänsä harmittomasta makkaransyönnistä. Kysymyksessä on siis yhden toiminnan kannalta rakennettu erottelu. Juttu on ilmestynyt 26.1.2002 Aamulehden Mistä kysymys-palstalla. Palstalla toimittaja haastattelee puheenalaisen teeman asiantuntijaa, tässä Atrian tuoteryhmäpäällikköä.

⁵ Tällainen päätelmä voidaan tehdä rasismi-analogian kautta. Biologisperustaista argumentointia pidetään yleensä rasismin perinteisenä ja jopa ”vanhentuneena” muotona, erilaistamisen diskurssin katsotaan ilmenevän mieluummin esimerkiksi kulttuurien erilaisuuden korostamisen kautta (ks. Skutnabb-Kangas 1988: 261; Pälli 1999b: 205).

Miksi miehet syövät aina makkaraa?

A Riikka Lehtovaara

Makkara yhdistyy ainakin naisen mielikuvissa helposti miehisyteen. Raavas mies syö usein makkaraa. Naisten saunailloissa ei käristetä kysää tikun päässä.

Miksi nimenomaan miehet ovat mieltyneet makkaran syöntiin, tuoteryhmäpäällikkö Jorma Turunen Atriasta?

– Heh heh. Se on myytti. Esimerkiksi A-luokan grillimakkara oli vielä 3–4 vuotta sitten oikein miehisyden merkki. Viime talvena tutkitun tiedon mukaan 37 prosenttia sen syöjistä on jo naisia.

Mutta miksi kaikkien yksin asuvien miesten jääkaapissa on aina lenkkimakkaraa?

– Se on helppo, vaivaton, nopea, pikavalmisruoka, herkullinen. Siinä se on. Missään muualla ei kuluteta makkaraa niin paljon kuin Suomessa. Siinä on oltava joku salaisuus. Ei sitä muuten syötäisi.

– Sen lisäksi sen on edullista

ja helposti valmistettavaa.

Ja epäterveellistä. Siksi naiset välttelevät sitä.

– Epäterveellisyys ei pidä paikkaansa. Sanopas keskimääräinen makkaran rasvaprosentti.

Ehkä seitsemän.

– Onko se paljon?

No, ei kovin paljon.

– Eli epäterveellisyys on myytti. On se prosentti tietysti pikkuisen korkeampi muilla kuin aivan kevytmakkaroilla.

Makkara vaan jotenkin yhdistyy miehiin ja saunomiseen.

– Se on helppo. Vaikea siellä takkatulen ääressä on ruveta suikalepaistia laittamaan.

Onko teillä valmistajilla miesmielessä siellä tehtaalla?

– No, ei sitä määrää, mitä lenkkimakkaraa kulutetaan pysty miehet yksinensä syömään. Makkaran keskivertokuluttaja on suomalainen lapsiperhe. Se on se fakta. Tämä sinun miesjuttusi on ihar myytti.

Jutussa on ryhmätieteiden kannalta lukuisia mielenkiintoisia aineksia, mutta tässä haluan erikseen valottaa vain paria seikkaa. Yleiseksi kontekstiksi jutussa määrittyy se, että makkaran syönnin suhteen miesten ja naisten toiminta on erilaista. Juttu tuo esiin sitä, että on olemassa kulttuurinen jäsenyys liittyen miesten ja naisten erilaiseen toimintaan tai käyttäytymiseen suhteessa makkaraan. Tämä on valmiiksi valittu juttua jäsentäväksi kehykseksi, ja haastattelija kysyykin suoraan perusteita tähän. Varsin silmiinpistävää onkin, että haastattelija ei kysy, pitääkö tämä hänen stereotypiansa paikkansa vaan ”käyttäytyy” haastattelutoiminnassaan siten, että kyse on itsestäänselvyydestä kysyen ’miksi näin on’ -kysymyksiä. Itse asiassa tämä toiminta ja voimakas stereotyyppiointi ovat siinä määrin esiin työntyviä, että on vaikea olla tulkitsematta juttua muutoin kuin tahallisenä ylläilyksenä. Joka tapauksessa juttu on hyvä esimerkki siitä, miten kulttuurisia ryhmiä koskevia stereotyyppiä voidaan nostaa esiin ja samalla tuottaa ryhmien rajoja.

Kategorisaation suhteen huomiota kiinnittävät kategorioita ja niiden toimintaa luonnehtivat ääri-ilmaukset. Ääri-ilmaukset kohdistuvat joko ryhmän toimintaan (*miehet syövät aina makkaraa*) ja kategorian yhtenäisyyden tuottamiseen (*miksi kaikkien yksin asuvien miesten jääkaapissa on aina lenkkimakkaraa?*) Mikäli haastattelija ei kommentoi kategorian koostumusta ääri-ilmauksella, kategoriat esitetään yksiselitteisen yhtenäisinä. Kategorioita esitetään myös tukeutuen kulttuuriin tietoon: esimerkiksi se, että sanotaan *Naisten saunailloissa ei käristetä* – on vain kulttuurisen tiedon perusteella ymmärrettävissä niin, että miesten saunailloissa käristetään. Kulttuuriin tukeutuu myös tulkintavihje siitä, miksi ”naiset välttelevät makkaraa”; haastattelija lisää itse haastateltavan vastaukseen kommentin ”*Ja epäterveellistä. Siksi naiset välttelevät sitä*”. Kulttuuriin ja ryhmäkohtaisiin stereotyyppiin vedotaan pariinkin otteeseen: aluksi todetaan, että *Makkara yhdistyy ainakin naisten mielikuvissa helposti miehisyteen* – ja jutun loppuosassa vielä, että *Makkara vaan jotenkin yhdistyy miehiin ja saunomiseen*.

Nyt tärkeätä yksilön ja ryhmän suhteen ja ”uskottavan” perustelemisen kannalta on haastattelijan, mielipiteiden esittäjän, ryhmän jäsenyys. Toisaalta hän on kulttuurinsa edustajana kompetentti sanomaan jotain sekä miehistä että naisista, mutta kysymys on, onko sanottu uskottavaa, edustaako hän ryhmäänsä tai tuntee riittävän hyvin esittämänsä asiaa. Nämä seikat kietoutuvat yhteen. Kun esimerkiksi ensimmäisessä lauseessa todetaan, että *makkara yhdistyy ainakin naisen mielikuvissa* – , tulee relevantiksi juuri sen tulkinta, edustaako kirjoittaja laajempaa naisten ryhmää. Lauseen kuten muunkin tekstikontekstin perusteella edustaa; toimittajan nimi mainitaan ja ensimmäinen lause ilmaisee väitteen, jossa jäsenyys kategoriassa ’nainen’ on relevantti. Tässä tapauksessa kontekstuaalinen tieto (jäsenyys kategoriassa) ja asian relevanttius yhdistyvät siten, että kyse on sekä kirjoittajan että häntä laajemmin koko ryhmän mielikuvista. Jälkimmäinen voidaan nähdä keskustelunvaraisena ja periaatteessa evidenssiä vaativana. Suorastaan odotettavissa olisi, että asiaa perustelisi esimerkiksi tutkimustulos mielipidekyselystä. Jutun yllätyksellisyys ja asian tulkinnanvaraiseksi asettuminen onkin kiinni ennen kaikkea siitä, että evidenssiä ei tarjota muutoin kuin kirjoitta-

jan ryhmään kuulumisen osalta. Odottamattomuutta tukee se, että kirjoituksessa mainittuja väitteitä ei ole merkitty yksilön mielipiteiksi tai vain yksilön kokemukseen perustuviksi. Sen sijaan ilmoitetaan suoraan ja kategorisesti esimerkiksi, että *naisten saunailloissa ei käristetä kyrsää tikun päässä*. Erikseen ei siis mainita, että kyse on yksilön kokemuksesta tai mielipiteestä, vaan siihen tulkintaan ohjaa sellainen yleinen kulttuurinen normi, että kirjoittaja tietää jotain asiasta. Koska hän ei muuten asiaa eksplikoi, kysymyksessä on oltava hänen oma yleistyksensä. Kysymyksenalaiseksi asettuikin yksilö–ryhmä-tulkinnassa nyt se, onko kirjoittajan (implisiitti) havainto uskottava. Tämä puolestaan vaikuttaa sen tulkintaan, ovatko kuvatut ryhmät kuvatun asian kannalta relevantteja. Mutta joka tapauksessa tällaisessa kategorioiden käytössä aktivoituu tulkintakehys, jossa olennaista on yhtäältä kirjoittajan ryhmään kuulumisen ja toisaalta kirjoittajan kompetenttius ryhmänsä jäsenenä puhumiseen. Kompetenttius voidaan kiistää todeten esimerkiksi, että 'naiset (tai kaikki naiset) eivät mielikuvissaan yhdistä makkaraa miehisyyteen' tai 'naisten saunailloissa käristetään makkaraa siinä kuin miestenkin saunailloissa'. Tällaiset vastaperustelut nostaisivat esiin sen, että kategoriat miehet ja naiset eivät ole tässä jutussa olennaisia tai kategorioinnin peruste on virheellinen. Samoin vastatodistelut osoittaisivat, että kirjoittaja **käyttää** kategorisaatiota väärin – puhuu implisiitisti laajemman ryhmän suulla, vaikka kysymys on henkilökohtaisista mielipiteistä ja henkilökohtaisista havainnoista, joiden yleistäminen on kyseenalaista⁶.

Mutta ennen kaikkea ja kokonaisuutena huomiota herättää se, että jutussa kategorioita käytetään siten, että niiden välillä on toiminnallinen ero. Toisin sanoen sukupuoli on merkityksellistetty ja otettu käyttöön kuvattavaa ilmiötä konstruoitaessa. Sukupuoli onkin tyyppillinen ”tarjoutuva kategoria”. Se tarjoutuu kategoriaksi, joka voidaan ottaa selittävänä tai muuten merkityksellisenä esiin lähes asiasta kuin asiasta puhuttaessa. Analysoitu kirjoitus heijasteleekin hyvin tätä kategorisaation käytön ilmiötä. Se nostaa esiin sen mielivallan, jota kategorioiden merkityksellistämisessä on mahdollista käyttää, ja samalla se näyttää kategorisaation voiman, sen miten kategorisaatio näyttää tarvittaessa ryhmät yhtenäisinä ja toisistaan erottuvina, olkoonkin, että kyseessä on niinkin vähäpätöinen asia kuin makkaranäkö. Samalla kirjoitus ja sen analyysi paljastaa sen, että kategorisaatiota ei teksteistä(kään) voi tulkita kirjaimellisesti. Tulkintaan tulevat mukaan yksilön ryhmäjäsenyys ja yksilön tekemien kategorisaatioiden kulttuurinen uskottavuus. Mielipiteet, niin ryhmän jäsenenä annetut kuin johonkin ryhmään kohdistuvat, vaativat perusteluja ja kulttuurista uskottavuutta.

⁶ Jutun tarkoituspöytäkirjan tai toimittajan intentioiden arvailu ei kuulu tämän tutkimuksen piiriin. Haluan kuitenkin selvittää sen verran, että varsin mahdollinen luenta tästä kyseisestä lehti jutusta on se, että toimittaja tekee sukupuolen merkitykselliseksi tarkoituksellisesti ja humoristisessa mielessä. Yksi huumorin ja ironian keino on juuri merkityksellistää ihmis-kategorioita suhteessa asioihin, jotka eivät välttämättä ole kategorioihin yhdistettävissä.

7.3. Ryhmät perustelijoina ja perustelujen kohteina

Edellisen tekstin analyysissä törmättiin siihen ilmiöön, että annetut mielipiteet tai ilmiöpannut asenteet vaativat usein perustelua. Mielipiteen ilmaisujen voidaan katsoa tässä mielessä rinnastuvan arkitoimintaan, jonka Garfinkel (1984: 31–34) näkee selontekoihin (accounts) pyrkivänä ja velvoittavana. Selontekoja ovat juuri esimerkiksi perustelut ja selitykset (selontekojen typologiasta Potter & Wetherell 1987: 74–76), joilla omaa toimintaa tai omia asenteita tehdään ymmärrettäväksi. Selontekojen avulla myös tuotetaan tosiasioita, eli kyse ei ole vain siitä, että oma mielipide perustellaan, vaan myös siitä, että perustelu tuottaa mielipiteen. Tällä tavoin 'mielipide' voidaan nähdä tekstuaalisesti diskursiivisena, sitä ei siis ole välttämättä perustelujen ulkopuolella.

Seuraavissa kahdessa edellisen luvun sukupuoli-teemaa jatkavassa esimerkissä on kyse siitä, miten mielipide perustellaan pyynnön kautta ja ilman sen kummempaa pyyntöä:

- (167) (Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)
- 1 H mm-hm. no olisko sum mielestä täydellinen tasa-arvo
2 mahdollista? aivan saavutettavissa?
3 P ei oikeestaan.
4 H miksei?
5 P en tiä.
6 H mm. no sitte. oletko ulukopolitiikkaa seurannu?
7 P e.
- (168) (Sanasto ja maailmankuva - haastattelut)
- 1 H joo. onks täydellinen tasa-arvo saavutettavissa?
2 P em mää ainakan usko. ei, eijoo, eip pysty oleen koska,
3 naiset om paljon heikompia kum miehet joissain asioissa.
4 esimes naisilla ei sillee saatar raksuttaa jossain asi-ss- nii
5 hirveestik kum miehillä ja, miehillä taas ei raksuta jossain
6 asi-iöss- nii hirveesti kun naisilla.

Edeltävässä esimerkissä haastattelijä joutuu pyytämään selontekoa, sillä mitä ilmeisimmin vastauksena annettu mielipide *ei oikeestaan* ei ole riittävä, se ei sisällä perustelua. Pynnön jälkeen haastateltava vastaa (rivi 5) *en tiä*, mikä ei sinänsä tietenkään ole pyydetty perustelu mutta toimii kuitenkin selityksenä nimenomaan sille, että haastateltava ei aiemmin antanut selitystä ilmaisemalleen mielipiteelle.

Esimerkki 168 edustaa siinä mielessä odotuksenmukaista toimintaa, että siinä puhuja erikseen kysymättä antaa myös perustelun vastauksessa antamalleen mielipiteelle. Perustelun antamisen odotuksenmukaisuutta voi tulkita siten, että pelkkä mielipide "täydellinen tasa-arvo ei ole mahdollista" jättäisi auki monenlaisia tulkintavaihtoehtoja sekä puhujan omasta kannasta. Tässä tulee esiin se, miten perustelut osaltaan luovat puhujan diskursiivisen asenneposition. Puhujan valinta on se, että perustelu tässä tuotetaan naisten ja miesten biologisen eron kautta. Tämän myötä hänen mielipiteensä näyttäytyy loogisena ja luonnollisena

– oikeana johtopäätöksenä. Mutta sen lisäksi että perustelu tuottaa puhujan mielipidettä, se toimii myös ryhmien konstruoijana. Huomionarvoista on ensinnäkin se, että puhuja nostaa esiin – merkityksellistää asiassa – ryhmät miehet ja naiset. Samalla hän perustelussaan merkityksellistää ryhmien välisen suhteen tukeutuen mainittuun biologiseen eroon. Toiminta ei suinkaan ole mielivaltaista, se heijastelee kulttuurista tapaa jäsentää asioita ryhmien erilaisuuden ja sitä kautta tietysti ryhmien olemassaolon kautta.

Kahta edeltävää esimerkkiä voidaan pitää eräänlaisina ääripäinä. Toisessa (167) jätetään selonteko kokonaan antamatta ja, toisessa (168) annetaan selonteko, vaikkei sitä erikseen pyydetä. Näiden ääripäiden välille jäävät vielä tapaukset, joissa selontekoa pyydetään täsmentämään tai lisäämään siitäkkin huolimatta, että perustelu on annettu. Seuraavasta katkelmasta voidaan tehdä sellainen analyysi, että haastateltavan perustelu ei ole haastattelijalle riittävä, tai perustelu ei ole kulttuurisesti pätevä, ja siksi haastateltava esittää itse mahdollisen perustelun ja tavan perustella kysyessään *tuleeks ne syämääm meiäl leipää?*

- (169) (Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)
1 H	m. mites pakolaiset? somalit? vaikkapa.
2 P	ei saatana. em mä mä en, niistä mä en kyllä oikeen tykkää.
3	vaikka kyllähän niilläkin nyt tietysti joku paikka pitää ollam
4	missä asuu mutta.
5 H	miks et sä tykkää niistä?
6 P	likasia ja.
7 H	tuleeks ne syämääm meiäl leipää?
8 P	niim mää aattelev viä työpaikat, sitten mitähän nyt niitä
9	juttua on että ne tulee niin kun, lähettää tännej jo, noi
10	vaimonsaj ja lapsensa ja sittet tulee ittep perässä ja –

Kysymys *tuleeks ne syämääm meiäl leipää?* on tulkittavissa yhdeksi potentiaaliseksi ja legitimiiksi perusteeksi tai selityskeinoksi, jota siis haastattelija tarjoaa haastateltavalle. Haastateltava myös hyväksyy tämän selityksen (rivi 8: *niim mää aattelev*), ja jatkaa skemaattisesti toistaen muita kulttuurisesti käytettyjä perusteita (*viä työpaikat, lähettää tänne vaimonsa*).

Haastateltavan puheenvuoro riveiltä 8–10 nostaa esiin hyvin keskeisesti ilmiön, jota tässä tutkimuksessa olen eri tavoin ja eri kannoilta haarukoinut, eli puheenvuoroon kiteytyy se, miten yksilöys, esimerkiksi yksilölliset mielipiteet tai ajattelu, on toisaalta diskursiivista käyttöä ja toisaalta kulttuurisesti omaa ryhmää konstruoivaa. Tämä kaipaa selvennystä. Ensinnäkin ajattelu tuodaan näkyviin sellaisena prosessina, että se koostuu erilaisista jutuista eli kognitio on (tietenkin) tällä tavoin sosiaalinen. Merkittävää on kuitenkin etenkin se, miten kognitiota käytetään. Sen sijaan, että asia olisi muotoiltu esimerkiksi siten, että puheena olevat pakolaiset (joista erikseen mainitaan somalit) ”tulevat syömään meidän leipää” tai ”vievät työpaikat”, puhuja siis sanoo ajattelevansa niin. Näin hän vihjaa kyse olevan kognitiivisesta mielipideasiasta. Samalla nousee keskeiseksi yksilön kognitio, kysymys on yksilön ”ajattelusta”. Puhujan asenne – se, mitä hän ajattelee ulkomaalaisista – rakentuu ”jutuista”, ja puhuja itse ilmoittaa sanoessaan *niim*

mää aattelev, että kyseessä ei ole välttämättä yleinen totuus⁷. *Niim mä aattelev* on tässä tulkittavissa puhujan keinoksi suhteuttaa sanottavaansa yleiseen totuuteen. Esimerkiksi perustelu ”pakolaiset vievät suomalaisten työpaikat” on mahdollista jättää merkittämättä mielipiteeksi, jolloin kyseessä voidaan katsoa olevan puhujan sisäistävä yleinen totuus. Verbit *ajatella* ja *tuntua* merkityssisältöä operoivina aineksina lisäävät lausuman proposition puhujan kommentin, mutta näin tehdessään ne myös heikentävät sanotun retorista voimaa. Operoitu perustelu näyttäytyy tällöin epävarmana: ajattelen/tuntuu siltä, että pakolaiset vievät työpaikat on eri asia kuin se, että pakolaiset vievät työpaikat.

Sinänsä jo pelkkä lausuma *niim mä aattelev* on evidentialinen, se asettaa esitetyn tiedon suhteeseen puhujan kognitioon (vrt. Kangasniemi 1992b: 1). Toisaalta kognitiiviset seikat eivät sellaisenaan ole retorisesti kovin vahvoja todeksi tekemisen strategioita. Niitä eivät ole myöskään jutut, joihin puhuja niin ikään viittaa evidenssin lähteinä.

Edellisessä todeksi tekeminen jää sikäli puolittiehen, että puhuja ei täsmennä, mistä jutuista on kyse. Usein jutut voivat kuitenkin esiintyä voimakkaampinakin retorisin aineksina, ja ne saattavat rinnastua esimerkiksi henkilökohtaisiin esimerkkeihin. ”Juttujen” ja muiden vastaavien mielipiteitä perustelevien ja rakentavien elementtien kautta yksilö joka tapauksessa kohtaa oman ryhmänsä, hyväksyy ryhmän kulttuuristen representaatioiden kautta oman toiminnallisen ryhmäjäsenyytensä. Tässä on kysymys ennen kaikkea sosiaalisten representaatioiden retoriikasta: asiat tuotetaan implisiitisti ikään kuin ne olisivat ryhmän yhteisiä käsityksiä.

(170) (Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)

1 -- eihän se, täällä kaikilla suomalaisillakaan ei ot tota
2 asunto omaa ja, työpaikkaa ja, [H: mm] ja työttömyys ol
3 lisääntymässä ja (ni), -t kylä se kuitenkin tietysti, monta
4 kertaa, taim montaa harmittaa että, kun, näkee että, nää,
5 pakolaisek kun ne, ajaa tota hianolla autolla ja, niill+o
6 hianot vaatteet ja, sillaij ja, kenties se pitää paikkansakki,
7 mä o, havainnuk kans tällasen että tota, ajelee Mersulla
8 ja, Peeämveellä [H: mm] ja te-niill+on, aina puku päällä
9 ja (näi).

(171) (Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)

1 -- tässähan oli semmonen ohjelmakim missä niitä
2 pakolaisia sitten niin ne ois va- halunnu autoj ja kaikkee
3 tämmöstä ihan ilmatteeks Suomesta. eihäm meil ov varaa
4 nille ostaa. meil om muutenkit tiukkaa tää talous täällä.

Esimerkissä 170 esiintyy jälleen yleinen perustelu yleiselle asenteelle: evidenssiä ei täsmennetä sen kummemmin kuin toteamalla epämääräisesti yleisyyttä

⁷ Asenteita tietenkin ilmaistaan niitä pyydettyessä. Haastattelussa olisi näin ollen odotuksenmukaista kertoa nimenomaan oma asenne tai mielipide.

tai runsaslukuisuutta ilmaisevan *monta*-sanan⁸ kautta, että pakolaisten sosioekonominen asema huolettaa. Ketä tahansa (meitä) ja sitä kautta yleistä totuutta nostaa esiin juuri nollapersoonana *näkee* (rivi 4). Todellisesta havainnosta ei tässä vielä ole kyse, eikä todellisiin havaintoihin rinnastuvista ”jutuistakaan”. Yleinen totuus ei välttämättä vaadi tuekseen yksittäisiä perustelevia esimerkkejä ja tapauksia. Sellaisenaan se kuitenkin näyttäytyy erillään yksilön ”omasta” mielipiteestä. Tätä osoittaa esimerkissä 170 hyvin lausuma *kenties se pitää paikkansakki*, joka viittaa siihen, että puhuja ei tulkitse antamiaan yleisen tason esimerkkejä (jotka siis monia harmittavat) välttämättä oikeiksi. Tähän liittyen puhuja esittää tiedon evidentialisena asettaen sen suhteeseen omiin havaintoihinsa: lopuksi hän esittää havaintoihinsa perustuvan esimerkin siitä, miten pakolaiset todellakin ”ajavat hienoilla autoilla” jne.

Asioiden todeksi tekemiseen omat henkilökohtaiset esimerkit ovat hyvä keino. Tärkeätä on huomata, että ne tekevät asioita todeksi paitsi yksilön kannalta myös ryhmän tasolla. Henkilökohtaista havainnointia voinee pitää eräänlaisena perustyyppinä, sanotaan ”silloin vasta uskon kun näen omin silmin”; tai kuten Pelle Miljoona laulussaan *Moottorite on kuuma* asian muotoilee: ”mä en usko mitään ennen kuin nään omilla silmillä”.

Mutta kuten aiemmin viittasinkin, myös jutut voivat toimia evidenssin lähteinä. Esimerkissä 164 oli kyse täsmenämättömistä ”jutuista”, mikä jätti perustelun retorisesti hieman heikoksi. Sen sijaan esimerkissä 166 esiintyy toisenlainen kuultujen tai nähtyjen ”juttujen” tyyppi, jossa evidenssin lähteenä, juttujen kertojana, toimii televisio-ohjelma. Tässä tapauksessa TV-ohjelma on ”todistanut” tai antanut käyttöön valmiin tulkinnan, perustelun, jota vasten puhuja voi rakentaa ja perustella omaa mielipidettään. Esimerkiksi juuri TV-ohjelmalla voikin sanoa olevan todeksi tekemisen mahti. Oma kokeminen tai omin silmin näkeminen laajenee koskemaan sitä, mitä muut kertovat tai näyttävät. Missään nimessä mitätön tai perifeerinen asia ei ole, sillä nimenomaan joukkotiedotuksesta tulee suurelta osin se tieto, joka meillä on käytettävissä eritoten etnisistä ryhmistä (van Dijk 1987; 1991; Pietikäinen & Luostarinen 1996). Tätä tietoa käytetään, sen avulla perustellaan mielipiteitä, mutta mikä tärkeintä, sen avulla myös rakennetaan mielipiteitä.

Painotan vielä sitä, että kysymys on yhtäaikaan sekä (jonkin) ryhmän asettamisesta mielipiteiden kohteeksi että oman ryhmän ja siihen kuuluvan oman itsen konstruoinnista. Ryhmien välisiin suhteisiin ja mahdolliseen tapaan tai tarpeeseen nähdä oma ryhmä positiivisessa valossa voitaisiinkin liittää se, että myös oman ryhmän jotain toista ryhmää koskeva ”ajattelu” näytettäisiin loogisena ja luonnollisena. Tähän tavallaan tähtäävät mahdollisimman kiistämättömät kulttuuriset todeksi tekemisen tavat kuten oma havainnointi tai viestimien esittämät havainnot.

Toki todeksi tekemistä voidaan tehdä toiseenkin suuntaan, eli käyttää fak-

⁸ CD-perussanakirja (1997) ilmoittaa *moni*-pronominille merkityksen ’suuresta määrästä jnk ryhmän edustajia: usea; lukuisat, runsaslukuiset’.

tuaalistamisen keinoja näyttämään oman ryhmän ”ajattelu” tai mielipiteet väärinä, perusteettomina tai epäloogisina.

(172a) (Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)

1 – – mä oov vanhempien kanssa aivan ilmiriidassa olluj – –
2 siitä että, et miten he suhtautuu ulkomaalaisiin koska
3 esimeks isän, isä tuota työporukoineen suhtautuu,
4 suhtautuu suoraan sanoen sillä tavalla ku tyypillisestis
5 suhtaudutaa että [H: mm] mutakuonoja. [H: mm. ni.]
6 muut ihmiset om mutakuonoja ne ulkomaalaiset. se on
7 todella lapsellista ajattelua. – – se om mum mielestä aival
8 lapsellista kuunnella, aikuiste ihmistem puheita jotka
9 sanoo että mitä ne tännet tulee syömään näitä meidär
10 rahoja. koska, on tosiasioita senttäj joidem pohjalta voidaan
11 näyttää että, he ei tännet tu syömään kaikkea. mä laskin
12 itse, valtion tulo- ja menoarvioista, yks pilkku kaks
13 prosenttia, siitä mitä eläkelläiset saa, saavat pakolaiset. se on
14 niin vähän se on nim pieni summa– –

Katkelmassa valittu kvantifioiva todeksi tekemisen tapa on tuttu esimerkiksi viranomaispuheesta, jossa myös usein esitetään tarkkoja lukuja argumentaation tueksi (Jokinen & Juhila 1996: 144–147). Lukuja ei sinänsä voidaan kiistää, mutta faktuaalistamisen lopputulos voi olla keskustelunvarainen (mts. 144–145). Tässä esimerkissä keskustelunvaraiseksi jää viitatus rahamäärän mahdollinen pienuus, ja osaltaan puhuja viittaa tähän itsekin esittäessään lopussa tulkinnan mainitsemistaan luvuista: *se on niin vähän se on nim pieni summa*. Olennaista mielipiteen rakentumisen kannalta on vetoaminen perusteltavissa oleviin tosiasioihin, *on tosiasioita* nostaa esiin tosiasioiden olemassaolon, prosessityyppinä eksistentiaalisen prosessin.

Varsin selvästi on ilmaistu, keiden tai minkä kanssa puhuja omilla tosiasia-perusteluillaan keskustelee. On ”tyypillistä” suhtautumista, josta on erikseen vielä esimerkki (isä työporukoineen) ja ”aikuisten puheita”, jotka eivät ole perusteltuja. Kokonaisuudesta rakentuu suomalaisten eli oman ryhmän asenne, ja ryhmästä jollain tasolla erottuva yksilö. Erottuminen tulee esiin puheenvuoron jatkuessa (172b), jossa on hyvin mielenkiintoisesti esillä samastumiskonflikti, eli puhuja toisaalta ilmaisee kuuluvansa ryhmään mutta toisaalta erottuvansa ryhmästä (esim. rivit 6–7: *meillä ov väärät asenteet*).

Lopuksi haastattelija vielä tekee tulkinnan haastateltavan esittämästä todeksaan *eli suomalaiset on rasisteja*⁹ (rivi 8). Tässä näkyy hyvin se, miten selonteot – jostain asiasta annetut kuvaukset ja mielipiteen perustelut – itse asiassa tuottavat diskursiivisen mielipiteen; mielipide on näkyvillä selonteosta tehtynä tulkintana.

(172b)

1 se että on Suomessa no missä tahansam maassa, paljo,
2 muutamii ihmisiä jotka sitten, lietsoo toisia ihmisiä,
3 esimerkiks pakolaistevvastasuuteen niin, heidän toiminnan

⁹ Lausuma on tulkinta, jonka haastateltava vielä katkelman päätteeksi (rivi 9) hyväksyy.

4 mää nään aivan, aivan typeränä toimintana – – kyllä mä
 5 sitäkin mietin että oonko mä nyt sitte ylikriittinen
 6 kotimaata kohtaan ehkä sitäkin mut kuitenkin, meillä ov
 7 väärät asenteet.
 8 H mm. eli suomalaiset on rasisteja.
 9 P kyllä se sen oon ihan, järkytyksellä todennun nyt tänäki
 10 vuonna esimerkiks.

Ryhmätulkinnan kannalta olennaista haastattelijan rivillä 8 tekemässä tulkinnassa on se, että siinä tuotetaan kaksi kategoriaa, suomalaiset ja rasistit. Molemmat on tuotettu haastateltavan puheenvuoroissaan antamien tulkintavihjeiden perusteella. Suomalaisuus on sillä tavoin tulkintana selviö, että haastateltava mainitsee esimerkiksi Suomen ja kotimaan, sekä paikantaa Suomea deiktisesti *tänne*-adverbilla. Suomalaisiin liittyvä 'rasistin' kategoria on hieman ongelmallisempi. Tulkinnan perustana voisi olla esimerkiksi haastateltavan kuvaus siitä, miten "(Suomessa) tyypillisesti suhtaudutaan ulkomaalaisiin mutakuonoina". Jo tämä itsessään vaatii kulttuurista tietoutta rasismista, eli että sellainen "suhtautuminen että ulkomaalaiset ovat mutakuonoja" on rasistista. Epäselväksi – tai paremminkin kulttuurisen tietouden varaan – jää, mitä, millä tavoin ja jopa miksi edellä mainittu olisi ei-toivottavaa tai rasistista. Asiaa selvittää puheenvuorossa yhden tyypillisen potentiaalisen rasistisen perustelun esittäminen ja vastatulkinta – haastateltavan käsittelemä sosioekonominen uhka-ajattelu, jota hän todistelee vääräksi. Liitettynä edellä esitettyyn "tyypillisen (suomalaisen) ajattelun" ja "mutakuonon" jäsenkategorian kontekstiin rakentuu yleinen kulttuurisesti ymmärrettävä rasismi-skeema, jossa ulkomaalaisiin mutakuonoina suhtautuminen tarkoittaa esimerkiksi juuri sitä, että pakolaiset tai ulkomaalaiset vielä yleisemmin nähdään sosioekonomisena uhkana. Sosioekonominen uhka on tietysti itsessään jo ilmiselvä rasisti-kategorialla rakentava selonteko, ja kiinnostavasti se liittyy myös haastateltavan esittämän perustelevan ja myös arvottavan retoriikan kautta siihen, mikä on oikein.

Lopuksi oikea-väärä-teema ja sen yhdistyminen rasismiin korostuu, kun haastateltava toteaa *meillä ov väärät asenteet*. Tähän lausumaan haastattelijan tarjoaman tulkinnan *eli suomalaiset on rasisteja* voi viimeistään katsoa yhdistyvän. Joka tapauksessa, toistan tämän vielä, kyseessä on mitä ilmeisimmin onnistunut tulkinta, koska haastateltava sen hyväksyy vuorossaan rivillä 9.

Juuri haastattelu- ja keskustelutyypillisissä aineistoissa tällaiset kategoriatulkinnat ovat erityisen selvästi näkyvillä, kuten esimerkiksi viimeksi käsitelty haastattelukatkelma osoittaa. Mutta sama ilmiö on tunnistettavissa myös kirjoitetuista teksteistä tai monologityypisistä puheista, joissa vuorovaikutus ei ole samalla tavoin näkyvää. Joka tapauksessa, ryhmän olemassaolo, kategorisaatio, on retorinen resurssi. Sitä voidaan käyttää perustelevaan, se voidaan esittää tulkintana siten, että ryhmä on esimerkiksi jonkin mielipiteen kantaja ja tässä mielessä kollektiivinen yksikkö, siihen voidaan attribuoida asioita ja sitä kautta esimerkiksi oikeuttaa omaa toimintaa tai ajattelua, ja tai se voi olla pelkästään tulkintamahdollisuus, jolla jäsentää ja hahmottaa jotain ilmiötä. Tiivistäen voidaan sanoa, että ryhmä on diskursiivisesti seurauksellinen ja kielenkäyttö, jossa se esiintyy,

seurauksellista toimintaa. Tarkastelen seuraavassa seurauksellisuutta vielä vähän tarkemmin.

7.4. Diskursiivisten sosiaalisten ryhmien ja kategorioiden seurauksellisuus

Erilaisista tutkimustraditioista erityisesti kriittinen (kielen)tutkimus on korostanut sitä konstruktionistista näkökohtaa, että kielenkäyttö on seurauksellista. Sillä siis ei vain ilmennetä vaan myös tuotetaan asiointiloja. Tällainen yleinen suuntaviiva jättää vielä auki monenlaisia mahdollisuuksia erilaisten aineistojen eri suuntaisiin ja tyyppisiin analyyseihin ja tulkintakehyksiin. Niinpä yleisen suuntaviivan lisäksi jokaisen aineiston ja tutkimustehtävän kohdalla on myös erikseen asetettava kysymyksiä siitä, mitä konstruktionistinen seurauksellisuus-argumentti tarkoittaa. Koska argumentti on tässä työssä jäänyt toistaiseksi, pragmaattista termiä käyttäakseni, implisiittiseksi, otan vielä erikseen käsittelyyn sen, mitä osa-alueita diskursiivisessa sosiaalisten ryhmien ja kategorioiden tulkinnessa voidaan kielenkäytön seurauksellisuuden suhteen nähdä.

Seurauksellisuushan tarkoittaa sitä, että asia johtaa johonkin toiseen, joka taas mahdollisesti vuorostaan johtaa johonkin toiseen. Itseensä viittaavana seurauksellisuus tarkoittaa sitä, että jokin asia on syntynyt tai johtuu jostain toisesta. Kumpaakin suuntaa on pidettävä silmällä yleisesti kielenkäytön seurauksellisuudesta puhuttaessa. Eli toisaalta voidaan ajatella, että kielenkäytössä tuotetaan esimerkiksi tilannetekijöistä johtuen tietynlaisia asiointiloja. Näitä asiointiloja ilmentävät puolestaan tietynlaiset kielelliset valinnat. Sosiaalisten ryhmien, kategorioiden ja sosiaalisten identiteettien kannalta voidaan asia nähdä siten, että kielenkäytössä erilaisista ja eritasoisista syistä johtuen rakennetaan ryhmärajoja. Tällainen rakentaminen tapahtuu usein mm. yhdenmielisyyttä osoittavilla aineksilla, jolloin tietysti on tehtävissä kahdenlainen tulkinta: ensinnäkin juuri yhdenmielisyyttä tai sen osoittaminen on tällöin pyrkimys, toisaalta lopputulos ja toisaalta taasen edelleen omaa ryhmää rakentava tai uusintava elementti. Yhdenmielisyydestä kieleen päin menevä tulkinta olisi sen sijaan sellainen, että esimerkiksi tietyt kielelliset valinnat ovat yhdenmielisyyden osoittamisen kannalta motivoituja. Yksinkertaistan vielä saman esimerkin: yhdenmielisyyttä on seurauksellista kielenkäytöstä ja kielenkäytön valinnat ovat seurauksellisia yhdenmielisyyden osoittamisen tarpeesta.

Näin kielenkäytön seurauksellisuus ulottuu ryhmäilmiön kontekstissa ensinnäkin sellaisiin asioihin kuin retoriset yhteenkuuluvaisuuden tai muiden konstruoinnisen keinot. Toisekseen kyse on myös yhteiskunnallisen todellisuuden ryhmäilmiöiden analysoinnista siltä kannalta, että ne ovat seurauksellisia kielenkäytöstä. Tässä ollaan lähellä ajatusta kielenkäytön ideologisesta seurauksellisuudesta (ks. esim. Jokinen, Juhila & Suoninen 1993: 41–44), joka diskurssianalyysissa tarkoittaa sitä, että pohditaan, millaisia yhteiskunnallisia-institutionaalisia todellisuuksia ja asiointiloja jotain asiaa koskevassa diskurssissa tuotetaan. Joki-

nen, Juhila & Suoninen (mts.) puhuvat kielenkäytön seurauksellisuuden suhteen tilannekohtaisista funktioista ja ideologisista seurauksista. Itse jaan pitkälti samaa tarkoittaen seurauksellisuuden mikro- ja makrotasoon, puhetilanteeseen ja sen tekijöihin sekä puhetilannetta laajempiin yhteiskunnallis-sosiaalisiin tai kulttuurisiin tekijöihin.

7.4.1. Mikrotaso

”Päättämätön Dave” (”Indecisive Dave”) ja keskustelun konteksti

TV-Nelosen 1990-luvun loppupuolella Suomessa lähettämässä komediasarjassa *Ruuvit löysällä* (*Fast Show*) toistui sketsi, joka mainiosti kuvastaa sitä, miten puhetilanne ja pyrkimys samanmielisyyteen on hallitsevassa roolissa sen suhteen, millainen mielipide tuotetaan. Sketsissä henkilöhahmo nimeltä *Indecisive Dave* (päättämätön Dave) viettää kavereidensa MW:n, SD:n ja JT:n kanssa aikaa paikallisessa pubissa, ja joutuu aina vaikeuksiin halutessaan olla kaikkien kanssa samaa mieltä. Dave yhtyy kaikkien ristikkäisiinkin mielipiteisiin ja halutessaan olla oikeaa mieltä vaihtaa kantaansa, arvailee toisten mielipiteitä heidän sanomisistaan jne.

Internet-osoitteesta www.pubnetwork.co.uk/TVpubs/IndecisiveDave/indecisive_dave.htm löytyy valmiiksi litteroituja *Indecisive Dave* -sketsejä. Litteraatioiden oikeellisuuteen, asuun tai tarkkuuteen en tässä puutu, tarkoitukseni on vain kuvata esimerkin kautta diskursiivista mielipiteenannon ja samanmielisyyden retoriikan ilmiötä.

MERCEDES C-CLASS C-SARJAN MERSU

1 MW	I was thinkin' o' gettin' one o' those new C-class Mercedes.
<i>Aattelin hankkia sellaisen uuden C-sarjan Mersun.</i>
2 Dave	Nah, you don't wanna get yerself one o' them - they're
<i>Ää, et sä sellaista halua, ne on</i>
3	rubbish! You wanna get yerself a Jeep. One o' them
<i>paskoja. Sä tarviit jeepin. Vaikka sellasen</i>
4	Cherokee Jeeps. Plenty o' family car - you get six kids an' a
<i>Cherokee-jeepin. Siinä on sopivasti perheautoa, kuusi lasta ja</i>
5	dog in the back o' one o' them, no trouble.
<i>koira mahtuu taakse, helposti.</i>
6 SD	Ain't that big, Dave.
<i>Ei se niin iso ole, Dave.</i>
7 Dave	No, they're not really, when you get a look at 'em. No.
<i>Ei, ei tosiaan, jos katsoo tarkemmin. Ei.</i>
8	Sort of a bit pokey really, ain't they? 'ere - all right for a
<i>Oikeestaan aika ahdas vai mitä? Sopiva</i>
9	fam'ly o' midgets an' a chihuahua, eh?
<i>kääpiöiden perheelle ja chihuahualle.</i>
10 SD	Huh.
<i>Hmm.</i>
11 Dave	Huh. Eh, you wanna get yerself one o' them C-class
<i>Hmm. Tota, kannattaa hankkia sellainen C-sarjan</i>

- 12 Mercedes – they’re unbeatable.
Mersu – ne on lyömättömiä.
- 13 SD Yeah, they’re not as good as a BMW though, Dave.
Joo, mut ne ei oo kuitenkaan yhtä hyviä kuin BMW:t.
- 14 Dave ‘at’s what I mean. No, nuffing’s as good as a BMW, is it?
Sitä just tarkotan. Mikään ei oo yhtä hyvä kuin BMW, eihän?
- 15 German’s ‘ave got it taped, ain’t they? Brilliant safety
Saksalaisilla on homma hallussa. Mahtavat tilastot
- 16 record. Unbeatable.
turvallisuustesteissä. Lyömättämiä.
- 17 MW I don’t think they’re as safe as a Saab.
En usko että ne on yhtä turvallisia kuin Saabit.
- 18 [slight pause] [pieni tauko]
- 19 Dave No, well nothing’s as safe as a Saab, is it? Swedes ‘ave got it
Ei, mikäänhän ei oo niin turvallinen kuin Saab. Ruotsalaisilla
- 20 taped, ain’t they?
on homma hallussa, eikö ookin?
- 21 JT Worrabout those new Jap cars? Some o’ those are pretty
Entäs uudet japsit? Jotkut niistä on aika
- 22 safe.
turvallisia.
- 23 Dave Oh, don’t be ridiculous!
Älä oo naurettava!
- 24 [pause] [tauko]
- 25 Er, no, yeah, some o’ them Jap cars are great, ain’t they?
Öö, ei, kyllä. Jotkut japsiautoista on huippuja, eikö?
- 26 [slight pause] [lyhyt tauko]
- 27 I mean, ain’t they? I dunno anymore-
Siis eikö ookin? Mä en tiedä enää-

Päättämätön Dave haluaisi siis miellyttää ja kysymys olisi todellakin diskursiivisista, keskustelullisista mielipiteistä. Keskustelun ulkopuolella mielipidettä ei kenties edes ole; Dave joutuu arvailemaan muiden tulkintoja ja esittää mielipiteitään tukeutuen keskustelukumppanien tarjoamiin mahdollisuuksiin. Lopuksi Dave joutuu epäsuorasti kyselemään vahvistuksia tulkinnoilleen.

Aluksi Dave ilmaisee mielipiteensä, että C-sarjan Mercedekset ovat huonoja (rivit 2–3: *they’re rubbish!*), mutta vaihtaa mielipiteensä päätellen kontekstuaalisesti, että keskustelukumppani(e)n mielestä asia ei kenties näin ole. Näinpä Dave ilmaisee uutena kantanaan Mercedeksen olevan lyömättömiä (*they’re unbeatable*). Keskustelukumppanin voidaan tulkita hyväksyvän Mercedeksen ”hyvyys” – onhan hän jo alussa alustanutkin keskustelun sanomalla (rivi 1) harkitsevansa Mercedeksen hankkimista. Keskustelukumppani kuitenkin kiistää Mercedeksen lyömättömyyden ilmaistessaan BMW:n olevan vielä parempi (rivi 13: *they’re not as good as BMW though*). Tähän Dave tarttuu esittämällä samanmieliseksi tulkittavan kommentin *nuffing’s as good as a BMW* (rivi 14) ja tarkentaa vielä asiaa tuodessaan puheenaiheeksi turvallisuuden (rivit 15–16: *Brilliant safety record*). Keskusteluun tässä vaiheessa liittyvä MW jatkaa turvallisuuskontekstissa puhumista tuoden vertailuna esiin sen mielipiteen, että BMW ei olisi yhtä turvallinen kuin Saab. Tähänkin Dave haluaa yhtyä ja toteaa Saabien olevan kaikkein turvallisimpia (rivi 19: *nothing’s as safe as a Saab*). Taas uusi puhuja, JT, ottaa osaa keskusteluun

ja kysyy mielipidettä japanilaisista autoista, joita hän itse kysymyksessään esittää mahdollisesti aika turvallisiksi (rivit 21–22). Tämän tulkintamahdollisuuden Dave aluksi tyrmää (rivi 23), mutta koska hänen tyrmäyksensä ei saa vahvistusta muilta keskustelijoilta (tauko rivillä 24), hän päätyy rivillä 24 epätietoisuutta ilmaisevan harkinnan jälkeen (*Er; no, yeah*) esittämään japanilaisten autojen mahdollista hyvyyttä. Koska keskustelukumppanit eivät enää anna vihjettä siitä, mitä Daven pitäisi ajatella, hän joutuu eksplisiitisti kysymään asiaa ja ilmaisee lopuksi, ettei tiedä, mitä pitäisi ajatella.

Dave käyttää keskustelukumppanien sanomisia tulkintavihjeinä, ja osin keskustelun huvittavat ainekset tulevat juuri siitä, että Dave tulkitsee hänen omista sanomisistaan tehdyt korjaukset ja tarkennukset sellaisiksi, että ne vaativat jopa päinvastaisen mielipiteen kuin minkä hän on esittänyt: Riveillä 3–5 Dave esittää sellaisen näkemyksen, että Cherokee-jeeppi on tilava, siihen mahtuu kuusi lasta ja koira taakse. Keskustelukumppanin tarkennuksen (rivi 6) siitä, ettei kyseinen jeeppi ole niin suuri, Dave tulkitsee vaativan sellaisen mielipiteen esittämistä, että jeeppi on (hyvin) pieni (rivit 8–9: *all right for a fam'ly o' midgets an'a chihuahua*). Ja yhtyessään muiden mielipiteisiin Dave myös ajaa itsensä vaikeuksiin superlatiivisilla ilmauksilla. Hän kutsuu lyömättömäksi sekä Mercedestä että BMW:tä. Toisaalta mikään ei ole yhtä hyvä kuin turvallisuudeltaan eerinomainen BMW (rivi 14), eikä mikään ole yhtä turvallinen kuin Saab (rivi 19).

Komediasarjan sketsi on (tietenkin) karrikoitu, mutta epäilemättä osa sen huvittavuudesta piilee siinä, että ”tosielämässäkkin” tällaista jossain mittakaavassa tapahtuu. Ei meillä välttämättä ole kaikista asioista mielipiteitä päässämme tai mielipiteitä etukäteen, vaan suurelta osalta mielipiteet varmasti luodaan tilanteisesti ja vuorovaikutuksessa. Syy voi olla tietoinen halu olla samaa mieltä, ja tähän voi olla lukuisia syitä. Yhtälailla voi olla, että ilman mitään strategista samanmielisyyden halua tai tarvetta diskurssissa vain kerta kaikkiaan rakentuu vaihtelevia mielipiteitä, esimerkiksi sanomisia, joiden voi katsoa kuvastavan ristiriitaisia asenteita. Esimerkiksi kuvauksia kuten ”laiska rotu” ja ”ahkeria työntekijöitä” on löydetty yhden ja saman puheenvuoron sisältä (Potter & Wetherell 122–125).

Mutta palataan Daveen vielä hieman yksilö–ryhmä-tulkinnan kannalta. Siinä mielessä tilanteinen samanmielisyyys eroaa tähän asti tulkitsemastani ryhmädiskurssista, että varsinaisesti mihinkään keskustelun ulkopuolella olevaan ryhmään ei viitata. Keskustelun ulkopuolisuudella tarkoitan nyt mahdollisia kulttuurisesti tai edes psykologisesti olemassa olevia ryhmiä tai ’meitä’ tai ’heitä’. Keskustelun kontekstissa voitaisiin kuitenkin tehdä sellainen tulkinta, että kysymys on ryhmän rakentamisesta. Tällä mikrotasolla samanmielisyyys olisi ryhmän olemassaolon lähtökohta. Kun Dave on päättämätön, arvailee sitä, mitä mieltä hänen kaverinsa ovat ja mikä olisi oikea mielipide tai toimintatapa, yrittää hän sulautua joukkoon. Mikrotasolla ja keskustelun kontekstissa tämä on diskursiivista ryhmän rakentamista.

Ryhmä kulttuurisen ja tilanteisen tulkinnan rajoilla

Mielipiteitä annettaessa yksi tärkeä keskustelullinen konteksti on tietysti se, mitä ja miten kysytään ja mitä vastaaja pitää tilanteessa soveliaana ja/tai oikeana. Annetut kategoriakuvaukset ovat tältä soveliaisuus ja oikeellisuus -kannalta sidoksissa kulttuurisiin tulkintoihin. Toisaalta kulttuuriset tulkinnat tunkeutuvat myös tulkintoihin mielipiteistä ja asenteista. Helppo esimerkki ovat juuri kategoriakuvaukset: esimerkiksi jonkin ”rodun” kuvaaminen *laiskaksi* oli kulttuurisesti kelpo kuvaus Suomessa muutama vuosikymmen sitten, mutta nyt kuvaus on eittämättä tulkittavissa rasistisena diskurssina. Toisella tapaa asiaa valottaa vaikkapa esimerkiksi 165 hyvin näkyvillä oleva ilmiö, kulttuurisesti potentiaalisten tulkintojen kiistäminen. Ryhmistä puhuttaessa ja niitä kuvattaessa puhujat siis usein joutuvat tunnistamaan ja ottamaan varteen potentiaalisia tulkintoja: tietynalaisten asioiden sanominen esimerkiksi jommastakummasta sukupuolesta voidaan tunnistaa epätasa-arvon diskurssiin kuuluvaksi, ja vastaavasti joidenkin asioiden sanominen esimerkiksi pakolaisista voidaan tunnistaa rasistiseksi diskurssiksi. Jo pelkkä kategorisaatioprosessikin on täynnä potentiaalisia kulttuurisia tulkintoja, ihmiset ”tietävät” yleistävänsä ja stereotyyppioivansa, ja he tietävät myös tämän toiminnan olevan arveluttavaa tai paheksuttavaa – kielivän jostain ei-toivotusta diskurssista. Otan esimerkin.

(173) (Sanasto ja maailmankuva -haastattelut)

1 H	no mahtuuks mustalaiset Suomee? sum mielestä.
2 P	kyllä kain ne mahtuu. mää en itse erikoisemmin niistä,
3	sillaiv välitäk koska ne on, no ei niitäkään tietenkään saa
4	yleistää mutta osa niistä on varkaita. ja, mun yhellek
5	kaverillej just kävi sillain että, siltä varastettiil laukku ja
6	lompakko [H: joo] ja, mustalaisten toimesta että, ne on,
7	ovelia siinä touhussa.
8 H	että tää huono maine on ansaittu.
9 P	on. joittenkin suhteen kyllä. en en osaa sanook kuinka, iso
10	prosentti niistä on varkaita mutta luulisin että aika iso.

Kategorisaation kommentointi on tässä esimerkissä keskeistä. Puhuja toteaa *ei niitäkään tietenkään saa yleistää*. Erityisesti *tietenkään* paljastaa puhujan kommentoivan kulttuurista kategorioinnin tai stereotyyppioinnin merkitystä. *Tietenkään*-adverbi lisää tässä lausumaan ’yleisesti kaikkien tietämän tosiseikan’, ’yleisen totuuden’ merkityksen, ja puhuja adverbia käyttäessään ikään kuin merkitsee tietävänsä stereotypian vaarat. Liitepartikkeli (*niitäkään*) kertoo lisäksi kulttuurisesta jäsenyyksestä, jossa ei ole oikein kategorisoida mitään ryhmää. Toisaalta, jos pohditaan asiaa sisä- ja ulkoryhmätematiikan kannalta, voidaan miettiä sellaista mahdollista tulkintaa, että ensisijaisesti omaa ryhmää ei voi kategorisoida, sehän on erillisten yksilöiden muodostama heterogeeninen kategoria. Niinpä *niitäkään*-ilmaus selittyisi siten, että omaa ryhmää ei voi tai saa kategorisoida, mutta oman ryhmän lisäksi toisiakaan ei saisi kategorisoida. Tällaisessa tulkinnassa olisi siis taustalla ajatus oman ryhmän ensisijaisuudesta. Vieraan tai toisen tai ulkoryhmän kommentointi ja sen oikeellisuus perustuisi oman kategorian ominaisuuksien

tunnistamiseen. Joka tapauksessa ”mitään ryhmää ei saa tai voi yleistää” -asenne tuntuu vahvasti kulttuuriselta, siksi eri muodoissaan se esiintyy erilaisilla elämäntilanteilla selontekoja tehtäessä.

Toisaalta esimerkiksi voidaan huomata ristiriitaisuus yleistämisen pyrkimyksen ja sen kiistämisen välillä. Huolimatta kiistämisestä puhuja vielä aivan lopuksiin pohtii yleistämisen mahdollisuutta puhuessaan prosentista. Samaan aikaan toimii kulttuurinen kategorisaation kiistämisen diskurssi, ryhmän sijasta puhuja puhuu *joistakin*, eikä täysin hyväksy haastattelijan jyrkän kategorisaation ehdotusta *että tää huono maine on ansaittu* (rivi 8). Yksilöivä esimerkki (rivit 4–7) taas kuitenkin sekin puhuu kategorisaation puolesta. Esimerkki on tässäkin kontekstissa nähdäkseni tulkittava toimintaa yleistäväksi ja sitä kautta kategorisoivaksi.

Kulttuuriset tulkinnat kategorisaatiosta ja ryhmistä saattavat siis näkyä tilanteissa. Erityisesti silloin, kun puhe on edellä mainitun kaltaisista yhteiskunnallisesti merkityksellisistä kategorisaatioista, nousee esiin ja ilmeisen tärkeäksi tällainen potentiaalisten tulkintojen tunnistaminen. Olennaista on, että tunnistaminen kohdistuu kategorisaatioon ja tähän liittyen myös potentiaaliseen itsen kategorisaatioon.

Implikaatio liittyen diskurssiin ja diskurssin käyttäjään on tulkinnan kannalta olennainen. Periaatteessahan silloin, kun tunnistetaan esimerkiksi oman puhutavan potentiaalinen rasistisuus tai esimerkiksi joissakin kielellisissä valinnoissa piilevä rasismi, tunnistetaan samalla myös sellainen tulkintakehys, jossa valintojen käyttäjä voitaisiin leimata rasistiksi. Eli kielenkäytössä esimerkiksi mielipiteinä annetut kuvaukset jostakin kategoriasta rakentavat diskurssin käyttäjälle jäsenkategoriaa kulttuurisiin perusteisiin. Mutta tilanteisesti, esimerkiksi juuri keskustelun kontekstissa, on tietenkin selvää, että tunnistaminen kohdistuu potentiaaliin, jonka aktualisoituminen on sitten kokonaan kontekstuaalista. Toisaalta kategorisaatioon, mielipiteisiin ja johdettuihin tulkintoihin diskurssista ja diskurssin käyttäjästä liittyvä potentiaalisuus voi ylittää kielenkäyttötilanteen rajat ja tulla jossain kontekstissa uudelleen aktualisoiduksi. Tuiki tavallista arkitoimintaa on keskustella siitä, mitä mieltä joku jossain tilanteessa jostain asiasta jotain sanoessaan oli ja millaisia tulkintoja tästä voidaan tehdä. Keskustelut tai muuten jossain sanotut eivät jää pelkästään keskustelun kontekstiin siten, että ne kerran jollain tavalla aktualisoiduttuaan olisivat tarkoittamisen kannalta lukittuja, vaan potentiaaliset tulkinnat avautuvat lukemattomille jatkotulkinnolle. Tilanteessa todellakin **tarkoitetaan**, mutta tarkoittaminen nousee potentiaalista. Ja potentiaalia ohjaavat historialliset, yhteiskunnalliset ja kulttuuriset tekijät aivan kuten ylipäänsä merkityksenantoa ja -muutosta. Toisaalta ”tarkoittamiset” jäävät myös sillä tavoin potentiaalisiksi, että niitä voidaan liittää toisiin ja uusien diskursseihin ja niille voidaan rakentaa uusi tarkoittaminen yhdessä tilanteessa ”tarkoitettun” lisäksi. Tämä on kielellisen merkityksen ja diskurssin dynaaminen toimintamekanismi ylipäänsä. Mutta tämän työn kontekstissa, puheenolaisen diskurssin ollessa sosiaalinen ryhmä ja kategorisaatio, mekanismi liittyy luontevasti ryhmien ja ennen kaikkea ryhmäjäsenyyksien rakentamiseen potentiaalisuuden kautta. Nähdäkseni sosiaalisen ryhmän ja kategorisaatioiden tärkeys, sanoisinpa jopa fundamentaa-

lisuus sosiaalisessa elämässä, näkyy tulkinnoissa sosiaalisista rooleista, ryhmään kuulumisesta ja erottumisesta, ryhmään identifioitumisesta tai esimerkiksi yksilön suhteesta ryhmään. Nämä sosiaaliset kategoriat ja itsen kategoriointi liittyvät potentiaalisena kaikkiin sanomisiimme.

Kulttuuri määrittää diskurssien muotoutumista ja tärkeyttä, tarkemmin sanottuna se määrittää potentiaaliset tulkinnat ja niiden yhteiskunnallisen relevanssin. Tästä yksinkertaisena esimerkkinä voidaan miettiä sanaa *neekeri*, sen sanojaa ja rasistista diskurssia. Periaatteessa siis *neekeri* kuuluu rasistisen diskurssiin, ei tietenkään välttämättä tilanteisesti, mutta kylläkin yhteiskunnallis-kulttuurisessa tulkinnassa. Myös sen sanoja, käyttötilanteen ulkopuolella, on kulttuurisin perustein potentiaalisesti kategorioitavissa 'rasistiksi'. Ilmauksesta on tullut kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti niin tärkeä, että sen kulttuuriseen tulkintakehykseen on olennaista liittää käyttäjän jäsenkategoria. Käyttäjän jäsenkategoria on sekin tietenkin potentiaalinen, mutta kuitenkin kulttuurisin perustein otettavissa uudelleen tulkittavaksi. Tältä kannalta kielenkäytön seurauksellisuus on sitä, että kielessä muodostetut sosiaaliset kategoriat niihin liittyvine kulttuurisine merkityksineen ovat seurauksellisia puhujan ryhmän kannalta.

7.4.2 Makrotaso

Mikro- ja makrotason erottaminen on kovin liukuvarajaista, sillä kuten äsken pyrin osoittamaan, tilanteiset funktiot eivät välttämättä ole pelkästään tilanteisia vaan sidoksissa yhteiskunnallis-sosiaaliseen tasoon ja vuorovaikutuksessa sen kanssa. Mutta ennen kaikkea makrotaso on perspektiivi, jossa kielenkäytön tulkinnan painotus on yhteiskunnallisissa, kulttuurissa ja sosiaalisissa seikoissa, joita kielenkäytön voi katsoa "aiheuttavan", tekevän tai merkityksellistävän. Kielenkäytön seurauksellisuus nähdään nyt siis yhteiskunnallisessa kontekstissa. Olen tehnyt tässä mielessä sosiaalista analyysia kauttaaltaan tämän kirjan esimerkeissä, ja erityisesti tässä pitkähäkössä luvussa, jossa on jo eri suunnilta käsitelty kulttuurisia kategorioita kuten 'suomalaiset' tai 'sukupuoli', ja olen toisaalta osittain kriittisen lingvistiikan tapaan lähestynyt useaan otteeseen muun muassa sellaisia yhteiskunnallisesti relevantteja teemoja kuten rasismi ja sukupuolten välinen epätasa-arvo.

Otan tästä huolimatta esille vielä yhden analyysin, jossa painotetusti analysoin sosiaalista tai – haluttaessa painottaa hieman toisin – ideologista seurauksellisuutta. Tekstin yhteiskunnallisuuden seurauksellisuuden analyysissa on kyse siitä, miten sekä oma ryhmä että toiset toimivat tekstissä tuottamassa ja tukemassa tietynlaisia yhteiskunnallis-sosiaalisia käytänteitä. Analysoitavana on kirjoitus, joka ilmestyi Aamulehden Lukijan sana -palstalla 23.1.2000:

(174)

PAKOLAISPOLITIikkaAN MUUTOS

- 1 Eu:n Tampereen kokouksessa mainittiin yhtenä hyvänä
- 2 asiana, että pakolaisten luvatton siirtyminen maasta toiseen
- 3 on estettävä rajavartiointia tehostamalla. TV 2:een

4 talutettiin heti joku kertomaan, että tällainen tehostettu
5 rajavalvonta on väärin pakolaisia kohtaan. Taisi kommentin
6 antajalla itsellään olla kokemuksia. Toinen hyvä asia oli se,
7 että pakolaiset pitäisi sijoittaa lähelle heidän omaa
8 kotimaataan.

9 Meillä on demokratia, millainen se lieneekin, mutta missä
10 on kansanvalta? Noin 90 % kansalaisista on sitä mieltä, että
11 pakolaisia ei täällä tarvita. Jos valtiolla on varoja, niin
12 autettakoon hädänalaisia heidän omassa maassaan.

13 Joillakin on kova hinku saada tänne muukalaisia. Nämä
14 värvääjät opettavat muukalaisia valehtelemaan: "Sanokaa,
15 että teidät tapetaan kotimaassanne".

16 Siitä on pian vuosi, kun eräs pakolainen kertoi radiossa,
17 että jos hän ja hänen kahdeksanvuotias tyttärensä
18 palautetaan, niin heidät tapetaan kotimaassaan. Kuka
19 tämän uskoo?

20 Tyynenmeren saarilta saapui ryhmä nuoria miehiä.
21 Ensimmäiset sanat olivat: "Jos meidät palautetaan
22 kotimaahamme, meidät tapetaan". Jokin aika sitten tv:ssä
23 nähtiin ja kuultiin erään mustan miehen yhteydenpito
24 kirjeillä ja puheluilla äitiinsä Afrikkaan. Perussanoma
25 äidiltä oli: "Älä tule takaisin, täällä tapetaan kaikki".

26 Meillä olevat muukalaiset noudattavat tarkasti
27 syntymämaansa rituaaleja. Heillä on sama uskonto, samat
28 ruoat, samat tavat jne. He elävät kuin kotimaassaan. Miksi
29 heidät tapettaisiin? Onhan heidän maassaan jopa
30 kymmeniä miljoonia, jotka eivät lähde pakoon. Ovatko
31 nämä pakolaiset rikollisia? Jos minä rupean rikolliseksi,
32 saan tietysti poliisit perääni. Luikin sitten muille maille ja
33 sanon, minua jahdataan omassa maassani, antakaa
34 turvapaikka.

35 Outoja ja käsittämättömiä ovat muukalaisten tavat.
36 Ihmetellä täytyy sellaisia vanhempia, jotka lähettävät
37 pienen lapsensa yksin maailmalle etsimään hyvää
38 elintasomaata, johon lapsi sitten voisi kutsua vanhempansa.
39 Uskomattoman piittaamaton on myös perheen päämies,
40 joka myy kaiken perheen omaisuuden, pistää rahat
41 taskuunsa, lähtee muille maille seikkailemaan ja jättää
42 perheensä oman onnensa nojaan.

43 Monista eri maista täällä on pakolaisina paljon nuoria
44 miehiä. Tv:stä he näkevät, kuinka heidän vanhat äitinsä
45 raahaavat risukimppuja ja vesiämpäreitä pitkien matkojen
46 takaa. Eikä monikaan ilmoita palaavansa kotimaahansa
47 auttamaan vanhempiaan. Miten muuten Suomen olisi
48 käynyt, jos me, nuoret miehet vuonna 1939 olisimme
49 luikkineet vieraaseen maahan sotaa pakoon?

- 50 Kun nyt kansainvälisestäikin setvitään pakolaisasioita, heidän
51 auttamistaan ja asuttamistaan, pitäisi kiinnittää huomiota
52 siihen, mitkä maat ovat hyötäneet vierastyöläisistä ja mitkä
53 maat ovat hyötäneet entisaikoina siirtomaistaan.
- 54 Suomi ei ole hyötynyt siirtotyöläisistä, eikä Suomella ole
55 ollut siirtomaita ”riistettävänä”! Lisäksi Suomen
56 ilmaston huomioonottaen meillä muukalaisen asuminen on
57 kallista etelämpänä oleviin maihin verrattuna.
- 58 SPR on tiedottanut, että maailmassa kuolee nälkään
59 vuosittain miljoonia lapsia, mikä varmasti on totta.
- 60 Päivän ruoka-annos noissa maissa maksaa 3–5 mk. Jospa
61 SPR laskisi, montako lasta voitaisiin pelastaa
62 nälkäkuolemalta sillä rahalla, joka menee täällä yhden
63 pakolaisena esiintyvän nuoren miehen ylöspitoon. Meidän
64 avustusjärjestelmämme on aivan nurinkurinen.

xxx

Ensinnäkin on todettava, että esimerkikirjoitus on kauttaaltaan tässä kirjassa käsitellyn tematiikan kannalta sangen runsas. Siinä esiintyy sekä lingvistisiä merkkejä yksilön ja ryhmän suhteesta, omasta ryhmästä ja toisista että diskursiivista ryhmiä rakentavaa ryhmän käyttöä. Osittain edellisiin liittyen siinä esiintyy lukuisia erilaisia retorisia strategioita, jotka pyrkivät vakuuttamaan lukijan ja tekemään todeksi tietynlaisia asiointiloja. Näitä kaikkia ja varsinkaan kaikkia potentiaalisesti relevantteja en analysoi, sillä aiemmissa analyyseissa sekä tässä luvussa että erityisesti luvuissa 4, 5 ja 6 näitä seikkoja on analysoitu tapauskohtaisesti tarkemmin. Nyt painotan yhteiskunnallista tulkintaa, eli makrotason seuraussellisuuden analyysi keskittyy siihen, mitä kirjoituksessa tuotetut asiointilat ovat nimenomaan yhteiskunnallisen ryhmäilmiö-diskurssin kannalta.

Lähtökohtana on sen tunnistaminen, että juttu liittyy yhteiskunnalliseen rasismi-diskurssiin. Tämä ei tarkoita jutun leimaamista välttämättömästi rasistiseksi; rasismi-diskurssiin sen liittyy se lähtökohta, että jutussa on teemallisesti nostettu esiin ’me’ ja ’pakolaiset’, ja juttu argumentoi ja nostaa esiin intertekstejä, jotka kulttuurisesti liitetään rasistiseen diskurssiin. Diskurssintutkijan tehtävänä on tällaisessa kehyksessä nostaa näkyville ja paljastaa sitä, miten asiasta puhuminen ja argumentointi konstruoi yhteiskunnallisen todellisuuden, jossa eri ryhmillä on erilaisia oikeuksia ja velvollisuuksia ja jossa rasismi ei ole rasismia vaan suorastaan isänmaallinen tehtävä ja loogista, rationaalista oikein ajattelua, ’meidän’ kannalta. Isänmaallisuus tai nationalismi voidaan nostaa tekstin lähtöoletukseksi tai implisiitiksi teemaksi sillä tavoin, että isänmaallisuus on koko kirjoituksen ”johtomotiivi”. Sitä ilmentävät monet yksityiskohdat, mutta ennen kaikkea se on jo sisäänkirjautunutta tai luonnollistunutta kirjoituksessa sillä tavoin, että erilaisia perusteluja mainittaessa on sanomatta selvää, että kyse on Suomen eduista.

Osa lähtökohdista vaikuttaa suorastaan ilmiselviltä. Lukuisat *me*-pronominin käyttelyt rakentavat ensinnäkin kontekstia, jossa puhujan osallisuus on

merkityksellinen, hän tietää, mistä puhuu, ja hänellä on oikeus tai jopa velvollisuus puhua asiasta ryhmän jäsenenä. Kulttuurisesti tätä oikeutta ja osallisuutta rakentaa vielä laajemman 'me'-ryhmän alaryhmä 'me 1939 nuoria olleet miehet' (rivi 48). Tällä ryhmällä on erityinen oikeus puhua ja näkemys asiaan, varsinkin kun kirjoittaja rinnastaa tämän ryhmän toiminnan kuvaamaansa pakolaisten toimintaan.

Tekstissä 'me' on yhtäältä yhtenäinen ryhmä sillä tavoin, että se on kiistatta olemassa. Esimerkiksi Muukalaiset ovat *meillä* (rivit 26 ja 56) ja *täällä* (rivit 11, 43 ja 62) konstruoi yhtenäistä laajaa "me kaikki"-suomalaisuutta tai valtiollista suomalaisuutta. Tässä konstruktiossa *muukalaisia on meillä* tai *meillä on demokratia*-tyyppiset lausumat viittaavat siis sellaiseen 'me'-tasoon, jossa yksilö on jäsen tai osallinen, mutta ryhmän olemassaolo on riippumaton ihmisistä. Toisaalta taas implisiitisti viitatus suomalaiset rakentuvat myös kategoriaksi, jota voidaan tarvittaessa pilkkoa. Ryhmä ja sen yhtenäisyys voidaan avata retoriseksi resurssiksi: kirjoittaja toteaa, että *meillä on demokratia*, ja kyselee *missä on kansanvalta* (rivi 9–10). Tämän jälkeen hän tukeutuu kvantifioivaan strategiaan konstruoidessaan suomalaisten mielipiteitä pakolaisista: tämän asian suhteen on olemassa kansalaisista 90 % edustama mielipide (rivi 10). Kvantifikaatiosta voidaan tulkita oikeassa ja väärässä olo. 90 % edustaa implisiitisti oikeata mielipidettä (rivi 11: *pakolaisia ei täällä tarvita*). Implisiitti vääryys kuvatun toiminnan suhteen nousee kirjoituksessa esiin siten, että puhuja ei katso pakolaiskysymyksessä toimittavan kuten useimmat 'meistä' toivoisivat.

Implisiitisti 'me' jakautuu sen todellisiin edustajiin, kansaan, ja joihinkin epälukuisiin muihin, jotka jäävät epäselviksi taustalle. Ilmeisesti vähemmistöllä on kuitenkin asiassa valtaa; tästä viestii rivillä 4 verbi *taluttaa*, jonka passiivimuotoisuus taas tukee juuri sitä, että kyse on joistain epämääräisesti henkilötökijäisestä ryhmästä. Ryhmän määrällinen vähäisyys ja vähäisyyteen liittyvä partikulariteetti tulee esiin kirjoittajan tekemissä viittauksissa *Joillakin on kova hinku – – Nämä värvääjät – –* (rivit 13–14). Ilmaukset implikoivat myös sitä, että kyseessä on tiettyjä ihmisiä, kirjoituksen kontekstissa niitä, jotka edustavat valtaa (he voivat esimerkiksi (rivit 3–4) "taluttaa asiantuntijoita televisioon") eivätkä edusta samaa mielipidettä kuin kansa.

Valtiollisen Suomen ja sen kansalaisten lisäksi jutussa rakentuu myös muita 'me'-tasoja. Eräänlaisia yleispäteviä 'meitä' ovat passiivimuotoon *autettakoon* (rivi 12) kytkeytyvät 'me'. *Autettakoon*-muoto kyllä toisaalta sisältää valtiollisen tai yhteiskunnallisen merkityksen ja yksilön osallisuuden 'auttajana'. 'Me'-ryhmä ei siinä ole kuitenkaan nähdäkseen spesifisti eikä relevantisti pelkästään Suomi, vaan muotoon kätkeytyvä 'me' on tapa spesifin tulkinnan sijasta nostaa esiin yleistä totuutta tai kenen tahansa oikeassa oloa. Tässä suhteessa passiivimuotoisuus on olennainen; persoonamuotoisuus tekisi selvemmin kirjoittajaa osalliseksi ja taustalla olevaa ryhmää potentiaalisesti rajatummaksi. Hieman vastaavasti kirjoittajasta rakentuu yleispätevä monen puolesta puhuva havainnon tekijä yksipersonaisen puhettavan kautta: esimerkiksi yksipersonaiset modaaliset ilmaukset *ihmetellä täytyy* (rivi 36) ja *pitäisi kiinnittää huomiota* (rivi 51) rakentavat puhujaa

laajempia ryhmiä. Kontekstin huomioon ottaen implisiitisti kuitenkin viitataan suomalaisiin tai 'meihin'. Tällaiset geneeriset puhutavat rakentavat puhujan ryhmää ja sen yhtenäisyyttä implisiitisti.

Kirjoituksessa huomiota herättävä strategia todistella ja perustella – ja rakentaa sitä kautta sekä omaa ryhmää että toisia – on intertekstuaalisuuden käyttö. Kolmessa kappaleessa peräkkäin (3., 4., ja 5.) tuodaan suoraan, manifestoidusti, esiin intertekstejä, toisten sanomisia. Kolmannessa kappaleessa intertekstiksi on merkitty epämääräinen, edelläkin puheena olleiden ”värvääjien” pakolaisille sanoma ”*Sanokaa että teidät tapetaan kotimaassanne*” (rivit 14–15). Tämä on konstruoitu tulkinta, jonka avulla puheena olevien tiettyjen tai yksittäisten (ei enemmistön) asenne näytetään. Interteksti ei siis tässä ole niinkään siteeraus vaan tietystä ryhmästä (”nämä värvääjät”) tehty tulkinta. Asian sanottuna tekstinä näyttäminen on vain yksi tapa konstruoida ulkopuolelta jotain (jo itsessään konstruoidun) ryhmän asennetta.

Olennaista on tässä tietenkin intertekstin ”uskottavuus”, johon kirjoittaja kohdistaa huomionsa jo kommentoidessaan sekä kolmannen kappaleen intertekstiä että sitä seuraavia intertekstejä *Kuka tämän usko* -kysymyksellä (rivit 18–19). Argumentoinnin teemaa kirjoittaja jatkaa neljännen kappaleen intertekstissä, jossa hän raportoi yhden henkilön (pakolaisen?) sanomista (rivit 22–25). Tällä kertaa sanominen on ”todellista”, evidenssin lähteenä on radiossa sanottu. Todeksi tekemisen strategiana on jo aiemmin tässä luvussa käsittelemäni ’yksittäisen esimerkin käyttö’. Kysymys on asian perustelemisesta käyttäen hyväksi yhtä havaintoesimerkkiä, ja ryhmää konstruoidaan implisiitisti yhden sen ”tyypillisen” edustajan sitaatin kautta.

Ennen kaikkea on tärkeätä huomata, että käytetyt intertekstit toimivat yhdessä toistensa kanssa. ”*Sanokaa, että teidät tapetaan kotimaassanne*” -lausuma (rivit 14–15) ikään kuin todentuu sen kautta, että kirjoittaja esittää havaintoesimerkin: *eräs pakolainen kertoi radiossa, että – – heidät tapetaan kotimaassaan* (rivit 16–18).

Intertekstuaalisina viittauksina esiin tuodut yksittäiset perustelevat esimerkit ovat ylipäättään retorisesti varsin vakuuttava perustelemisen tapa; intertekstit näyttävät valehtelemattomina, lahjomattomina dokumentteina, jotka eivät sisällä kirjoittajan omia tulkintoja. Olennaista tulkinnassa on kuitenkin intertekstien esittämisen konteksti, tässä tulkintakontekstia muodostaa kolmannessa kappaleessa alkava ”valehtelemisen” konteksti, ja intertekstit esitetään perustelevina esimerkkeinä valehtelusta tai vääristelystä.

Sama vääräksi osoittamisen diskurssi jatkuu riviltä 26 alkavassa kappaleessa, kun kirjoittaja ryhtyy kommentoimaan edellisissä kappaleissa esitettyjä intertekstejä. Vääräksi osoittamisen retoriikka kiteytyy loogiseen päättelyketjuun kirjoittajan esittäessä (rivit 29–30) *Onhan heidän maassaan miljoonia, jotka eivät lähde pakoon*. Edelleen loogisesti tästä seuraa se, että pakoon lähtijät eivät ole todellisia pakolaisia tai eivät ansaitse esimerkiksi turvapaikkaa. Jos pakolaisia jahdataan ja ehkäpä lahdataankin omassa maassansa, johtuu se loogisesti siitä, että kyse on rikollisista, implikoi kirjoittaja (rivit 30–34). Ryhmätulkinnan kannalta tässä kohden on jälleen yksi mielenkiintoinen seikka. Kirjoittaja nimittäin nostaa esiin uu-

den potentiaalisen jäsenkategorian, 'rikolliset'. Esittämänsä logiikan perusteella hän siirtää painopisteen pois ryhmästä 'pakolaiset' toiseen ryhmään, 'rikollisiin'. Toisaalta painopiste siirtyy ylipäättään pois ryhmästä ja ryhmän kohtelusta. 'Rikolliset' eli 'pakolaiset' ovat implisiitisti yksittäisiä tiettyjä henkilöitä, jotka ovat itse yksilöinä syyllisiä tilanteeseensa. Tältä argumentaation kannalta kyse ei enää olekaan esimerkiksi rodun tai etnisyyden perusteella tehdyistä ryhmämäärytyksistä.

Tämän jälkeen jutussa (riviltä 35 lähtien) alkaa uusi argumentatiivinen vaihe; kirjoittaja siirtyy yksittäisten esimerkkien, intertekstien (ja niiden virheellisyyden) ruotimisen jälkeen käsittelemään kulttuurien kohtaamisen diskurssia. Tässä tuodaan esiin ei vain erilaisuus vaan myös yksiselitteinen "moraalinen huonomuus": *outoja ja käsittämättömiä ovat muukalaisten tavat, ihmetellä täytyy sellaisia vanhempia, jotka lähettävät lapsensa yksin maailmalle, uskomattoman piittaamaton on myös perheen päämies* – (rivit 35–42).

Tässä kohden tekstissä on tunnistettavissa kulttuurinen elintasopakolaisuuden diskurssi. Se liittyy mainitsemaani "moraaliseen huonomuuteen", jota monessakin mielessä "täytyy ihmetellä". Sisäänkirjattuna oletuksena on se, että pakolaiset hakevat parempaa elintasoja, eivät turvaa. Tämä diskurssi jatkuu ja saa myös uuden ulottuvuuden puheen tullessa "nuoriin miehiin". Uusi kulttuurinen diskurssi tai ulottuvuus on "moraalinen vääräys". Kirjoittaja toistaa kulttuurisesti tutun väitteen siitä, että *täällä on pakolaisina paljon nuoria miehiä* (rivit 43–44). Nuorten miesten pakolaisuus nousee esiin kulttuurisesti paheksuttavana, sillä implisiitisti viitataan yleiseen moraaliseen velvollisuuteen auttaa vanhempiaan. Implisiitisti myös rinnastetaan pakolaisina olevat nuoret miehet ja suomalaiset nuoret miehet 1939 (rivit 47–49) – jälkimmäiset toimivat moraalisesti Suomen kannalta oikein ja vastaavasti pitäisi myös pakolaisten toimia. Yksityiskohtana kiinnittää huomiota se, että nuoria miehiä sanotaan olevan *pakolaisina*. Muotoilu nostaa esiin sellaisen tulkinnan, että kyseiset miehet ovat nimenomaan pakolaisen roolissa, eivät välttämättä oikeata hätää paossa tai pakolaisia. Aivan kirjoituksen lopussa toistuu sama pakolaisen roolissa olo ja pakolaisena olon oikeus, kun kirjoittaja puhuu yleistetysti: *yhden pakolaisena esiintyvän nuoren miehen* – (rivit 62–63).

Vielä lopuksi kohoaa esiin (Suomen) oikeus- ja velvollisuusdiskurssi. Eri tavoin argumentoiden – mm. historiaan ja ilmastoon viittaamalla – kirjoittaja perustelee sitä, ettei juuri Suomen ole velvollisuus ottaa vastaa pakolaisia (rivit 53–57). Toisaalta on olemassa yleinen auttamisen velvollisuus. Kirjoittaja tarjoaakin vaihtoehdoksi lasten auttamista niissä maissa, joista pakolaisia tulee (rivit 60–64). Vaihtoehdon kertominen on tässä osallistumista yleiseen suvaitsevaisuusdiskurssiin, ja kirjoittajan viimeinen lause *Meidän avustusjärjestelmämme on aivan nurinkurinen* (rivit 63–64) kertoo, että meidän tulee auttaa, mutta autamme (pakolaisia ottaessamme) väärin.

Kauttaaltaan kirjoituksessa ovat tulkintoja merkittävästi ohjaamassa leksikaaliset valinnat, joihin olen tekstiä analysoidessani pariin otteeseen viitteenomaisesti jo tarttunutkin. Esitän kuitenkin näistä vielä erikseen muutaman huomion, ja erityisesti tartun vain joihinkin – kaiken edellä esitetynkin analyysin

kannalta – olennaisiin leksikaalisiin valintoihin. Näistä silmiinpistävimpiä lienee lukijalle sana *muukalainen*, jota kirjoittaja viisi kertaa käyttää pakolaisista (rivit 13, 14, 26, 35, 56). Merkitykselliseksi sanavalinta voidaan katsoa jo sikäli, että jutussa on rinnan käytetty sanaa *pakolainen* (esim. rivit 2, 5, 11, 16, 31). Suhteessa sanaan *pakolainen muukalainen* toimii valintana siten, että se potentiaalisesti osallistuu sanan *pakolainen* keskeisen merkityksen kiistämiseen. *Muukalainen* jättää siis kommenttia syyn, jonka vuoksi muualta tulee ihmisiä toiseen kulttuuriin. Erikseen kirjoituksessa käsitellään muutenkin muukalaisten/pakolaisten toisenlaisuutta (etenkin rivit 26–42), ja tässä toisenlaisuuden kontekstissa puhuminen *muukalaisista* on tietenkin luontevaa.

Joka tapauksessa valinta *muukalainen* korostaa pakolaisten ”muukalaisuutta”. Tässä tulevat tärkeiksi *muukalaisen* assosiatiiiviset merkityssuhteet. Sekä Perussanakirjan (CD-perussanakirja) että Nykysuomen sanakirjan (NS) *muukalaiselle* antamissa luonnehdinnoissa korostuu vieraus ja toiseus¹⁰. Vaikka lakikielessä (NS) on ollutkin *muukalaisen* määritelmänä ’henkilö, joka ei ole kysymyksessä olevan maan kansalainen’, kantaa sana mukanaan konnotaatioita, jotka merkityksellistävät nimenomaan toiseutta ja erilaisuutta. *Muukalaisen* ja *pakolaisen* rinnalla tai niihin rinnastuvasti tekstissä esitetään myös kategoriat *siirtotyöläinen* (rivi 54) ja *vierastyöläinen* (rivi 52). Näiden tulkinnassa *pakolaisiin* rinnastuvaksi tai ainakin jollain olennaisilla tavalla *pakolaisiin* liittyväksi on tekstin koheesio olennainen: *Kun nyt kansainvälisestikin setvitään pakolaisasioita – – mitkä maat ovat hyötyneet vierastyöläisistä* -lausumasta (rivit 50–53) on nähdäkseni tehtävä järjellinen tulkinta ennen kaikkea leksikaalisen koheesio kannalta, mikä tarkoittaa sanan *vierastyöläiset* yhdistymistä aiemmin sanottuun ”pakolaisasioiden setvimiseen”.

Puuttumatta sen kummemmin itse sanojen *vierastyöläinen* ja *siirtotyöläinen* merkityksiin voidaan todeta, että ne ovat valintoina jo asiasisältönsä kannalta hyvin kiintoisia. Valinnat tuovat tekstiin uusia asioita, uusia keskusteluja. Leksikaalisten valintojen tehtävä yleensäkin ei ole pelkästään kuvata omien merkitystensä kautta jollain uudella tavalla puheena olevaa, vaan ne avaavat konteksteja myös tulkinnalle. Tällaisissa tapauksissa näkyy se, miten valinnat voivat olla yhtäältä valintoja saman asian esittämiseen mutta samaan aikaan toisaalta valintoja, jotka nostavat sisällöllisestikin uusia asioita ja keskusteluja esiin.

Arvottavaa tulkintaa liittyy paljon etenkin ”tänne pakolaisia haluavan” implisiitin ryhmän tai tiettyjen henkilöiden toiminnan kuvaukseen. *Talutettiin*-passiivin (rivi 4) *taluttaa*-metafora viittaa nähdäkseni ennen kaikkea siihen, että taustalla olevilla henkilöillä oli mahdollisuuksia ja valtaa järjestää asiantuntijapuheenvuoro mediaan. Näillä joillakin tuntemattomaksi jäävillä taluttajilla on *kova hinku saada tänne muukalaisia* (rivi 13). *Hinku*-sanan merkitys (’kova, voimakas halu tai himo’) näyttää sekin osaltaan epämääräisen ryhmän (ja sen toiminnan) epäilyttävyyden, ja muutkin konstruoitua ryhmää kuvaavat ilmaukset osallistuvat samaan keskus-

¹⁰ NS:n antamia merkityksiä ja käyttöesimerkkejä: ’vieras-, ulkomaalainen’, ’vieraan kansan jäsen’, *maan kieltä taitamaton muukalainen, jo vaatetus ja puheenparsi osoittaa hänet muukalaiseksi*.

teluun: *värviäjä*-sanan merkitys viestii toiminnan aktiivisuudesta, eli *värviäjiksi* kuvatut henkilöt suorastaan hankkivat pakolaisia Suomeen. Implisiitisti käy ilmi, että mainitut ”värviäjä” valehtelevat, ja he *opettavat muukalaisia valehtelemaan* (rivi 14). Tätähän kirjoittaja todistelee useinkin esimerkin avulla, mutta irrallaan-kin niistä leksikaalinen valinta valehtelemaan on tärkeä kirjoittajan mielipiteen konstruoija. Mahdollinen neutraali ilmaus, esimerkiksi *sanomaan*, olisi sekin sallinut asian todistamisen, vääräksi osoittamisen, jatkossa. Puheaktiverbinä (ks. Pajunen 1999: 68–69) *valehdella* kertoo tässä puhujan näkökulman, ja toisaalta – puhujan tekemänä tulkintana – sanomisen tavan siltä kannalta, mitä sanominen on suhteessa ”todellisuuteen”. Verbaalinen prosessi kytkeytyy kognitiiviseen. Valehteluksi nimittämistä voidaan pitää prosessina, joka varsin voimakkaasti vaatii toteen näyttämistä, eli väite, että joidenkuiden sanotaan valehtelevan, vaatii tu-ekseen todisteita. Koska kirjoittaja esittää ”todisteita”, voidaan valinnan katsoa olevan jäljessä tulevan tekstin kannalta motivoitu. Jäljessä tuleva siis kertoo ’valeyhtelun’ olevan kirjoittajan tulkinta verbaalisesta sanomisen prosessista. Jäljempänä tekstissä esiintyy kuviteltu verbaalinen prosessi: *Jos minä rupean rikolliseksi – Luikin sitten muille maille ja sanon, minua jahdataan omassa maassani –* – (rivit 31–33). Täs-sä taas verbivalinta korostaa sitä seikkaa, että valehtelemisen tulkinta (kuvatussa kontekstissa) on edelleen tehtävä verbaalisesta prosessista.

’Valehdella’-merkitys ja sen vahva affektiivisuus tekee siitä kuitenkin jo lausetason toiminnan kuvauksen kannalta merkityksellisen. Tarkoitteena olevan ihmisryhmän kuvataan toimivan tietoisesti epärehellisesti, käyttävän tarkoituksel-lisesti verbaalista prosessia väärin. Affektiivisuuteen liittyy myös se kulttuurinen seikka, että valehteleminen on ei-toivottua ja paheksuttavaa ja siksi valehtele-misestä syyttäminen on tekstissäkin hyvin järeä ase. Edelleen kulttuurisin perustein valinta on jäsennettävissä **implisiitin jäsenkategorian** kautta: ne, jotka valehtelevat, ovat valehtelijoita. Tilanteinen tapahtuma (valeyhteleminen) on potentiaalisesti yhdistettävissä tilanteen ylittävään henkilön tai henkilöryhmän ominaisuuteen. Kulttuurisestikin affektiivisen verbin yhteydessä potentiaalinen yhdistettävyys on tulkintaresurssi, joka luo implisiittejä jäsenkategorioita.

”Muukalaisten” moraalista alemmuutta kuvaavat myös verbivalinnat, joil-la ilmaistaan jotain pakolaisten tavasta lähteä ”pakoon” tai ”olla paossa”. Kaksi kertaa toistuu tekstissä verbi *luikkia* (rivit 33 ja 49), joka ilmaisee jonkinlaista salavihkaan poistumista tai pakoon pötkimistä, jossa konnotaationa mukana on pelkurimaisuus. Juuri tässä tekstissä luikkimiseen liittyvä mahdollinen pelkuruus korostuu, kun kirjoittaja puhuu siitä, mitä olisi tapahtunut, jos Suomen nuoret miehet olisivat *luikkineet* sotaa pakoon 1939 (rivit 48–49). Joka tapauksessa ’luik-kiminen’ on aktiivista tekemistä ja valinta etenkin sen välillä, että pakolaisten ei kuvata vaikkapa joutuneen pakosalalle. Pakolaisena oloa kirjoittaja kuvaa ’seikkai-lemisena’ (rivi 41). *Perheen päämies – lähtee muille maille seikkailemaan* -ilmauksessa (rivit 39–41) verbi *seikkailla* nostaa esiin jännittävää, mielenkiintoista ja vaihtelevaa toimintaa. Seikkailemaan lähtemisellä on tätä kautta positiivinen merkitys, ja täs-säkin tapauksessa korostuu lähtijän oma valinta – perheen päämies päättää lähteä seikkailemaan, etsimään jännittävyttä ja vaihtelua elämäänsä.

Nämä esiteltyt leksikaaliset valinnat kertovat siis toisaalta kirjoittajan näkökulmasta ja hänen arvottamisistaan. Kun tekstiä tulkitaan sen yhteiskunnallisessa kehyksessä, tässä esimerkiksi suvaitsevaisuus- tai rasismi-diskurssina, on kuitenkin olennaista pohtia tulkintaa sen kannalta, miten yleinen mielipide, erilaiset yhteiskunnalliset arvot tai jopa yhteiskunnallinen moraalitai esimerkiksi erilaisten asioiden tai toimintatapojen hyväksyttävyyden tai ei-hyväksyttävyyden tuodaan esiin. Ja tässä asiassa ryhmäkonteksti on tulkinnan kannalta olennainen. Tulkinnan kohteena on yhteiskunnallinen ilmiö ja aivan suoraan yhteiskunnallinen ilmiö on kytköksissä kahteen aspektiin 'meihin' ja 'muihin'. Mitä tahansa analyysia ja tulkintaa pakolaisuudesta kertovasta tekstistä tehdäänkin, tulkinta aina jollain tavoin palautuu ryhmäkontekstiin.

Leksikaaliset valinnat, erilaiset intertekstuaalisuuden esittämisen strategiat, perustelemaan käytetyt argumentatiiviset strategiat ja hyödynnetyt kulttuuriset diskurssit heijastavat ja rakentavat tekstin kontekstin ylittävää tulkintaa 'meistä' ja 'pakolaisista' – tai toisin sanottuna pakolaiskysymyksestä Suomessa. Tarkennettu kysymys on pakolaiskysymyksen yhteiskunnallisesta tulkinnasta.

Niinpä tässä analysoitu kirjoitus on yhteiskunnallinen esitys pakolaisuudesta Suomessa, ja kirjoituksen analyysi puolestaan tietenkin ja tästä johtuen pyrkii relevanttiin kulttuuriseen tulkintaan asiasta. Koska kielenkäytön keinot, keskustelemisen tavat, diskurssit, jopa yksittäiset esimerkit ovat saatavilla kaikille kieliyhteisössä, on niiden analyysin motivaationa oltava jokin diskurssi, mihin ne liitetään. Tässä se on ollut ryhmä ja kategorisaatio, ja siltä kannalta voidaan myös todeta erinäisiä asioita. Keskeiset ovat kuvattavissa esimerkiksi seuraavasti:

- Läsä on erilaisin argumentein tuotettu kulttuurinen erillisyys, johon kytkeytyy toisten kulttuurinen huonommuus tai moraalinen alemmuus.
- Kumpaakin ryhmää, sekä 'meitä' että puheena olevia toisia, 'pakolaisia' käytetään, muovailaan eri tavoin. Tarvittaessa ryhmä voi olla yhtenäinen, jonkin asian suhteen se voi olla heterogeeninen tai sitä voidaan partikularisoida.
- Isänmaallisuus tai nationalismi näyttyy tarkemmin määrittelemättömien meidän asiana; olennaista on että se näyttyy luonnollisena (se on taustalla tekstin "logiikkana").

Seurauksellisuus ja erityisesti yhteiskunnallinen seurauksellisuus tarkoittaa nyt yhtäältä sitä, että esimerkiksi mainitut keskeiset ryhmät ja kategorisaatioon liitettävissä olevat seikat "tuottavat" ja motivoivat tekstiin tehtyjä valintoja, tekstissä esitettyjen asioiden esittämisen keinoja. Tätä kautta esitettyä siis voidaan toisaalta "ymmärtää" tai ehkä paremmin sanottuna jäsentää. Mutta konstruktionistiselta kannalta asiaa tulee katsoa myös siten, että käytössä olevat lingvistiset keinot ja retoriset resurssit rakentavat (ja toki samalla heijastavatkin) sitä, mikä ja millainen asia pakolaiskysymys Suomessa on. Diskurssia analysoimalla voimme päästä jäljille toisaalta siitä, mikä on näiden puhetapojen "kulttuurinen järki" ja toisaalta siitä, mitkä ovat asiasta puhumiseen käytettävissä olevat lingvistiset keinot ja stra-

tegiat. Seurauksellisuuden ajatukseen kuuluu se, että esimerkiksi tällaista tekstiä analysoidessamme analysoimme yhteiskunnallista todellisuutta, jota teksti siis osaltaan on myös tuottamassa. Kaikki puhettavat ovat potentiaalisesti seurauksellisia, mutta osaa niistä voi pitää yhteiskunnallisesti tärkeämpinä tai kiinnostavampina. Tärkeys ja kiinnostavuus on sekin oma elementtinsä seurauksellisuudessa: mitä enemmän ja monipuolisemmin asiasta yhteiskunnallisesti keskustellaan, sitä enemmän tekstit toistavat ja kierrättävät toisiaan ja elementtejään eli myös luovat tekstejä ja diskursseja ja niiden kautta sosiaalista todellisuutta.

8. PÄÄTELMIÄ

Yhteenvetoni käsittää kolme osaa: ensimmäiseksi tarkastelen sitä, mitä ihmisryhmästä, ryhmäsuhteista ja sosiaalisesta kategorisaatiosta voidaan tutkimukseni perusteella sanoa. Toiseksi tarkastelen kielenkäytön pragmaattista tulkintaa ja kielen ja diskurssin suhdetta. Lopuksi otan esiin kysymyksen siitä, miten lähestymistapani, tutkimusaiheeni ja painotukseni – ja myös tutkimuksen tulokset – asettuvat osaksi laajempaa tutkimuskenttää.

8.1. Sosiaalinen ryhmä ja kategorisaatio

Sosiaalitieteiden keskustelluimpia ja kiistellyimpiä kysymyksiä on, onko ihmisryhmää olemassa. Jatkokysymys kuuluu, olettaen, että ryhmä on olemassa, ovatko ryhmän ominaisuudet jotain muuta kuin sen jäsenten yhteenlasketut ominaisuudet. Kokeellinen sosiaalipsykologia on erilaisten testien ja koetilanteiden avulla varsin vakuuttavasti osoittanut, että yksilö suosii omaa ryhmäänsä toisten ryhmien kustannuksella ja myös kategorisoi oman ryhmänsä ja toiset ryhmät eri tavoin. Tämä tarkoittaa paitsi yleisesti positiivisten ryhmäominaisuuksien liittämistä omaan ryhmään myös sitä, että oma ryhmä tulkitaan heterogeeniseksi yksilöiden muodostamaksi ”ryhmäksi”, ulkoryhmä taas homogeeniseksi yksilöttömäksi kategoriaksi. Lisäksi oma ryhmä nähdään enemmän itsen kaltaisten yksilöiden kokoelmana kuin ulkoryhmä.

Kielentutkimukselliselta kannalta voidaan tehdä sellainen oletus, että ryhmien erilaisuus näkyy kaikilla kielen tasoilla, aina retorista strategioista yksittäisissä sanavalinnoissa piileviin merkityksiin. Tällöin kognitiiviset kategorisaatioprosessit motivoisivat ”ryhmistä puhumista”, ja toisaalta ryhmistä puhuttaessa kielellisiin ilmauksissa ja kielenkäyttötavoissa olevat merkitykset osoittaisivat ensinnäkin sisä- ja ulkoryhmien olemassaolon ja toiseksi kognitiivisen kategorisaation deterministisen luonteen.

Toisaalta sosiaalista kategorisaatiota ja koko ryhmäilmiötä voidaan lähestyä myös nimenomaan lingvistisenä toimintana, jolloin ryhmää, sen ominaisuuksia, siihen kuulumista tai siihen suhtautumista ei motivoida kognitiivisten rakenteiden eikä myöskään sosiaalisen todellisuuden ryhmien kautta. Tällöin ryhmä nähdään kielenkäyttönä; ensinnäkin jo ryhmän olemassaolo voidaan nähdä kielenkäytön ilmiönä, samoin kuin kaikki se, mikä liittyy sekä yksilön suhteeseen ryhmäänsä

että ryhmien välisiin suhteisiin.

Tässä tutkimuksessa on käytetty hyväksi kumpaakin ajatusta. Toisaalta lähtökohdانا ovat sosiaalista ryhmää koskien olleet kokeellisen ja kognitiivisen sosiaalipsykologian keskeiset käsitteet ja tutkimustulokset. Lyhyesti sanoen ryhmän ominaisuudet ja ryhmään kuulumisen psykologiset ulottuvuudet ovat muodostaneet tutkimukseni selkärangan: jo ongelmanasetteluni on perustunut siihen, että myös kielenkäytössä näkyy ja siinä tuotetaan sosiaalista kategorisaatiota ja siihen liittyen ryhmäjakoja, joita perinteinen kognitiivinen sosiaalipsykologia on kuvannut sisäryhmäksi ja ulkoryhmäksi.

Sekä teoreettisessa taustassa että empiirisessä analyysissä olen kuitenkin ottanut lähtökohdaksi sosiaalisen konstruktionismin tavan nähdä kieli ei-heijastavana ilmiönä. Sosiaalinen kategorisaatio on tässä näkökulmassa juuri kielenkäytön ilmiö, ja koko ryhmäilmiö on diskurssin tason kysymys. Sen sijaan, että kognitiivinen kategorisaatio ja siihen seurauksellisesti liittyvät ryhmäkäyttäytyminen muodot ja ryhmäominaisuudet heijastuisivat kieleen, niitä käytetään ja mukailaan kielessä. Joissain tilanteissa ja joihinkin tarkoituksiin voi olla tarpeellista rakentaa jostain kokonaisuudesta esimerkiksi sisäryhmä, jostain toisesta syystä tämä sama kokonaisuus voidaan taas näyttää esimerkiksi ulkoryhmänä. Tai ylipäänsä ryhmän olemassaolo voi olla kontekstuaalista: jossain yhteydessä jonkin kokonaisuuden ryhmäominaisuus merkityksellistyy, jossain toisessa yhteydessä mahdollisesti ei.

Ryhmä tulee olennaiseksi käsitteeksi jo sen kautta, miten puhuva yksilö viittaa itseensä. Se, mikä on henkilökohtaista, on toisaalta yksilöä johonkin ryhmään liittävää että usein häntä jostain ryhmästä erottavaa. Tästä ovat hyvä esimerkki luvussa 4 käsittelemäni tavat puhua ”jonakin” tai kuvata itsensä ”jonakin”. Tälle kaikelle on löydettävissä selvä funktionaalinen selitys: itsensä muihin ihmisiin liittäminen kuten erottautuminen on retorista toimintaa, jonka avulla voidaan esimerkiksi perustella toimintaa, oikeuttaa erilaisia asioita, jättäytyä asioiden ulkopuolelle, ottaa tai jättää vastuu, selittää asioita jne.

Sama funktionaalinen perusta näkyy jo siinä, miten oma ’minä’ ja sen henkilökohtaisuus esitetään joko suoraan tai epäsuorasti. Suora ja definiittinen yksikön ensimmäisen persoonan viittaus näyttäytyy helposti sellaisena, että puhuva yksilö on ainutkertainen toimija tai havainnoija. Henkilökohtaisuus tuo tällöin yksilön esiin sosiaalisen maailman kompetenttina havaintojen tekijänä: yksilö on henkilökohtaisesti toimija, mutta hänen henkilökohtainen toimintansa saa väistämättä sosiaalisen tulkinnan. Tämä sosiaalinen tulkinta voi olla yksilön jäsenkategoria – se, että yksilö kuuluu johonkin ryhmään, mikä taas puolestaan johtaa jatkotulkintoihin. Lause *join eilen kymmenen olutta* voisi siis johtaa sellaiseen tulkintaan, että puhuja on alkoholisti, mikä taas jatkossa tulkittuna voisi johtaa tulkintoihin vaikkapa joistain kyseisen henkilön käyttäytymisen piirteistä. Sosiaalinen tulkinta on myös se, että jonkin ’minän’ toiminnan kuvauksen perusteella yksilö nousee kulttuurisesti kompetentiksi havainnoijaksi ja johtopäätösten tekijäksi. Esimerkiksi lauseessa *olen naisvaltaisella alalla työskennellessäni huomannut, ettei naisten työpanosta arvosteta* saa ’minän’ esittäminen sellaisen sosiaalisen tulkinnan, että puhuja on kompetentti arvioimaan naisten työpanoksen arvostamista ja että

hänen arvionsa on – relevanttiin evidenssiin perustuen – oikea.

Liukuma henkilökohtaisuudesta kohti sosiaalisuutta näkyy selvemmin ta-voissa, joissa yksilö epäsuorasti mutta silti definiittisesti viittaa itseensä. Asiaan voi- daan antaa pragmaattisia selityksiä: esimerkiksi halu suojella kasvoja on periaate, joka voidaan nähdä ilmiön taustalla. Muita pragmaattisia selityksiä kiistämättä voidaan tehdä sellainen huomio, että epäsuora viittaus aina jollain tasolla myös yleistää. Vaikka siis tulkinnaksi muodostuisi toisaalta tietty henkilö, tuottaa epä- suora viittaaminen yleistäessään vähintäänkin mahdollisuuksia samastua esitet- tyyn toimintaan. Tämä näkyy yhä selvemmin tarkasteltaessa esimerkiksi sellaisia passiivi- tai generismuotoisia ilmauksia, joiden referentti jää epäselväksi. Pääteh- tävä on tällöin kutsua periaatteessa ”kuka vaan” samastumaan, astumaan osaksi ihmisiä, jotka ovat implisiitisti sanotun taustalla.

Rajankäynti henkilökohtaisen ja yleisen välillä ilmenee käytännössä usein siten, että yksilö merkitsee itsensä näkyville esimerkiksi yksilöllisenä kokijana tai yksilöllisenä mielipiteen kantajana. Tällä tavoin yksilöyttä suhteutetaan yleiseen, ja syynä voidaan nähdä esimerkiksi epävarmuus sanotun paikkansapitävyydestä tai tarve lieventää tai pehmentää sanotusta tehtäviä tulkintoja. Jälkimmäisessä tulkinnassa ryhmä ja muut ihmiset tulevat implisiitisti esille: esimerkiksi juuri ko- kemisen tai mielipiteen tasolla yksilöllisyyden esittäminen voi tuottaa yksilön suh- detta ryhmään esimerkiksi siten, että hän erottuu jonkin asian suhteen ryhmästä. Toisaalta voidaan havaita, että erikseen ”henkilökohtaiseksi” tekeminen ei välttä- mättä suinkaan erota yksilöä jostain suuremmasta joukosta vaan voi entisestään vahventaa hänen olevan – siis myös yksilötasolla – sitoutunut johonkin laajemman ryhmän edustamaan mielipiteeseen. Yksilöys ei ole välttämättä ryhmästä erot- tavaa henkilökohtaisuutta; yksilö voi olla myös ryhmän jäsen, jolloin yksilöyden esittäminen on ennen kaikkea puhetapa, joka näyttää puhujan jonkin asian suh- teen vastuullisena sosiaalisena agenttina. Ylipäänsä diskurssin sosiaalinen tulkinta vaatii sitä, että puhuja on jotain muuta kuin irrallinen yksilö.

Puhujalla on kuitenkin käytössään myös eksplisiittejä keinoja rakentaa ko- konaisuus ’minä yhtenä asianosaisista’. Näistä keinoista keskeinen on epäilemättä pronomini *me*. Vastaavasti puhujalla on käytössään keinoja viitata ryhmään, johon hän ei itse kuulu. Perusluonteisena tapana on puhua *heistä*. Vaikka sisäryhmän ja ulkoryhmän kognitiiviset merkitykset eivät suoraan heijastu kieleen, voidaan panna merkille, että ne ovat läsnä ryhmistä puhuttaessa. Esimerkiksi sisäryhmän positiivisten ryhmäominaisuuksien käyttö näkyy ’yhtenä monista’ tai ’yhtenä yh- teisön jäsenenä’ -retoriikassa, joka liittyy asioiden todeksi tekemisen ja perustele- misen tapoihin. ”Sisäryhmäisyyttä” ja ”ulkoryhmäisyyttä” paljastavat myös tavat, joilla yksilö jonkin asian suhteen puhuu omasta ryhmästään *heinä*, tai joissain ta- pauksissa konstruoi jollekin ryhmälle, johon itse ei kuulu, yhteisyyden *me*-prono- minin avulla. Tämä viestii siitä, että kategorioiden välillä voidaan liikkua ja erilais- ten asioiden suhteen samaakin ryhmää voidaan rakentaa sisä- tai ulkoryhmänä. Kategorioiden koostumuksen suhteen voidaan vielä huomauttaa siitä, että niin positiivisina kuin negatiivisina ryhmäominaisuuksina pidetyt seikat voivat ilmetä mitä erilaisimpien kategorioiden yhteydessä: jopa koko maailma on mahdollista

kuvata *meinä*, mikä osaltaan kertoo siitä, että tarpeen vaatiessa voidaan rakentaa sellaista ryhmään kuulumista, joka ylittää jäykän kognitiivisen kategorisaatiomallin edellyttämät ryhmäominaisuudet.

Kielellisistä keinoista vielä pronomineja selvemmin yksipersonaisuus, geneerisyys ja passiivi tuovat esiin ryhmien ja kategorisaation implisiittisen, neuvoteltavan ja kulttuurisiin merkityksiin perustuvan luonteen. Merkityksen implisiittisyys, neuvoteltavuus ja kulttuurisuus johtuu siitä, että mainitut keinot sisältävät sellaisen merkitysresurssin, että ne voivat viitata niin yksilöön, hänen omaan ryhmäänsä kuin ”toistenkin” ryhmään. Kysymykset kuten onko kyse ylipäätään ryhmästä ja jos on, niin keitä ryhmään kuuluu, jättävät ryhmän epämääräiseksi, ja pitkälti vain kontekstuaalisen tiedon – lähtien tilannetekijöistä ja päätynen sosiokulttuurisiin tekijöihin – kautta voidaan käsittää se, keneen tai keihin viittaus kohdistuu. Puhujalle indefiniittinen ryhmään viittaaminen on resurssi, jolla hän voi tuottaa ylipäänsä jonkin ryhmän ja sen yhteisyyden tai esimerkiksi itsensä osana jotain laajempaa ryhmää.

Puhujan kautta kulkevaan kategorisaatioon liittyy kielellisen merkityksen interpersonainen taso, mutta toki ryhmistä ja kategorisaatiosta voidaan puhua painottaen myös merkityksen referentiaalista tai ideationaalista luonnetta. Tämä oli teemana kirjan luvussa 6, jossa analyysin kohteena oli ennen kaikkea se, millaisena puheenalainen ryhmä kuvataan.

Oikeastaan referentiaaliseen tasoon liittyy jo se, minkälaisista tarkoitteista puhutaan ryhminä. Tärkeätä onkin tähän liittyen huomata, että kielenkäytössä esitetään myös ryhmiä, jotka eivät ole esimerkiksi nimitystasolla vakiintuneet kielen. Se, että kielessä on keinot ilmaista tällaisia mahdollisesti esimerkiksi tilapäisiä ryhmiä, kertoo hyvin ryhmien olemuksen konstruktivisuuden ja kategorisaation periaatteellisen rajattomuuden. Yhteiskunnallinen ja kulttuurinen asia on, tulevatko ”tilapäisin keinoin” esitetyt ryhmät tai kategoriat niin ”tärkeiksi”, että niille leksikaalistuu jokin tietty nimitys. Yleisesti ottaen se, mitä ryhmiä esitetään ja millaisissa rooleissa ryhmiä esitetään, viestii yhteiskunnallisesta keskustelusta, jossa erilaiset kategorisaatiot eri aikoina voivat olla olennaisia.

Ryhmien ja kategorioiden kuvauksessa hyödynnetään toisaalta sekä itse ryhmien nimityksiin liittyvää semantiikkaa että toisaalta esimerkiksi erilaisten kuvaavien attribuuttien kautta tehtävää ominaisuuksien antamista. Nimenomaan itse kategorisaatioon ja sen pätevyyteen taas liittyy kuvailu, joka kommentoi kategorian koostumusta. Kategorian koostumusta kommentoivat kvanttorit ja ääri-ilmaukset paljastavat sen, että jäykkä kategorisaatio tunnistetaan helposti vääristäväksi. Tällöin kvantifiointi on retorinen keino tehdä riittävä kategorisaatio: vaikkapa sanottaessa *melkein kaikki suomalaiset* tunnistetaan siis se, että kategorisaatio puheenalaiseen asiaan liittyen voi olla liian vahva tai pätemätön, jolloin *melkein kaikki* on keino kategorisoida ”riittävästi”.

Vastaavasti kvantifiointia voidaan tehdä toiseenkin suuntaan, käyttäen hyväksi partikularisaatiota eli ainutkertaisuutta. Kategorian koostumusta kommentoi silloin rakenne ’jonkin asian suhteen kategorია on vähäinen tai harvalukuinen’. Aivan samoin kuin kategorisaatio voi myös partikularisaatio toimia

retorisesti niin, että sillä perustellaan mitä moninaisimpia asioita: siirtämällä huomio yksittäistapauksiin voidaan ikävät asia attribuoida pois omasta ryhmästä, tai yhtä hyvin voidaan esimerkiksi ulkoryhmän positiivisuus näyttää yksittäistapauksina kategorian negatiivisten piirteiden säilyessä.

Laajasti ymmärrettynä kuvauksesta on kysymys myös siinä, kun ryhmä esiintyy erilaisissa toimijaroleissa ja osallisena erilaisiin prosesseihin. Prosessien avulla annetaan ryhmälle ominaisuuksia; niiden kautta voidaan relationaalisesti ilmoittaa ryhmän olevan jotakin tai jonkin kaltainen tai osallistuvan johonkin toimintaan, mikä voidaan edelleen kytkeä sosiaalipsykologisiin ryhmän ominaisuuksiin. Prosesseja voidaan käyttää myös kuvaamaan ryhmää sillä tavoin homogeenisena tai yhteisöllisenä, että sillä on jonkinlainen kollektiivinen mieli. Tämä tulee erityisesti esiin havainnoitaessa mentaalisia prosesseja, joissa ryhmän näytetään esimerkiksi *haluavan, ymmärtävän tai ajattelevan*. Vastaavasti myös se, esitetäänkö ryhmä aktiivisena toimijana vai passiivisena toiminnan kohteena tai vastaanottajana, ohjaa tulkintaa siitä, millainen kategoria on kyseessä ja millaiset ovat sen oikeudet ja velvollisuudet.

Joka tapauksessa ryhmiä ja sosiaalisia kategorioita käytetään. Käyttämistä on yhtäältä se, että kielenkäyttötilanteista ja -tarkoituksista on löydettävissä motivaatio ryhmien olemassaololle kuten myös niihin ”kuulumiselle” ja ”kuulumattomuudelle”. Toinen puoli käyttämisestä on se, että erilaisten ryhmäominaisuuksien merkityksellistyminen kielenkäytössä konstruoi tarkoitteodellisuuden ryhmiä. Toisin sanoen ryhmien ja kategorioiden käyttö on diskurssissa motivoitua toimintaa, mutta diskurssissa rakennetaan ja peilataan myös sitä, miten eri ryhmät ovat yhteiskunnallisesti ymmärrettävissä ja millaisia merkityksiä niille annetaan. Esimerkiksi se, miten *naiset* kategorisoidaan, ylittää puhetilanteen rajat rakentaen yhteiskunnallisia ryhmämerkityksiä naisille. Ryhmää diskurssissa ja diskurssina tulkittaessa vaaditaan merkitystulkintoja sekä kielenkäytön mikrotasolta että kielenkäytön yhteiskunnallisiin kehyksiin liittäväältä makrotasolta.

8.2. Diskurssi ja sen tulkinta

Vaikka diskurssista, diskurssianalyysistä ja diskursiivisuudesta on puhuttu sekä lingvistiikassa että erityisesti yhteiskuntatieteissä jo hyvän aikaa, eivät kyseiset käsitteet ole kunnolla vakiintuneet yhtenäisiksi teorioiksi tai analyysitavoiksi. Tätä osoittaa käsitteiden laaja-alaisuus ja joskus risteäväkin käyttö: ahtaimmillaan diskurssi on tekninen termi lausetason ylittävälle kielelliselle rakenteelle, laajimmillaan taas mikä tahansa laaja yhteiskunnallinen, kulttuurinen tai historiallinen – tai usein nämä kaikki yhdistävä – konstruktio. Vaikkapa ’eurooppalaisuus’ voidaan nähdä tällaisena laajana diskurssina.

Moninaisuudesta johtuen joudutaan kaikissa tutkimuksissa, jotka jollain tavoin ”ilmoittautuvat” diskurssianalyttisiksi, määrittelemään uudestaan diskurssi. Määritteleminen ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö jouduttaisi operoimaan yhtä aikaa useammalla diskurssin tasolla tai diskurssin määritelmällä. Tässä tutkimuk-

nessä ensisijainen on kielen ja kielenkäytön sosiaalisuutta korostava määrittely, eli tarkoitan diskurssilla kokonaisuutta, joka sisältää kielellisen rakenteen tai muodon ja kielen käyttöön kuuluvan sosiaalisuuden. Tässä diskurssikäsitteessä näitä kahta ei voi erottaa toisistaan. Toinen läsnä oleva määritelmällinen taso koskee diskurssin tulkinnallisuutta sisällölliseltä kannalta tutkimusaiheen kontekstissa. Tämä tarkoittaa tässä tutkimuksessa jo lähtökohtaisesti sitä, että tulkitsemme sosiaalista ryhmää ja kategorisaatiota niitä ominaisuuksia vasten, joita niille on sosiaalietieteellisessä tutkimuksessa annettu. Toisaalta, diskurssin ollessa nimenomaan tulkinnallinen käsite, sosiaalinen ryhmä diskurssina on kielenkäytöstä tekemäni tulkinta. Ryhmädiskurssista puhuminen tarkoittaa sitoutumista siihen, että ryhmä on relevantti käsite joitain kielenkäytön ilmiöitä tulkittaessa. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että ennalta voitaisiin lyödä lukkoon mitään ryhmän ”olemuksen” kuuluvia seikkoja; pikemmin on kyse ryhmäkäsitteiden käyttämisestä erilaisten ilmiöiden kuvaamisessa.

Tämä liittyy myös yleisellä tasolla tärkeään metodologiseen kysymykseen diskurssianalyysin tekemisestä. Tutkimuskysymykset yhtäältä ja tulkittavaksi valittu sosiaalinen ilmiö toisaalta määrittävät tehtäviä merkitystulkintoja. On jokseenkin mahdoton ajatus, että esimerkiksi jokin teksti tai tekstijoukko voitaisiin jäsentää semanttisesti ja pragmaattisesti niin tyhjentävästi, että jäsennyttä voitaisiin soveltaa mihin tahansa tutkimusongelmaan tai -asetelmaan. Mahdottomaksi tällaisen lingvistisen jäsennyksen toimivuuden tekee se, että jo se, mitä tulkitaan, on tulkinta. Tämän tutkimuksen aihe, ryhmädiskurssi, on valaiseva esimerkki asiasta. Ryhmädiskurssi on ennen kaikkea sosiaalietieteellisten käsitteiden pohjalta kielenkäytöstä muodostettu tutkijan tulkinta. Ei siis ole olemassa jonkinlaista ilmiöselvää teksteissä näkyvää ja kaikkien tunnistettavissa olevaa ulottuvuutta ryhmädiskurssi. Samaan liittyen, ryhmästä puhuminen on paitsi tulkinta myös valinta; epäilemättä samansuuntaista analyysia olisi voitu tehdä myös toisenlaisten käsitteiden kautta. Tässäkin korostuu diskurssi tulkintana, joka valitaan relevantiksi joidenkin asioiden kuvaamisen kannalta.

Kysymykseen siitä, minkälaista tulkintaa diskurssianalyysi on, voidaan tyypistetysti vastata, että kulttuurista. Kulttuurinen tulkinta on kattava vastaus niin tutkimuksen mikrotason kuin makrotasonkin kielellisen analyysin vaatimuksiin. Kielenkäytön pragmaattinen analyysi kohdistuu aina jossain määrin myös asioihin, jotka eivät ole kielessä eksplisiitisti näkyvillä. Näiden ilmiöiden tunnistaminen on kulttuuristen tulkintojen tekemistä ja kulttuuristen tulkintojen ”paljastamista”. Tältäkin kannalta ajateltuna tulee ymmärrettäväksi se, että diskurssianalyysin tekeminen ei voi olla pelkästään lingvististä puuhaa, sikäli kun lingvistiikka ymmärretään kielen rakenteellisuutena. Tulkintaan ja esimerkiksi eri diskurssien tunnistamiseen vaikuttaa se, että puhuja on kulttuurinsa jäsen. Tämä on aina väistämätöntä, mutta diskurssianalyysissa voidaan pitää jopa vaatimuksena osoittaa niitä implisiittisiä tulkintoja, joilla on kulttuurinen perusta. Diskurssin tulkinta on todellakin tulkintakysymys, ja diskursiivisten tulkintojen teko vaatii kielenkäytön ja muun toiminnan näkemistä osana niitä käyttävän yhteisön kulttuuria.

8.3. Sosiaalisen konstruktionismin soveltaminen kielentutkimukseen

Tämä tutkimus edustaa sosiaaliseen konstruktionismiin tukeutuvaa diskurssintutkimusta. Sosiaalinen konstruktionismi ei sen enempää kuin diskurssi-analyysikään ole itsenäinen teoria tai metodi. Sosiaalinen konstruktionismi voidaan sen sijaan nähdä metateoriana useille teorioille; konstruktionistiselta kannalta ensinnäkin kommentoidaan erilaisia teorioita, näkemyksiä, jopa tieteenaloja, ja toisaalta konstruktionismi voidaan kytkeä taustanäkemyksenä useisiin kohteiltaan ja tavoitteiltaan erilaisiin suuntauksiin. Tällaisia joiltain osin konstruktionistisia suuntauksia ovat diskurssianalyysin useimpien muotojen lisäksi muun muassa keskusteluanalyysi, kriittinen lingvistiikka ja diskursiivinen psykologia. Tutkimuskohteet, metodit ja teoreettiset painotukset voivat erota ja eroavatkin esimerkiksi edellä mainituissa varsin radikaalistikin, mutta tästä huolimatta kaikkiin voidaan liittää konstruktionistinen sitoumus siitä, että kielenkäytössä ei vain representoida ympäröivää maailmaa vaan myös konstruoidaan sitä. Tässä sitoumuksessa on mukana se tärkeä painotus, että kieli ja kielellinen merkitys on käyttöä, eikä niitä siten voida palauttaa sen enempää sosiaaliseen tasoon, kuten variationistinen sociolingvistiikka on tehnyt, kuin kognitiiviseenkaan tasoon, kuten puolestaan kognitiivinen lingvistiikka on tehnyt.

Sosiaalisen konstruktionismin voi siis nähdä esittävän läpeensä sosiaalisen tulkinnan kielestä. Sociolingvistiseltä kannalta on kuitenkin syytä korostaa myös sitä, että konstruktionistinen tulkinta tarkoittaa myös yhteiskunnallista tulkintaa. Asiaa on mahdollista tarkastella kahdelta suunnalta: ensinnäkin yhteiskunnalliset ilmiöt ja niiden merkitys nähdään kielenkäytössä rakentuviksi. Niinpä konstruktionistisesti suuntautuneen kielentutkimuksen kysymyksiä olisivat sellaiset, joissa tutkitaan jonkin yhteiskunnallisen ilmiön ympäriltä käytyä kielenkäyttöä, jonka siis nähdään yhtäältä rakentavan koko ilmiötä ja toisaalta selittävän sitä. Tutkimuskohde voi olla myös jokin abstrakti sosiaalinen ilmiö – esimerkiksi yhteisöllisyys tai intersubjektivisuus – tai esimerkiksi jokin sosiaalisen toiminnan muoto. Luontevasti tähän liittyy ajatus siitä, että tutkimustehtävä ja sen mielekkyys määrittyy muista tutkimusalueista käsin kuin lingvistiikasta. Toisekseen, konstruktionistinen kielentutkimus voidaan nähdä sillä tavoin ”enemmän” lingvistisenä tai nimenomaan kieleen keskittyvänä, että abstraktit sosiaaliset käsitteet sijoitetaan osaksi kieltä ja kielenkäyttöä. Tällöin sosiaalinen toiminta nähdään olennaisena osana merkitystulkintoja tehtäessä; sosiaalisuus on siis jo kielensisäistä.

Haluttaessa tehdä pesäero yhteiskuntatieteellisen ja kielitieteellisen tutkimuksen välille voitaisiin edellä esittämäni ajatella siten, että jälkimmäinen olisi lingvistiikkaa, edellinen yhteiskuntatiedettä. En kuitenkaan näe tällaista erottelua hyödyllisenä, sillä nähdäkseni käytännössä kummatkin painotukset ovat analyysiä tehtäessä tarpeellisia. Kun edetään esimerkiksi joistain teksteistä kohden jotain yhteiskunnallista kysymystä, joudutaan analyysissa ottamaan tai ainakin siinä on hyödyllistä ottaa huomioon se, miten sosiaaliset merkitykset ovat myös itse kielessä, sekä kieliopillisissa rakenteissa että leksikossa. Puolestaan se, kuinka pitkälle tulkinnassa halutaan mennä ”yhteiskunnalliselle puolelle”, on kiinni tut-

kimuksen tavoitteista ja painotuksista. Tässä tutkimuksessa on tehty molempiin suuntiin aukeavaa analyysia. Näkökulma on ollut ryhmän rakentamisen keinojen analyysin kautta kielessä itsessään ja ryhmäilmiön diskursiivisen analyysin kautta yhteiskunnallisessa ryhmäilmiössä. Näitä näkökulmia ei kuitenkaan voi täysin erottaa toisistaan, vaan pidän niitä toisiaan tukevinä. On painopistekysymys, miten itse kukin vastaavalta pohjalta rakennettu konstruktionistinen tai diskurssi-analyyttinen tutkimus näkökulmia yhdistelee. Missään nimessä erisuuntaisina tai pyrkimyksiltään vastakkaisina ei näkökulmia pidä ymmärtää.

Sosiaalinen konstruktionismi metateorian voidaan liittää myös sosiolingvistiikkaan, jonka tilaa ja tulevaisuudennäkymiä sekä Suomessa että maailmalla on 2000-luvun taitteessa luodattu useissa kirjoituksissa ja esitelmätilaisuuksissa. Yksi näkyvä piirre sosiolingvistisessä keskustelussa on ollut se, että erilaiset tekstintutkimukselliset, diskurssi-analyttiset ja joissakin yhteyksissä jopa keskusteluanalyttiset tutkimukset on alettu nähdä sosiolingvistisenä. Toisin sanoen niiden kautta on haettu sosiolingvistiikalle uutta teoreettisesti kestävää selkärankaa. Jos ja kun sosiolingvistiikka tarvitsee sosiaalisen teorian, olisi yksi vaihtoehto muodostaa tätä teoriaa juuri sosiaalisen konstruktionismin kehityksessä. Sosiaalisen konstruktionismin voi ylipäänsä nähdä kielentutkimusta ja sosiaalista teoriaa yhdistävänä siltana.

Kielentutkimukselle – puhutaan siitä sosiolingvistiikkana tai jonain muuna – konstruktionistinen ote tulkita kieltä ja sosiaalista todellisuutta avaavat uudenlaisia näkökulmia kielen ja sosiaalisen maailman suhteeseen. Kysymys ei ole vain kielentutkimuksen kentän laajentamisesta, vaikka tietenkin juuri konstruktionistisen paradigman kautta kielentutkimuksen kentälle tulee myös uusia asetelmia ja ennen tutkimattomia asioita. Näiden kautta kielentutkimus saa kuitenkin sellaista tietoa kielestä, jota sillä ei olisi muiden alueidensa kautta kenties mahdollista saadaakaan. Tältä kannalta esimerkiksi juuri sosiaaliseen konstruktionismiin nojautuva diskurssintutkimus lisää kielitieteellistä tietoa ja on sekä teoreettisesti että metodologisesti lingvistiikalle tarpeellinen.

LÄHTEET

- Abrams, Dominic & Hogg, Michael 1988: "Comments on the motivational status of self-esteem in social identity and intergroup discrimination". – *European Journal of Social Psychology* 18. 317–334.
- Abrams, Dominic & Hogg, Michael 1990: "An introduction to the social identity theory". – Dominic Abrams & Michael Hogg (toim.), *Social Identity Theory. Constructive and Critical Advances*. Harvester Wheatsheaf, London. 1–9.
- Adorno ym. 1950 (Theodore Adorno, Else Frenkel-Brunswik, Daniel Levinson & R. Nevitt Sanford) *The Authoritarian Personality*. Harper & Row, New York.
- Alhoniemi, Alho 1967: "Tilan essiivin jäsentäminen suomen kielen lauseopeissa". – *Juhlakirja Kauko Kyrön täyttäessä 60 vuotta 24.11.1967*. Acta Universitatis Tamperensis vol 18. Kirjallisuuden laitoksen julkaisuja 1. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Allardt, Erik 1983: *Sosiologia 1*. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- Allport, George W. 1958: *The Nature of Prejudice*. Anchor Books, Garden City.
- Anderson, Benedict 1993: *Imagined Communities*. Verso, London.
- Atkinson, Paul 1990: *The Ethnographic Imagination. Textual Constructions of Reality*. Routledge, London.
- Austin, John 1962: *How to Do Things with Words*. Clarendon Press, Oxford.
- Bahtin, M. M. [Bakhtin] 1984: *Problems of Dostoevsky's Poetics*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- 1986: *Speech genres and other late essays*. – Caryl Emerson & Michael Holquist (toim.), University of Texas Press Slavic Series 8. University of Texas Press, Austin.
- Benveniste, Emile 1971: *Problems in General Linguistics*. University of Miami Press, Miami. (Käänt. Mary Elizabeth Meeks.)
- Berkowitz, N. H. 1994: "Evidence that subjects' expectancies confound intergroup bias in Tajfel's minimal group paradigm". – *Personality and Social Psychology Bulletin* 20. 184–195.
- Billig, Michael 1976: *Social Psychology and Intergroup Relations*. Academic Press, Whitstable, Kent.
- 1985: "Prejudice, categorization and particularization: from perceptual to a rhetorical approach". – *European Journal of Social Psychology* 15. 79–103.
- 1987: *Arguing and Thinking: a Rhetorical Approach to Social Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- 1991: *Ideology and Opinions. Studies in Rhetorical Psychology*. Sage, London.
- 1995: *Banal Nationalism*. Sage, London.
- 1997: "Discursive, rhetorical and ideological messages". – Craig McGarty & S. Alexander Haslam (toim.), *The Message of Social Psychology: perspectives on mind in society*. Blackwell, Oxford. 36–53.

- Billig, Michael 2000: "Towards a Critique of the Critical". – *Discourse and Society* 11. 291–292.
- Billig, Michael & Tajfel, Henri 1973: "Social categorization and similarity in intergroup behaviour". – *European Journal of Social Psychology* 3. 27–52.
- Berger, Peter & Luckmann, Thomas 1994 [1966]: *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. Gaudeamus, Helsinki. (Suom. Vesa Raiskila.)
- Blank, Hartmut 1997: "Cooperative participants discriminate (not always): A logic of conversation approach to the minimal group paradigm". – *Current Research in Social Psychology*.
<http://www.uiowa.edu/~grpproc/crisp2.5htm>
- Bourdieu, Pierre 1991: *Language and Symbolic Power*. Polity Press, Cambridge. (Ranskasta kääntäneet Gino Raymond ja Matthew Adamson.)
- Brewer, Marilyn 1979: "Ingroup bias in the minimal intergroup situation: A cognitive-motivational analysis". – *Psychological Bulletin* 86. 307–324.
- 1993: "Social Identity, Distinctiveness, and In-Group Homogeneity". – *Social Cognition* 11. 150–164.
- Brown, Hedy 1996: "Themes in experimental research on groups: from the 1930s to 1990s". – Margaret Wetherell (toim.), *Identities, Groups and Social Issues*. Sage, London. 9–62.
- Brown, Gillian & Yule, George 1983: *Discourse Analysis*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Brown, Penelope & Levinson, Stephen 1987: *Politeness. Some Universals in Language Use*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Budwig, Nancy 1997: "Language" and the Construction of Self: Developmental Reflections".
<http://www.massey.ac.nz/~Alock/nancy/nancy2html>.
- Burr, Vivien 1998: "Overview: Realism, Relativism, Social Constructionism and Discourse". – Ian Parker (toim.), *Social Constructionism, Discourse and Realism*. Sage, London.
- Button, Graham (toim.) 1991: *Ethnomethodology and the Human Sciences*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cameron, Deborah 1997: "Demythologizing Sociolinguistics". – Nikolas Coupland & Adam Jaworski (toim.), *Sociolinguistics: A Reader and Coursebook*. Macmillan, London. 55–67.
- CD-perussanikirja 1997. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 94. Edita, Helsinki.
- Clifford, James & Marcus, G. E. (toim.) 1986: *Writing Culture*. University of California Press, Berkeley.
- Condor, Susan & Antaki, Charles 1997: "Social Cognition and Discourse". – Teun van Dijk (toim.), *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies 1. A Multidisciplinary Introduction*. Sage, London. 320–347.
- Costall, Alan & Still, Arthur: "Cognitivism as an approach to cognition". – Arthur Still & Alan Costall (toim.) *Against cognitivism. Alternative Foundations for Cognitive Psychology*. Harvester Wheatsheaf, London.

- Coulmas, Florian (toim.) 1997: *The Handbook of Sociolinguistics*. Blackwell, Oxford.
- Coulthard, Malcolm 1977: *An Introduction to Discourse Analysis*. Longman, London.
- Coulter, Jeff 1982: "Remarks on the Conceptualisation of Social Structure". – *Philosophy of the Social Sciences* 12. 33–46.
- Coupland, Nikolas & Jaworski, Adam 1997: *Sociolinguistics: A Reader and a Coursebook*. Macmillan, London.
- Coupland, Nikolas, Sarangi, Srikant & Candlin, Christopher (toim.) 2001: *Sociolinguistics and Social Theory*. Longman, London.
- Cruse, D. A. 1986: *Lexical Semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dant, Tim 1991: *Knowledge, Ideology and Discourse*. Routledge, London.
- Davies, Bronwyn & Harré, Rom 1990: "Positioning: "The discursive production of selves"". – *Journal for the Theory of Social Behaviour* 20. 43–63.
- Derrida, Jacques 1978: *Writing and Difference*. Routledge, London.
- Deschamps, Jean-Claude 1982: "Social identity and relations of power between groups". – Henri Tajfel (toim.), *Social Identity and Intergroup Relations*. Cambridge University Press, Cambridge. 85–98.
- Doise, Willem 1978: *Groups and individuals: Explanations in social psychology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dufva, Hannele 2000: "Kirjoitettu kieli, kognitio ja emergenssi". – Urho Määttä, Tommi Nieminen & Pekka Pälli (toim.), *Emergenssin kielelliset kasvot*. Folia Fennistica & Linguistica 24. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. 155–182.
- Edmondson, Willis 1981: *Spoken Discourse. A Model for Analysis*. Longman, London.
- Edwards, Derek 1991: "Categories are for talking: On the cognitive and discursive bases of categorization". – *Theory and Psychology* 1. 515–542.
- 1997: *Discourse and cognition*. Sage, London.
- 2000: "Extreme case formulations: Softeners, investment, and doing nonliteral". – *Research on Language and Social Interaction*, 33. 347–373.
- Edwards, Derek & Potter, Jonathan 1992: *Discursive Psychology*. Sage, London.
- Eggins, Suzanne 1994: *An Introduction to Systemic Functional Linguistics*. Pinter, London.
- Eskola, Antti 1971: *Sosiaalipsykologia*. Tammi, Helsinki.
- 1982: *Vuorovaikutus, muutos, merkitys*. Tammi, Helsinki.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 1998: *Johdatus laadullisen tutkimukseen*. Vastapaino, Tampere.
- Fairclough, Norman 1992: *Discourse and Social Change*. Polity Press, Cambridge.
- 1995: *Critical Discourse Analysis*. Longman, London.
- 1997: *Miten media puhuu?* Vastapaino, Tampere.
- Fairclough, Norman & Wodak, Ruth 1997: "Critical Discourse Analysis". – Teun van Dijk (toim.), *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies 2. A Multidisciplinary Introduction*. Sage, London. 258–284.

- Farr, Robert M. 1998: "From collective to social representations: Aller et Retour". *Culture and Psychology* 4. (Special Issue: One hundred years of collective and social representations.) 275–296.
- Fauconnier, Gilles 1985: *Mental Spaces*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Festinger, Leon 1954: "A theory of social comparison processes". – *Human Relations* 7. 117–140.
- Fiske, Susan T. & Taylor Shelley E. 1984: *Social Cognition*. Addison Wesley, Reading (Mass.).
- Forgas, Joseph P. (toim.) 1981: *Social Cognition: Perspectives on Everyday Understanding*. Academic Press, London.
- Forsberg, Hannele 1998: *Suomen murteiden potentiaali. Muoto ja merkitys*. SKS, Helsinki.
- Fowler ym. 1979 (Roger Fowler, Bob Hodge, Günther Kress & Tony Trew) *Language and Control*. Routledge, London.
- Fowler, Roger 1996: "On Critical Linguistics". – Carmen Rosa Caldas-Coulthard & Malcolm Coulthard (toim.), *Texts and Practices. Readings in Critical Discourse Analysis*. Routledge, London. 3–14.
- Frawley, William 1992: *Linguistic Semantics*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale, New Jersey.
- Freed, Alice 1994: "The form and function of questions in informal dyadic conversation". – *Journal of Pragmatics* 21. 621–644.
- Garfinkel, Harold 1984 [1967]: *Studies in ethnomethodology*. 2. painos. Polity Press, Cambridge.
- Gee, James Paul 1999: *An Introduction to Discourse Analysis. Theory and Method*. Routledge, London.
- Gerard, H. B & Hoyt, M. F. 1974: "Distinctiveness of social categorization and attitude toward ingroup members". – *Journal of Personality and Social Psychology* 29. 836–842.
- Gergen, Kenneth 1994: *Realities and Relationships – Soundings in Social Construction*. Harvard University Press, Cambridge.
- 1999: *An Invitation to Social Construction*. Sage, London.
- Gibson, J. J. 1979: *The Ecological Approach to Visual Perception*. – Houghton Mifflin, Boston.
- Goffman, Erving 1981: *Forms of Talk*. Blackwell, Oxford.
- Graesser, Arthur & Gernsbacher, Morton & Goldman, Susan 1997: "Cognition". – Teun van Dijk (toim.), *Discourse as Structure and Process*. Discourse Studies 1. A Multidisciplinary Introduction. Sage, London. 292–319.
- Grice, H. P. 1975: "Logic and conversation". – P. Cole & J. L. Morgan (toim.), *Syntax and Semantics 3. Speech Acts*. Academic Press, New York. 41–58.
- Gudykunst, William & Kim, Young Yuon 1992: *Communicating with Strangers. An approach to intercultural communication*. McGraw–Hill, New York.
- Hakulinen, Auli 1976: *Reports on Text Linguistics: Suomen kielen generatiivista lauseoppia* 2. Meddelanden från stiftelsen för Åbo Akademi forskningsinstitut, Nr 7. Turku.

- Hakulinen, Auli 1982: "Itse-sanan merkityksestä ja käytöstä". – *Virittäjä* 86. 43–57.
- Hakulinen, Auli & Karlsson, Fred 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. SKS, Helsinki.
- Hall, Stuart 1992: "The West and the Rest: Discourse and Power". – Stuart Hall & Bram Gieben (toim.), *Formations of Modernity*. Polity Press, Cambridge.
- 2000: *Identiteetti*. Vastapaino, Tampere. (Suom. Mikko Lehtonen & Juha Herkman.)
- Halliday, Michael A. K. 1978: *Language as social semiotic*. Edward Arnold, London.
- 1994: *An Introduction to Functional Grammar*. Second Edition. Edward Arnold, London.
- Halliday, Michael K. & Hasan, Ruqaiya 1976: *Cohesion in English*. Longman, London.
- Harder, Peter 1999: "Partial Autonomy. Ontology and methodology of cognitive linguistics. – Theo Janssen & Gisela Redeker (toim.), *Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology*. Mouton de Gruyter, Berlin. 195–222.
- Harré, Rom 1989: "Language games and the texts of identity". – Kenneth Gergen & John Shotter (toim.), *Texts of Identity*. Sage, London. 20–35.
- 1993: *Social Being*. Second Edition. Blackwell, Oxford.
- Harré, Rom & Gillett, Grant 1994: *The Discursive Mind*. Sage, London.
- Hasan, Ruqaiya 1996: *Ways of Saying: Ways of Meaning. Selected Papers of Ruqaiya Hasan*. – Carmen Cloran, David Butt & Geoff Williams (toim.). Cassell, New York.
- Heikkinen, Vesa 1999: *Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä*. SKS, Helsinki.
- Heikkinen ym. 2000 (Vesa Heikkinen, Pirjo Hiidenmaa & Ulla Tiililä): *Teksti työnä, virka kielenä*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 116. Gaudeamus, Helsinki.
- Heine, Bernd 1997: *Cognitive Foundations of Grammar*. Oxford University Press, Oxford.
- Heiskala, Risto 2000: *Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktivistista synteisiä yhteiskuntateoriassa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Helasvuo, Marja-Liisa 1993: "Are Relative Clauses either Restrictive or Non-restrictive? A Study of the Relative Clauses in the Finnish Pear Stories." – Anders Holmberg & Urpo Nikanne (toim.), *Case and Other Functional Categories in Finnish Syntax*. Studies in Generative Grammar 39. Mouton de Gruyter, Berlin. 163–176.
- 2001: *Syntax in the Making. The emergence of syntactic units in Finnish conversation*. Benjamins, Amsterdam.
- Heller, Monica 2001: "Undoing the macro/micro dichotomy: Ideology and categorization in a linguistic minority school." – Nikolas Coupland, Srikant Sarangi & Christopher N. Candlin (toim.), *Sociolinguistics and Social Theory*. Pearson Education, Harlow. 212–234.

- Heritage, John 1996: *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Gaudeamus, Helsinki. (Suom. Ilkka Arminen, Outi Paloposki, Anssi Peräkylä, Sanna Vehviläinen & Soile Veijola.)
- Hester, Stephen & Eglin, Peter 1997: "Membership Categorization Analysis: An Introduction". – Stephen Hester & Peter Eglin (toim.), *Culture in Action. Studies in Membership Categorization Analysis*. International Institute for Ethnomethodology and Conversation Analysis & University Press of America, Washington. 1–24.
- Hiidenmaa, Pirjo 2001: "Jos painovoima on vain diskurssin tuote, voit varmaan hypätä ikkunasta ulos". – Esitelmä IV Kielitieteellisessä seminaarissa Tampereen yliopistossa 13.12.2001.
- Holstein, James & Gubrium, Jaber 1994: "Constructing family: descriptive practice and domestic order". – T. Sarbin & J. Kitsuse (toim.), *Constructing the Social*. Sage, London. 232–250.
- Hodge, Bob & Kress, Günther 1979: *Language as Ideology*. Routledge, London.
- Howard, J. & Rothbart, M. 1978: "Social Categorization and memory for ingroup and outgroup behaviour". – *Journal of Personality and Social Psychology* 38. 301–310.
- Howitt ym. 1989: (Dennis Howitt, Michael Billig, Duncan Cramer, Derek Edwards, Bromley Kniveton, Jonathan Potter & Alan Radley) *Social Psychology – Conflicts and Continuities: an Introductory Textbook*. Open University Press, Buckingham.
- Hunter ym 1997: (J. A. Hunter, M. J. Platow, L. M. Bell, K. Kypri & C. A. Lewis) "Intergroup bias and self-evaluation: Domain specific self-esteem, threats to identity and dimensional importance". – *British Journal of Social Psychology* 36. 405–426.
- Hunter, John A. 1998: "Inter-Group Evaluative Bias and Self-Esteem among Christians". – *Current Research in Social Psychology*. 74–87.
- Hutchby, Ian & Wooffit, Robin 1998: *Conversation analysis. Principles, practices, applications*. Polity Press, Oxford.
- Hymes, Dell 1970: "The Ethnography of Speaking". – Joshua Fishman (toim.), *Readings in the Sociology of Language*. Mouton, The Hague. 99–138.
- 1974: *Foundations of Sociolinguistics. An Ethnographic Approach*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Itkonen, Esa 1978: *Grammatical Theory and Metascience. Current Issues in Linguistic Theory* 5. Benjamins, Amsterdam.
- 1983: *Causality of Linguistic Theory: A Critical Investigation into the Philosophical and Methodological Foundation of 'Non-autonomous' Linguistics*. Groom Helm, London.
- 1997: "Social Ontology of Linguistic Meaning". *SKY 1997: The 1997 Yearbook of the Linguistic Association of Finland*. 49–80.
- Jackendoff, Ray 1992: *Languages of the Mind*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Janssen, Theo & Redeker, Gisela (toim.) 1999: *Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Jayyusi, Lena 1984: *Categorization and the Moral Order*. Routledge, London.
- Johnson, Donna 1994: "Who is we: constructing communities in US–Mexico border discourse". – *Discourse and Society* 5. 201–231.

- Johnson, Mark 1987: *The Body in the Mind*. University of Chicago Press, Chicago.
- Johnston, Lucy & Hewstone, Miles 1990: "Intergroup Contact: Social Identity and Social Cognition". – Dominic Abrams & Michael Hogg (toim.), *Social Identity Theory. Constructive and Critical Advances*. Harvester Wheatsheaf, London. 185–210.
- Johnstone, Barbara 1996: *The Linguistic Individual. Self-Expression in Language and Linguistics*. Oxford University Press, Oxford.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi 1996: *Merkitykset ja vuorovaikutus. Poimintoja asunnottomuuspuheiden kulttuurisesta virrasta*. Acta Universitatis Tamperensis 510. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero 1993: *Diskurssianalyysin aakkoset*. Vastapaino, Tampere.
- Järviluoma, Helmi & Roivainen, Irene 1997: "Jäsenkategorisoinnin analyysi kulttuurisena metodina". – *Sosiologia* 34. 15–25.
- Kalliokoski, Jyrki 1989: *Ja. Rinnastus ja rinnastuskonjunktion käyttö*. SKS, Helsinki.
- Kangasharju, Helena 1998: *Alignment in Disagreement: Building Alliances in Multiperson Interaction*. Painamaton väitöskirja. Department of Finnish Language, University of Helsinki.
- Kangasniemi, Heikki 1992a: *Modal Expressions in Finnish*. SKS, Helsinki.
- 1992b: "Suomen kielen evidentialit". – Harri Mantila (toim.), *Kielitieteellisiä muistoonpanoja* 7. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 38. 11–21.
- Karlsson, Fred 1982: *Suomen peruskielioppi*. SKS, Helsinki.
- Kempson, Ruth 1977: *Semantic Theory*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Keravuori, Kyllikki 1988: *Ymmärrätkö tarkoitukses. Tutkimus diskurssi-rooleista ja -funktioista*. SKS, Helsinki.
- Koivisto, Vesa 1991: *Suomen verbikantaisten UtU-verbijohdosten semantiikkaa*. Suomi 161. SKS, Helsinki.
- Koski, Mauno 1993: "Kansa". – *Systeemi ja poikkeama*. Juhlakirja Alho Alhoniemen 60-vuotispäiväksi 14.5.1993. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 42. Turku. 236–258.
- Kuiri, Kaija 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. SKS, Helsinki. (Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 2.)
- 2000: "Kielellistä passiivisuutta: miksi me mennään?" – *Kielikello* 3/2000. 13–15.
- Kulonen, Ulla-Maija 1985: "Deverbaalisten U-verbijohdosten semantiikkaa". – *Virittäjä* 89. 290–309.
- Kuusisto, Pekka 2000: *Ethnicity in Print. Implicit Linguistic Manifestations of the Construction of Ethnicity in British and Finnish Newspapers*. PIC Monographs 1. Department of English, University of Helsinki.
- Kömi, Johanna 2001: *Konditionaalien semantiikkaa ja pragmatiikkaa*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Labov, William 1972: *Language in the inner city: studies in the Black English vernacular*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

- Laitinen, Lea 1992: *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. SKS, Helsinki.
- 1995a: ”Nollapersoona”. – *Virittäjä* 99. 337–358.
- 1995b: ”Persoonat ja subjektit”. – Pirjo Lyytikäinen (toim.), *Subjekti. Minä. Itse. Kirjoituksia kielestä, kirjallisuudesta, filosofiasta*. Tietolipas 139. SKS, Helsinki. 35–79.
- Lakoff, George 1987: *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. University of Chicago Press, Chicago.
- 1990: “The Invariance hypothesis. Is abstract reason based on image-schemas?” – *Cognitive Linguistics* 1. 39–74.
- Lakoff, George & Johnson, Mark 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago.
- Langacker, Ronald 1987: *Foundations of Cognitive Grammar I: Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- 1988: ”A Usage-Based Model”. – Brygida Rudzka-Ostyn (toim.), *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science. Ser IV, Current Issues in Linguistic Theory 50, Amsterdam.
- 1991: *Foundations of Cognitive Grammar II. Descriptive Application*. Stanford University Press, Stanford.
- Larjavaara, Matti 1990: *Suomen deiksis*. SKS, Helsinki.
- Lee, David 2002: *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Leech, Geoffrey 1981: *Semantics. The Study of Meaning*. Second Edition. Penguin Books, Harmondsworth.
- Lehtinen, Esa 1997: ”Episteemisyyt, yksilö ja yhteisö”. – *Virittäjä* 101. 233–250.
- 2002: *Raamatun puhuttelussa. Teksti, kokemus ja vuorovaikutus adventistien raamatuntutkistelussa*. Acta Universitatis Tamperensis 891. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Lehtonen, Heikki 1990: *Yhteisö*. Vastapaino, Tampere.
- Lehtonen, Mikko 1994a: *Kyklooppi ja kojootti. Subjekti 1600–1900 -lukujen kulttuuri- ja kirjallisuusteorioissa*. Vastapaino, Tampere
- 1994b: ”Me muissa: Babar unenamme”. – Marjo Kylmänen (toim.), *Me ja muut*. Vastapaino, Tampere. 95–112.
- 2001: *Syyskuun 11. merkitys*. Vastapaino, Tampere.
- Leino, Pentti 1993: *Polysemia – kielen moniselitteisyys*. Kieli 7. Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Leino, Pentti & Onikki, Tiina 1994: *Näkökulmia polysemiaan*. Kieli 8. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Leino ym. 2001 (Pentti Leino, Ilona Herlin, Suvi Honkanen, Lari Kotilainen, Jaakko Leino & Maija Vilkkumaa) *Roolit ja rakenteet. Henkilöväitteinen allatiivi Biblian verbikonstruktioiden*. SKS, Helsinki.
- Leino, Pirkko 1989: *Suomen kielioppi*. Otava, Helsinki.
- Leiwo, Matti & Pietikäinen, Sari 1996: ”Kieli vuorovaikutuksen ja vallankäytön välineenä”. – Kari Palonen & Hilikka Summa (toim.), *Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat*. Vastapaino, Tampere. 85–108.

- Leiwon, Matti, Luukka, Minna-Riitta & Nikula, Tarja 1992: *Pragmatiikan ja retorikan perusteita*. Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitoksen julkaisuja 8. Jyväskylä.
- Liebkind, Karmela 1988: *Me ja muukalaiset*. Gaudeamus, Helsinki.
- Linell, Per 1998: *Approaching Dialogue. Talk, Interaction and Contexts in Dialogical Perspectives*. John Benjamins, Amsterdam.
- Lock, Andrew & Symes, Kim 1996: "Social relations, communication, and cognition". – Andrew Lock & Charles Peters (toim.), *Handbook of Human Symbolic Evolution*. Clarendon Press, Oxford. 204–235.
- Luukka, Minna-Riitta 1994a: "Minä, sinä, hän – tieteellisten tekstien ihmisuhteet". – *Virittäjä* 98. 25–43.
- 1994b: "Persoonan pragmatiikan puntarissa". – *Virittäjä* 98. 203–239.
- 2000: "Näkökulma luo kohteen: diskurssintutkimuksen taustaolelutukset". – Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.), *Kieli, diskurssi & yhteisö*. Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylän yliopisto. 133–160.
- Lynch, Michael & Bogen, David 1996: *The Spectacle of History: Speech, Text, and Memory at the Iran–Contra Hearings*. Duke University Press, Durham.
- Lyons, John 1977: *Semantics 1 & 2*. Cambridge University Press, Cambridge.
- 1995: *Linguistic Semantics. An Introduction*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lähteenmäki, Mika 2000: "Dialoginen kielitiede ja emergenssi". – Urho Määttä, Tommi Nieminen & Pekka Pälli (toim.), *Emergenssin kielelliset kasvot*. Folia Fennistica & Linguistica 24. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. 93–109.
- Makkonen-Craig, Henna 1999: "Speech Quotations in Newspapers as a Form of Language Use". – Timo Haukioja, Ilona Herlin & Matti Miestamo (toim.), *SKY Journal of Linguistics* Vol. 12. 111–144.
- McGarty, Craig 1999: *Categorization in Social Psychology*. Sage, London.
- Mead, George Herbert 1967 [1934]: *Mind, Self, Society: from a Standpoint of a Social Behaviorist*. – Charles Morris (toim.), University of Chicago Press, Chicago.
- 1982: *The Individual and the Social Self: Unpublished Work of George Herbert Mead*. – David Miller (toim.), University of Chicago Press, Chicago.
- Meshtrie ym. 2000 (Rajend Meshtrie, Joan Swann, Andrea Deumert & William M. Leap): *Introducing Sociolinguistics*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Miles, Robert 1994: *Rasismi*. Vastapaino, Tampere. (Suom. Antero Tiusanen & Juha Koivisto.)
- Moscovici, Serge 1984: "The phenomenon of social representations". – R. M. Farr & Serge Moscovici (toim.), *Social Representations*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Määttä, Urho 2000a: "Emergentistinen kielitiede". – Urho Määttä, Tommi Nieminen & Pekka Pälli (toim.), *Emergenssin kielelliset kasvot*. Folia Fennistica & Linguistica 24. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. 17–40.

- Määttä, Urho 2000b: ”Mistä on pienet säännöt tehty?” – *Virittäjä* 104. 203–221.
- 2000c: ”Kielitieteen emergentistinen metateoria”. – *Virittäjä* 104. 498–517.
- Mühlhäusler, Peter & Harré, Rom 1990: *Pronouns and People. The Linguistic Construction of Social and Personal Identity*. Blackwell, Oxford.
- Neisser, Ulrich (toim.) 1987: *Concepts and Conceptual Development. Ecological and Intellectual Factors in Categorization*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Nieminen, Tommi 2000: ”Sanovat sitä emergenssiksi”. – Urho Määttä, Tommi Nieminen & Pekka Pälli (toim.), *Emergenssin kielelliset kasvot*. Folia Fennistica & Linguistica 24. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. 111–134.
- Nikkilä, Päivi 1995: *Passiivilauseen agentin eriaisteisesta indefiniittisyydestä*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Nirvi, R. E. 1947: *Passiivimuotojen aktiivistumisesta*. Suomi 104. SKS, Helsinki.
- Nuolijärvi, Pirkko 1986: *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. SKS, Helsinki.
- 2000: ”Sosiolingvistiikka kielentutkimuksen kentässä”. – Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.), *Kieli, diskurssi & yhteisö*. Soveltavan kielentutkimuksen keskus. Jyväskylän yliopisto.
- 2002: ”Miten kielentutkija analysoi yhteiskuntaa?” – Anna Mauranen & Liisa Tiittula (toim.), *Kieli yhteiskunnassa – yhteiskunta kielessä*. AFinLAN vuosikirja 2002/n:o 60. Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylä. 13–33.
- Nuolijärvi, Pirkko & Tiittula, Liisa 2001: ”*Rakas Tarja ja hyvä ystävä*. Puhuttelu minän ja sosiaalisten suhteiden esittämisen keinona televisiohaastattelussa”. – *Virittäjä* 105. 580–601.
- NS = Nykysuomen sanakirja. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 1951–1961. WSOY, Helsinki.
- Ojajärvi, Jussi 2000: ”Imperialistinen sä-puhe – kun sä ajat formulaa”. *Kielikello* 3/2000. 19–22.
- Onikki, Tiina 2000: ”Mistä mieli merkityksen tutkimukseen. Kognitiivisen kielentutkimuksen merkitysnäkemyksestä”. Anu Airola & Heikki J. Koskinen & Veera Mustonen (toim.), *Merkillinen merkitys*. Gaudeamus, Helsinki. 85–114.
- Onikki-Rantajääskö, Tiina 2001: *Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset olotilanilmaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä*. SKS, Helsinki.
- Orpana, Terttu 1988: *Kuvaus vai kommentti. Tutkimus suomen kielen adjektiivadverbien semanttisesta tulkinnasta*. Opera Fennistica & Linguistica 2. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Parker, Ian 1989: *The Crisis in Modern Social Psychology: And How to End It*. Routledge, London.
- 1992: *Discourse Dynamics. Critical Analysis for Social and Individual Psychology*. Routledge, London.

- Parker, Ian (toim.) 1998: *Social Constructionism, Discourse and Realism*. Sage, London.
- Pajunen, Anneli 1999: *Suomen verbirektiosta. Verbin argumenttirakenteen jäsenten valinnasta*. Turun yliopisto, Yleisen kielitieteen julkaisuja, Turku.
- Paunonen, Heikki 1982: ”Suomen kielen sosiolingvistinen vaihtelu tutkimuskohteena”. – Matti K. Suojanen & Päivikki Suojanen (toim.), *Sosiolingvistiikan näkymiä*. Gaudeamus, Helsinki. 35–110.
- Penttilä, Aarni 1967: ”Attribuuttien järjestyksestä”. – *Virtittäjä* 71. 259–267.
- Pietikäinen, Sari 2000: ”Kriittinen diskursshintutkimus”. – Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.), *Kieli, diskurssi & yhteisö*. Soveltavan kielen tutkimuksen keskus, Jyväskylä. 191–217.
- Pietikäinen, Sari & Luostarinen, Heikki 1996: ”Vähemmistöt suomalaisessa julkisuudessa”. – Taina Dahlgren (toim.), *Vähemmistöt ja niiden syrjintä Suomessa*. Ihmisoikeusliitto ry:n julkaisuja 4, Helsinki. 171–198.
- Pomerantz, Anita 1986: ”Extreme Case formulations: A way of legitimating claims”. – *Human Studies* 9. *Interaction and Language Use Special Issue*. 219–230.
- Potter, Jonathan 1996: *Representing Reality. Discourse, Rhetoric, and Social Construction*. Sage, London.
- 1997: ”Discourse analysis as a way of analysing naturally occurred talk”. – David Silverman (toim.), *Qualitative Research*. Sage, London. 144–160.
- 1998: ”Cognition as Context (Whose Cognition?)” – *Research on Language and Social Interaction* 31. 29–44.
- Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret 1987: *Discourse and Social Psychology. Beyond Attitudes and Behaviour*. Sage, London.
- Potter, Jonathan & Reicher, Stephen 1987: ”Discourses of community and conflict: the organization of social categories in accounts of a ”riot””. – *British Journal of Social Psychology* 26. 25–40.
- Potter, Jonathan & Edwards, Derek 2001: ”Sociolinguistics, cognitivism and discursive psychology.” – Nikolas Coupland, Srikant Sarangi & Christopher N. Candlin (toim.), *Sociolinguistics and Social Theory*. Longman, London. 88–103.
- Potter ym. 1990: (Jonathan Potter, Margaret Wetherell, R. Gill & Derek Edwards): ”Discourse: noun, verb or social practice?” – *Philosophical Psychology*. 3. 205–225.
- Potter ym. 1991 (Jonathan Potter, Margaret Wetherell & Andrew Chitty): ”Quantification Rhetoric”. – *Discourse and Society* 2. 333–365.
- Pälli, Pekka 1995: *Onko porukka jengi vai tiimi? Ryhmän nimitysten semanttista analyysia*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Pälli, Pekka 1999a: ”Asenteet ja mielipiteet diskursiivisena toimintana”. – Urho Määttä & Pekka Pälli & Matti K. Suojanen (toim.), *Kirjoituksia sosiolingvistikasta*. Folia Fennistica & Linguistica 22. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. 123–150.

- Pälli, Pekka 1999b: ””Kyllä niilläkin joku paikka pitää olla missä asua, mutta...” Rasismi suomalaisnuorten ulkomaalais- ja pakolaispuheissa”. – *Sociologia* 3/99. 205–219.
- 2002: ”George Herbert Meadin sosiaalipsykologia: näkökulmia kieleen ja mieleen”. – Hannele Dufva & Mika Lähteenmäki (toim.), *Kielitieteen klassikoita*. Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylän yliopisto. 235–255.
- Pääkkönen, Irmeli 1988: *Relatiivisanan valinta*. SKS, Helsinki.
- Quasthoff, Uta 1989: ”Social prejudice as a resource of power: towards the functional ambivalence of stereotypes”. – Ruth Wodak (toim.) *Language, Ideology and Power. Studies in Political Discourse*. Benjamins, Amsterdam. 181–196.
- Raevaara, Liisa 1997: ”Vierusparit – esimerkkinä kysymys ja vastaus.” – Liisa Tainio (toim.), *Keskusteluanalyysin perusteet*. Vastapaino, Tampere. 75–91.
- Rampton, Ben 1995: *Crossing. Language and ethnicity among adolescents*. Longman, London.
- Rantanen, Päivi 1997: *Suolatut säkeet. Suomen ja suomalaisuuden diskursiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen*. SKS, Helsinki.
- Raukko, Jarno 1995: ”Mihin kognitiivinen kielitiede on menossa?” – *Virittäjä* 99. 592–599.
- Reisigl, Martin & Wodak, Ruth 2001: *Discourse and Discrimination*. Routledge, London.
- Rommetveit, Ragnar 1992: ”Outlines of a Dialogically Based Social-Cognitive Approach to Human Cognition and Communication”. – Astri Heen Wold (toim.), *The Dialogical Alternative: Towards a Theory of Language and Mind*. Scandinavian University Press, Oslo. 19–44.
- Rosch, Eleanor 1978: ”Principles of categorization”. – E. Rosch & B. Lloyd (toim.), *Cognition and Categorization*. Erlbaum, Hillsdale, N. J.
- Ruuska, Petri 2001: *Kuviteltu Suomi: globalisaation, nationalismin ja suomalaisuuden punos julkisissa sanoissa 1980–90-luvuilla*. Acta Electronica Universitatis Tamperensis 156. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Sacks, Harvey 1967: ”The Search for Help: No one to turn to”. – E. S. Shneidman (toim.), *Essays in Self-Destruction*. Science House, New York. 203–223.
- Saeed, John I. 1997: *Semantics*. Blackwell, London.
- Sandelands, Lloyd & St. Clair, Lynda 1993: ”Toward an Empirical Concept of Group”. – *Journal for the Theory of Social Behaviour*. 23. 423–458.
- Sarbin, Theodore & Kitsuse, John (toim.) 1993: *Constructing the Social*. Sage, London.
- Scherer, Klaus & Giles, Howard 1979 (toim.): *Social Markers in Speech*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Searle, John 1977: *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Seppänen, Eeva-Leena 1997: ”Osallistumiskehikko”. – Liisa Tainio (toim.), *Keskusteluanalyysin perusteet*. Vastapaino, Tampere. 156–176.

- Seppänen, Eeva-Leena 1998: *Läsnäolon pronominit*. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskusteluun osallistujaan. SKS, Helsinki.
- 2000: ”Sinä ja suomalaiset: yksikön toisen persoonan yleistävästä käytöstä”. – *Kielikello* 3/2000. 16–18.
- Shapiro, Michael 1988: *The Politics of Representation. Writing Practices in Biography, Photography, and Policy Analysis*. University of Wisconsin Press, Wisconsin.
- Sherif, Muzafer & Sherif, Carolyn 1953: *Groups in Harmony and Tension*. Harper, New York.
- Sherif, Muzafer ym. 1961 (M. Sherif & O. J. Harvey & B. J. White & W. R. Hood & C. Sherif): *Intergroup conflict and cooperation. The Robbers Cave experiment*. Institute of Group Relations. Norman, Oklahoma.
- Shore, Susanna 1986: *Onko suomessa passiivia?* Suomi 133. SKS, Helsinki.
- 1991: ”Kielitiede ja maailmankatsomus”. – Tapani Lehtinen & Susanna Shore (toim.), *Kieli, valta ja eriarvoisuus*. Kieli 6. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. 189–207.
- Shotter, John 1993: *Conversational Realities – Constructing Life through Language*. Sage, London.
- Simon, Bernd 1993: ”On the asymmetry in the cognitive construal of ingroup and outgroup: A model of egocentric social categorization”. – *European Journal of Social Psychology* 23. 131–147.
- Simon, Bernd & Brown, J. R. 1987: ”Perceived Outgroup Homogeneity in Minority–Majority Contexts”. – *Journal of Personality and Social Psychology* 53. 703–711.
- Sinclair, J. McH & Coulthard, R. M. 1975: *Towards an Analysis of Discourse. The English Used by Teacher and Pupils*. Oxford University Press, Oxford.
- Sinha, Chris 1999: ”Grounding, mapping, and acts of meaning”. – Theo Janssen & Gisela Redeker (toim.), *Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology*. Mouton de Gruyter, Berlin. 223–256.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Sociolinguistics Symposium 2000: *Abstracts*. University of the West of England, Bristol.
- Stillar, Glenn F. 1998: *Analysing Everyday Texts. Discourse, rhetoric, and social perspectives*. Thousand Oaks, London.
- Stubbs, Michael 1983: *Discourse Analysis. The Sociolinguistic Analysis of Natural Language*. Blackwell, Oxford.
- Suojanen, Matti K. 1977: *Mikael Agricolan teosten indefiniittipronominit: totalitiivit*. SKS, Helsinki.
- 1982: ”Sosiolingvistiikka – synkretistinen tieteenala”. – Matti K. Suojanen & Päivikki Suojanen (toim.), *Sosiolingvistiikan näkymiä*. Gaudeamus, Helsinki. 7–34.
- Suoninen, Eero 1997: *Miten tutkia moniäänistä ihmistä? Diskurssianalyttisen tutkimusotteen kehittäjä*. Acta Universitatis Tamperensis 580. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Tainio, Liisa 1997: ”Preferenssijäsennys”. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet*. Vastapaino, Tampere. 93–110.

- Tajfel, Henri 1970: "Experiments in intergroup discrimination". – *Scientific American* 223. 96–102.
- 1978: *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. Academic Press, London.
- 1981: *Human Groups and Social Categories. Studies in Social Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tajfel, Henri & Turner, John C. 1979: "An integrative theory of intergroup conflict". – W. G. Austin & S. Worchel (toim.), *The social psychology of intergroup relations*. Brooks/Cole, Monterey, Calif.
- Tajfel, Henri ym. 1971 (H. Tajfel & C. Flament & M. Billig & R. Bundy): "Social Categorization and Intergroup Behaviour". – *European Journal of Social Psychology* 1:2 s. 149–178.
- Taylor, John R. 1995: *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Clarendon Press, Oxford.
- Tomasello, Michael 1999: *The Cultural Origins of Human Cognition*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Trudgill, Peter 1978: "Introduction: sociolinguistics and sociolinguistics". – Peter Trudgill (toim.), *Sociolinguistic Patterns in British English*. Edward Arnold, London. 1–19.
- 1983: *On Dialect. Social and Geographical Perspectives*. Blackwell, Oxford.
- Tuomikoski, Risto 1969: *Asemoisilmaustemme luokittelusta*. Suomi 114:4. SKS, Helsinki.
- 1971: "Persoona, tekijä ja henkilö". – *Virittäjä* 75. 146–152.
- Turner, John C. 1982: "Towards a cognitive redefinition of the social group". – Henri Tajfel (toim.), *Social Identity and Intergroup Relations*. Cambridge University Press, Cambridge. 15–40.
- Turner ym. 1987: (John C. Turner & Michael Hogg & Penelope Oakes & Stephen Reicher & Margaret Wetherell) *Rediscovering the Social Group. A Self-Categorization Theory*. Blackwell, Oxford.
- Turner, John C. & Giles, Howard (toim.) 1981: *Intergroup Behaviour*. Blackwell, Oxford.
- Wagner, Wolfgang 1998: "Social Representations and Beyond – Brute Facts, Symbolic Coping and Domesticated World". – *Culture and Psychology* 4. (Special Issue: One hundred years of collective and social representations.) 297–330.
- Van Dijk, Teun 1987: *Communicating Racism*. Sage, London.
- 1991: *Racism and the Press. Critical Studies in Racism and Migration*. Routledge, London.
- 1992: "Discourse and the Denial of Racism". – *Discourse and Society* 3. 87–118.
- 1993a: "Discourse and cognition in society". – David Crowley & David Mitchell (toim.), *Communication Theory Today*. Pergamon Press, Oxford. 107–126.
- 1993b: *Elite Discourse and Racism*. Sage, London.

- Van Dijk, Teun 1997: "The Study of Discourse". – Teun van Dijk (toim.), *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies 1. A Multidisciplinary Introduction*. Sage, London. 1–34.
- 1998: "Towards a Theory of Context and Experience Models in Discourse Processing". – H. van Oostendorp & S. Goldman (toim.), *The Construction of Mental Models during Reading*. Erlbaum, Hillsdale, NJ.
- 2001: "Critical Discourse Analysis". – Deborah Schiffrin, Deborah Tannen & Heidi Hamilton (toim.), *The Handbook of Discourse Analysis*. Blackwell, Oxford. 352–371.
- Van Leeuwen, Theo 1995: "Representing social action". – *Discourse and Society* 6. 81–106.
- 1996: "The representation of social actors". – Carmen Caldas-Coulthard & Malcolm Coulthard (toim.), *Texts and Practices. Readings in Critical Discourse Analysis*. Routledge, London.
- Varis, Markku 1998: *Sumea kieli. Kiertoilmauksen muoto ja intentio nykysuomessa*. SKS, Helsinki.
- Weckroth, Klaus 1992: *Mustavalkoista sosiaalipsykologiaa*. Vastapaino, Tampere.
- Verkuyten ym. 1994 (Maykel Verkuyten, Wiebe De Jong & Kees Masson): "Racial Discourse, Attitude, and Rhetorical Manoeuvres. Race Talk in the Netherlands". – *Journal of Language and Social Psychology* 13. 278–298.
- 1999: *Understanding Pragmatics*. Edward Arnold, London.
- Wetherell, Margaret 1982: "Cross-cultural studies of minimal groups: Implications for the social identity theory of intergroup relations". – Henri Tajfel (toim.), *Social Identity and Intergroup Relations*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Wetherell, Margaret & Potter, Jonathan 1988: "Discourse Analysis and the Identification of Interpretative Repertoires". – Charles Antaki (toim.), *Analysing Everyday Explanation. A Casebook of Methods*. Sage, London. 168–183.
- Wetherell, Margaret & Potter, Jonathan 1992: *Mapping the Language of Racism. Discourse and the Legitimation of Exploitation*. Harvester Wheatsheaf, London.
- Widdicombe, Sue 1998: *Identities in Talk*. Sage, London.
- Widdicombe, Sue & Wooffit, Robin 1995: *The Language of Youth Subcultures: Social Identity in Action*. Harvester Wheatsheaf, London.
- Viertiö, Annastiina 2000: "Kuka paljastuu passiivin takaa?" – *Kielikello* 3/2000. 23–25.
- Vilkuna, Maria 1992: *Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinmassa*. Suomi 163. SKS, Helsinki.
- 1996: *Suomen lauseopin perusteet*. Edita, Helsinki.
- Virtanen, Tuija 1992: *Discourse Functions of Adverbial Placement in English. Clause-Initial Adverbials of Time and Place in Narratives and Procedural Place Descriptions*. Åbo Akademi University Press, Turku, Åbo.
- Wodak, Ruth 1996: *Disorders of Discourse*. Longman, London.

- Wodak, Ruth & de Cillia, Rudolf & Reisigl, Martin & Liebhart, Karin 1999: *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Vološinov, Valentin 1990 [1929]: *Kielen dialogisuus*. Yliopistopaino, Tampere. (Käänt. Tapani Laine.)
- Vuori, Jaana 2001: *Äidit, isät ja ammattilaiset. Sukupuoli, toisto ja muunnelmat asiantuntijoiden kirjoituksissa*. Tampere University Press, Tampere.
- Yli-Vakkuri, Valma 1986: *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28, Turku.
- Östman, Jan-Ola 1986: "Pragmatiikka kielellisenä implisiittisyytenä". – – *Näkökulmia kielentutkimukseen. Espoon kollokvion 12.–13.9.1986 esitelmää*. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja, Helsinki. 50–58.
- 2000: "Merkityksen ajankohtaiset haasteet yleiselle kielitieteelle". – Anu Airola, Heikki J. Koskinen & Veera Mustonen (toim.), *Merkillinen merkitys*. Gaudeamus, Helsinki. 69–84.

LIITE

Tutkimusaineiston kuvaus

1. Tekstiaineisto

Ensisijaisena tekstiaineistona on käytetty tämän tutkimuksen tarkoitukseen kerättyä yleisönosastokirjoitusten korpusta, 414 kirjoitusta, n. 47 000 sanaa. Kirjoitukset on kerätty Iltalehden ja Aamulehden ”Lukijan sana” -palstoilta 1999–2001.

Sekundaarina tekstiaineistona on analysoitu kahta Aamulehdessä julkaistua lehtikirjoitusta: 13.2.2002 urheilusivuilla julkaistua Jopas jotakin -palstan juttua ja 26.1.2002 Aamulehden Mistä kysymys -palstan kirjoitusta.

2. Haastatteluaineisto

Ensisijaisena puhekielisenä haastatteluaineistona on käytetty Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksessa ”Sanasto ja maailmankuva” -tutkimushankkeen yhteydessä kerättyä teemahaastatteluaineistoa. Haastattelut on nauhoitettu 1991 ja litteroitu 1992. Noin tunnin mittaisia haastatteluja on 24 kappaletta. Haastateltavia ovat tamperelaiset 16–17-vuotiaat ammattikoululais- ja lukiolaisnuoret. Haastatteluissa käsitellään aihealueita kuten mennyt kouluvuosi, koulu yleensä, harrastukset ja vapaa-aika, yhteiskunta ja politiikka ja nuorten tulevaisuudennäkymät. Aineisto on säilytteillä Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen jaoksessa.

Lisäksi haastatteluaineistona on käytetty USA:ssa kansainvälisen yrityksen palveluksessa työskennelleiden kolmen suomalaisen noin tunnin mittaista haastatteluja. Haastattelut on nauhoitettu 1993 ja litteroitu 1996. Haastattelut on tehty alun perin Helsingin kauppakorkeakoulun organisaatiotutkimuksen tarpeisiin ja niistä on tutkittu mm. liikkeenjohdollisen uran jäsentämistä. Aineisto on yksityinen.

Yksi käytetty esimerkki (34, s. 87) on poimittu maahanmuuttajien suomen kielen oppimista ja -opiskelua käsitellyttä tutkimustyötä varten kerätystä haastatteluaineistosta. Aineisto on säilytteillä Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen jaoksessa.